

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

The Motto of Our University
(SEWA)

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

JAGAT GURU NANAK DEV

PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

CORE COURSE (CC): ECONOMICS

SEMESTER- IV

BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

Website: www.psou.ac.in

The Study Material has been prepared exclusively under the guidance of Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala, as per the syllabi prepared by Committee of experts and approved by the Academic Council.

The University reserves all the copyrights of the study material. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form.

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

Dr. Pinky Sra

Assistant Professor in Economics

School of Social Sciences and Liberal Arts

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala

LIST OF CONSULTANTS/ CONTRIBUTORS

Sr. No.	Name
1.	Dr. Manjinder Kaur
2.	Dr. Manisha
3.	Dr. Kiran Lamba
4.	Dr. Pooja Sikka

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

PREFACE

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala was established in December 2019 by Act 19 of the Legislature of State of Punjab. It is the first and only Open University of the State, entrusted with the responsibility of making higher education accessible to all, especially to those sections of society who do not have the means, time or opportunity to pursue regular education.

In keeping with the nature of an Open University, this University provides a flexible education system to suit every need. The time given to complete a programme is double the duration of a regular mode programme. Well-designed study material has been prepared in consultation with experts in their respective fields.

The University offers programmes which have been designed to provide relevant, skill-based and employability-enhancing education. The study material provided in this booklet is self-instructional, with self-assessment exercises, and recommendations for further readings. The syllabus has been divided in sections, and provided as units for simplification.

The University has a network of 110 Learner Support Centres/Study Centres, to enable students to make use of reading facilities, and for curriculum-based counselling and practicals. We, at the University, welcome you to be a part of this institution of knowledge.

Prof. G S Batra
Dean Academic Affairs

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

CORE COURSE (CC): ECONOMICS

SEMESTER-IV

BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS

MAX. MARKS: 100

INTERNAL: 30

PASS: 40%

EXTERNAL: 70

TOTAL CREDITS: 6

OBJECTIVE

This course tells about the determinants of international trade as well as international trade policy in theory and practice.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

Theories of International Trade: Nature, scope and importance of International Economics

Theories of Absolute Advantage, Comparative Advantage and Opportunity Costs. Heckscher-Ohlin Theory. Factor Price Equalisation. Gains from trade, their measurement and distribution.

Terms of trade, secular-deterioration hypothesis.

Commercial Policy: The theory of tariffs, Optimum and effective rate of tariff, inter-relationship between trade, aid and economic development.

The theory of economic integration among nations; forms of economic integration. The theory of Customs Union.

SECTION – B

Balance of Payments, Exchange Rate and Trade Structure: The process of adjustment in the balance of payments. The concept of foreign trade multiplier. Fixed Vs. flexible exchange rates and their relative merits and demerits.

Structure of Trade: trade between developing and developed countries. Unequal Exchange and its impact on Balance of Payments.

Current problems of trade and finance of developing countries.

International Monetary System: IMF and international monetary system

Present international monetary system, problems of international liquidity. Proposals for international monetary reforms.

New International Economic Order: Role of common currency in regional blocs and common markets. Financial Globalization and Financial crises: Causes and case studies.

RECOMMENDED READINGS:

1. Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
2. Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
3. Bo Sodersten: International Economics, IInd Edition, Macmillan Press, London, Reprint 1990.
4. C.P. Kindleberger: International Economics, Richard Irwin, Homewood, Illinois, Indian, Edition 1977

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

CORE COURSE (CC): ECONOMICS

SEMESTER -IV

BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS

COURSE COORDINATOR AND EDITOR: DR. PINKY

SECTION A

UNIT NO:	UNIT NAME
Unit 1	International Trade: Nature, Scope and Importance
Unit 2	Theories of Absolute Advantage and Gains from Trade: Measurement and Distribution
Unit 3	Terms of Trade, Secular-Deterioration Hypothesis
Unit 4	Commercial Policy: The Theory of Tariffs, Optimum and Effective Rate of Tariff
Unit 5	Theory of Economic Integration Among Nations; Forms of Economic Integration. The Theory of Customs Union

SECTION B

UNIT NO:	UNIT NAME
Unit 6	Balance Of Payments and Exchange Rate
Unit 7	Structure Of Trade: Trade Between Developing and Developed Countries. Unequal Exchange and Its Impact on Balance of Payments.
Unit 8	IMF and International Monetary System
Unit 9	Present International Monetary System, Problems. Proposals And Reforms
Unit 10	Role of Common Currency in Regional Blocs and Common Market Financial Globalisation and Financial Crisis

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 1: INTERNATIONAL ECONOMICS: NATURE, SCOPE AND IMPORTANCE

STRUCTURE

1.0 Learning Objectives

1.1 Introduction

1.2 Meaning of International Economics

1.3 Internal and International Trade

1.4 Nature of International Trade

1.5 Subject matter of international Economics

1.6 Scope of International Economics

1.7 Importance of International Economics

1.8 Summary

1.9 Questions for Practice

1.10 Suggested Readings

1.0 Learning Objectives

After reading the lesson, students will be able to:

- Understand the meaning of International Economics
- Know subject matter of International Economics
- Describe nature & scope of International Economics
- Discuss the importance of international economics.

1.1 Introduction

In the words of British economist Alfred Marshall, “*Economics as a study of mankind in the ordinary business of life; it examines that part of individual and social action which is most closely connected with the attainment and with the material requisites of well-being.*” Hence the science of economics is concerned with the optimum allocation of resources among the

competing ends to satisfy unlimited wants. International Economics is that part of the study of economics which deals with the issue of adjustment between scarce resources and ends in a more specific way.

In the words of Miltiades Chacholiades, “*International Economics studies how a number of distinct economies interact with one another in the process of allocating scarce resources to satisfy human wants*”. International Economics is a special branch of economic science that deals with international trade and finance. In a closed, economic system, there may be severe constraints upon the optimization of production and welfare. The international exchange of goods and services can facilitate the optimum allocation of productive resources and not only in a case of a single country but also in the entire world. International economics is that branch of economics in general which deals with the international exchange of goods and services. The major question in international trade theory is to explain why nations trade with each other. In today's world of unlimited wants, no nation is self-reliant in terms of domestic consumption. The factors of production are unequally distributed in the world. Countries differ in terms of natural resources, mineral resources, labour, capital, and entrepreneurial endowments and these differences decide the capacities of countries to produce goods and services. Due to different production capacities, countries can produce different goods efficiently and a single country can't produce all goods efficiently. Just as individuals specialize in certain products as per their skills countries also specialize in the production of particular goods and services in which they have production efficiency over other countries. As individuals gain through trade similarly international trade generates gains from the exchange of goods and services among various nations. Hence the sole basis of international trade is gain from trade, if there is no gain there will be no trade.

1.2. Meaning of International Economic

International economics refers to the study of international forces that influence the domestic conditions of an economy and shape the economic relationship between countries. In other words, it studies the economic interdependence between countries and its effects on the economy.

According to Wasserman and Haltman, “*International Trade consists of transactions between residents of different countries.*”

Therefore, international economics is divided into two parts, namely, theoretical and descriptive. These two parts are discussed below:

1. Theoretical International Economics: It deals with the theoretical explanation of international economic transactions as they take place in different institutional environment, theoretical context of international trade is discussed in it. Theoretical international economics is further divided into two categories, which are as follows:

- **Pure Theory of International Economics:** Pure theory of international economics deals with trade patterns, the impact of trade on production, rate of consumption, and income distribution. It also involves the study of the effects of trade on the prices of goods and services and the rate of economic growth. It involves the microeconomic part of international economics.
- **Monetary Theory of International Economics:** Monetary theory of international economics is concerned with issues related to the balance of payments and the international monetary system. It studies causes of disequilibrium between payments and international monetary system and international liquidity. It involves the macroeconomic part of international economics.

2. Descriptive International Economics: It deals with the institutional environment in which international transactions take place between countries. Descriptive international economics also studies issues related to the international flow of goods and services and financial and other resources. It covers the study of various international economic institutions, such as IMF, WTO, World Bank, and UNCTAD.

International Economics deals basically with those economic principles which govern the exchange of goods and services between sovereign nations (more accurately, between their residents) and with special policy problems which arise because of this. It must be understood, however, that these general principles are the same as those which apply to trade between groups and individuals within a given country. This is so because the gains from trade, whether national or international, arise from specialization through division of labour which increases the productivity of factors. Specialization is, however, impossible without trade. Of course, a

mutually beneficial exchange can arise even without production, when tastes differ between trading partners. This gain from pure exchange can be substantially increased when trade makes it possible to reallocate productive resources based on comparative advantage. In brief we can say that International Economics is a specialized and dynamic branch of economic science which deals with nations and principles which govern international trade and try to inculcate understanding of present global economic problems and their potential solutions.

1.3 Internal and International Trade

The principle applies to international trade in goods and services are the same as applicable to internal trade because the same tools of analysis apply to all economic activity. However, controversy exists among economists if there is any difference between interregional and international trade. Hence it is important to make a distinction between internal and international trade because national boundaries essentially exercise some influence on the economic activities of countries. The exchange of goods and services among residents of the same country is called internal trade or inter-regional trade. International trade is trade between different countries or nations. Following factors may lead to this distinction:

- 1. Factor mobility:** It is considered that factors of production are perfectly mobile within a country. But in the international market, there are restrictions on the mobility of labour and capital from one nation to another. This distinction is also identified by classical economists, according to them; labour and capital were seen as mobile within a country but not between countries.
- 2. Different Currencies:** Within a nation, the monetary system is the same for all regions as there is a single currency unit used throughout the country. But this is not the case between countries. There is the use of different currencies like dollars, yen, pounds, marks, francs, rupee, and a thousand more currencies used in international trade. Further, a system of conversion of one currency into another currency is required which is called the exchange rate mechanism. This is very important because the rate of exchange affects not only the movement of goods between countries but also the mobility of capital.
- 3. Economic Environment:** Countries differ in the economic environment as economic, social-cultural and legal environment differs between nations. However, these systems and environments are similar within a nation. Government policies, production techniques, factor proportions and prices, infrastructure facilities, and market structures are nearly the same within a country. But between nations, they could vary differently.

4. Product Mobility: The movement of goods and services within a nation is free and the only barrier is distance and cost of transportation. Whereas in the case of international trade there are import and export duties and quotas, exchange controls, non-tariff barriers which put restrictions on the free movement of goods between nations. Increasing protectionism makes international trade more difficult to happen, however internal trade is relatively free to develop within a particular nation.

These differences between internal and international trade give an important and independent status to International Economics as a branch of Economic science. International trade plays an important role in the progress of a nation. Today no nation exists in isolation and international movement of products increases the economic interdependence among nations. It is clear from the previous paragraph that the economic activities between nations differ from activities within nations. For example, the factors of production are less mobile between countries due to various restrictions imposed by governments. Each branch of economics has specific groups of transactors so has international economics - residents of different nations. The impact of various government restrictions on production, trade, consumption, and distribution of income is covered in the study of international economics. Thus, it is important to study international economics as a special field of economics. The need for special treatment of international economics is that international trade takes place between sovereign nations, and therefore, it is possible and indeed likely, that in pursuance of conflicting national objectives they will adopt policies which will sometimes tend to diminish trade flows. In this context, the specific task of international trade theory would be to highlight the gains from free trade and to focus on the need for, and the possibility of, harmonies and conflicts in international economic relations. But there are certainly practical reasons which led to the evolution of international economics as a distinct branch of economics. These reasons are as below:

1. International economics has over the years developed certain specific tools of analysis and has applied them to different problems encountered in international trade payments, foreign exchange markets, and economic policies.
2. There is the existence of independent sovereign states exercising their authority over a specific geographical area. During the recent decades the growth of regional economic groupings such as a European Union (EU). North American Free Trade Area (NAFTA), Organisation of Petroleum Exporting Countries (OPEC), Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), South Asian Association for Regional Co-operation (SAARC), and

the expanding activities of the powerful multinational corporations have caused some erosion in the independent policymaking authority. But the concept of a nation-state is still quite powerful and the different countries adopted trade, payments, and other policies that are guided by enlightened self-interest even though these may be detrimental for the other countries. International economics has thus to deal with the several complex diversities in economic policies.

3. Within the same country, there can be some justification in assuming the constancy of demand and cost conditions. But there is no justification in assuming away the difference in demand patterns and cost conditions between the different countries. The theoretical methods employed by international economics are more suited to deal with these diversities.
4. The different countries of the world do not have that capitalistic laissez-faire economic system which is fundamental to economics in general. In the real world, various political-economic systems are ranging from capitalism to mix economies, communism, and authoritarianism exist. While in the capitalist system the economic activities are regulated by the free play of market forces, the other systems rely upon the government control regulations of different levels. The countries with alternative economic and political systems in nonetheless, are engaged in the exchange of goods and services. Only a specialized discipline like international economics can properly analyze their trade and payment interests.

Check Your Progress-I

Q1. What is International Trade?

Ans: -----

Q2. How one can differentiate between internal and international trade?

Ans:-----

1.4 Nature of International Economics

The nature of international economics can be easily understood by the following points:

- **It is An Art and as well as Science:** Art is the practical application of knowledge for achieving a definite aim. It is concerned with 'doing'. And science is the systematic body of knowledge concerning the relationship between the causes and effects of a particular

phenomenon. International economics deals with international trade theory and trade policy. International trade theory and policy examine the reasons and effects of trade. So, international economics is both art and science as it works upon theoretical and empirical aspects.

- **It Critically Examines the Theories Related to International Economics:** International economics deals with many trade theories. Every theory has a different aspect and is applicable in some countries according to their economic conditions. So, international economics critically examines and evaluates the theories which are applicable to different countries in different conditions.
- **It is the Systematic Description of all the Aspects Related to International Economics:** International economics is a systematic description of all the aspects related to international economic issues like trade, poverty, fluctuations in the exchange rate, etc. firstly, it describes the problem and then provides the solution for it. It scientifically investigates such problems and also empirically verifies them.
- **Descriptive in Nature:** International economics describes issues related to the international flow of goods and services, financial and other resources. It also covers the study of various international institutions, such as IMF, WTO, and UNCTAD.
- **It is Dynamic:** International economics is dynamic, not static. It means changes its principles and rules when the economy needs it. Some changes are automatic and some are deliberate. So, we have to adopt the changes and it is also necessary for the development of international economics.

1.5 Subject matter of International Economics

The familiar breakdown of the entire corpus of economic theory into micro and macro domains has its parallel in international economics. International economics consists of two main branches:

1. **International Trade:** International trade deals with the long-run static equilibrium theory rely heavily on concepts of demand, supply, indifference curves, opportunity costs from microeconomics to explain why nations trade, how do they gain, and why do they resort to protectionism. It explains that if two nations trade with each other, it is for mutual benefit. International trade theory explains circumstances under which these gains are maximized. It explains how climate, availability of resources, and other such factors

decide items that are traded among nations. Countries, especially developing countries, are always worried about the possible ill effects of international competition on domestic growth and try to restrict free competition through economic barriers. International trade theory studies the pros and cons of such protectionist mechanisms and explores means of minimizing their effects to enhance gains from international trade. It analyses all aspects of the policy to examine how it can assist domestic growth and encourage free trade.

- 2. International Finance:** It is a macroeconomic theory that studies the monetary aspects of international economic relations. It deals with an international monetary system that permits the smooth working of the international economy operating on different currencies. One major issue it has to handle is that of the balance of payments. In their international operations, each nation has either surplus or deficit in foreign exchange payments. One method to manage this balance of payments is through the determination of the optimum exchange rate for its currency. One country's economic policy immediately affects the economy of other countries it is trading with. This calls for coordination of these sovereign economies to establish healthy harmony and the theory of international economics explores ways and means available for this purpose.

1.6 Scope of International Economics

International economics is a broader concept and includes many concepts like international trade, international finance, the balance of payment and globalization, etc. It has emerged as one of the most essential concepts for countries. Over the years, the field of international economics has developed drastically with various theoretical, empirical, and descriptive contributions.

- 1. Theory of International Trade:** It concentrates on the theoretical aspects of trade like reasons of trade, gains of trade, etc. Different schools of theories are absolute advantage theory, comparative advantage theory, and modern Heckscher-Ohlin theories, etc. The theory emphasizes the basis of trade or why international trade takes place. The entire structure of the theory of trade rests upon the classical principle and modern version. The modern theorists investigated more systematically and scientifically the issues related to terms of trade, gains from trade, and implications of international trade for growth and welfare.
- 2. Theory of Commercial Policy:** It deals with the international rules and regulations regarding the flow of transactions. It includes various trade restrictions like tariffs, quotas,

changes in exchange rates, etc. Many regulatory mechanisms and various international institutions for monitoring it have also come under it. This area of international economics analyses the reasons for and effects of tariff and non-tariff restrictions upon trade. A highly significant development in the post-war world economy has been the organization of regional economic groupings. The theory of customs union has attracted much attention from academicians and statesmen during the recent decades.

- 3. Theory of Foreign Exchange:** Since the international transactions take place through different currencies the rate of exchange among various currencies has to be determined. International economics studies these theories of determination of exchange rate, systems of exchange rates, conditions in the foreign exchange markets, and issues connected with the exchange control.
- 4. Balance of Payments:** With the progress of trade, nations have to make and receive payments. All these economic transactions of a nation with the rest of the world are systematically recorded in this account which is called balance of payments. The fluctuations in BOP and the associated policy regulations are also included. Balance of payments is a detailed account related to receipts from and payments to the rest of the world by a particular country on account of the transactions of goods or services and capital. International economics deals with the complete framework of a balance of payments accounts and the alternative mechanisms for correcting the balance of payments equilibrium (deficits and surpluses) under the different international monetary systems and examines the effects of payments disequilibrium upon economic performance and welfare of the people of a given country.
- 5. Balance of Payment Adjustments or Open-Economy Macroeconomics:** With the progress of transactions, sometimes either the credit or the debit may outweigh the other side. It will lead to imbalances in the BOP. This situation is normally coined BOP disequilibrium which demands correction either automatically or externally imposed by the governments. The external repercussions are also brought into the study. In open economy macroeconomics, the subject deals with principles that will help a nation to achieve internal balance (stability) and external balance(BOP equilibrium) simultaneously.
- 6. International Economic Institutions:** After the second world war, an institutional framework has been created at the international level to deal with problems like the stabilization of exchange rate, adjustment of international payments disequilibrium, and

meeting of shortage of international liquidity for financing of payments deficits and development. The prominent international institutions include the International Bank for reconstruction and development (IBRD) which is now-a-days called world bank, International Monetary Fund (IMF), International Development Association (IDA), International finance corporation (IFC), United Nations Commission on Trade and Development (UNCTAD), and World Trade Organization (WTO). International economics examines the working and policies of these international institutions.

- 7. **Globalization:** It can be defined as an integration of economics all over the world. Globalization is the spread of products, technology, information, and jobs across national borders and cultures. In economic terms, it describes an interdependence of nations around the globe fostered through free trade. In nutshell international economics accommodate every topic associated with economic globalization.
- 8. **International Political Economy:** It studies issues and impacts of international conflicts, international negotiations, and international sanctions. It is a sub-category of international relations.

Check Your Progress-II

Q1 International Economics is an art or science?

Ans: -----

Q2. Why International Economics is dynamic in nature?

Ans:-----

1.7 Importance of International Economics

International Economics is growing in importance as a field of study because of the rapid integration of international economic markets. Increasingly, businesses, consumers, and governments realize that their lives are affected not only by what goes on in their town, state, or country but also by what is happening around the world. Perhaps the most important reason to study international economics is that the world's news is more and more driven by interdependence between nations. The importance of international economics can easily be understood with the help of the following points:

- 1. To understand Importance of International Trade:** International trade and investment have come to occupy a central place in overall studies of economic growth and development of nations. Traditionally international trade has always been given an important place in the economic progress of nations. In the words of Alfred Marshall, "*The causes which determine the economic progress of nations belong to the study of international trade*". Foreign trade is also considered an engine of economic growth. International Economics will help to understand this importance through various theories of international trade.
- 2. To Manage Exchange Rate Fluctuations:** In International economics, we are dealing in multiple currencies, whose values fluctuate continuously; hence, the need to understand exchange rates (the price of one currency in terms of another), and what cause them to change. The growing volatility of exchange rates affects investment, growth, employment, and other indicators of a country's well-being.
- 3. To Adopt Appropriate Commercial Policy:** There normally are no commercial policies in existence within a nation. However, countries have commercial policies (tariffs, quotas, voluntary export restraints, subsidies, exchange controls, and the like) that directly or indirectly impact international trade, investment, and money flows/values, and therefore directly impact domestic economic well-being. We want to understand what those policies are and what their impact is.
- 4. Impact of Factor Mobility** Factors of production are mobile within a country but are not as mobile internationally, though capital and to a lesser but growing extent labour is becoming increasingly more mobile from country to country. The growing international mobility of factors of production is affecting the comparative advantage of nations. For example, capital flows to Asia changed the comparative advantage of that region of the world. We will want to understand what impact the increasing mobility of the factors of production has on comparative advantage.
- 5. Importance of Economic Integration** We need to be aware of the continuing trade bloc revolution such as NAFTA (North American Free Trade Agreement), SAFTA, European Union. The theory of custom union has immense importance in the discipline of international economics.
- 6. The upsurge of MNCs and International Organizations:** After the second world II periods there is an upsurge in economic globalization in terms of rising trade and investment. MNCs show a great source of this progress This new form of MNCs-led trade generated considerable challenges for the developing countries. Similarly, the birth of

IMF and World Bank, GATT, WTO, and regional grouping like the European Union created further importance of International Economics as a discipline to understand the impact of these new economic orders on the world economy.

- 7. To Solve International Economic Problems:** Due to increasing integration of world economy the economic problems also become global in nature. Problems arise in any country will take global form too soon as we have seen in the case of financial crisis started in US economy in the year 2008. Through international economics students will be able to understand repercussion effect of economic problem of a country on world economy.

Check Your Progress-III

Q1 What is the scope of International Economics?

Ans: -----

Q2. Why International Economics is Important?

Ans:-----

1.8 Summary

To sum up, International Economics is the study of economic interactions between countries. Broadly speaking, the field is split between the study of International Trade, which extends microeconomics to open economies, and International Finance, which employs macroeconomic analysis. International Trade describes and predicts patterns of production, trade, and investment across countries. International trade is different from inter-regional trade that's why a different independent discipline of international economics is needed. It may be stated that trade can be an engine of growth, provided there is a mutuality of interests and spirit of accommodation and co-operation among the trading countries and that trade and aid policies are not employed as the vicious instruments of exploitation and deprivation of the poor countries of the third world. This discipline accommodates students to understand the importance of international trade and finance in the contemporary scenario and they will be able to understand and solve various economic problems of the present-day world. All this makes it clear that study of international economics is important for students of modern economics both in developed and developing countries of the world.

1.9 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. What is the meaning of International Economics?
- Q2. What is the nature of International Economics?
- Q3. What do you understand by International Economics?
- Q4. Explain the importance of International Economics?
- Q5. Mention two reasons to justify a separate study of International Economics?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. Differentiate between inter-regional and international trade. Write the advantages and disadvantages of International Trade.
- Q2. What is the meaning of international economics? Explain its nature in detail.
- Q3. Discuss the scope and importance of International Economics?
- Q4. Why does the study of International Economics very important to understand the issues in international economic relations?

1.10 Suggested Readings

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9thedition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10thedition, 2011.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Appleyard D., Field A. and S. Cobb (AFC), International Economics, 6th edition, 2008
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rdedition. Macmillan, 1994.
- D. Petropoulou, A.Vanags (UL) International Economics. The University of London, Subject Guide, 2011.
- Feenstra, R. Advanced International Trade. Princeton University Press, 2004.

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 2: THEORIES OF ABSOLUTE ADVANTAGE, GAINS FROM TRADE: MEASUREMENT AND DISTRIBUTION

STRUCTURE

2.0 Learning Objectives

2.1 Introduction

2.2 Theory of Absolute Advantage

2.2.1 Assumptions of the Theory

2.2.2 Explanation of the Theory

2.2.3 Criticisms

2.3 Theory of Comparative Advantage

2.3.1 Assumptions of the Theory

2.3.2 Explanation of the Theory

2.3.3 Criticisms

2.4 Opportunity Cost

2.4.1 Constant Opportunity Cost and International Trade

2.4.2 Increasing Opportunity Cost and International Trade

2.4.3 Decreasing Opportunity Cost and International Trade

2.5 Heckscher-Ohlin Theory of International Theory

2.5.1 Assumptions of the Theory

2.5.2 Explanation of the Theory

2.5.3 Criticisms

2.6 Factor Price Equalisation Theory

2.6.1 Samuelson's Analysis of Factor-Price Equalisation Theorem

2.6.2 Hicksian Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

2.6.3 Lerner's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

2.6.4 Soderston's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

2.6.5 Kindleberger's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

2.6.6 Obstacles to Equalisation of Factor Prices

2.7 Gains from Trade: Meaning

2.7.1 Factors Affecting Gains from Trade

2.7.2 Static and Dynamic Terms of Trade

2.8 Summary

2.9 Questions for Practice

2.10 Suggested Readings

2.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Understand the concept of Absolute Advantage and Comparative Advantage
- Describe opportunity cost
- Know about Heckscher-Ohlin theory
- Analyze factor price Equalisation theory
- Examine the Gains from trade and its measurement

2.1 Introduction

The trade theory that first indicated importance of specialization in production and division of labour is based on the idea of theory of absolute advantage, which is developed first by Adam Smith in his famous book, *The Wealth of Nations* published in 1776. Later on, David Ricardo in his book titled *On the Principles of Political Economy* published in 1819 extended it to incorporate theory of comparative advantage and showed that it is the basis, why nations need to trade and why trade is mutually beneficial to countries. If a country or individual is absolutely more efficient at production of a good than another country or individual, then we say that she has absolute advantage in the production of that good. If a country or individual is relatively more efficient in the production of a good than another country or individual then we say that she has comparative advantage in production of that good. Comparative advantage measures efficiency in terms of relative magnitudes. Comparative advantage and opportunity cost leads to gains from international trade.

2.2 Theory of Absolute Advantage

Though the Mercantilists, an early school of Economists, were the first to advocate a series of measures to regulate international trade, it was Adam Smith who provided the basic principles which influenced thinking on the subject for a long time. His method was to apply the benefits of specialisation to the international economy on the assumption that international trade was no different from internal trade of a country, if trade barriers were done away with. He wrote in “*Wealth of Nations*”, “It is the maxim of every prudent master of a family, never to attempt to make at home what it will cost him more to make than to buy. All of them find it in their interest to employ their whole industry in a way in which they have some advantage over their neighbours and to purchase with a part of it whatever else they have occasion for. What is prudence in the conduct of every private family can scarce be folly in that of a great kingdom. If a foreign country can supply us with a commodity cheaper than we ourselves can make it,

better buy of them with some part of the produce of our country employed in a way we have some advantage.”

Adam Smith thus argued that relative advantage resulting from absolute differences in costs are the basis for international trade.

2.2.1 Assumptions of the Theory

1. Factors of production cannot move between countries.
2. No barriers to trade in goods.
3. Exports must be equal to imports. This assumption means that we exclude trade imbalances, trade deficits or surpluses
4. Labour is the only relevant factor of production.
5. Production exhibits constant returns to scale.

2.2.2 Explanation of the Theory

According to Adam Smith trade between two nations is based on absolute advantage. The absolute advantage means the greater efficiency the one nation may have over another in the production of a commodity. This was the basis for trade between two nations for Adam Smith. Smith argued that with free trade one nation could specialize in the production of that commodity in which it is more efficient (or has an absolute advantage) than the other nation. This nation should export this (absolute advantage) commodity and import that commodity in which it is less efficient (absolute disadvantage) than the other nation. By this process, a nation behaves like an individual, he produces only that commodity that he can produce most efficiently and then exchanges part of his output for the other commodity in which he is less efficient (absolute disadvantage). This way total output and the welfare of all individuals are maximized.

- In India 1 hour of labour time produces 8 kgs of wheat.
- In Sri Lanka 1 hour of labour time produces 1 bushels of wheat.
- In India 1 hour of labour time produces 3 yards of cloth.
- In Sri Lanka 1 hour of labour time produces 7 yards of cloth.

Table 1: Absolute Advantage

	India	Sri Lanka
Wheat	8	1
Cloth	3	7

From above explanation it is clear that India is more efficient than, or has an absolute advantage over Sri Lanka in production of wheat, while Sri Lanka is more efficient than, or has an absolute advantage over India in production of cloth.

With trade, India would specialize in production of wheat and export part of it with Sri Lanka cloth. With trade, Sri Lanka would specialize in production of cloth and export part of it with India wheat. What happen if India exchanges 8 bushels of wheat (8W) for eight yards of Sri Lanka cloth (8C):

1. India gains 5C (since India can only exchange 8W for 3C domestically). With trade India gain is equal to 5C (i.e., 8C - 3C) or India could save 1.7 man-hour or more than half an hour of labour time.
2. Sri Lanka receives 8W from India, which would require 8 man-hours of labour time to produce in Sri Lanka (since in Sri Lanka 1 man-hours of labour time required to produce 1W). These same 8 man-hours can produce 56 cloth (56C) in Sri Lanka. In Sri Lanka 1man-hours of labour time produce 7C. Therefore, 8 hours of labour time can produce 56C (8hours times 7C).
3. Out of 56C Sri Lanka exchanges 8C with the India. Sri Lanka gains 48C (56C-8C) or saves 6.85 man-hour of labour time.

It is clear from the above explanation that Sri Lanka gains much more than India but this does not matter here. This theory explains that international trade between two nations is possible without making other nation worse off, if both nations are more efficient (absolute advantage) in production of one of the two commodities.

2.2.3 Criticism of the Theory

This theory only tells us that both nations would gain from production and trade. This theory does not explain how the gains from trade are divided among the trading nations. This theory also fails to determine the rate at which commodities will be exchange between two nations.

2.3 Theory of Comparative Advantage: David Ricardo

If a country or individual is relatively more efficient in the production of a Good than another country or individual then we say that she has comparative advantage in production of that Good. Comparative advantage measures efficiency in terms of relative magnitudes. Since countries have limited resources and level of technology, they tend to produce Goods or services in which they have a comparative advantage.

According to Adam Smith, mutually beneficial trade between two nations is based on absolute advantage. Law of comparative advantage, developed by David Ricardo, postulates that even if one nation is less efficient than (absolute disadvantage) the other nation in production of both commodities, there is still a basis for mutually beneficial trade, unless the absolute disadvantage is in the same proportion. The less efficient nation (absolute disadvantageous nation) should specialize in the production and export the commodity in which its absolute disadvantage is less. This is the commodity in which less efficient nation has comparative advantage. On the other hand, the less efficient nation should import the commodity in which its absolute disadvantage is greater (comparative disadvantage). This is the commodity of comparative disadvantage of less efficient nation.

One must note that if one nation has comparative advantage in one commodity, then the other nation must necessarily have comparative advantage in production of the other commodity.

2.3.1 Assumptions of Law of Comparative Advantage

Ricardo based his law of comparative advantage on following assumptions:

1. There will be two nations and two commodities
2. Free international trade
3. Perfect mobility of labour within each nation but immobility between the two nations
4. Constant cost of production
5. No transport cost
6. No technical change
7. Labour is homogeneous
8. Cost or price of a commodity inferred exclusively from its labour content

2.3.2 Explanation of the Theory

Ricardo based his law of comparative advantage under the labour theory of value. According to the labour theory of value, the value or price of a commodity depends exclusively on the amount of labour going into the production of the commodity. Besides, labour is used in the same fixed proportion in the production of all commodities. Law of comparative advantage is criticized basically, for its labour theory of value. It is assumed that labour is homogeneous but labour is not homogeneous, it may vary greatly in training, qualification, productivity, and wages. It was Haberler, who came to “rescue” by explaining the law of comparative advantage in terms of opportunity cost of theory, as reflected in production possibility frontiers or transformation curves. In this form, law of comparative advantage is sometimes, referred to as

the law of comparative cost. A country's comparative advantage is the Good that it can produce relatively cheaply; that is at lower opportunity cost than its trading partner.

Table 2: Comparative Advantage

Produce	India	Sri Lanka
Wheat	8	1
Cloth	3	2

The only difference between the two Table 1 and Table 2 is that Sri Lanka now produces only 2 yards of cloth per man-hour (2C) instead of 7C. Thus, India has an absolute advantage in the production of both wheat and cloth. According to Adam Smith's Absolute Advantage Theory in this type of situation trade between two nation is not possible since Sri Lanka has an absolute disadvantage in production of both commodities i.e., wheat and cloth with respect to the India.

Though Sri Lanka has an absolute disadvantage in production of both wheat and cloth but her absolute disadvantage is less in cloth since Sri Lanka labour is 1.5 times ($3 \div 2$) less productive in cloth and 8 times ($8 \div 1$) less productive in wheat with respect to India. Thus, Sri Lanka absolute disadvantage is less in production of cloth with respect to the production of wheat. Thus, Sri Lanka has comparative advantage in production of cloth. India has an absolute advantage in production of both wheat and cloth with respect to Sri Lanka, but since its absolute advantage is greater in wheat (8:1) than in cloth (3:2). The India has a comparative advantage in production of wheat.

The comparative advantage depends on opportunity cost of a commodity in a nation. For example, in Table 2 in Sri Lanka, one worker can produce one units of wheat (W) or 2 units of cloth (C). Thus, the opportunity cost of 1W in Sri Lanka is 2C. In India one worker can produce 8unit of wheat or 3 units of cloth. Thus, the opportunity cost of 1W in U.S. is therefore = $3/8 = 0.37$ units of clothing. (Notice how we calculate this opportunity cost by taking the ratio of the figures in the India. column, just as we calculated the cost in Sri Lanka $2/1$). In point 4 we have seen that the opportunity cost of 1W in the India is 0.37, which is less than the opportunity cost of wheat in Sri Lanka. Thus, the India has comparative advantage in producing wheat.

The opportunity cost of cloth in Sri Lanka is 0.5 ($1W/2C$) and in India is 2.6 ($8/3$). Since the opportunity cost of cloth in Sri Lanka is less than in the India, Sri Lanka has a comparative advantage in cloth and specialises in this Good. With trade, India exchanges wheat with Sri

Lanka cloth. Sri Lanka export cloth to India and import wheat from India. However, this is not the only rate of exchange at which mutually beneficial trade can take place. India exchanges 8W for 3C domestically for both requires 1 man-hours to produce. India would gain if it could exchange 8W for more than 3C from Sri Lanka. Sri Lanka exchange 8W for 16C since both requires 8 man-hours to produce. Sri Lanka would gain if it could give up anything less than 16C to obtain 8W from the India

To summarize, India would gain if it receives more than 3C for 8W from Sri Lanka, and Sri Lanka would gain if it can give up less than 16C for 8W. Thus, the range for mutually advantageous trade is $3C < 8W < 16C$. The spread between 3C and 16C is 13C, which represents total gains from trade available to be shared by the two nations by trading 8W.

It has been seen that by exchanging 8W for 8C, India gains 5C, and Sri Lanka gains 8C (16C-8C). There may be another exchange ratio for example, if India exchanges 8W for 13C. India would gain 10C (since India exchanges 8W for 3C domestically) and Sri Lanka would gain 3C. So far, the gains from specialization in production and trade have been measured in terms of cloth. Up to this point, all we have to prove is that mutually beneficial trade between two nations is possible even if one nation is less efficient (absolute disadvantage) in production in both commodities

2.3.3 Criticisms of the Theory

1. According to the comparative advantage theory the assumption was wrong that the wages between industries do not vary. The workers of retail industry are often paid less as compared to the workers of construction and manufacturing industries. Although, workers of the same industries may get the different wages in the different sectors of economy.
2. The nature and structure of specific commercial ventures might be such that the advantages from exchange may gather just to not very many labourers though the greater part of specialists may really be more awful off in spite of total increases from exchange. The welfare results of exchange for the majority of the general population in such an economy will be negative.
3. The elasticity of demand is varying according to the goods. When any country is passing through the tough times, and global demand is decreasing. If the nation is specializing in producing jewellery, for instance, may find it difficult to trade its products to raise enough money to import food.

Check Your Progress-I

Q1 What is the difference of absolute advantage and comparative advantage?

Ans: -----

Q2 Explain Comparative Advantage theory of International Trade.

Ans: -----

2.4 Opportunity Cost

One of the main drawbacks of the Ricardian comparative cost theory was that it was based on the labour theory of value, which stated that the price of a Good was equal to the amount of labour time going into the production of the Good. Gottfried Haberler gave new life to the comparative cost theory by restating the theory in terms of opportunity costs in 1933. The opportunity cost of a Good is the amount of a second Good that must be given-up in order to release just enough factors of production or resources to be able to produce one additional unit of the first Good. For example, supposing that the resources required to produce one unit of Good X are equivalent to the resources required to produce two units of Good Y. Then, the opportunity cost of one unit of Good X is two units of Good Y. Haberler made use of opportunity cost curve to express the opportunity cost of one Good in term of the other. The opportunity cost curve can be called as the ‘transformation curve’ or ‘production possibility curve’. According to the opportunity cost theory, a country with a lower opportunity cost for a Good has a comparative advantage in that Good and a comparative disadvantage in other Good.

Assumptions:

1. There are only two countries.
2. There are only two commodities in both the countries.
3. There are only two factors of production such as labour and capital.
4. There is perfect competition in both the factor and Good markets.
5. Price of each Good equals its marginal cost.
6. Price of each factor equals its marginal productivity.
7. Supply of each factor is fixed.
8. In each country, there is full employment.
9. No change in technology.

10. Factors are not mobile between two countries. But within countries, factors are totally mobile.

11. There is free and unrestricted trade between the two countries

On the basis of above assumptions, production possibility curve indicates the different combinations of two commodities that a country can produce with the given factor endowments and technology. The slope of production possibility curve or opportunity cost curve is determined by marginal rate of transformation (MRT). MRT is a rate at which marginal unit of Good X is substituted for certain units of Good Y.

The opportunity cost curve may be a straight line, convex to the origin or concave to the origin, depending on whether MRT between X and Y Goods is constant, increasing or decreasing respectively as shown in Figure 1.

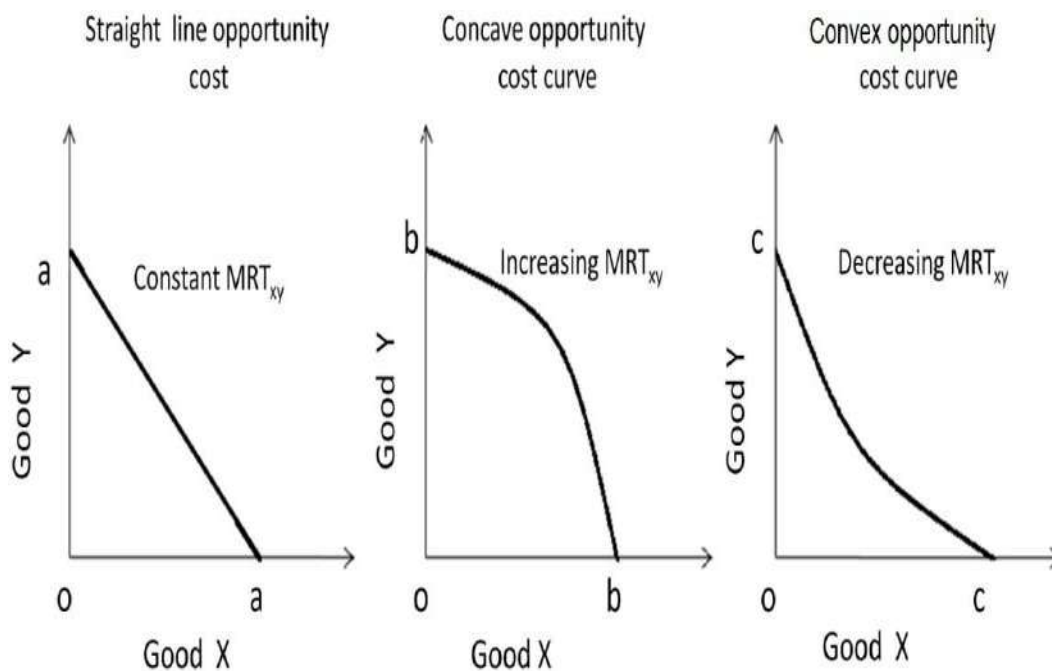

Figure 1

International trade between two countries can be analysed under various types of production possibility curves or opportunity cost curves.

2.4.1 Constant Opportunity Cost and International Trade

When MRT between X and Y Goods remains constant then opportunity cost curve will be a falling straight line. If the slopes of opportunity cost curves in two countries are the same, so that the opportunity cost curves are parallel to each other (as shown in Figure 2), no trade can

be possible. It is because of the fact that in such cases the cost ratios of two Goods in both the countries are equal.

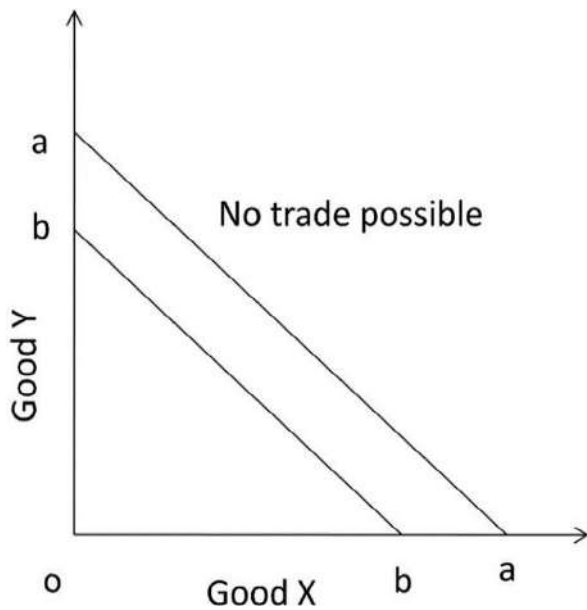

Figure 2

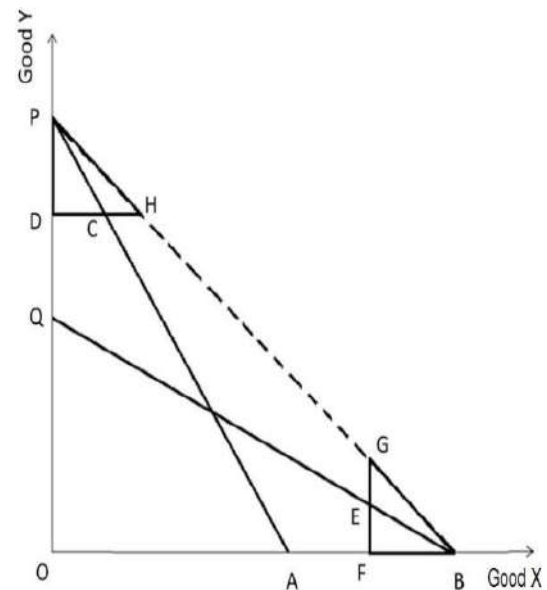

Figure 3

The trade is possible only when the slopes of the opportunity cost curves are different. In Figure 3, PA and QB are the opportunity cost curves of country A and country B respectively. Under the situation of autarky, if country A produce and consume at point C at its opportunity cost curve, i.e., PA line then it will have DO quantity of Good Y and DC quantity of Good X. However, if country B produce and consume at point E at its opportunity cost curve, i.e., QB line then it will have FO quantity of Good X and EF quantity of Good Y. However, the relatively greater steepness of PA line shows that country A has a comparative advantage in the production of Good Y, whereas the relatively greater flatter of QB line reveals that country B has comparative advantage of Good X. Therefore, country A will specialise in the production of Good Y and country B will specialise in the production of Good X. If country A produce only Good Y then it can produce maximum OP quantity of Good Y at its opportunity cost line PA. Similarly, country B can produce maximum OB quantity of Good X if country B produce only Good X at its opportunity cost line QB. Both countries will exchange Goods in the ratio indicated by the dotted international commodity-price line PB.

Suppose country A want to consume both commodities at point H. At this point, the country A will export PD quantity of Good Y and import DH quantity of Good X. After international trade, country A can consume more quantity of Good X, i.e., $CH = (DH - DC)$. Similarly, if

country B want to consume both commodities at point G then it will export BF quantity of Good X and import FG quantity of Good Y. Therefore, the gain from trade for country B will be $GE = (GF-EF)$ quantity of Good Y.

2.4.2 Increasing Opportunity Cost and International Trade

If MRT between X and Y Goods goes on increasing, then opportunity cost curve or production possibility curve will be convex to the origin. In Figure 4, AA represents the production possibility curve of country A and BB in Figure 5, is the production possibility curve of country B. The comparison of the shape of the production possibility curves of both countries makes it clear that opportunity cost of Good X, in terms of Good Y, is lower in country A and higher in country B. In other words, country A is better suited for the production of Good X and country B for the production of Good Y.

In the case of country, A under the absence of international trade the country is in equilibrium at E, where the production possibility curve AA tangents to the country's indifference curve, i.e., I_1I_1 curve. At this point, country A is producing and consuming OX quantity of Good X and OY quantity of Good Y. The slope of the production possibility curve AA at point E is denoted by P_aP_a line. Similarly, country B will be in equilibrium at E_1 under the absence of international trade as shown in Figure 5 where the production possibility curve BB tangents to the country's indifference curve, i.e., I_1I_1 curve.

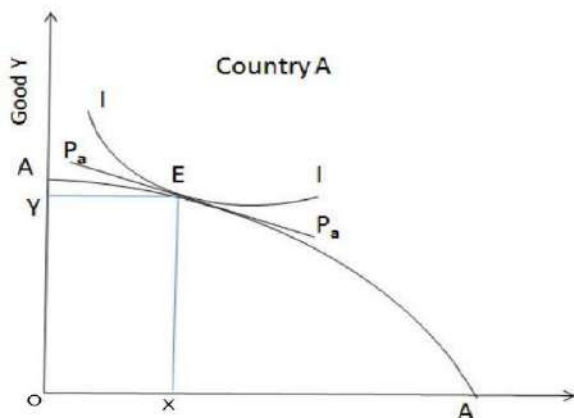

Figure 4

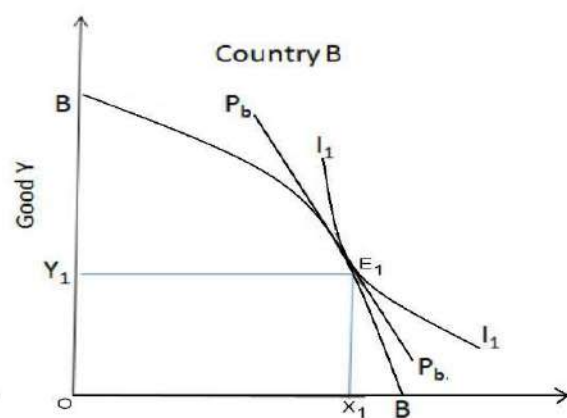

Figure 5

At this point, country B is producing and consuming OX_1 quantity of Good X and OY_1 quantity of Good Y. The slope of the production possibility curve BB at point E_1 is denoted by P_bP_b line. The slope of P_aP_a line is relatively flatter than that of P_bP_b line. This indicates that Good X is cheaper in country A and Good Y is in country B. If both the countries enter into trade with each other, the international price ratio is most likely to be somewhere in between the pre-

trade ratios in both the countries. In other words, the international price line would neither be as flat as price line P_aP_a of country A, nor be steep as the price line P_bP_b in country B. The slope of the international price line would be somewhere in between the price lines of both the countries. In Figure 6 and Figure 7, P_iP_i represents a possible international price line. If P_iP_i represents international price line, country A will produce at point N where its production possibility curve AA tangents to international price line P_iP_i . At this point it will produce more quantity of Good X at the cost of Good Y. Country A will expand the output of Good X by MN by contracting the output of Good Y by EM. If country A wishes to maintain consumption of Good X at the old level of OX, it can now export MN quantity of Good X and get in exchange ME_2 quantity of Good Y. Hence, the gain from trade to country A is equivalent to EE_2 of Good Y. the country A is now able to be at a higher equilibrium point E_2 on its indifference curve I_2I_2 . In the absence of trade, this point cannot be reached by country A as it is beyond its production possibility curve.

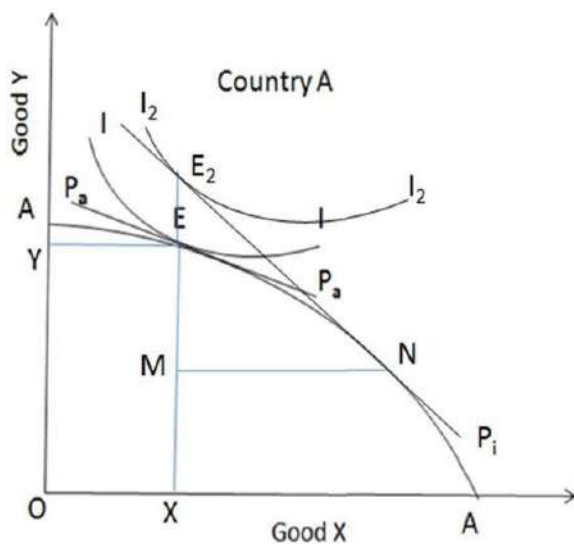

Figure 6

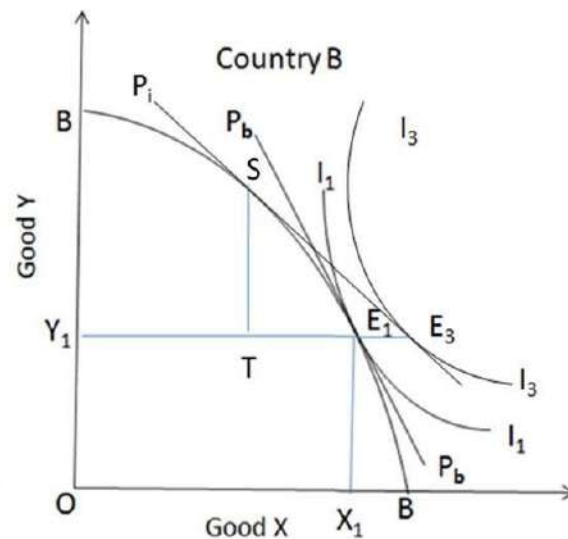

Figure 7

Similarly, under trade, country B would expand production +of Good Y by TS by contracting Good X output by TE_1 . If it would like to maintain pre-trade level of consumption of Good Y, it can export TS quantity of Good Y and obtain TE_3 quantity of Good X and attain equilibrium at point E_3 which cannot be reached under the absence of international trade. The gain to country B will be equivalent to E_1E_3 of Good X.

In the above analysis, it is assumed that the country A would wish to maintain the pre-trade level of consumption of Good X and the country B the pre-trade consumption of Good Y. But the real situation may be different. Consumption of these commodities by the respective

countries may be less or more than under the absence of international trade so that community welfare could be maximized.

2.4.3 Decreasing Opportunity Cost and International Trade

If MRT between X and Y Goods goes on decreasing, then opportunity cost curve or production possibility curve will be concave to the origin.

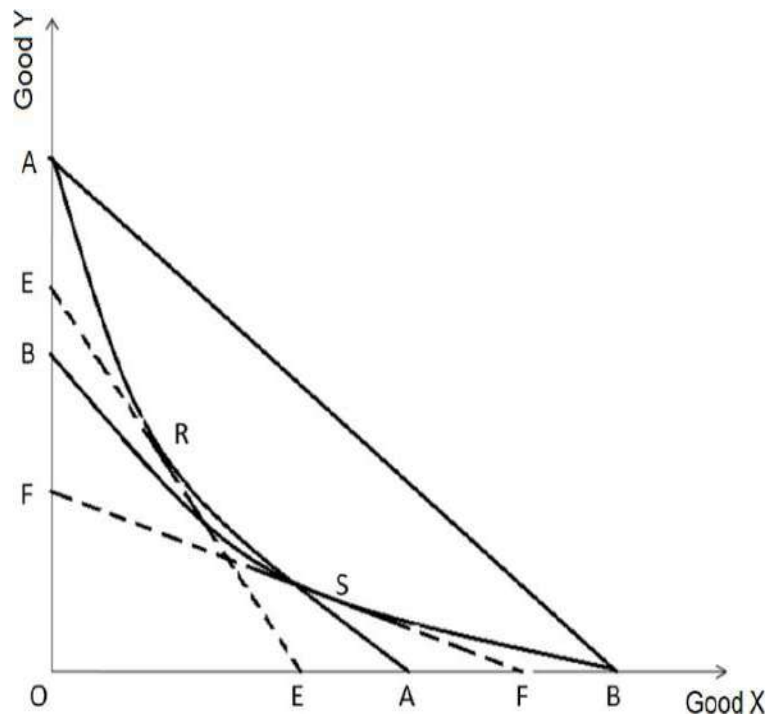

Figure 8

In Figure 8, AA and BB are the production possibility curves for country A and country B respectively. In the situation of autarky, production equilibrium of country A is determined at R point, where its domestic price line EE tangents to its production possibility curve AA. Similarly, the production equilibrium of country B is at S point. Under the situation of international trade, the international price ratio is depicted by AB line. The relatively greater steepness of EE line to international price line AB shows that country A will specialize in the production of Good Y. On the other hand, the relatively greater steepness of international price line AB than FF line indicates that country B will specialize in the production of Good X. In other words, country A will export Good Y and import Good X; whereas country B will export Good X and import Good Y. The equilibrium point for both the countries, determined by tangency between community indifference curve and international price line will lie

somewhere on AB line. Such point will indicate a higher level of satisfaction than either at R or S, signifying the gain from trade to the both countries.

Haberler's opportunity cost theory can be discussed under two heads namely

A. Superiority over Comparative Cost Theory: Haberler's opportunity cost theory is regarded as superior to the comparative cost theory of international trade formulated by the classical economists like Adam Smith and David Ricardo. The arguments put for the superiority are summarized below:

- 1. Dispenses with the Unrealistic Assumption of Labour Theory of Value:** The classical theory is based on the unrealistic assumption of labour theory of value. But Haberler's opportunity cost theory dispenses with such unrealistic assumption and is more realistic.
- 2. Analyses the Pre-trade and Post-trade situations Completely:** The opportunity cost theory analyses pre-trade and post-trade situations under constant, increasing and decreasing opportunity costs, whereas the comparative cost theory is based on the constant cost of production within the country with comparative advantage and disadvantage between the two countries. Hence, Haberler's opportunity cost theory is considered to be more realistic over the classical theory.
- 3. Highlights the Importance of Factor Substitution:** The opportunity cost theory highlights the importance of factor substitution in trade theory. It is vital in the production process especially for a growing economy.
- 4. Facilitates the Easy Measurement of Opportunity Cost:** The opportunity cost can be measured easily.
- 5. Explains the time, reason etc. about Trade:** The opportunity cost theory explains why trade takes place or when it should take place, showing how the gains shared between the countries etc.
- 6. Explain about the Complete Specialization:** It explains when complete specialization is possible and when it is not possible etc.

B. Criticisms: Haberler's opportunity cost theory is also not free from criticisms. It has been vehemently criticized by Jacob Viner in his —Studies in the Theory of International Trade (1937). Some of the important criticisms are listed below:

- 1. Inferior as a Tool of Welfare Evaluation:** Jacob Viner says that opportunity cost approach is inferior as a tool of welfare analysis when compared to classical real cost approach. Further he says that the doctrine of opportunity cost fails to measure real costs in the form of Sacrifices or Disutilities.

2. **Fails to consider Changes in Factor Supplies:** Viner further criticizes that the production possibility curve or opportunity cost theory do not consider changes in the factor supplies.
3. **Fails to consider Preferences for Leisure against Income:** Viner also criticizes the opportunity costs theory on the ground that the production possibility curve does not take into account the preference for leisure against income.
4. **Unrealistic Assumptions:** Haberler's opportunity cost theory is based on many assumptions like two countries, two commodities, two factors, perfect competition, perfect factor market, full employment, no technical change etc. All these assumptions are unrealistic because they do not hold in the real world.

Check Your Progress -II

Q1. Briefly explain Constant opportunity cost and international trade.

Ans: -----

Q2. Given any two criticisms of Haberler's theory of opportunity cost.

Ans: -----

2.5 Heckscher-Ohlin theory of International Trade

In the preceding sections, we have discussed the comparative cost basis of trade between countries. No mention was made therein of factor endowments, which affect comparative cost differences. The theory sought to explain how comparative cost differences made trade mutually advantageous to the trading partners but did not offer any hypothesis as to how the pre-trade cost ratios differ between countries. The modern theory, on the other hand, goes behind these pre-trade cost ratios and seeks to predict the pattern to trade on the basis of the characteristics of pre-trade equilibria. Thus, modern theory (Heckscher Ohlin) begins where the neo-classical (opportunity cost) theory of comparative advantage leaves off.

In 1919 Eli Heckscher published a paper on, "The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income" in which he explained how factor endowments affect comparative cost differences. Unlike the classical theory, which make these differences dependent on the productivity of only one factor viz. labour, Heckscher's theory, which has been subsequently developed considerably by Bertil, Ohlin takes a multiplicity of factors into account. It makes the possibilities and pattern of trade department on these quantitative differences and the degrees

of intensity with which the factors of production are used. However, Ohlin is of the view that even if two countries are equally endowed, profitable trade may still be possible between them, because differences in demand patterns could give rise to differences in prices of the products.

2.5.1 Assumptions

The assumptions of the Heckscher-Ohlin (H-O) theory are enumerated below:

1. Two by Two by Two Model
2. Perfect Competition in Both Commodities and Factor Markets in Both Nations
3. Tastes and Preferences of Consumers are Identical in Both Nations
4. Production Functions of the Two Commodities have Different Factor Intensities
5. Both Nations use the Same Technology
6. Incomplete Specialization in Both Nations
7. Constant Returns to Scale
8. Perfect Mobility of Factors of Production within nation but no International Factor Mobility

2.5.2 Explanation of the Theory

Differences in demand can be due to different patterns of income distribution, or the organisation of production activity as well as other institutional factors. A distinction, must, therefore, be made between physical abundance of a factor and its cheapness. The latter depends upon a balance between demand and supply, in which the former, when it outweighs the latter, can make the balance of comparative advantage against the abundant factor and in favour of the relatively scarce one. Also, where factor-substitution at the margin is possible, change in relative factor prices, e.g., a rise in wage rates may convert the labour-intensive Goods into capital intensive ones.

Furthermore, factor endowments are affected by inter-regional and international trade. Thus, there is a two- way interaction between trade and economic structure of a country and also the distribution of income which effects the pattern of demand. Heckscher was of the view that free trade tends to equalize relative return of factors of production.

On the face of it, the theory seems to be quite reasonable and pragmatic. It suggests that countries which have an abundance of a factor (e.g. labour) should specialize in the production of those products in which labour intensive technology may be more efficient, because abundance would make wage rates and wage costs lower and thus give it a comparative

advantage in labour intensive products. It can then export these products and import capital intensive product from those countries which have an abundance of capital relative to labour. Similarly, it could import land intensive products from those countries which have an abundance of land relative to labour or capital. Thus, each country will end to specialize in the products which utilize the factor of which it has an abundant supply.

Another significant aspect of international trade highlighted by Heckscher-Ohlin's factor endowment approach to international trade is in respect of distribution of incomes, which results in shifts in production. International trade leads to specialization by each country in one of the specific type of Goods, such as capital intensive or labour intensive. As a result, there is transference of resources and changes in capital/labour ratios in the production of both commodities in both the countries. If factor prices reflect the marginal productivities of factors, then in the capital abundant country real wages will tend to fall and will tend to be redistributed in favour of capital and against the working classes. The impact in labour abundant country will be the opposite.

A treatment of international economics shall be incomplete until we deal with the demand side also, because it is the interaction between demand and supply which determines the equilibrium of the economy. This can be demonstrated with the help of the following diagrams, referring to two countries, which we assume, have identical factor endowments, technologies, production functions and therefore, identical production possibility (substitution/ transformation) curves. But tastes and preferences and, therefore, demand curves (Community indifference curves) are different.

AB curves represents the identical production possibilities of the countries. Pre-trade price ratios (terms of trade) are represented by tangent lines P_1 (Country A) and P_3 (Country B) which have different shapes. The difference is not due to supply functions, but demand functions which are represented by the curves D_1 (Country A) and D_3 (Country B). These provide the basis for gains from trade. As trade begins price ratios (terms of trade) change and equalize along P_2 curve. In country A production and consumption are given by the coordinates of point S_1 in the pre-trade period. But as price ratios change to P_2 line, production shifts to the coordinates of point T_1 with consumption rising to point R_1 on the higher indifference curve D_2 . The country will be importing a a_1 equivalent from country B and exporting b^1b^2 of the commodity.

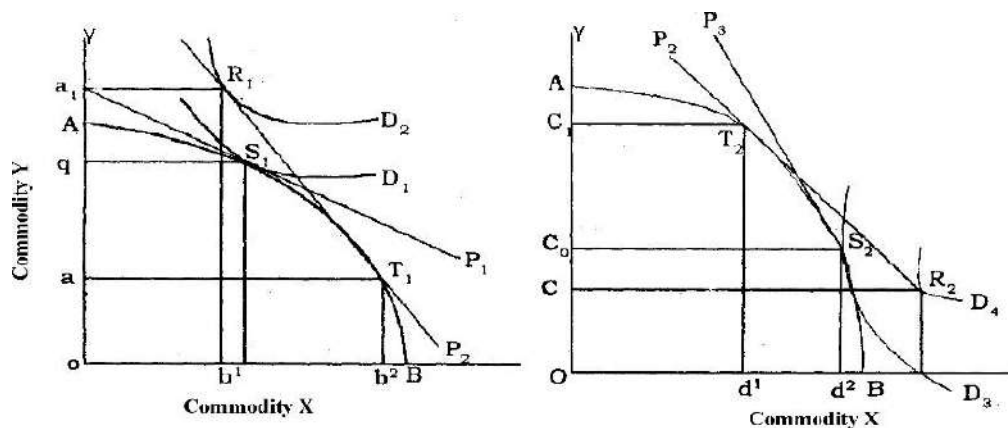

Figure 9

Similarly, in country B, with price ratios shifting from P_3 to P_2 line, production of the two commodities will shift from the coordinates of S_2 to those of point T_2 and consumption will advance to point R_2 on the indifference curve D_4 . The country B will now import d^1d^2 amount of commodity X and export c_0c_1 amount of commodity Y.

Thus, the structure of production and consumption are simultaneously transformed as a result of differences in consumer preferences, and both countries gain in economic welfare resulting from specialization, improvements in economic efficiency and increased consumption.

2.5.3 Criticisms

Despite the above merits of Heckscher-Ohlin theory, it has some shortcomings which are briefly discussed below:

1. Tastes are largely similar between countries and, therefore, demand factors are homogeneous and identical. Thus, community indifference, become possible and differences in pre-trade price ratios are then attributed to differences, in production possibilities frontiers of the countries involved in trade. At the same time production possibilities frontiers become a function of its factor endowments and the production functions of the various commodities which are assumed to be linear homogenous since the production function are further postulated to identical in the two countries. Therefore, any differences in the shape of production possibilities frontiers can be due only to differences in factor endowments. With a single technique of production for commodity X, and a single technique for commodity Y, the two commodities can always be classified unambiguously into labour-intensive or land-intensive relative to the one or the other commodity. The only exception to this rule would be the case where the expansion paths

of the two commodities coalesces over the entire range. But this would then become akin to a single commodity case from our point of view, and, therefore, outside the purview of the present discussion. Therefore, in this particular case, an unequal classification of commodities by factor intensity is possible. In such cases, known as factor-reversal, Heckscher-Ohlin theorem becomes very difficult to follow since it is based on the implicit assumption that commodities can indeed be classified a priori, in terms of factor intensity. When this implicit assumption is not met, the structure of trade need not coincide with the pattern implicit in Heckscher-Ohlin theorem. Similarly, when the ranking of commodities is contradictory between countries, the logic of Heckscher-Ohlin theorem breaks down because it is impossible for both countries, to export the commodity which uses more intensively their abundant factor.

2. **Leontief Paradox:** In the Heckscher-Ohlin theory it has been assumed that relative factor prices reflect the relative supplies of factors. That is, a factor which is found in abundance in a country will have a lower price and vice versa. This means that in the determination of factor-prices supply outweighs demand. But if demand for factors prevails over supply, then factor prices so determined would not conform to the supplies of factors. Thus, if in a country there is abundance of capital and scarcity of labour in physical terms but there is relatively much greater demand for capital, then the price of capital would be relatively higher to that of labour. Then, under these circumstances, contrary to its factor-endowments, the country may export labour-intensive Goods and import capital-intensive Goods. Perhaps it is this which lies behind the empirical findings by Leontief that though America is a capital abundant and labour-scarce country, in the structure of its imports capital-intensive Goods are relatively greater whereas in the structure of its exports labour-intensive Goods are relatively greater. As this is contrary to the popularly held view, this is known as Leontief Paradox
3. **Difference in Preferences or Demands for Goods:** Against Heckscher-Ohlin theorem, it has also been pointed out that differences in tastes and preferences for Goods or, to put it in other words, differences in pattern of demand also give rise to trade between the countries. This is because under differences in demand or preferences for Goods, the commodity price ratios would not conform to the cost-ratios based on factor endowments. Let us take an extreme example. Suppose there are two countries A and B with same factor-endowments. According to Heckscher-Ohlin theorem, with same factor endowments cost-ratio of producing the two commodities and hence the commodity price ratio would be the same. Hence there is no possibility of trade between the two countries on the basis of

Heckscher-Ohlin theorem. However, trade between the two countries is possible if the demand pattern or preferences of the people of the two countries for wheat and rice greatly differ.

Check Your Progress-III

Q1. Critically examine Heckscher-Ohlin theory of international trade.

Ans: -----

Q2. What is Leontief Paradox?

Ans: -----

2.6 Factor Price Equalisation

The factor price equalisation theory is an important corollary of the H-O theory of trade. If there is a free international movement of factors, the prices of the factors of production undisputably get equalised. However, the classical theorists as well as Heckscher and Ohlin had assumed an international immobility of factors. This led to the crucial question of how the international trade would affect the prices of the factors of production) Heckscher, on the one hand, suggested that international trade in commodities would act as a substitute for the international mobility of factors leading to a complete equalisation of the costs or factor prices. Ohlin, on the other hand, recognised that the international trade might result in only an incomplete or partial equalisation of prices of factors. The writers like Samuleson (1948) and Lerner (1953) discussed the possibility of a complete equalisation of factor prices.

The factor price equalisation picks up the argument that the labour-abundant country specialises in the export of the labour-intensive commodity because labour is a relatively cheaper factor compared with capital. On the other hand, the capital-abundant country specialises in the export of capital-intensive commodity on account of capital being a relatively cheaper factor there. The pressure of international demand renders the abundant factor scarce and its price starts rising. At the same time, the import of the commodities that require more input of scarce factor relieves the domestic pressure of demand for that factor, resulting in a fall in its price. This process of change in prices of factors will ultimately bring about an equality in the prices of factors. It is in this sense that free international trade in commodities acts as a substitute for the international mobility of factors.

2.6.1 Samuelson's Analysis of Factor-Price Equalisation Theorem

Samuelson's analysis of the factor-price equalisation is based upon the following assumptions:

1. There are two countries, say A and B.
2. These countries produce two commodities, say X and Y.
3. The production of these commodities requires only two factors of production—labour and capital.
4. There is free competition in the product and labour markets.
5. There is an absence of tariff and transport costs.
6. The production function related to each commodity is identical and homogeneous of degree first. It implies the production is governed by constant return to scale.
7. The factor-intensities are different for the two commodities. For instance, the commodity X is labour-intensive, while commodity Y is capital-intensive. It means there is an absence of reversal of factor intensity.
8. Capital and labour are qualitatively identical in the two countries.
9. The availability of factors is quantitatively different in the two countries. The country A is supposed to be labour-abundant whereas country B is capital-abundant.
10. There is absence of complete specialisation. It means both the countries continue to produce both the commodities even after trade takes place between them.
11. The factor supply is fixed in the two countries.
12. There is full employment of both the factors.
13. There is no mobility of factors between the countries.
14. The marginal physical product of each factor is diminishing. (xv) The tastes are identical in the two countries.

Before trade, there is low capital-labour ratio in country A and a high capital-labour ratio in country B. As trade commences, the labour-abundant country A exports the labour-intensive commodity X and country B exports the capital-intensive commodity Y. The export of labour-intensive commodity X by A creates relative scarcity of labour and consequent rise in wage rate. It also leads to a rise in capital-labour ratio. On the opposite, the export of capital-intensive commodity by country B will result in its scarcity there. It will cause a rise in the price of capital (rate of interest) and a consequent fall in the capital-labour ratio. These relative changes in K-L ratio will continue until the K-L ratios in both the countries become exactly equal. Along with it, the prices of the two factors also undergo changes (rise in wage rate in country

A and rise in interest rate in country B) in such a manner that there is ultimate equalisation of prices of two factors in both the countries.

2.6.2 Hicksian Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

J.R. Hicks attempted to provide a proof for the *absolute* factor price equalisation. He retained all the assumptions taken by Samuelson, It is assumed that price of labour is low in the capital-abundant country while it is higher in country B which is capital-abundant. On the contrary, the price of capital is high in country A but it is low in country B. After trade, country A exports labour-intensive commodity X and B exports capital-intensive commodity Y. l_x and l_y are the labour co-efficients for X and Y commodities and k_x and k_y are the capital co-efficients. w_a and w_b are the wage rates in the two countries. r_a and r_b are the rates of interest in these two countries. It is assumed that the unit cost of producing X and Y commodities becomes equal in the two countries after the determination of trade equilibrium.

Unit cost of commodity X

$$l_x w_a + k_x r_a = l_x w_b + k_x r_b$$

Dividing both sides by k_x

$$\begin{aligned} (l_x/k_x) \cdot w_a + r_a &= (l_x/k_x) w_b + r_b \\ r_a - r_b &= (l_x/k_x) [(w_b - w_a)] \end{aligned} \quad (i)$$

Unit cost of commodity Y

$$l_y w_a + k_y r_a = l_y w_b + k_y r_b$$

Dividing both sides by k_y

$$\begin{aligned} (l_y/k_y) w_a + r_a &= (l_y/k_y) w_b + r_b \\ r_a - r_b &= (l_y/k_y) (w_b - w_a) \end{aligned} \quad (ii)$$

From (i and ii)

$$r_a - r_b = (l_x/k_x) (w_b - w_a) = (l_y/k_y) (w_b - w_a)$$

If trade results in the equalisation of factor-intensity in the two products X and Y and $r_a = r_b$, there will also be $w_a = w_b$. It shows that after-trade equilibrium results in the equalisation of factor prices.

2.6.3 Lerner's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

Lerner has attempted an analysis about the factor price theorem on the basis of a series of assumptions.

1. There are two countries A and B.

2. Each country can produce two Goods X and Y, given the factor endowments and techniques of production.
3. There are two factors of production-labour and capital.
4. The production functions are linear homogeneous in both the countries. (v) Country A is labour-abundant and B is capital-abundant.
5. There are the conditions of perfect competition in both the countries.
6. There is absence of transport costs.
7. Commodity X is labour-intensive while commodity Y is capital-intensive.
8. There is no factor-intensity reversal.

In the labour-abundant country A, originally price of labour is lower relative to that of capital. On the opposite, the price of capital is lower in country B than that of labour. Consequently, country A will produce and export labour-intensive commodity X. As there will be greater substitution of labour for capital, the price of labour will rise and that of capital will decline resulting in equalisation of factor prices. Similarly, the capital-abundant country B will specialise in production and export of capital-intensive commodity Y. The substitution of capital in place of labour will increase the price of capital in this country. Ultimately the factor prices ratio in this country will also get equalised.

However, if there is *factor-intensity reversal i.e.*, X is labour-intensive in country A but capital-intensive in country B, both the countries will produce it through different techniques. But as they cannot export the same product to each other, the factor price equalisation will fail to take place.

2.6.4 Kindelberger's Analysis of Factor Price Equalisation

Kindelberger has explained the factor price, equalisation by involving factor proportions, product prices and factor prices. In this regard, he has relied upon the figure given below.

In Fig. 10 (upper portion of the figure, i.e., part-i), wages and interest are measured along the horizontal scale and capital-labour ratio (K/L) is measured along the vertical scale. The horizontal lines AA| and BB, measure factor proportions in the capital-abundant country A and labour-abundant country B respectively. SS, is the schedule related to capital-intensive Good steel and CC is the schedule related to labour-intensive Good cloth. In the Fig. 10 (Lower portion of the figure i.e. part-ii), relative price of cloth is measured along the vertical scale. The curve PP, measures relative price of cloth.

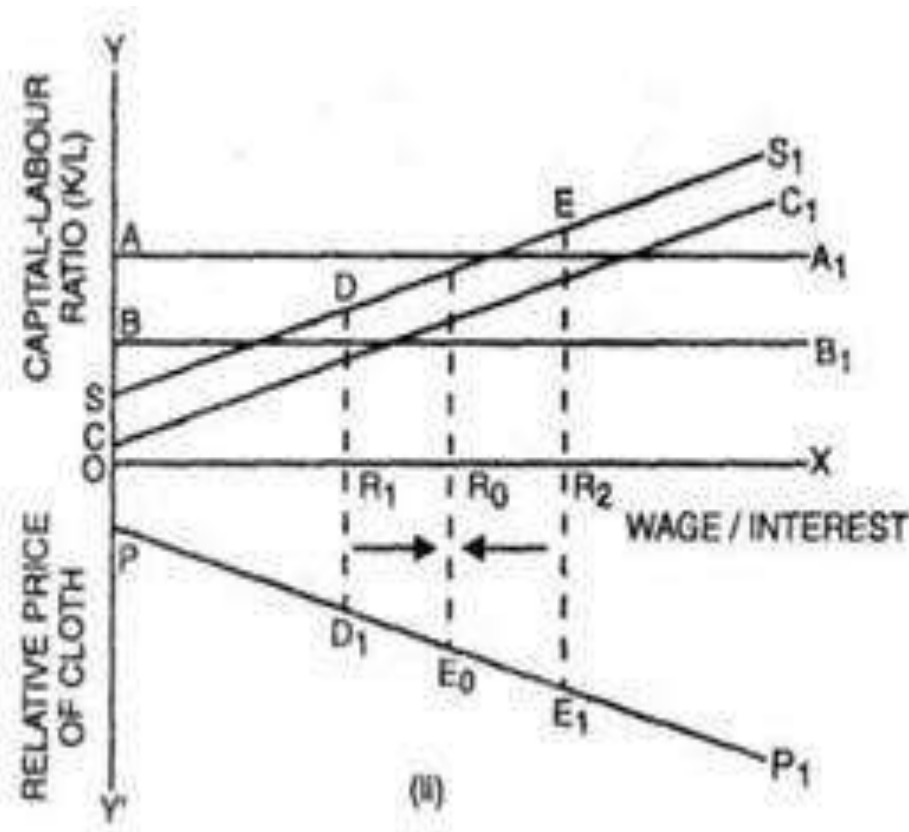

Figure 10

The domestic demand conditions determine the production of steel and cloth before trade. Wage rate is lower in country A than in country B, whereas the rate of interest is higher in A than in B. The relative price of cloth in A is R_1D_1 and it is R_2E in country B. As trade takes place, the wage rate will rise in country A and fall in country B. The interest rate, on the other hand, will fall in country A but rise in country B. The relative price of cloth in both the countries will tend to approximate to R_0E_0 , when wage-interest ratio becomes equal at R_0 .

2.6.5 Sodersten's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem

Bo Sodersten recognises that the free trade can lead to the equalisation of *relative* factor prices in two countries if neither country specialises completely. It can be explained through Fig. 11. In this figure, factor price ratio (w/r) is measured along the horizontal scale. In Part (i) of the Fig. 11, the commodity price ratio (P_x/P_y) is measured along the vertical scale. In part (ii) of the Fig. 11, the factor intensity (K/L) is measured along the vertical scale. Given that there is absence of complete specialisation in both countries A and B, the line OR in Part (i) of Fig. 11 shows a common factor price ratio $(w/r)_0$ and a common commodity price ratio $(P_x/P_y)_0$. In Part (ii) of Fig. 11., the lines X and Y represent the capital-intensity of X and Y commodities respectively.

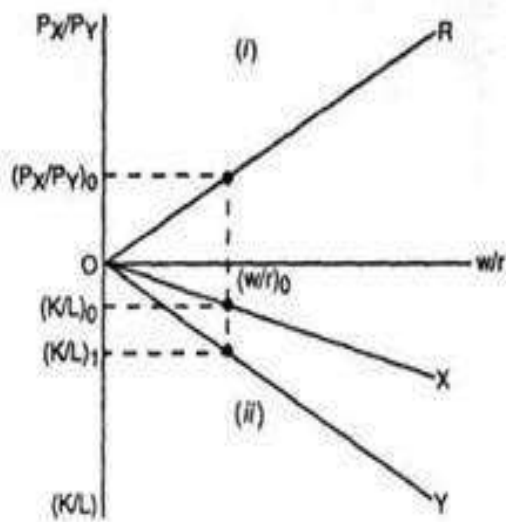

Figure 11

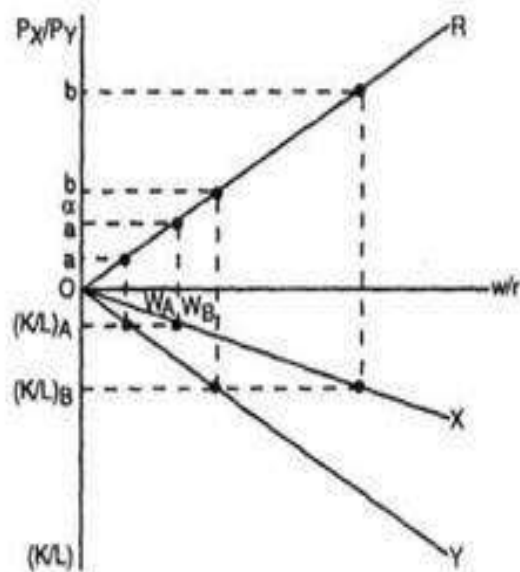

Figure 12

The commodity Y has greater capital-intensity (K/L) than the commodity X, in case of which the capital-intensity is low at (K/L).

If there is complete specialisation in one or both the countries, there cannot be equalisation of absolute or relative factor prices. It can be shown through Fig. 12.

Under autarchy, the range of relative commodity prices for country A when both countries specialise completely is indicated by aa. In case of country B, the range of relative commodity prices is denoted by bb. These two ranges donot overlap, therefore at least one of the two countries must specialise completely. As both countries specialise completely, the free trade commodity price ratio is α which lies outside the autarchy price ranges. The relative wage rate in country A cannot rise above w_A , whereas that of country B cannot fall below w_B . In such condition, there cannot be relative factor price equalisation. So there cannot also be absolute factor price equalisation.

2.6.6 Obstacles to Equalisation of Factor Prices

The factor price equalisation theory developed by Samuelson has been found to be deficient by several economists including Meade and Ellsworth. They raised serious doubts about the validity of this theory on account of highly restrictive and unrealistic assumptions. They believe that there can only be partial equalisation of factor prices.

- 1. **Tariff and Non-tariff Barriers:** This theory rests upon the assumption that there are no tariff and non-tariff barriers to trade. In actual reality, such barriers do exist. It was on

account of them that Ohlin ruled out the possibility of complete equalisation of factor prices.

2. **Transport Costs:** The factor price equalisation theory takes another unrealistic assumption that transport costs are absent. In fact, the import and export of commodities do involve transport costs which not only have restrictive effect on the product mobility but may also affect the comparative advantages of the trading countries. The existence of transport costs are likely to prevent the equalisation of factor prices.
3. **Complete Specialisation:** This theory assumes that the trading countries are engaged in the production of both the commodities. In other words, there is only partial or incomplete specialisation. When the trading countries are of unequal size, there is possibility that there is complete specialisation in at least the smaller country. In the event of complete specialisation, there is little possibility of complete factor price equalisation.
4. **Identical Production Function:** Samuelson's factor price equalisation theory assumes that production functions are identical in the two trading countries. Even if the two countries have the same resources, yet their productive capacities are different because of natural, technical and sociological differences between them. The diversities in their production functions may create hindrance in the equalisation of factor prices.
5. **Absence of Perfect Competition:** This theory rests upon the assumption that there are the conditions of perfect competition in the product and factor markets. In actual reality, the perfect competition does not exist. In the real market situations like oligopoly or monopolistic competition, there are rigidities in the product and factor markets that prevent the possibility of equalisation of factor prices.
6. **Increasing Return to Scale:** The factor price equalisation theorem assumes that there is a first-degree homogeneous production function which implies that the production is governed by the constant returns to scale. If the economies of scale are present, according to Meade, the theory will become invalid for two reasons. Firstly, it will result in the emergence of monopolies and consequent breakdown of the apparatus based on the assumption of perfect competition. Secondly, the increasing return to scale will lead to complete specialisation which again rules out the possibility of equalisation of factor prices.
7. **Changes in Factor Supplies:** The theorem takes the assumption that the factor supplies remain fixed in the trading countries. In actual reality, however, there are changes in factor supplies and these changes will create difficulties in the equalisation of factor prices.
8. **Dynamic Conditions:** The factor price equalisation theory assumes static conditions such as fixed factor endowments, techniques and same taste pattern in the trading countries. In

the actual dynamic conditions, the continuous changes take place in all the relevant factors and variables and many often it is found that the differences in factor prices get widened rather than being eliminated. Such a trend has been confirmed by economists like Kindelberger, Myrdal and Sodersten.

- 9. Multi-country Multi-commodity and Multi-factor Trade:** The theorem can deal efficiently only in respect of trade involving two countries, two commodities and two factors. The theory is likely to become indeterminate in the multi-country, multi-commodity and multi-factor trade situation. If the number of productive factors exceeds the number of commodities, the theory breaks down completely.
- 10. Factor-Intensity Reversal:** This theory assumes that there is an absence of factor-intensity reversal. It means the labour-surplus country will export only labour-intensive commodity and the capital-surplus country will export the capital-intensive commodity. If there is reversal of factor intensity, the factor price equalisation theorem will fail to hold.

The above arguments suggest that factor price equalisation cannot take place in actual dynamic realities. It, however, does not mean that the theorem is completely invalid. It only means that the assumptions of this theorem, being unrealistic, lead to an unrealistic conclusion. There is little doubt that the movement of products from one country to another can at least reduce the factor price differentials. In the absence of trade, such differences are likely to be considerably large.

Check Your Progress - III

Q1. What do you mean by factor price equalisation?

Ans: -----

Q2. Give any two obstacles of equalisation of factor prices?

Ans: -----

2.7 Gains from Trade: Meaning

The gain from trade is the fundamental reason why different countries engage themselves in transactions with one another. Right from the time of the pre-classical Mercantilists, who maintained that export surplus enriched a country, upto the modern times, the writers of all shades of opinions, have believed that the consideration of gain alone is the basis of all

international transactions. The present chapter is concerned with the meaning and measurement of gains from trade and some other issues related to them.

The classical theorists believed that gains from trade resulted from increased production and specialisation. Jacob Viner pointed out that the gains from trade were measured by the classical economists in terms of increase in national income, differences in comparative costs, and terms of trade. The modern theorists considered the gains from trade as the gains resulting from exchange and specialisation. Some approaches to the concept of gains from trade are discussed. In the opinion of Adam Smith, the gains from international trade are in the form of the increased value of product and improvement in the productive capacity of each trading country. The international trade leads to export of the commodity which is less in demand in the home market and import of the commodity which is strong in demand. It enables each trading country to derive the maximum welfare and obtain maximum possible export earnings. When each country specialises in the production of the commodity in which it has cost advantage, there is optimum allocation of productive resources. Coupled with increased division of labour, specialisation reduces the cost structure and enlarges the size of market for each trading country. As a consequence, the world production and welfare get maximised through international trade.

Ricardo viewed the gain from trade as an objective entity. According to him, the specialisation in production and trade on the basis of the principle of comparative costs results in saving of resources or costs. Through the cheaper availability of commodities required by each country from abroad, every country can increase the 'sum of enjoyments' and also increase the 'mass of commodities. In the words of David Ricardo, "The advantage to both places is not that they have any increase" in value but with the same amount of value they are both able to consume and enjoy an increased quantity of commodities." Malthus had expressed in this regard views similar to those of Adam Smith. The gain from trade, according to him, consists of 'the increased value which results from exchanging what is wanted less for what is wanted more." The international exchange on this basis increases "exchangeable value of our possession, our means of enjoyment and our wealth." A serious deficiency in the Ricardian approach was that it could not explain the distribution of gains from trade among the trading countries. J.S. Mill attempted to analyse both the gains from trade and distribution thereof among the trading countries. He emphasised upon the concept of reciprocal demand that determines terms of trade, which is a ratio of quantity imported to the quantity exported by a given country. The terms of trade decide how the gain from trade is distributed between the trading partners.

Suppose in country A, 2 units of labour can produce 15 units of X and 15 units of Y so that the domestic exchange ratio in country A is: 1 unit of X = 1 unit of Y. In country B, 2 units of labour can produce 10 units of X and 15 units of Y so that the domestic exchange ratio in this country is: 1 unit of X = 1-5 unit of Y. The domestic exchange ratios set the limits within which the actual exchange ratio or terms of trade will get determined.

The reciprocal demand or the strength of the elasticity of demand of the two trading countries for the products of each other will decide the actual rate of exchange of two commodities. If A's demand for commodity Y is less elastic, the terms of trade will be closer to its domestic exchange ratio: 1 unit of X = 1 unit of Y. In this case the terms of trade will be favourable for country B and against country A. The gain will be more for B than for A. On the contrary, if B's demand for X commodity is less elastic, the terms of trade will be closer to the domestic exchange ratio of country B: 1 unit of X = 1-5 unit of Y. The terms of trade, in this situation will be favourable for A and against B. Country A will have a larger share out of the gains from trade than country B. The distribution of gains of trade can be explained in terms of Marshall-Edgeworth offer curve through Fig. 13.

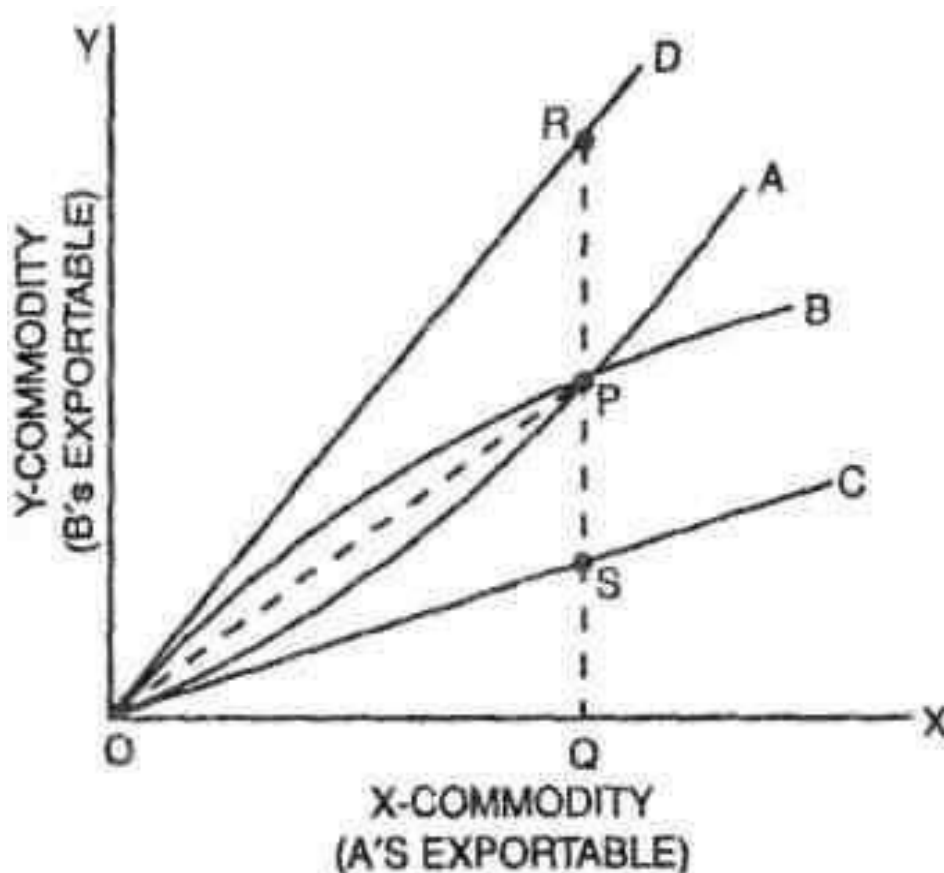

Figure 13

In Fig. 13, OC and OD are the domestic exchange ratio lines of countries A and B respectively. OA is the offer curve of country A and OB is the offer curve of country B. The exchange takes place at P where the two offer curves cut each other. Country A imports PQ quantity of Y and exports OQ quantity of X. The terms of trade for country A at P = $Q_m/Q_x = PQ/OQ =$ Slope of line OP. If the line OP gets closer to OD, the terms of trade become favourable to country A and unfavourable to country B. On the opposite, if the line OP gets closer to the line OC, the domestic exchange ratio line of country A, the terms of trade turn against country A and become favourable to country B.

Country A was willing to exchange before trade SQ units of Y for OQ units of X. After trade, it gets PQ units of X for OQ units of Y. Therefore, the gain from trade for country A, out of the total trade gain of RS, amounts to $PQ - SQ = PS$ units of Y. In case of country B, RQ units of Y were being exchanged for OQ units of X before trade. However, after trade it has to part with only PQ units of Y to import OQ units of X. Therefore, the gain from trade for this country amounts to $RQ - PQ = RP$ units of Y. As the point of exchange P gets closer to the line OD, the share of country A in the gain from trade will rise and that of country B will fall and vice-versa.

Taussig maintained that the gains from international trade can accrue to a trading country in the form of a rise in income. As trade brings about an expansion of the export industry, the employers, in order to absorb more labour in this industry, start offering higher wages. This leads to a rise in the money wages in other industries otherwise there will be accumulation of inefficiency in them. It signifies a general rise in money incomes. A higher level of income due to trade enables the people of a country to make larger purchases of both domestically produced and imported Goods and reach a higher level of welfare.

2.7.1 Factors Affecting Gains from Trade

The size of gains from international trade depends upon several factors discussed below:

- 1. Terms of Trade:** The terms of trade refer to the rate at which, the commodity of one country is exchanged with the commodity of the other country. The terms of trade have the most significant influence on the size of gain from trade of a country. More favourable the terms of trade, large may be the gains from trade. If a country has unfavourable terms of trade, it does not mean that the country derives no benefit from trade. It simply implies that the share of such a country out of the total gains from trade is relatively smaller. Closer the

terms of trade of a country to the domestic exchange ratio of two commodities lesser is the size of gain from trade for it and vice-versa.

- 2. Differences in Cost Ratio:** The difference in comparative cost ratios of producing two commodities in the two trading countries have much bearing upon the gain from international trade. If country A has comparative cost advantage in the production of cloth and B has cost advantage in the production of steel, they will specialise in these respective Goods and make gain from trade. If specialisation results in a relatively greater fall in the cost of cloth in country A than that in steel in country B, greater gain from trade will become available to A and vice-versa.
- 3. Reciprocal Demand:** The reciprocal demand refers to the elasticity of demand for the product of one country by the other country. If the demand for cloth (exportable of A) is less elastic in country B, the latter will offer more quantity of steel for one unit of cloth. It will cause the terms of trade to turn in favour of country A and this country will obtain a greater share from the total gain from trade. On the opposite, if the demand for steel in country A is less elastic or more intense, the term- of trade will move in favour of B and consequently greater gain from trade will become available to it. A country whose demand for the foreign products is more elastic but the demand for its products from the foreigners is less elastic, is likely to gain the most from international trade.
- 4. Level of Income:** The higher or lower level of money income of a country too determines the gain from trade for it. If the products of the home country command a strong and permanent demand, the expansion in its exports will raise the incomes from exports. The output in these industries will expand and the increased demand for labour will raise the money wages of workers. The employers in other industries will also raise wages to retain their more efficient workers. Thus, there will be an overall increase in money incomes. The import of relatively cheaper commodities, while domestic money incomes are high, signifies the gain from trade. On the opposite, the low domestic money income due to low exports or larger imports from abroad, while import prices are high, will reduce the level of welfare and result in smaller gain from trade.
- 5. Productive Efficiency:** If there is an improvement in the productive efficiency in the home country, the costs and product prices decline. As the foreigners can import commodities from this country at lower prices, the terms of trade go in favour of foreign country. The larger proportion of gain from trade too goes to the latter. An increased efficiency in a foreign country will enable the home country to import Goods at relatively lower prices.

This will cause an improvement in the terms of trade for the home country and larger share out of gain from trade will become available to the home country.

- 6. Factor Endowments and Technological Conditions:** If a country is capital-abundant and advanced from economic and technological viewpoints, it will have a large volume of foreign trade. Corresponding to the volume of its foreign trade, its share out of gain from international trade is also likely to be larger. On the contrary, a technically and economically backward labour-abundant country will have a small size of foreign trade. The gain from trade for such a country will also be relatively small.
- 7. Nature of Products Exported:** If a country predominantly exports the primary products, the term of trade for it will be unfavourable and the gain from trade for it will be smaller. On the opposite, if the exports of a country are largely of manufactured Goods, the terms of trade will be favourable for it. Such a country will obtain a relatively larger share out of the gains from trade.
- 8. Size of the Country:** A small country has a limited size of domestic market. Its productive resources too are limited and specific. The specialisation and exchange within the home country can bring very little benefits for it. As international trade commences, this country may completely specialise in the production of such commodities in which it enjoys comparative advantage over the other countries. The greater the difference between the international price and domestic price of its exported products, greater will be the share out of gain from trade for this country. A large country, on the opposite, possesses a large domestic market and diversified productive resources. If trade commences, it will have only incomplete specialisation. Since the small country can absorb very small quantity of the product available for export, it will have to dispose of a large part of its product in the home market. It may have substantial gain from specialisation and exchange within the home country but the gain from international trade will be very small.

In Fig. (i) for the large country A, the production possibility curve under the conditions of constant costs is AA_1 . In the absence of trade, consumption and production takes place at R where the community indifference curve I is tangent to the production possibility curve. After trade takes place, there is no change in terms of trade for country A so that the international price ratio line remains AA_1 . This country will however, modify its production pattern in such a way that some goods can be imported from country B. It may decide to move to P where it exports PS quantity of X commodity and imports SR quantity of Y. Since the terms of trade remain unchanged for country A, it fails to make any gain from trade.

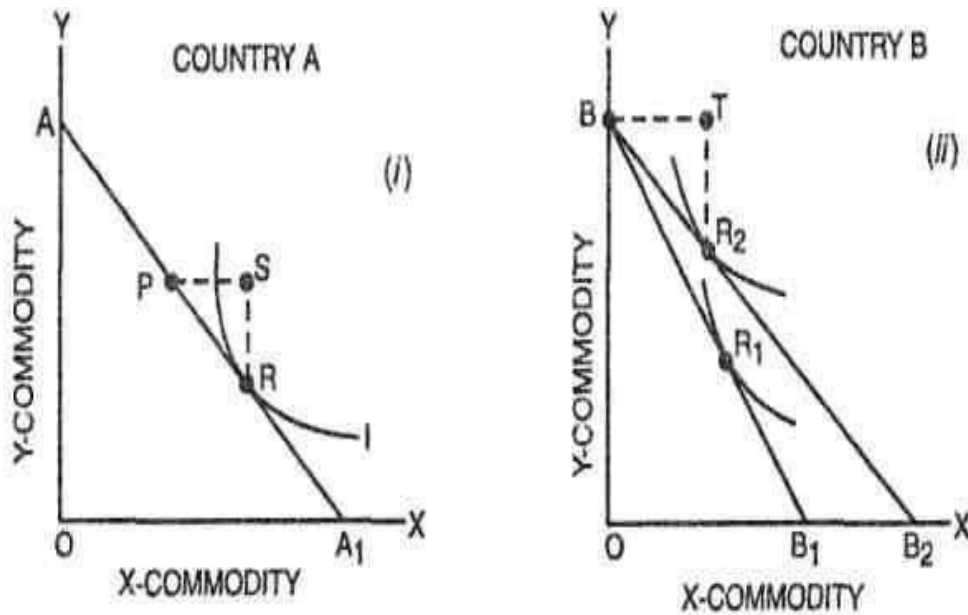

Figure 14

In Fig. (ii) for the small country B, the production possibility curve or domestic price ratio line under constant cost condition is BB_1 . Its tangency with the community indifference curve I_1 shows that production and consumption in this country, in the absence of trade, takes place at R_1 . As trade commences, this country specialises completely in the production of Y commodity. The international price ratio line is BB_2 , which is parallel to AA_1 . This country produces at B. The consumption equilibrium occurs at R_1 . So after trade it exports $TR_2 (= SR)$ of Y commodity to country A and imports $BT (= PS)$ quantity of X from country A. The movement from R_1 to R_2 in country B reflects the gain from specialisation and exchange to the small country B from the international trade. Since this country is able to import X-commodity at the lower international price, the terms of trade turn in favour of it. That also shows that the gains from trade go to small country B alone and large country goes without any gain from trade.

Check Your Progress-IV

Q1. Explain the factors affecting gains from international trade.

Ans: -----

Q2. How size of country will affect gains from international trade

Ans: -----

2.7.3 Static and Dynamic Gains from Trade

The gains from international trade are of two types: Static and dynamic gains.

Static Gains from Trade

- 1. Expansion in Production:** International trade based on the principle of comparative cost advantage, according to classical economists, assures the benefits of international specialisation and division of labour. All the available productive resources in the trading countries get optimally utilised resulting in the maximisation of production not only for the individual trading countries but also for the whole world.
- 2. Increase in Welfare:** International trade results in the increased production of consumable Goods in both home country and foreign country due to large world demand for products. Specialisation also leads to improvement in the quality of consumer products. As cheaper consumer products of superior varieties become easy available, there is definite rise in welfare of the people.
- 3. Rise in National Income:** International specialisation results in expansion of production in all the trading countries. More and more employment opportunities become available to the people. The expansion of production and employment leads to a rise in national income of the trading countries.
- 4. Vent for Surplus:** According to Adam Smith, international trade leads to the fullest utilisation of productive resources of the country. It becomes capable of creating a surplus of goods which can be easily disposed of in the foreign market. Thus, the vent for surplus also constitutes a gain from international trade.

Dynamic Gains from Trade:

The major dynamic gains from international trade are as follows:

- 1. Technological Development:** The international trade stimulates technical and scientific inventions and innovations as the producers in all the countries attempt to develop such techniques of production through which costs can be minimised and the speed of production can be accelerated. Trade facilitates the transfer of advanced technology from the developed to less developed countries. New ways of producing and organising production are spread to local economies through trade.
- 2. Increased Competition:** Trade stimulates competition, which makes the producers in all the countries to improve the quality of products and secure production at the least costs.

The international competition promotes efficiency of all the industries in the trading countries.

3. **Widening of Market:** International trade enlarges the size of market. Consequently, the producers are induced to expand the scale of production, volume of investment and employment. Consequently, the production frontiers in the trading countries can continuously be expanded.
4. **Increase in Investment:** As the demand for the home-produced Goods increases due to international trade, there is strong impetus to investment. The growth of export sector leads to the expansion of several allied ancillary industries creating more and more opportunities for investment. There is also substantial increase in foreign direct investments in the export sector of the economy.
5. **Efficient Use of Resources:** International trade paves the way for more efficient use of productive resources. The exploitation and use of the resources, previously considered economically non-viable, becomes economically viable due to increased demand in the foreign markets.
6. **Stimulus to Growth:** Production for exports and increased imports of Goods bring about a series of adjustments within the economic system that ultimately have stimulating effect upon the overall growth in the trading countries. Trade not only induces the growth of export industries, but also promotes the growth of infrastructure and services sector.

Check Your Progress- V

Q1. Write any three static gains from trade.

Ans:-----

Q2. How technological development will lead to dynamic gains?

Ans:-----

2.8 Summary

This unit discussed the comparative cost basis of trade between countries. No mention was made there in of factor endowments which affect comparative cost differences. The theory sought to explain how comparative cost differences made trade mutually advantageous to the trading partners but did not offer any hypothesis as to how the pre-trade cost ratios differ between countries. The modern theory, on the other hand, goes behind these pre-trade cost

ratios and seeks to predict the pattern to trade on the basis of the characteristics of pre-trade equilibria. Thus, modern theory (Heckscher-Ohlin) begins where the neo-classical (opportunity cost) theory of comparative advantage leaves off. There is little doubt that the movement of products from one country to another can at least reduce the factor price differentials. In the absence of trade, such differences are likely to be considerably large. The modern approach stresses that the introduction of international trade brings two types of gains, gains from exchange and gains from specialisation. These two gains together constitute the gains from international trade. When trade commences, consumers enjoy a higher level of satisfaction, partly because of improvement in terms of trade and partly on account of greater specialisation in the use of economic resources of the country.

2.9 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. Write short notes on the following:
- a) Absolute Advantage
  - b) Comparative Advantage
  - c) Opportunity Cost
- Q2. Explain the meaning of gains from trade.
- Q3. What are the factors that determine the gains from trade?
- Q4. Distinguish between static and dynamic gains from trade.
- Q5. What implications does factor-intensity reversal has for H-O Theory and factor price equalisation theorem?
- Q6. Explain factor price equalisation theory.
- Q7. What are the obstacles to equalisation of factor prices?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. Explain relatively absolute and comparative advantage theory of international trade.
- Q2. Define Heckscher-Ohlin theory in detail.
- Q3. Explain Haberler's opportunity cost theory.
- Q4. What is meant by gains from trade? In what way can terms of trade indicate the gains from trade?
- Q5. Discuss the different approaches to the gains from trade.
- Q6. Explain the meaning of gains of trade. What are die factors which determine the gains from trade?

- Q7. What is factor intensity reversal? What implications does it have for H-O theory and factor-price equalisation theorem?
- Q8. Explain clearly the Factor Price Equalisation theory.
- Q9. "International trade in commodities is a substitute for international movement of factors of production." Discuss.
- Q10. Explain the factor price-equalisation theorem. What are the obstacles to the equalisation of factor prices?

2.10 Suggested Readings

- Sodersten, B.: International Economics
- Salvatore, D.: International Economics
- Bhagwati, J.: Trade, Tariffs and Growth
- Ethier, W.J.: *Modern International Economics*

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER –IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 3: TERMS OF TRADE AND SECULAR DETERIORATION HYPOTHESIS

STRUCTURE

3.0 Learning Objectives

3.1 Introduction

3.2 Meaning and Significance of Terms of Trade

3.3 Various Concepts or Types of Terms of Trade

3.3.1 Gross Barter Terms of Trade

3.3.2 Net Barter Terms of Trade

3.3.3 Income Terms of Trade

3.3.4 Single Factorial Terms of Trade

3.3.5 Double Factorial Terms of Trade

3.3.6 Real Cost Terms of Trade

3.3.7 Utility Terms of Trade

3.4 Factor Affecting Terms of Trade

3.5 Secular Deterioration in Terms of Trade

3.5.1 Assumptions

3.5.2 Causes of Secular Deterioration in Terms of Trade

3.5.3 Limitation of the Theory

3.5.4 Impact of Deterioration of Terms of Trade on Developing Countries

3.6 Summary

3.7 Questions for Practice

3.8 Suggested Readings

3.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Describe the meaning of international trade
- Know about gains from trade determined by terms of trade
- Determine the concept and types of terms of trade
- Define the factors affecting terms of trade
- Examine Secular deterioration of terms of trade
- Describe the reasons of secular deterioration of terms of trade.

3.1 Introduction

Countries engage in international trade to get mutual gains due to differences in their absolute and comparative advantage. The unequal distribution of factors of production among international economies determines the capacities of nations to produce goods and services. All these differences in production possibilities lead to situations where some countries can produce some goods more efficiently than others; whereas no country in the world can produce all the goods efficiently, i.e. at the least possible cost of production. So, countries export goods in which they are efficient and import goods where production is less efficient. As a nation engages in international trade there is an increase in the production as well as welfare of people of these nations due to optimum allocation of these resources and specialization. Hence gains from trade arise in terms of higher domestic production, world production, and consumption of trading nations. But important question is that how these gains are distributed? To answer this question, one has to learn the concept of terms of trade. Free international trade leads to productivity gains and consumption gains in terms of more global output. Terms of trade determine these gains from exchange across nations. Further, the LDCs (Least Developed Countries) feel that their products have suffered a secular deterioration in their TOT as a result of which there has been an unjust transfer of income to developed countries at the expense of developing countries. Hence the concept of terms of trade has immense importance in the field of international trade.

3.2 Meaning and Significance of Terms of Trade

Terms of trade refer to the rate at which a country's exports are exchanged for its imports. The terms of trade are expressed as a ratio of import prices to export prices. The amount of

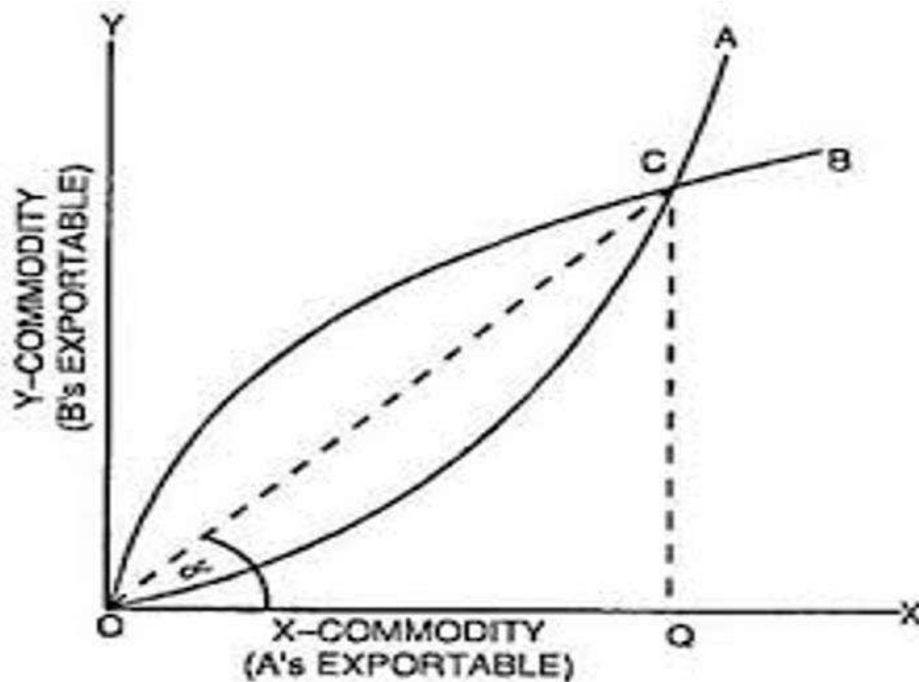
imported products/ commodities that an economy can purchase per unit of exported products/commodities exported. The terms of trade are said to be favorable to the country when the prices of its exports are high relative to the prices of its imports and vice-versa. In the words of famous economist Paul Samuelson "*Terms of trade are defined as the ratio of country's export prices to her import prices*". J.S.Mill defined the concept as "*Terms of trade illustrate an exchange relationship—the terms upon which a country exchanges exports for imports.*" Specialization and exchange due to international trade benefit all the trading partners. Because of complete specialization in the production of the commodities in which countries have comparative advantages—as suggested by classical economists like Adam Smith and David Ricardo, global production becomes larger. Now if countries trade with each other, every country will gain from such exchanges. However, such gain from specialization and exchange will be distributed between trading partners will depend on the terms of trade (TOT). It refers to the quantity of imports that exports buy and is also alternatively measured by the ratio of export price to import price. It is the ratio at which a country can export or sell domestic goods for imported goods. The concept of terms of trade also shows a country's capacity to Import.

Determination of Terms of Trade

J. S. Mill first time gives a theory of terms of trade determination by introducing the concept of reciprocal demand. In other words, actual TOT depends on the relative prices of exports and imports after the trade takes place. These relative prices will depend upon the strength, intensity, and elasticity of each country's demand for the other country's product or reciprocal demand. According to this theory terms of trade are determined by the reciprocal demand of two countries that is the demand of country A for goods of country B and the demand of Country B for the goods of country A. Later on, Alfred Marshall and Edgeworth developed the offer curve technique. The offer curves try to show how terms of trade are determined by interactions of demand for importable and supply of exportable goods. The offer curve analysis shows the determination of exact terms of trade. The offer curve of a country shows the amounts of one commodity which it is willing to offer at various prices for given amounts of another commodity. The offer curve will never be a straight line it is always a non-linear curve due to the law of diminishing marginal utility for purchased goods. For a given amount of imported commodity, the respective country is willing to offer less and fewer prices for every additional imported commodity. The determination in terms of trade is shown by figure 1.

Terms of trade are determined by the respective offer curves of two countries at the C point in the figure-1 through the straight line from the origin it is denoted. Here both countries are ready to exchange their products at particular terms of trade denoted by OC line from origin.

Figure-1 Terms of Trade Determination through offer curve Analysis

Check Your Progress- I

Q1. What do you mean by terms of trade?

Ans.-----

Q2. Define offer curve.

Ans.-----

3.3 Various Concepts or Types of Terms of Trade

The main types of terms of trade are given as follows:

3.3.1 Gross Barter Terms of Trade

The Gross Barter Terms of Trade is the ratio of import quantity index to export quantity index. An increase in gross barter terms of trade indicates an improvement in the trade condition

of a nation. The concept of gross barter terms of trade is used in the theory of reciprocal demand and in neoclassical theory to measure gains from international trade. Gross barter terms of trade are expressed in a formula as under:

$$T_Q = (I_q / X_q) \times 100$$

Where I_q stands for the import quantity index, X_q for the export quantity index, and T_Q for Gross Barter Terms of trade. We multiply the whole expression I_q / X_q by 100 to get rid of the decimal. Following example show the change in gross barter terms of trade:

- 2018 $T_Q = (100/100) \times 100 = 100$ (Base Year)
- 2019 $T_Q = (120/100) \times 100 = 120$ (improvement)
- 2020 $T_Q = (120/120) \times 100 = 100$ (no change)
- 2021 $T_Q = (100/120) \times 100 = 83.33$ (deterioration)

3.3.2 Net Barter Terms of Trade/ Commodity Terms of Trade

This is the most commonly used expression for the terms of trade changes in the contemporary world. The gross barter terms concept uses quantity index for imports and exports whereas the net barter or commodity terms concept makes use of the price index for imports and exports. The distinction between ‘Gross’ and ‘Net’ barter terms of trade was introduced by Taussing in 1927 (F.W. Taussing). Net barter terms of trade are expressed in a formula as under:

$$T_c = (X_p / I_p) \times 100$$

Where X_p stands for the export price index, I_p for the import price index, and T_c for Net Barter Terms of trade. We multiply the whole expression I_q / X_q by 100 to get rid of the decimal. Following example clarify the concept:

- 2018 $T_c = (100/100) \times 100 = 100$ (Base Year)
- 2019 $T_c = (120/100) \times 100 = 120$ (improvement)
- 2020 $T_c = (120/120) \times 100 = 100$ (no change)
- 2022 $T_c = (100/120) \times 100 = 83.33$ (deterioration)

3.3.3 Income Terms of Trade

Any country needs to take into account changes in its volume of exports resulting from export price changes; it is useful to correct the movements in commodity terms for changes in export volume. This is done by the concept of income terms of trade, which was first formulated by G. S.

Dorrance in 1948-49. A rise in income terms of trade only indicates that the country can obtain a larger volume of imports from the sale of its exports; its 'capacity to import' – based on exports has increased. Income terms of trade are expressed in a formula as under:

$$I = T_c X_q$$

Where T_c refers to net barter or commodity terms of trade index (i.e. X_p / I_p), X_q stands for the export quantity index and I stands for income terms of trade.

3.3.4 Single Factorial Terms of Trade

The single factorial terms of trade are the ratio of the export price index and the import price index adjusted for changes in the productivity of the factors used in export production. It was Jacob Viner who developed the concepts of single and double factorial terms of trade in 1937. The single factorial terms of trade are expressed in a formula as under:

$$S = T_c X_z$$

Where T_c refers to commodity terms, X_z stands for the export productivity index, and S refers to single factorial terms of trade.

$$2018 \quad S = (100 \times 100 / 100) = 100 \text{ (Base Year)}$$

$$2019 \quad S = (90 \times 100 / 100) = 90 \text{ (deterioration)}$$

$$2020 \quad S = (90 \times 120 / 100) = 108 \text{ (Improvement)}$$

3.3.5 Double Factorial Terms of Trade

When the commodity terms of trade (N) are corrected for changes in productivity in producing of exports and imports, the result is the double factorial terms of trade. The double factorial terms of trade will diverge from single factorial terms when there is a change in the factor cost of producing imports. This has no significance to the importing country because it only means that there has been an increase or a decrease in productivity in the country from which it is importing goods. The double factorial terms of trade are expressed in a formula as under:

$$D = T_c (X_z / M_z)$$

Where T_c refers to commodity terms, X_z and M_z stand for the export productivity index and import productivity index, and D refers for double factorial terms of trade.

3.3.6 Real Cost Terms of Trade

Real cost terms of trade were introduced by Jacob Viner to reflect real gains from international trade. This concept tries to correct commodity terms of trade by including the export productivity index and the real cost of producing export goods. The amount of utility sacrificed per unit of resources employed in producing exports is called the real cost of producing exports which can be expressed as the index of the real cost of producing exports X_r . The real cost terms of trade are expressed in a formula as under:

$$R = T_c \cdot X_z / X_r$$

Where R stands for real cost terms of trade, T_c is commodity terms of trade, X_z is export productivity index and X_r is the real cost of producing export goods.

3.3.7 Utility Terms of Trade

The concept improves real cost terms of trade which is also given by D.H. Roberston. In this concept real cost of imports has also been given importance along with the real costs of exports. The real cost terms of trade corrected for the relative utility of imports and of the domestic goods whose consumption is foregone because of the use of resources in export production (U_D). Symbolically it can be expressed as:

$$U = R \cdot 1/U_m$$

Where $R = T_c \cdot X_z / X_r$ and U_m is an index of the relative utility of imports and domestic commodities foregone.

Hence through the study of various concepts of terms of trade important point to note is that Gross Barter TOT indicates improvement in the trade condition of a nation and measure the gains from trade. Income TOT indicates the capacity to import by a nation. Commodity terms of trade indicate improvement in the economic welfare of a nation. It is the most commonly used measure of TOT. Single/Double factorial TOT indicates how the benefits of productivity enhancement percolated to foreign nations.

3.4 Factor Affecting Terms of Trade

The terms of trade of a country depend upon a number of factors and the most important factors are given as follows:

- 1) **Reciprocal Demand:** The terms of trade of a country are determined by the relative intensity of its import demand by foreigners and domestic demand for imports. When the demand for a country's exports is less price elastic as compared to imports, the terms of trade going to be favorable for this nation because exports fetch higher prices as compared to import prices. Contrary to this if demand for imports is less elastic as compared to export demand elasticity; the terms of trade tend to be unfavorable.
- 2) **Economic Growth:** Economic growth is the rise in the national output of a nation over a long period. Economic growth will cause an outward shift in the production possibility curve of the country due to higher output. Economic growth affects terms of trade through the demand and supply effect. The demand effect refers to an increase in demand for imports as a result of increased per capita income with economic growth which ultimately leads to high import prices and deterioration in terms of trade. The supply effect refers to an increase in the supply of import-substitutes that can lead to a decline in import prices and improvement in terms of trade.
- 3) **Tariff:** Imposition of trade barriers in terms of tariff and quotas leads to a fall in import quantity and helping in the improvement of terms of trade given that partner countries do not retaliate.
- 4) **Tastes and Preferences:** If the tastes and preferences of domestic consumers are more for imported products it will have an unfavorable effect on terms of trade and vice versa.
- 5) **Technological Changes and Factor Endowments:** With the increase in factor endowments and use of improved technology exports increased more as compared to imports it may lead to improvement in gross barter terms of trade.
- 6) **Balance of Payments Situation:** The balance of payments situation can also affect the terms of trade of a nation. If there is a deficit in balance of payments it leads to depreciation in the exchange rate which in turn increase in exports and decrease in imports and favorable terms of trade. In the case of BOP surplus, the exchange rate appreciates which results in a decrease in exports and import increase and terms of trade decline.
- 7) **Import Substitutes:** If the country produces import-substitute goods in enough quantities, its import demand for such goods will be less. As a result, country imports in less quantity and its terms of trade will be favorable and vice-versa.

Check Your Progress -II

Q1: Define net barter terms of trade.

Ans.-----

Q2: Define single factorial terms of trade.

Ans.-----

3.5 Secular Deterioration in Terms of Trade

The theory of international trade emphasis that free trade will benefit all partner countries as well as the world economy. Free trade is the first best policy for countries irrespective of their level of development. In the 1940s a debate was started by two development economists H.W. Singer and Raul Prebisch about the distribution of gains from trade between developed and developing nations. According to them the main reason for this biased distribution in favour of developed countries is the continuous (secular) decline in terms of trade of developing countries. This leads to support of import substitution policies instead of free trade policy for LDCs. This hypothesis is developed by Raul Prebisch and Hans Singer is considered as a major part of the dependency theory. The Prebisch- Singer hypothesis was initially developed by Hans Singer in 1948-49 which was later improved by Raul Prebisch. It argues that the prices of primary commodities will decline over time relative to manufactured goods which leads to a decline in terms of trade of developing countries. Developing countries are usually producers and exporters of primary products and developed nations are the producer and exporters of manufactured goods. The gap in per capita income between developed and developing countries arises, developing countries failed to get benefit from technical progress and have suffered the declining terms of trade.

Classical View on Terms of Trade: The classical school of thought argues that primary products will over time experience a rise in terms of trade relative to manufactured products. Their argument is based on diminishing returns that operate in primary product production and manufacturing sector experience increasing returns. Technical progress in manufactures will exceed that of primary products and hence the supply of industrial goods will grow faster than the supply of primary commodities. This leads to a decline in prices of these products and a decline in the

relative supply of primary products leads to a rise in their prices and ultimately leads to welfare gains from primary products of exporting nations.

Evolution of Thesis

Prebisch and Singer claimed that the mechanism suggested by classical economists does not work. The relative prices of primary goods fall and this is empirically proved by Hans Singer in his paper titled "*Post War Price Relations between Under-Developed and Industrialized countries*". Further, based on export statistics concerning the United Kingdom between 1870 and 1940, Raul Prebisch demonstrated that the terms of trade had a secular tendency to move against the primary products and in favour of the manufactured and capital goods. Hence the essence of the Prebisch-Singer Thesis is that the Peripheral or LDCs had to export large amounts of their primary products to import manufactured goods from industrially advanced countries. The deterioration in terms of trade is a major hindrance in the growth process of the LDCs. In addition, the industrialized countries have maintained control over the production of industrial goods. They could manipulate the prices of manufactured goods in their favour and against the interest of LDCs. Hence there has been a relative decline in international prices of farm and plantation products, minerals, and forest products and terms of trade remained unfavorable to the developing countries.

3.5.1 Assumptions

There are some assumptions or prior conditions that are necessary to explain the theories which are given as below:

- 1) As Income rises in the advanced countries, the pattern of demand shifts from primary products to manufactured products due to Engel's Law.
- 2) There is a slow rise in demand for primary products in developed countries.
- 3) The export market for products of LDCs is competitive.
- 4) The export market for products of developed countries is monopolistic.
- 5) Wages and prices are low in LDCs.
- 6) The appearance of substitutes for products of LDCs reduces demand for them.
- 7) The benefit of increased productivity is not passed by the producers of manufactured products in advanced countries to the LDC's through lower prices.
- 8) The economic growth in the LDCs is indicated by decline income terms of trade.

3.5.2 Causes of Secular Deterioration in Terms of Trade

- 1) **Differences in the income elasticity of demand:** It is evident empirically that the income elasticity of demand is higher for manufactured products than for primary products. Consequently, as LDCs grow they spent a large proportion of their income on manufactured products but developed countries spent a small proportion of their income on the purchase of primary products. Since primary products are major exports of LDCs and imports are manufactured products, the prices of their imports rise more rapidly as compared to prices of the exports which cause deterioration in their terms of Trade.
- 2) **Absence of qualitative improvement of products:** The major reason for lower prices of primary products in relation to manufactured goods is that underdeveloped countries continue to produce and export goods like coal, iron ore, tea, coffee, rice, sugar, etc. There is less chance of improvement of quality in these products. Whereas the quality of manufactured goods can be increased tremendously in every industry. That's why demand and prices of manufactured goods always keep an upward trend relative to the prices of primary products.
- 3) **Distribution of gains from technical progress:** As per theorists the gains from technical progress in developing countries have been passed on to the consumers in developed countries in terms of the low price of primary products. Whereas gain from technical progress in developed countries is retained by producers in terms of higher incomes.
- 4) **Unequal market power:** Another explanation for potential terms of trade deterioration is unequal market power in product and factor markets. The monopolistic and oligopoly market structure exists in industry and agriculture there exists a perfectly competitive market. That's why for manufactured products producers can charge high prices as compared to primary products.

Other Causes of deterioration in terms of trade

- Dampening Impact of Foreign Investment
- Debt problems of LDCs
- Weak Bargaining power of LDCs
- Protectionist Policies by Developed countries

- Regional Economic Groupings
- Growth of Synthetic products
- Dependence on developed countries
- Cyclical instability and balance of payments difficulties.

3.5.3 Limitation of the Theory

- 1) **Wrong Basis of Inference:** The whole argument of this thesis is based on those developing countries export primary products and import manufactured products. But LDCs exports and import a wide variety of products including both primary and manufactured products. Hence this thesis is based on wrong inferences.
- 2) **Neglect of Supply Conditions:** This thesis considers only demand conditions. The supply conditions which are likely to change and affect terms of trade significantly are neglected in this theory.
- 3) **Effect of Monopoly Power:** This thesis assumes that industry markets have monopoly and oligopoly elements which cause the high price for the industrial product which is not possible in perfectly competitive primary products markets. The empirical evidence has not supported such a line of argument.
- 4) **Inapplicability of Engel's Law:** Secular deterioration of terms of trade assumes that demand for primary products is based on Engel's law. But this law applies to food products and not to raw materials which constitute a large proportion of exports from LDCs.
- 5) **Lack of Empirical Evidence:** There are some empirical studies made by Morgan, Haberler, Kindleberger, Lipsey that have not found empirical support for the thesis.
- 6) **Wrong Policy Prescription:** This theory prescribed those developing countries must resort to import-substitution policies to stop this secular deterioration in terms of trade. In present times it is practically not possible to implement.
- 7) **Development of Export Sector Not at the Expense of Domestic Sector:** This thesis inference that foreign investment in developing countries enlarges the export sector but it was at the expense of the domestic sector. This means that foreign investment crowds out domestic investment. But it is not always true as a foreign investment also leads to the development of the domestic sector.

3.5.4 Impact of Deterioration of Terms of Trade on Developing Countries

- 1) This theory implied that because prices of exports of developing countries are lower than the prices of their imported manufactured products and created a huge gap in export receipts and import payments. Hence developing countries will ultimately have a low capacity to import.
- 2) Since there is a huge gap in export and import bills, the balance of payments deficits become a persistent problem for LDCs.
- 3) Due to the high balance of payment deficits, the LDCs became dependant on developed countries and other international institutions in terms of loans and borrowings. These countries take advantage of the situation of underdeveloped nations by enforcement of stiff borrowing conditions on them. Such conditions imposed by advanced nations may have adverse economic impacts on the economies of LDCs.
- 4) The continuous decline in terms of trade led to high borrowing from foreign countries which have landed low developed countries into debt traps.
- 5) The continuous balance of payments deficits, declining capacity to import, increasing external debt and reactionary import substitution policy in wake of deterioration in terms of trade will harm the overall economic growth of the nation.

Check Your Progress- III

Q1. Why elasticity of demand of primary products is low?

Ans. -----

Q2. Why terms of trade of developing countries continuously decline?

Ans. -----

3.6 Summary

The terms of trade are crucial in determining gains that a nation can achieve through international trade. For developing countries these topics have immense importance as terms of trade must be favorable for them. Terms of trade are also helpful for nations to analyze whether they can retain the benefits of economic growth and technological progress or it is going to partner countries. Free trade is not always beneficial for all nations. Prebisch-Singer Hypothesis acts as a major pillar of

the dependency theory and Import substituting Industrialization. The hypothesis argues that the prices of primary commodities have a tendency to decline over time relative to manufactured goods which leads to a decline in terms of trade for developing countries. In making this argument it is assumed that developing countries are the exporter of primary products and developed countries are the exporter of manufactured commodities. The classical thought is that primary products will over time experience a rise in terms of trade relative to manufacturers. They based their argument on higher technical progress experienced by manufacturers. The Prebisch-Singer Hypothesis has generated much debate. It has been widely criticized and then supported by various academicians.

3.7 Questions For Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. What do you mean by terms of trade?
- Q2. Explain concepts of favorable and unfavorable terms of trade.
- Q3. Write a note on commodity terms of trade.
- Q4. Explain gross barter terms of trade.
- Q5. Explain single factorial terms of trade.
- Q6. Give two factors affecting terms of trade.
- Q7. What is Prebisch-Singer Thesis?
- Q8. What is the impact of the deterioration of TOT on developing countries?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. What is the importance of terms of trade? Explain briefly the various concepts of terms of trade.
- Q2. Discuss various concepts of terms of trade. Explain the factors which influence the terms of trade of a country
- Q3. Discuss the various systems of terms of trade. What is the practical significance of these concepts?
- Q4. Critically Examine the Prebisch-Singer Thesis.
- Q5. What are the reasons for secular deterioration in terms of trade?

3.8 Suggested Readings

- Salvatore D. Theory and Problems of International Economics, Prentice Hall Upper Saddle River, New York.
- Paul R Krugman and Maurice. International Economics Theory and Policy Obstfeld Wesley Series in Economics
- Soderston B O. International Economics, Macmillan Press London
- Meier G.M, International Trade and Development (1963) Ch.3
- Mannur H.G., International Economics, Vikas Publishing House, New Delhi 2010, p.198.

Website Links

- <http://epgp.inflibnet.ac.in/Home/ViewSubject?catid=11>
- <http://epgp.inflibnet.ac.in/Home/ViewSubject?catid=11>

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 4: COMMERCIAL POLICY-THEORY OF TARIFF, OPTIMUM AND EFFECTIVE RATE OF TARIFF

STRUCTURE

4.0 Learning Objectives

4.1 Introduction

4.2 Tariff Barriers and Types of Tariffs

4.3 Effects of Tariff (Partial Equilibrium Analysis)

4.4 Theory of Optimum Tariff

4.5 The Optimum Tariff Formula

4.6 Effective Rate of Protection

4.7 Non-Tariff Barriers

4.8 Summary

4.9 Questions for Practice

4.10 Suggested Readings

4.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Know the meaning of tariff, types of tariff and effects of tariff
- Understand the meaning of optimum tariff
- Learn about the concept of the effective rate of protection
- Describe various types of non-tariff barriers

4.1 Introduction

A nation can adopt the policy of free trade as it leads towards efficient allocation of economic resources and promote a higher level of production and consumption for the nation. Free trade is always called the first-best policy because it is mutually beneficial for trading partners. Classical and modern theory favours free trade policy as it maximizes the total output and consumption of participating nations. Whereas there are various arguments against free trade policy and ask for the policy of protectionism. The term protection refers to a policy whereby domestic industries are protected from the competition of foreign products. The domestic industries can be protected by imposing import duties that raise the price of foreign products in comparison to domestic products. Other ways to protectionism are import quota and other non-tariff barriers. Under the policy of protection, the government imposes several kinds of restrictions on foreign trade. Hence the policy related to trade protectionism is known as the commercial policy of a country.

There are two instruments of commercial policy:

- A. Tariffs:** Tariffs are the most common instruments of commercial policy/trade policy and a detailed discussion on tariffs will be presented in the next section. A tariff is a duty or tax imposed by the government of a country upon the traded commodity as it crosses national boundaries. Tariffs can be levied both upon the export and import. When it is imposed on exporting goods and services it is called export duties and when it is imposed on imported goods and services then it is called import duties. They aim to change the volume of imports or exports as per the objectives of commercial policy. A tariff raises the prices of imported goods by making foreign goods more expensive and unattractive for domestic consumers and encourages the production of imports substituting domestic goods. However, tariff distorts the comparative advantage pattern by discouraging efficient production in the home country. Tariff leads to a fall in the volume of international trade.

- B. Non-Tariff Barriers:** Non- tariff barriers are invisible trade barriers. The non-tariff barriers mainly include direct restrictions (Quotas), monetary restrictions, technical and administrative barriers, etc. Quantitative restrictions or quotas are imposed to reduce the quantity of imports or exports. Import quotas are more common than export quotas.

4.2 Tariff Barriers and Types of Tariffs

As explained earlier tariff is a duty levied on traded commodities either imported or exported. However, import tariffs are more common as a policy than export tariffs. It directly increases the price of imported products and gives protection to domestic products from foreign competition.

Tariff can be divided on the following basis:

- 1. Based on the Criterion for Imposition:** Based on the criterion of imposition tariff can be divided into four types:
  - a) **Specific Tariff:** Specific tariff is the fixed or lump sum amount of money per physical unit or according to the weight or measurement of the commodity imported or exported. For example, tax imposed on wheat, rice and sugar will be according to their weight or measurement.
  - b) **Ad Valorem Tariff:** Ad Valorem is the Latin word which means 'on the value'. When the duty is levied as a fixed percentage of the value of the traded commodity, it is called an ad valorem tariff. For example: tariff on gold and jewellery. This tariff is generally imposed on the commodities consumed by the rich and they bear the greater burden of this tax and cheaper goods bought by the poor bear a lesser burden of such tariff.
  - c) **Compound Tariff:** Compound tariff is a combination of both the specific and ad valorem tariff. The structure of compound tariff includes a specific duty on each unit of the commodity plus a percentage of ad valorem duty.
  - d) **Sliding scale tariff:** The import duty which varies with the prices of the commodities is termed as sliding scale tariff. If the commodity is costlier there will be a high tariff and if the commodity is cheaper than the duty will be lower.
- 2. Classification Based on Purpose:** Based on this criterion of it divided into two types:
  - a) **Revenue Tariff:** The tariff which is primarily imposed for generating more revenue for the government is called the revenue tariff.
  - b) **Protective Tariff:** The tariff may be imposed by the government to protect the home industries from cutthroat competition from foreign-produced goods is called protective tariff.
- 3. Classification Based on Retaliation:** Based on this criterion of it divided into two types:

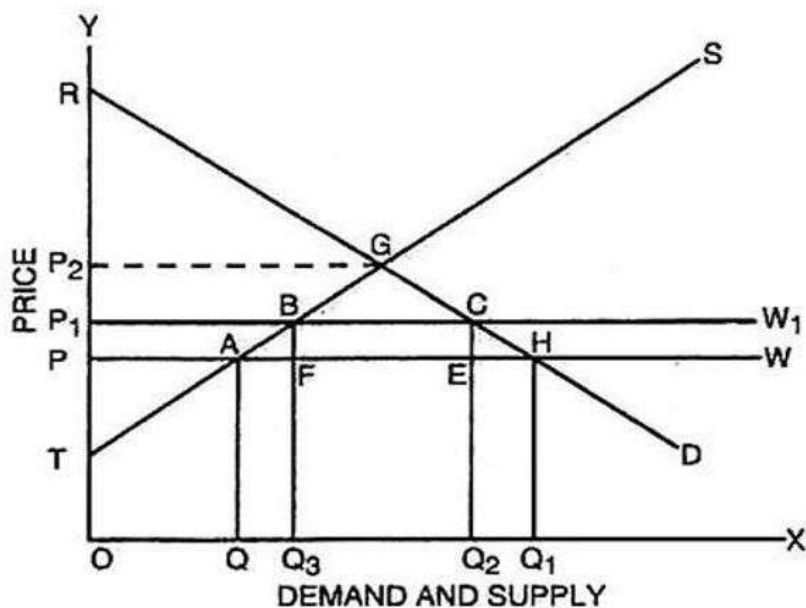
- a) Retaliatory tariffs: If a foreign country has imposed a tariff upon the exports from the home country and the latter imposes a tariff against the products of the former, the tariff resorted to by the home country will be regarded as the retaliatory tariffs.
- b) Countervailing Tariffs: If the foreign country has been exporting large quantities of its products in the market of the home country on the strength of export subsidies, the home country can neutralize the unfair advantage enjoyed by foreign products by imposing duties upon them as they enter the territory of the home country is called countervailing duties or tariff.

4.3 Effects of Tariff (Partial Equilibrium Analysis)

Under a commercial policy or trade policy tariff plays a vital role for the effective implication. But it depends on whether a country is small or large. If a small country imposes a tariff on the import of the product that competes with the product of the small domestic industry, the tariff can neither affect the international prices as the country is small nor can it affect the rest of the economy. In such a case, the partial equilibrium analysis that concerns the market for a particular product becomes the most appropriate.

In partial equilibrium analysis, the effect of tariff can easily be understood by following points with the help of diagram 1.

Figure 1-Partial Equilibrium Analysis of Tariff

- 1) **Protective or production effect:** In the above figure-1 demand and supply are measured along the horizontal and price along the vertical scale. D and S are the domestic demand and supply curves of the given commodity. Original PW is the world supply curve that is perfectly elastic supply curve and the pre-tariff price is OP and domestic supply is OQ and demand is OQ₁. If PP₁ unit tariff is imposed on import, the price rises to OP₁. At this higher price, the demand is reduced from OQ₁ to OQ₂ whereas domestic supply expands from OQ to OQ₃. Thus, the domestic production of import substitutes rises by the extent of OQ₃. It means the imports of this particular commodity declined from QQ₁ to Q₃Q₂. This is the protective, production, or import substitution effect.
- 2) **Consumption Effect:** The imposition of import duty on a particular commodity has the effect of reducing consumption and also the net satisfaction of the consumers. At the free trade price OP, the total consumption was OQ₁. After the imposition of the tariff, when the price rises to OP₁, the consumption is reduced from OQ₁ to OQ₂. Thus there is the reduction of consumption by OQ₁ - OQ₂ = Q₁Q₂. There is a net loss in consumer surplus amounting to are PHCP₁.
- 3) **Revenue Effect:** The imposition of import duty provides revenues to the government. The revenue receipts due to tariffs signify a revenue effect. The original price OP does not include any tariff and no revenue receipts become available to the government. Subsequently, when PP₁ per unit tariff is imposed, the revenue receipts of the government can be determined by multiplying the per unit tariff with the quantity imported EF. Thus the revenue effect due to tariff amount to BF × EF = BCEF. This is the revenue effect of tariffs.
- 4) **Redistribution Effect:** The imposition of the tariff, on the one hand, causes a reduction in consumer satisfaction and, on the other hand, provides a larger producer's surplus or economic rent to domestic producers and revenue to the government. Thus, tariff leads to a redistributive effect in the tariff imposing country. This effect can be shown by:
BAF + CEH

The sum of these two triangles shows net loss to the society that is the loss is consumer surplus which is not compensated as some part of this consumer surplus loss is compensated by an increase in producer surplus and government revenue. Kindleberger calls this net loss as the 'deadweight loss' due to tariff. Hence tariffs lead to welfare loss to society.
- 5) **Terms of Trade Effect:** The classical theorists believed that tariff led to an improvement in the terms of trade of the tariff imposing country. According to modern theorists, these terms of

Trade after imposition of a tariff depend upon the elasticities of demand and supply of product of two countries. If the foreign supply of goods is perfectly elastic, the imposition of tariff is not likely to improve terms of trade for tariff imposing countries and vice versa.

- 6) **Competitive Effect:** The imposition of tariff can facilitate the growth of an infant industry which otherwise is not in a position to face foreign competition. As tariff makes the foreign product relatively more costly, the domestic infant industry finds an opportunity to grow behind the protective shield. Thus, tariff increases the competitive power of the industries of tariff imposing country.
- 7) **Income Effect:** The imposition of tariff reduces the demand for foreign products. The amount of money not spent on imported goods may either be spent on the home-produced goods or saved. If there is the existence of surplus productive capacity in the home country, a switch of expenditure from foreign to home-produced goods will lead to a rise in production, employment, and income. And if money is saved that results in greater accumulation of capital.

Check Your Progress- I

Q1. What is Compound tariff?

Ans-----

Q2. Define welfare effect of tariff?

Ans-----

Q3. What do you mean by countervailing tariff?

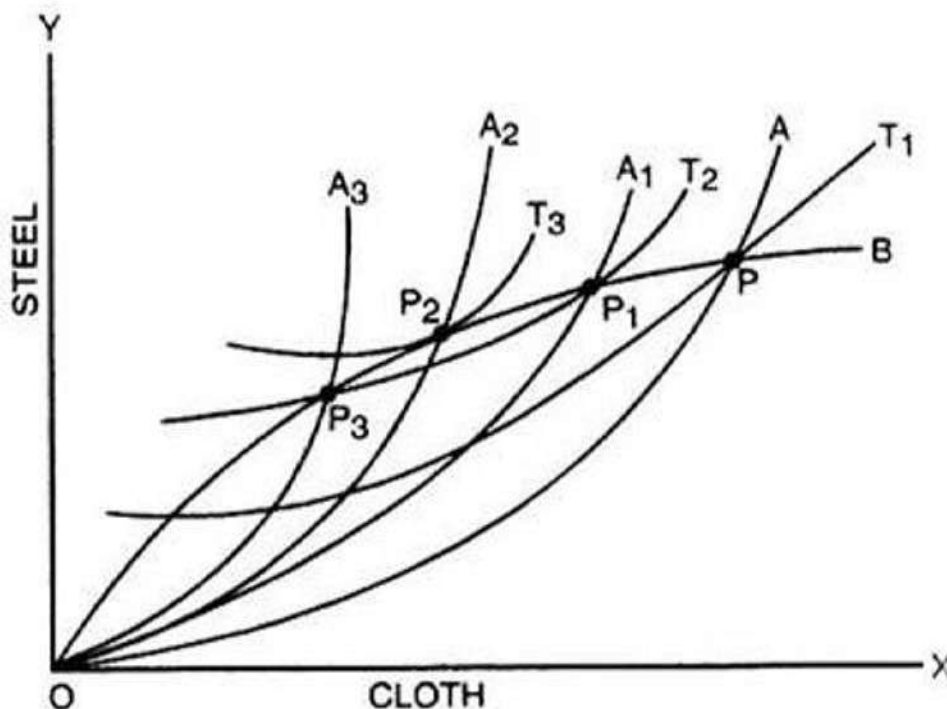
Ans-----

4.4 The Theory of Optimum Tariff

In certain situations, the tariff may fail to improve the terms of trade of a given country. This leads to a vital question, to what extent a country can go on increasing tariffs, improve its terms of trade and maximize economic welfare. Tariffs result in a gain for the tariff imposing home country in the form of improvement in the terms of trade. At the same time, tariffs involve a cost

in the form of a reduction in the volume of export and imports. So long as the gain from the tariff is more than the cost of it, the welfare of the tariff imposing country increases and it is worthwhile for it to raise the tariff. In case the cost of tariffs for the society is more than the gain from tariffs, there may be a reduction in the level of economic welfare and the worsening of the terms of trade. In such a situation, it is appropriate for the tariff imposing country to reduce tariff. The point of optimum tariff is reached when tariff does not further increase the net benefit to the given country and a level of economic welfare has become maximum. In the words of Sodersten, “*the tariff that maximizes a country's welfare is called the optimum tariff*”. The point of optimum tariff is determined where the trade indifference curve of the tariff imposing home country becomes tangent to the offer curve of the foreign country. This can be shown with the help of the following diagram 2

Figure 2: Determination of Optimum Tariff

Originally OA is the offer curve of the home country A and OB is the offer curve of foreign country B. T₁, T₂, and T₃ are the trade indifference curve of country A. Before the imposition of

the tariff, the exchange takes place at P. This point lies on the trade indifference curve T_1 . As tariff is imposed, the offer curve of country A shifts to OA_1 and exchange takes place at P_1 . This point occurs at the higher trade indifference curve T_2 . Thus, tariffs result in an improvement in terms of trade, on the one hand, and increase the level of welfare on the other. If there is a further increase in tariff, country A's offer curve shifts to OA_2 , and given the offer curve OB of country B, the exchange takes place at P_2 . This point occurs at the higher trade indifference curve T_3 . P_2 is the point of tangency between the trade indifference curve T_3 and foreign country B's offer curve OB. Compared with point P_1 , there is a further improvement in the terms of trade and an increase also in the level of welfare. In, country A raises the tariff still further, its offer curve shift to the left to OA_3 .

Given the offer curve of country B as OB exchange takes place now at P_3 . This point shows that terms of trade improve further but this point lies on a lower trade indifference curve T_2 . Although the terms of trade in this situation improve, yet there is a worsening in respect of the level of welfare. In such a situation, it is appropriate for the home country to reduce tariffs and move back to point P_2 where the welfare is maximum. Thus, P_2 is the point of optimum tariff which corresponds with the maximization of welfare.

4.5 The Optimum Tariff Formula

The economist and financial administrator have remained concerned with determining the rate of tariff that can ensure the improvement in terms of trade consistence with the maximization of welfare. They have preferred to call such a rate of the tariff the optimum rate of tariff. Kindleberger has stated the formula for specifying tariff in the following form:

$$T_o = 1/E - 1$$

Here T_o denote the optimum rate of tariff and E stands for the elasticity of the offer curve of the foreign country at the specific point. The coefficient of E or the elasticity of the offer curve can be measured as below:

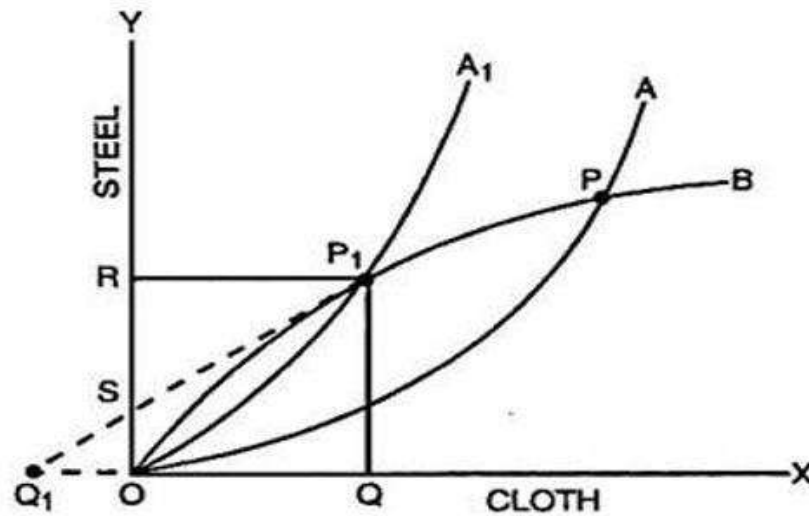
$$E = \frac{\text{-(Percentage change in imports)}}{\text{(Percentage change export) - (Percentage change in import)}}$$

The rate of optimum tariff can be derived geometrically with the help of diagram 3.

OA is the offer curve of tariff-imposing home country A and OB is the offer curve of the foreign country B. P is the original point of exchange and P1 is the point of exchange after the imposition of tariff. It is assumed that P1 is the point of optimum tariff.

Figure 3: Rate of Optimum Tariff

The slope of the offer curve at point P1 is measured by the tangent drawn to OB at P1. It meets the horizontal scale produced in the backward direction at Q1. The optimum tariff at P1 is $(OQ1/ OQ)$. As $OQ = RP$, therefore, the optimum tariff can be expressed as $OQ1/ RP1$. Since the ΔsSQ_1O and SP_1R are similar, $OQ1/ RP1$ equal OS/SR .

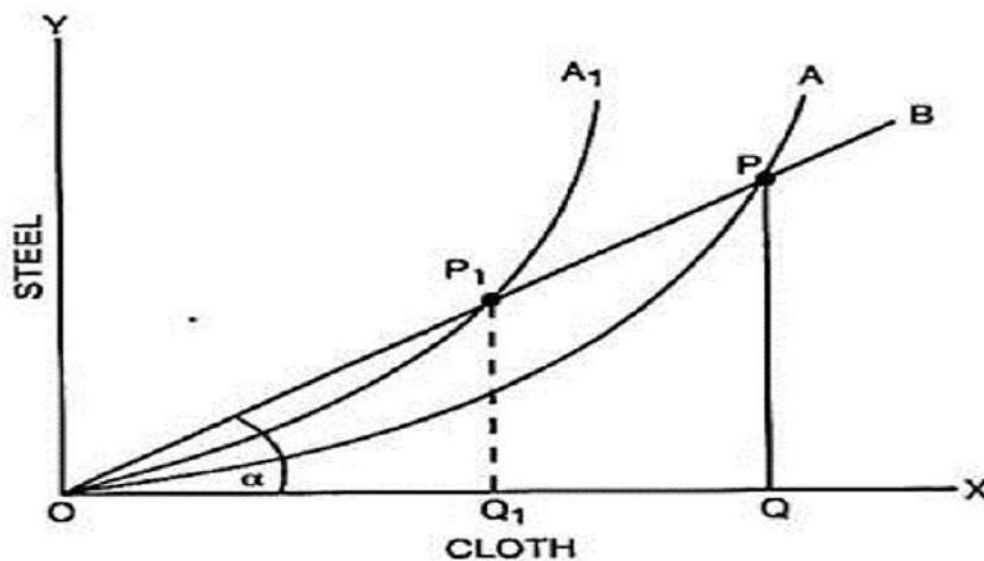
Relationship between E and T₀

Elasticity of offer curve (E)	Optimum tariff rate (T ₀)
1	$T_0 = 1/1-1 = 1/1-1 = 1/0 = \text{infinity}$
2	$T_0 = 1/2-1 = 1/1 = 1$ (100%)
3	$T_0 = 1/3-1 = 1/2 = 0.5$ (50%)
4	$T_0 = 1/4-1 = 1/3 = 0.33$ (33%)
5	$T_0 = 1/5-1 = 1/4 = 0.25$ (25%)

If the elasticity of the offer curve is 1 it means that the Optimum rate of tariff will be infinity and if it is 2, that means optimum tariff is 100 %, it implies that prices will be two times after imposing tariff and so on we can calculate optimum tariff rate with the help of elasticity of offer curve. It follows that the optimum tariff rate that can maximize welfare goes on diminishing as the coefficient E increases and vice-versa. It implies that there is an inverse relationship between the elasticity of the offer curve of country B and the optimum tariff rate for country A. In the extreme situation, when the elasticity of the offer curve of a foreign country is infinite the

Tariff-imposing home country will fail to bring about an improvement in its terms of trade. This can be shown through diagram 4.

Figure 4: Perfectly Elastic Offer Curve of Foreign Country

OA is originally the offer curve of country A and OB is perfectly elastic ($e = \alpha$) offer curve of country B. The exchange takes place at P and country A imports PQ quantity of steel in exchange for the export of OQ quantity of cloth. The terms of trade at P for country A = $(QM/QX) = (PQ/OQ) = \text{Slope of Line OP} = \text{Tan } \alpha$. As country A imposes a tariff, its offer curve shifts to OA1. In this case, the exchange takes place at P₁ where P₁Q₁ quantity of steel is imported against the export of OQ₁ quantity of cloth. The TOT for country A at P₁ = $(QM/QX) = (PQ_1/OQ_1) = \text{Slope of Line OP}_1 = \text{Tan } \alpha_1$. The slope of Line OP₁ = Tan α . Since TOT at P and P₁ are both measured by constant Tan α , the home country cannot improve the terms of trade

through tariff. There is only a reduction in the volume of trade and a consequent decline in the level of welfare.

4.6 Effective Rate of Protection

Until the early 1960's, the official rate of the tariff was intended to discourage the import of final products and to promote domestic production in the protected industry. The rate of tariff ad valorem on the import of final product was called the nominal rate of tariff. A ten percent tariff on a finished imported good was supposed to have a ten percent protection to the domestically produced import substitute. Higher the rate of nominal tariff, it was assured, higher would be the degree of protection and vice-versa. In other words, the nominal rate of the tariff was used to be regarded as a measure of the degree of protection. But the writers like B. Balassa, W. Corden, and H.G. Johnson suggest that the nominal rate of the tariff was not the appropriate measure of the degree of protection. According to them, the concept of the nominal rate of the tariff had a serious flaw in that it considered only the effect of the tariff on the final imported product. It did not recognize the structure of duties applied to the imported raw materials and intermediate goods required in the processing of the import substitutes. A country, many often, imports a raw material either duty-free or imposes a very low tariff rate on the imports of inputs than on the import of final commodity. Such a policy is adopted for encouraging domestic production and expansion of employment. For instance, a country may import cotton duty-free but impose a stiff rate of tariff on the import of cloth. Such a structure of import tariff brings about a relatively larger increase in the domestic value-added. The domestic value-added equals the price of the final commodity minus the cost of the imported inputs going into the production of the commodity. When no or lower tariffs are applied on imported inputs than on the final imported product, the rate of protection, called the effective rate of protection, exceeds the nominal tariff rate. So, under the usual assumptions of international immobility of labour and capital, the effective rate of duty will indicate the degree of protection of the value-added in the manufacturing process. The nominal tariff rate can be expressed through the following formula:

$$H = (P' - P) / P$$

Where H is the nominal tariff rate. P is the world price in the absence of tariff and P' is the domestic price of the final commodity including the tariff. The effective rate of protection, on the other hand, is measured by the following expression:

$$G = \frac{V' - V}{V}$$

Where G is the effective rate of protection. V is the domestic value-added under free trade and V' is the value-added after duty is imposed. Hence the effective rate of protection is real measure of protection then nominal rate of protection.

Check Your Progress- II

Q1. Define optimum rate of tariff.

Ans-----

Q2. How optimum tariff depend on elasticity of demand by foreign country.

Ans-----

Q3. How effective rate of protection is different from nominal rate of tariff?

Ans-----

4.7 Non-Tariff Barriers

Under commercial policy or trade policy apart from tariff a country also can protect the home country's import substitution industry and can resolve the problem of balance of payment deficit by fixing import quota and other non-tariff barriers. Import quota means to fix the quantity of imports.

1. **Import Quotas:** The import quota means the physical limitation of the quantities of different products to be imported from foreign countries within a specified period, usually one year. The import quota may be fixed either in terms of quantity or the value of the product. For instance, the government may specify that 60,000 colour T.V. sets may be imported from Japan. Alternatively, it may specify that T.V. sets the value of Rs. 50 crores can be imported from that country during a given year.

Types of Quotas:

There are different kinds of import quotas a country can fix which are as follows:

- a) **Tariff or Custom Quota:** In the case of tariff or custom quota, a certain specified quantity of a commodity is allowed to be imported by the government of the importing country either duty-free or at a low rate of import duty. The imports over this specified quantity are subject to a relatively higher rate of tariff.
  - b) **Unilateral Quota:** Under the system of unilateral quota, a country places an absolute limit upon the quantity of a commodity to be imported during a specified period. This limit is fixed without any prior negotiation or agreement with the foreign countries. The unilateral quota can be broadly of two types - (a) global quota and (b) allocated quota. In the case of global quota, the entire quantity to be imported may be obtained from anyone or more countries during the specified period. Under the allocated quota system, the total quantity of import quota is allocated or distributed among the different exporting countries based on certain criteria.
  - c) **Bilateral Quota:** In the case of the bilateral quota system, the import quota is fixed after negotiations between the importing and exporting countries. Haberler has called the bilateral quotas as agreed quotas.
  - d) **Mixing Quota:** Under this system, which is also known as indirect quota, the domestic producers in the quota-fixing country are required to make use of domestic raw materials along with the imported raw material in a specified proportion.
2. **Voluntary Export Restraints:** When an exporting country is voluntarily ready to restrict its exports to foreign countries due to threats from importing countries to put more stiff trade restrictions like tariffs and other barriers.
  3. **Technical, Administrative and Other Regulation:** Numerous barriers are there like custom restrictions on bringing certain products either on the ground that they constitute a health hazard or they do not meet the safety and health regulation in the country. In addition to this, there are regulations concerning labelling, packaging, custom formalities and endless columns to be filled in several forms by the one who is importing goods. All these are hidden trade barriers.
  4. **Export Subsidies:** An important instrument to influence international trade is export subsidies. The export subsidies are direct cash payments or the grant of tax relief to nations' exporters. However international agreements do not allow export subsidies however still many nations resort to this measure to promote their exports.

5. Dumping: Dumping is an unfair method of promoting export through selling products at low prices in international markets compared to a higher domestic price for the same products. This is also called international price discrimination. Many countries resort to anti-dumping measures to reduce the impact of dumping on their domestic production.

All these measures besides many others constitute the so-called hidden non-tariff obstacles to international trade. These are man-made barriers and presently almost half of the world trade is subject to non-tariff barriers.

Check Your Progress- III

Q1. How non-tariff barriers different from tariff barriers?

Ans-----

Q2. Define Quota.

Ans-----

Q3. What are Anti-Dumping Measures?

Ans-----

4.8 Summary

In brief, we can say that tariff is a vital concept of international trade and plays important role in improving terms of trade, and even we can improve our balance of payment deficit through commercial policy or trade policy. Government adopts such trade policy that is beneficial for improving our balance of payment; it can be done through adopting the appropriate rate of Tariff. The concept of an optimum rate of tariff is also very important as it increases the welfare of the countries that are engaged in the trading process. We have seen the effect of tariffs from a microeconomic perspective. Further there are various types of non-tariff barriers exist through which countries can restrict their trade and protect domestic market from foreign competition.

4.9 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. Define tariff?
- Q2. Types of tariffs based on the criterion of imposition?
- Q3. What is the formula of the optimum tariff?
- Q4. Explain various types of Non-Tariff Barriers.
- Q5. What is the meaning of an effective rate of protection?
- Q6. What do you mean by foreign retaliation?
- Q7. What is a countervailing tariff?
- Q8. Define Quota.
- Q9. What is Dumping?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. What is the meaning of tariff? What is the effect of tariff in the context of commercial policy in a small country as well as in a large country?
- Q2. What do you understand by the optimum rate of tariff and how it is determined?
- Q3. Discuss the importance of tariffs and also define an effective rate of protection?

4.10 Suggested Readings

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory And Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
- Kenen, P.B. (1994), The International Economy, Cambridge University Press, London.
- Kindleberger, C.P. (1973), International Economics, R.D. Irwin, Homewood.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Appleyard D., Field A. and S. Cobb (AFC), International Economics, 6th edition, 2008
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rdedition. Macmillan, 1994.

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER –IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 5: ECONOMIC INTEGRATION THEORY OF CUSTOM UNION

STRUCTURE

5.0 Learning Objectives

5.1 Introduction

5.2 Meaning and Types of Economic Integration

5.3 Partial Equilibrium Analysis of Custom Union

5.4 General Equilibrium Analysis of Custom Union

5.5 Factor affecting Success of a Custom Union

5.6 Some Famous Examples of Custom Union

5.7 Summary

5.8 Questions for Practice

5.9 Suggested Readings

5.0 Learning Objectives

After reading the unit, learner will be able to:

- Understand the meaning and types of economic integration
- Know about trade creation and trade diversion
- Explain theory of custom union
- Describe static and dynamic effects of custom union
- Evaluate the factors affecting the success of custom union

5.1 Introduction

When a group of two countries or more countries form an association or a union and the member countries agree to eliminate the tariff on imports from each other but not on imports coming from

the rest of the world. Hence a custom union reintroduces free trade among member nations but imposes a common external tariff against non-member countries of the world. According to R.G. Lipsey, "*Customs Union is that branch of tariff theory that deals with the effects of geographically discriminatory changes in trade barriers.*" The theory of custom union is not concerned with Pareto optimal conditions it represents suboptimal trade situations hence it is a case of the theory of the second-best. Pareto optimality can be achieved only in the case of free trade. A tariff creates conditions of Pareto non-optimality and therefore they result in welfare loss. The custom Union is a halfway house between the policy of free trade at one extreme and the policy of tariff protection at the other extreme. In this sense, custom union is a theory of second best. Custom Union Theory is pioneered by Jacob Viner (1950). J.E.Meade (1955) R.G. Lipsey (1957) Harry Johnson (1962) Jaroslav Vanek (1965) Cooper and Massell (1965) Murry Kemp (1969) and many others.

5.2 Meaning and Types of Economic Integration

A custom union is a form of economic integration which has become part of the vocabulary of Economics in the mid-1950s. In the words of Salvatore, "*Economic integration is the commercial policy of discriminatively reducing or eliminating trade barriers only among the nations joining together.*" Further, Carbaugh defined that, "*Economic integration is a process of eliminating restrictions on international trade, payments, and factor mobility. Economic integration thus results into the unitary of two or more national economies in a regional arrangement.*" The purpose of a custom union is to give special or preferential treatment to imports from partner countries/ member countries and discriminatory treatment to non-member countries. In the words of H.G.Mannur, a custom union reintroduces free trade among the member nations but introduces a common external tariff against the non-member countries of the world. Besides customs union, there are other types of economic integration and there are different degrees of economic integration. Based on degree of integration the type of preferential agreements are given as below:

- 1) Preferential trade Union or Area:** It is the loosest form of the trade agreement between two or more countries. The member countries reduce tariffs and give concessions to import from the member country. However, they maintain their individual tariff policy against the outside world.
- 2) Free Trade Union:** When two or more countries come in the trade agreement that they abolish all tariff duties on their mutual trade in all goods and services but retain their individual tariffs

against non-member countries or the rest of the world. Example: South Asian Free Trade Agreement (SAFTA).

- 3) **Custom Union:** It is a more formal form of economic integration. Under custom union member countries abolish all tariffs and non-tariff barriers on trade among themselves. However, for rest of the world, they adopt a common external tariff policy. Example BENELUX (Belgium, Netherland and Luxemburg).
- 4) **Common Market:** A common market is formed in which all trade barriers are removed between member countries, a common trade policy is adopted for non-members means countries form a custom union and in addition allows free movement of all factors of production among themselves. Example: European common Market in 1992.
- 5) **Economic Union:** It is the highest and most comprehensive form of economic integration as it includes all features of the common market and in addition unification of monetary, fiscal, exchange rate, industrial, and taxation policies of member countries. The economic union also harmonizes economic institutions like the establishment of a common currency system and banking system. Example: European Union.

It is clear from the above discussion that economic integration starts with a lower-level integration in form of the preferential trade agreement and goes to its highest form of economic union.

Check Your Progress-I

Q1. What do you mean by economic integration?

Ans: -----

Q2. Which are the lowest and highest forms of economic integration?

Ans: -----

5.3 Partial Equilibrium Analysis of Custom Union

Jacob Viner is the pioneer in the theory of custom union before the publication of his book, *The Custom Union Issues* it was commonly believed that the formation of custom union leads to a higher welfare level. Jacob Viner showed that the formation of the custom union can have both

positive and negative effects on the welfare of the member countries. He explained the welfare effects of custom union through two key concepts- Trade creation and Trade diversion. Let us first explain the concepts of trade creation and trade diversion.

Table-1 Trade Creation

Country	Production Cost (Rs per Unit)	X imposes 100% Uniform duty (Rs per unit)	X removes duty on imports from Y but not from Z (Rs per unit)
X Home Country	100	100	100
Y Partner Country	80	160	80
Z Rest of the World	60	120	120

The table-1 gives an example of three countries, X is the home country, Y is custom union partner country and Z is a non-member of the custom union country or the rest of the world. The first column shows the production cost per unit of a particular commodity Smartphone where the cost of producing one unit is highest in the home country and Z is the most efficient country because it produces one unit Smartphone with 60 Rs. Now home country X imposes a 100 percent tariff rate on both nations. X will not trade with any country as the cost of producing product domestically is lower than both Y and Z after imposition of tariff, hence no trade takes place and X produce good domestically only. Now X forms a customs union with Y country and removes tariff from the products of Y country but maintained the same tariff on Z country. Now the cost of importing one unit from Y country is less than producing the good domestically. Now trade takes place and this is called the trade creation effect according to Jacob Viner.

Table-2 is an example of trade diversion, the cost of production is the same as in table-1, and the only difference is that that now country X is imposing a 50 percent tariff rate on Y and Z countries. After the imposition of the tariff, the cost of importing from the rest of world Z is the least hence X import Smartphone from nation Z before the formation of custom union. Now suppose X country

form a custom union with nation Y and eliminate all tariffs from imports from Y country but maintain 50 percent tariff on country Z.

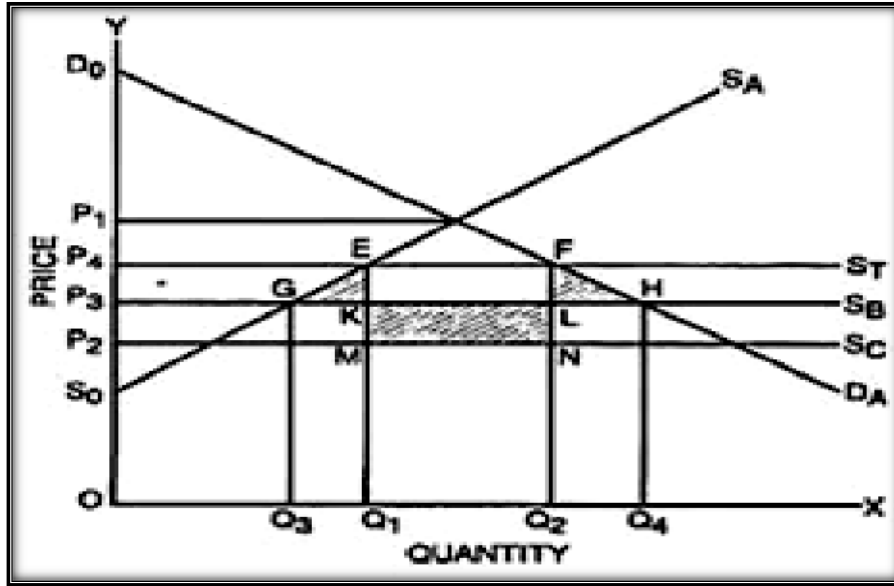
Table-2 Trade Diversion

Country	Production Cost (Rs per Unit)	X imposes 50% Uniform duty (Rs per unit)	X removes duty on imports from Y but not from Z (Rs per unit)
X Home Country	100	100	100
Y Partner Country	80	120	80
Z Rest of the World	60	90	90

Now cost of importing goods from Y is less as compared to Z rest of the world and X start importing from Y. Hence X diverted its trade from the most efficient producer Z nation to a high-cost country Y. This diversion of trade from low-cost country to high-cost country is called the trade diversion effect according to Jacob Viner. Here the formation of custom union creates welfare loss. The two effects will decide that custom union is increasing or decreasing the welfare of a nation.

1. Static Effects of Custom Union

Economic integration implies discrimination between member and non-member countries. Hence it is appropriate to see it through benefits percolated to individual member countries. Before the publication of the book "Custom Union Issues" in 1950 by Jacob Viner, it is generally argued that the formation of custom union will lead to an increase in economic welfare as some trade is better than no trade as we already discussed. But Jacob Viner showed that it is not always necessary that formation of custom union always improved welfare it can also worsen it depending upon the power of trade creation and trade diversion effects. Let us see the partial equilibrium effect of the formation of custom union through the following figure:

Figure 1: Trade Creation and Trade Diversion Effects

Pre- Custom Union Equilibrium

In figure 1 S_C line shows the perfectly elastic supply of C nation at P_2 price which is lowest, S_B is supply curve of B nation at P_3 price and domestic price of home country A is P_1 . P_4 is the price of the product of C nation after imposition of tariff which is equal to P_2 plus $P_2 P_1$ tariff duty imposed by home country on products of C country. Before the formation of custom union A trade with C at P_4 price because after imposition of tariff on B the price of the product of B nation P_3 plus tariff duty is higher than domestic price P_1 . Here C is the most efficient producer and A trades with C before the formation of custom union at P_4 tariff-ridden price. At P_4 price country produce OQ_1 quantity domestically and Import $Q_1 Q_2$ quantity from C nation. Consumer surplus is $D_0 F P_4$, Government revenue is $E F N M$, Producer surplus is $S_0 E P_4$. This is the situation of country A after imposition of the tariff as compared to free trade position at P_2 .

Post-Custom Union Equilibrium

After the formation of the custom union, Country A forms a custom union with country B and maintains its commercial policy with C as earlier. Now after the elimination of tariff, B nation can supply at P_3 price to A nation and A will start importing the particular product from B nation instead of C. Now C nation is eliminated from trade scene as its tariff-ridden price P_4 is higher than duty-free price P_3 of member nation B. After the formation of the custom union of A and B following are the effects.

- a) **Price Effect:** A nation is buying the product at a lower price P_3 as compared to pre-custom union price P_4 .
- b) **Consumption Effect:** Country A's consumption increase from OQ_2 to OQ_4 . The increased consumption in the country A is supplemented with increased imports by $Q_3Q_1 + Q_2Q_4$ which are equal to $Q_3Q_4 - Q_1Q_2$. In this Q_2 Q_4 imports are increase as a result of increase in consumption at lower price for consumers hence it is called the trade creation effect due to consumption effect.
- c) **Production Effect:** The home country's domestic production is decreased from OQ_1 to OQ_3 . This will increase imports quantity Q_3Q_1 equal to a decrease in domestic production GK amount. This is the trade creation effect due to the formation of the custom union.
- d) **Welfare Effect:** There are both welfare increasing and decreasing effects. Welfare increasing effects are in terms of production and consumption effects or trade creation effects. Due to the production effect, there is an increase in imports and which will lead to a rise in consumer surplus equal to shaded triangle GEK . This is an addition to consumer surplus due to the trade creation effect of production effect. Further consumption of domestic country increase which also leads to increase in imports by Q_2Q_4 , this is also trade creation effect due to increase in consumption. It also leads to a rise in consumer surplus equal to shaded triangle FLH . The total increasing welfare effect is equal to the sum of two triangles GEK and FLH which is the rise in consumer surplus as a result of trade creation generated by the production and consumption effect.

Further, there is also a welfare reduction effect after the formation of custom union due to the trade diversion effect. Before the formation of custom union, A nation imports goods from the most efficient nation C who has the least cost of production. However, after the formation of the custom union, A diverted its trade from most efficient partner C to less efficient partner B. A was importing Q_1Q_2 from C nation but after the formation of custom union A import this amount of product from B instead of C. Here we only consider quantity Q_1Q_2 of imports which are diverted from C to B nation. For this Q_1Q_2 quantity, EFQ_1Q_2 is the total amount which consumers of nation A paid-for product of C, out of which $EFNM$ went to the country's government in terms of tariff revenue, Only MNQ_1Q_2 is paid to exporters from country C. $EFNM$ is not considered as the part of the cost of buying Q_1Q_2 quantity as it is transferred within the country only, from consumers to the

government. The actual cost of buying Q_1Q_2 quantity from C nation is MNQ_1Q_2 amount. Whereas after the formation of the custom union, for the same quantity of imports country A's consumers pay KLQ_1Q_2 to the exporters of country B which is more than the payment MNQ_1Q_2 paid to country C. The increased external payments are equal to shaded rectangle $KLNM$. This is welfare loss due to the trade diversion effect. Hence welfare loss due to trade diversion is equal to shaded triangle $KLNM$.

The net welfare effect is difference between the welfare increasing trade creation effect and the welfare reducing trade diversion effect. In diagram-1 the difference between the sum of two triangles (GEK plus FLH) and rectangle $KLNM$ show the net welfare effect for nation A. If $GEK+FLH$ is greater than $KLNM$, there is a net increase in the welfare of country A, If $GEK+FLH$ is less than $KLNM$, there is a net decrease in the welfare of country A and If $GEK+FLH$ is equal to $KLNM$, there is no change in the welfare of country A. Hence welfare effects of custom union depend upon the comparative strength of trade creation and trade diversion effects. So it is clear that the formation of custom union does not always increase the welfare of the nation.

2. Dynamic Effects of Custom Union

- a) **Economies of Scale:** As the size of the market increase the firms of countries start enjoying economies of scale. The formation of the custom union gives an economy opportunity to increase the scale of production after the extension of the market and large markets allow firms to realize economies of scale. Hence due to expansion of the market, increased competition and specialization create external and internal economies to scale.
- b) **Enlarged Competition:** This is the most significant dynamic effect of custom union is enlarged competition. After the formation of custom union firms are exposed to the competition of rival firms in member countries. Now it is compulsory for firms to become cost-efficient if they want to survive in the enlarged market of the custom union.
- c) **Expanded Domestic and Foreign Investment:** Large markets and competition give stimulus to new investment. First domestic investment expands as demand for new equipment and plants arise. Foreign investment also increases in the custom union because the non-member countries want to evade tariff duties by setting their plants and factories in the custom union territory. Hence the formation of custom union leads to the expansion of domestic and foreign investment.

- d) **Employment and Economic Welfare:** The formation of a common market allows free movement of factors of productions as labour, capital and enterprise are freely mobile within the territories of member countries. This result in improved employment scenario and optimal utilization of resources and ultimately higher economic welfare for member countries.
- e) **Economic Growth:** High competition and large size of the market, factor mobility leads to efficient utilization of resources, specialization, and economies of scale. There is technological advancement also and all these factors improve the economic growth scenario of member countries. All member nations will be able to achieve a higher level of economic growth.
- f) **Technical Advancement:** After the formation of the custom union, market expansion, competition enlarged, and zeal to achieve high factor productivity make the firms innovate, learn and adopt more advanced technology, managerial and scientific skills. There is a strong stimulus to adopt the new methods of production to improve the qualities of products.

5.4 General Equilibrium Analysis of Custom Union

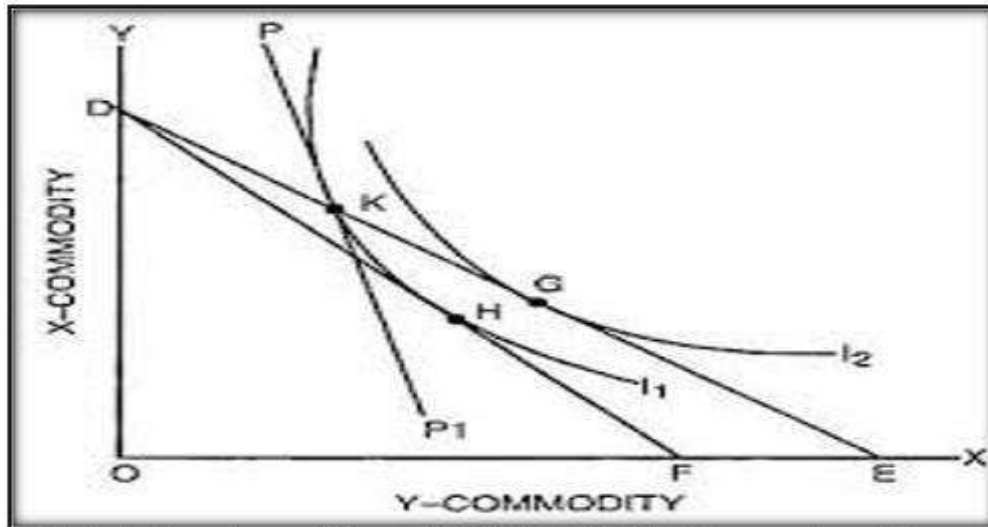
Jacob Viner's partial equilibrium analysis gives us a basic understanding of the effects of custom union, for a more advanced understanding of custom union effects general equilibrium analysis is more useful. The most appropriate models for this understanding are Lipsey model.

The Lipsey Model

Jacob Viner asserted that trade diversion leads to welfare reductions, however, J.E. Meade and R.G. Lipsey have argued that Viner's conclusion is valid only if we assume the goods are consumed in the same fixed proportion regardless of the change in the structure of prices and substitution effect is absent. On the supply side, Lipsey assumes that supply is perfectly elastic, and there are constant returns to scale apply to production. There are two goods X and Y There are three countries, A is home country, B is custom union partner country and C is rest of the world. The following diagram shows the general equilibrium analysis when goods are consumed in a fixed proportion. The figure 2 country A produces at D point which shows complete specialization in commodity X and exchanges this commodity with commodity Y at AC terms of trade and these are the best available term of trade to nation A. OR line shows that goods are consumed in a fixed proportion. A produces at D and consumes at G point. Now A forms a custom union with B nation

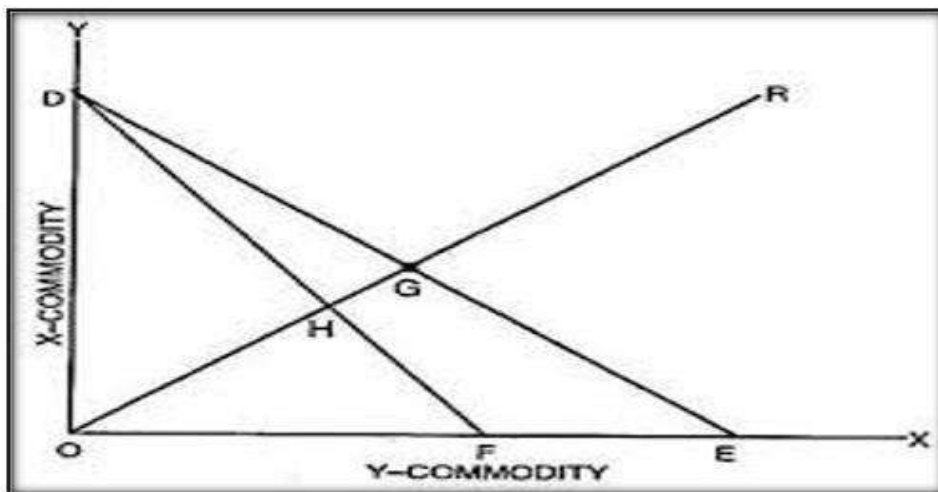

at DF terms of trade line available to nation A in a custom union. Now on DF terms of trade line A consumes at H point. H point is inferior to point G point in Figure 2.

Figure: 2 Trade Diversion and Economic Welfare with Fixed Proportion of Consumption

So as trade is diverted from efficient nation C to less efficient nation B the economic welfare is the decline in terms of low consumption level. So here Vinor argument is true if consumption is taking place in fixed proportion then trade diversion leads to welfare loss for the home country. But Vinor argument ignored the fact that in reality the goods are not consumed in fixed proportion as price changes the substitution effect take place . If we drop the assumption of fixed proportion consumption, then trade diversion leads to a loss in the welfare of the nation which is shown by diagram 3.

Figure 3: Trade Diversion and Economic Welfare when Consumption is not in fixed proportion

In the diagram, G point shows the consumption point of A nation in pre-custom union formation time. A nation produces at D and consumes at G point at DE terms of trade while importing Y commodity from C nation and this is free trade condition. The equilibrium condition is shown by tangency of terms of trade line DE and community indifference curve I_2 at G point. However, when country A imposes a tariff on Y commodity the terms of trade line become PP_1 line and the consumption point of A shifts from G to K. K consumption point is on a lower indifference curve I_1 . Imposition of tariff leads to a welfare loss as compared to free trade situation. The consumers in A start consuming more of X due to high tariff-ridden prices of Y commodity. Now A nation forms custom union with B nation. Here new terms of trade line are DF, after the formation of custom union A start importing Y commodity from B nation at DF terms of trade line. The consumers in A nation now start demanding more of Y commodity hence the consumption point shift from K to H which on same indifference curve I_1 . It is clear that after the formation of custom union trade diversion takes place but no welfare loss occurs to A nation as it is in equilibrium at the same indifference curve I_1 before and after the formation of custom union. Hence it can be concluded that trade diversion in the custom union does not always lead to welfare loss, it depends on cost and price structures in the economy.

Check Your Progress-II

Q1. How Trade Creation is different from Trade Diversion?

Ans: -----

Q2. How Dynamic gains from custom union are created?

Ans: -----

5.5 Factor affecting Success of a Custom Union

There are some factors which decides the success of custom union are explained as follows:

- 1) **Type of Economy:** If The custom union member countries are similar or competitive there gain from union formation more than countries that are dissimilar or complementary. Because among similar nations there is more competition to survive, innovate and produce and it increases the efficiency of nations.

- 2) **Distance or Proximity Between Member Countries:** The member countries gain more from economic integration if they are lying in the same region and proximity. Because high distance creates high transportation costs and reduces gains from mutual trade.
- 3) **Size of Custom Union:** The greater number of member countries creates more gain from trade among member countries. Because more countries create more options for trade in various commodities at low cost and situation goes near to free trade condition. Hence as the number of member countries increases, there is more increase in gain from international trade.
- 4) **Tariff Barriers:** If before the formation of custom union tariff barriers are high on mutual trade between member countries then countries benefit more after the formation of custom union.
- 5) **Quantum of Trade** The size of trade between member countries determines their gains from trade. If the extent of trade is high and a large number of goods and services are exchanged between nations then there will be more benefits from international trade.
- 6) **Political Stability in Member Countries:** These are some non-economic factors like social and economic stability in member countries is a requirement. For example, SAFTA's success is affected by political situations in some south Asian nations.

5.6 Some Famous Examples of Custom Union

- 1) **EUROPEAN UNION :** European Union is the most successful example of economic integration in the world. It is started as European Economic Community (EEC) formed on January 1, 1958, through the treaty of Rome signed in March 1957. Then it is renamed as European Union through Maastricht Treaty which is implemented on November 1, 1993. Presently there are 27 European countries are its member, It has a single currency Euro and a common monetary union. Its founder member the United Kingdom or Britain formally exit European Union on 31st January 2020.
- 2) **SAFTA:** South Asian Association on Regional Cooperation (SAARC) is a regional forum or union in South Asia to promote harmony and growth in the region. A major achievement of this association is an agreement to create South Asian Free Trade Agreement which come in effect on January 1, 2006. This agreement confirms that all barriers to trade between member countries will be removed by the year 2016. Under SAFTA member countries will give " Most

Favoured Nation" status to each other. Its member nations are all SAARC member nations, India Pakistan, Bangladesh, Bhutan, Maldives, Nepal, Afghanistan and Sri Lanka. How the success of this agreement is disrupted due to the volatile relationship between India and Pakistan.

- 3) **NAFTA:** The governments of Canada, Mexico, and the United States of America signed a free trade agreement in August 1992 which is called North American Free Trade Agreement. NAFTA has achieved substantial trade liberalization but now this agreement is replaced with a new agreement called United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) and all three countries ratified it in March 2020. USMCA comes into effect from July 1, 2020, replacing NAFTA.

5.7 Summary

The major objective of the custom union is to give special treatment to imports from member countries and biased or discriminatory treatment to imports from the rest of the world. There are various levels of economic integration and the degree of economic integration increases with each succeeding stage like Preferential trade agreement (PTA) is the lowest level of economic integration, next to it in the sequence is Free trade Area (FTA), Customs Union (CU), Common Market (CM) and Economic Union (EU) respectively. The basic components of the theory of custom union are trade creation and trade diversion. Trade creation tends to improve welfare whereas trade diversion tends to lower welfare. Further competitive nations gain more than complimentary nations due to economic integration. High-cost differentials between member countries create higher trade creation gains. If the initial pre-union tariff is high between members, then there is a greater scope of welfare increase. The union could lead to the realization of dynamic gains arising out of economies of scale, market interventions enforced competition, and expanded domestic and foreign investment increased income employment, and economic welfare in the economy. The most successful examples of the custom union are European Union (EU), the South Asian Free Trade Agreement (SAFTA), North American Free Trade Agreement (NAFTA).

5.8 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. Explain Define Custom Union.

- Q2. Explain post custom union equilibrium.
- Q3. Give the examples of custom union
- Q4. What is Trade Creation and Trade Diversion?
- Q5. What is the highest form of economic integration?
- Q6. What is NAFTA?
- Q7. What is SAFTA?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. What is the meaning of Economic Integration? Explain partial equilibrium analysis of custom union.
- Q2. Explain various types of Economic Integration.
- Q3. Explain General Equilibrium Analysis of Custom union.
- Q4. What are the factors which determine the success of a custom union?

5.9 Suggested Readings

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
- Kindleberger, C.P. (1973), International Economics, R.D. Irwin, Homewood.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rd edition. Macmillan, 1994.
- Lipsey R.G. The Theory of Custom Union: A General Survey, The Economic Journal Vol.20 September 1960, pp 496-513.

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 6: BALANCE OF PAYMENTS AND EXCHANGE RATE

STRUCTURE

6.0 Learning Objectives

6.1 Introduction

6.2 Balance of Payments: Meaning

6.3 Structure of Balance of Payments Accounts

6.4 Distinction between Balance of Trade and Balance of Payments

6.5 Adjustment Process in Balance of Payments

6.6 Foreign Trade Multiplier

6.7 Exchange Rate System

6.7.1 Fixed Exchange Rate its Merits and Demerits

6.7.2 Flexible Exchange Rate its Merits and Demerits

6.8 Summary

6.9 Questions for Practices

6.10 Suggested Readings

6.0 Learning Objectives

After reading this unit, you should be able to:

1. Understand the meaning of balance of payments
2. Distinguish between capital account and current account of balance of payments
3. Know the adjustment process of balance of payments
4. Describe the foreign trade multiplier
5. Distinguish between fixed and flexible exchange rate system and their merits and demerits

6.1 Introduction

In this unit, we will study the balance of payments problem and the types of foreign exchange rate. We often hear those developing nations have negative balances of payments and, as a result, have persistent foreign exchange deficits. Countries have been compelled to resort to corrective measures such as currency devaluations, tariffs, exchange controls, and contractionary monetary and fiscal policies as a result of persistent balance of payments imbalances. It is important to mention here that the so-called developed countries have not been an exception to this trend. Import substitution and export promotion policies to attain external balance have resulted in severe growth and trade issues for the world's economies. Besides this, we will also study the fixed and flexible rates of exchange and their merits and demerits.

6.2 Balance of Payments: Meaning

The balance of payments of a country is a systematic record of all its economic transactions with the outside world in a given year. It is a statistical record of the character and dimensions of the country's economic relationships with the rest of the world.

According to Harvey and Johnson, *“the balance of payments accounts for a country set out, in summary form, all the current and capital transactions which have taken place between the residents of that country and the rest of the world in a given period of time”*.

According to Bo Sodersten, *“The balance of payments is merely a way of listing receipts and payments in international transactions for a country.”*

B. J. Cohen says, *“It shows the country's trading position, changes in its net position as foreign lender or borrower, and changes in its official reserve holding.”*

6.3 Structure of Balance of Payments Accounts

A country's balance of payments account is built on the idea of double-entry bookkeeping. Each transaction is recorded on the balance sheet's credit and debit sides. However, there is one way in which balance of payments accounting varies from commercial accounting. Debits (-) appear on the left side of the balance sheet, whereas credits (+) appear on the right side. In balance of payments accounting, however, credits appear on the left side of the balance sheet and debits appear on the right.

A credit transaction occurs when a payment is received from a foreign nation, whereas a debit transaction occurs when a payment is made to a foreign country. Exports of goods and services, transfer receipts from foreigners in the form of gifts, grants, and other similar items, borrowings from abroad, foreigner investments in the country, and official sales of reserve assets such as gold to foreign countries and international agencies are the main items shown on the credit side (+). Imports of goods and services, transfer payments to foreigners in the form of gifts, grants, and other similar items, lending to foreign countries, investments by residents in foreign countries, and official purchases of reserve assets or gold from foreign countries and international agencies are the main items on the debit side (-). As a result, these credit and debit items are presented vertically in a country's balance of payments account, according to the idea of double-entry bookkeeping.

The balance of payments has three accounts, the current account, the capital account and the official settlements account.

1. Current Account

All transactions pertaining to trade in commodities and services, as well as unilateral transfers, are included in a country's current account. Travel and transportation charges, insurance, foreign investment income and payments, and other service transactions are all examples of service transactions. Gifts, foreign aid, pensions, private remittances, and charity donations are examples of transfer payments made to foreigners by foreign individuals and governments.

The most important items in the current account of the balance of payments are merchandise exports and imports. Exports are reported as a positive item and are computed f.o.b. (free on board), meaning that shipping, insurance, and other costs are not included. Imports, on the other hand, are presented as a negative item and are computed c.i.f., which implies they include all costs, insurance, and freight. A country's visible trade balance, often known as merchandise trade or simply balance of trade, is the difference between its exports and imports. The balance of trade is favourable when visible exports exceed visible imports. Imports exceeding exports, on the other hand, is unfavourable.

Exports of products and services, as well as receipts of transfer payments, are recorded as credits (+) in the current account since they reflect revenues from foreigners. Imports of products and services, as well as issuance of transfer payments to foreigners, are recorded as debits (-), since

they are payments to foreigners. The current account balance is the sum of these visible and invisible trade balances.

2. Capital Account

A country's capital account is made up of its financial asset transactions, which include short- and long-term lending and borrowing, as well as private and public investments. In simple words, the capital account illustrates the movement of loans and investments across international borders and indicates a change in a country's external assets and liabilities. Long-term capital transactions are international capital movements with a one-year or longer duration, such as direct investments such as the construction of a foreign factory, portfolio investments such as the purchase of foreign bonds and stocks, and international loans. Short-term international capital transactions, on the other hand, are for duration of three months to less than a year.

In the capital account, there are two types of transactions: private and government. Direct, portfolio, and short-term investments are all included in private transactions. Government transactions consist of loans to and from foreign official agencies.

Borrowings from other nations and foreign direct investment reflect capital inflows in the capital account. Because these are receipts from foreigners, they are positive goods or credits. Capital outflows, on the other hand, are represented by lending to foreign nations and direct investments in other countries. Because they are payments to foreigners, they are negative items or debits.

The capital account balance is the net value of short-term and long-term direct and portfolio investment balances.

3. The Official Settlements Account

The capital account includes the official settlements account, often known as the official reserve assets account. It is important to mention here that the balance of payment accounts in the United Kingdom and the United States show it as a distinct account. "The official settlements account measures changes in a country's liquidity and non-liquid liabilities to foreign official holders, as well as changes in its official reserve assets over the course of a year."

A country's official reserve assets comprise its gold stock, convertible foreign currency and SDR holdings, and its net IMF position." It illustrates how a country's net official reserve assets have changed over time.

Errors and omissions is a balancing item that ensures that the total credits and debits of the three accounts are equal in line with double entry bookkeeping rules, ensuring that a country's balance of payments is always balanced in the accounting sense.

The current account is used to pay for goods and services that have been produced currently; it also contains interest earned or paid on claims, as well as gifts and donations. On the other hand, capital account is concerned with the payment of obligations and claims. The current account of the balance of payments has a direct impact on national income. The capital account, on the other hand, has no direct impact on revenue; instead, it impacts the amount of assets held by a country.

6.4 Distinction between Balance of Trade and Balance of Payments

Balance of trade and balance of payments are two related terms but they should be carefully distinguished from each other because they do not have exactly the same meaning.

Balance of trade refers to the difference in value of imports and exports of commodities only, i.e., visible items only. The movement of goods between countries is known as visible trade because the movement is open and can be verified by the customs officials. Balance of payments is more comprehensive in scope than balance of trade. It includes not only imports and exports of goods which are visible items but also such invisible items as shipping, banking, insurance, tourism, interest on investments, gifts etc. In this way, the balance of payments includes both the visible and invisible items. The balance of trade is only a part of the balance of payments.

Equilibrium in Balance of payments

Balance of payments always balances means that the algebraic sum of the net credit and debit balances of current account, capital account and official settlements account must equal to zero.

Balance of payments is written as

$$B = Rf - Pf$$

Here,

B represents balance of payments, R receipts from foreigners, P payments made to foreigners.

When $B = Rf - Pf = 0$, the balance of payments is in equilibrium.

When $R - P > 0$, it implies receipts from foreigners exceed payments made to foreigners and there is surplus in the balance of payments.

On the other hand, when $R_f - P_f < 0$ or $R_f < P$ there is deficit in the balance of payments as the payments made to foreigners exceed receipts from foreigners.

If net foreign lending and investment abroad are taken, a flexible exchange rate creates an excess of exports over imports. The domestic currency depreciates in terms of other currencies. The exports become cheaper relative to imports.

Let us understand this with the help of an equation:

$$X + B = M + I$$

Here, X represents exports, M imports, I foreign investment and B foreign borrowing

$$\text{or } X - M = I - B$$

$$\text{or } (X - M) - I - B = 0$$

The above equation shows that the balance of payments is in equilibrium. Any positive balance in its current account is exactly offset by negative balance on its capital account and vice versa. In the accounting sense, the balance of payments is always balanced. This can be shown with the help of the following equation:

$$C + S + T = C + I + G + (X - M)$$

or

$$Y - C + I + G + (X - M) [Y = C + S + T]$$

Here, C represents consumption expenditure, S domestic saving, T tax receipts/investment expenditures, G government expenditures, X exports of goods and services and M imports of goods and services.

In the above equation $C + S + T + GNI$ or national income (K) and $C + I + G = A$, where A is called 'absorption'.

In the accounting sense, total domestic expenditures ($C + I + G$) must equal current income ($C + S + T$), that is $A = Y$. Moreover, domestic savings (S_d) must equal domestic investment (I_d). Similarly, an export surplus on the current account ($X > M$) must be offset by an excess of domestic savings over investment ($S_d > I_d$). According to the basic concept of accounting, the balance of payments always balances in the accounting sense. The inflow and outflow of a transaction are recorded on the credit and debit sides of the accounting system, respectively. As a result, the credit

and debit sides are always equal. If the current account is in deficit, it is compensated for by a corresponding surplus in the capital account, which is achieved via borrowing from overseas or withdrawals from gold and foreign exchange reserves, and vice versa. As a result, the balance of payments is always balanced in this regard.

Disequilibrium in Balance of Payments

Disequilibrium in the BOP of a country may be either a deficit or a surplus. When a country's autonomous receipts (credits) do not match its autonomous payments, the country's BOP shows a deficit or surplus (debits). There is a surplus in the BOP if autonomous credit receipts exceed autonomous debit payments, and the disequilibrium is considered to be favourable. A deficit or surplus in BOP of a country appears when its autonomous receipts (credits) do not match its autonomous payments (debits). If autonomous credit receipts exceed autonomous debit payments, there is a surplus in the BOP and the disequilibrium is said to be favourable. On the other hand, if autonomous debit payments exceed autonomous credit receipts, there is a deficit in the BOP and the disequilibrium is said to be unfavourable or adverse.

Check Your Progress I

Q1. Define balance of payments.

Ans. -----

Q2. What do you mean by capital account?

Ans. -----

6.5 Adjustment Process in Balance of Payments

When the expenditure is greater than income it leads to deficit in the balance of payments. To solve this problem, there is a need to equalize the two. The policies such as expenditure-reduction, expenditure-switching, devaluation and absorption approach are used for adjustment in the balance of payments. Let us discuss in detail the adjustment process of balance of payments.

A. Expenditure-Reduction Policies

A balance of payments deficit indicates that expenditure exceeds income. It should be corrected by bringing expenditure and income into balance. Monetary and fiscal policies are employed to

reduce expenditures. A contractionary or tight monetary policy involves lowering interest rates in order to limit the money supply, whereas a contractionary fiscal policy involves cutting government spending and/or raising taxes. As a result, expenditure reducing policies reduce aggregate demand through higher taxes and interest rates, thereby reducing expenditure and output. As a result of the decrease in expenditure and output, the domestic price level falls. This gives rise to switching of expenditure from foreign to domestic goods. Consequently, the country's imports are reduced and the balance of payments deficit is corrected.

Expenditure-Switching Policies:

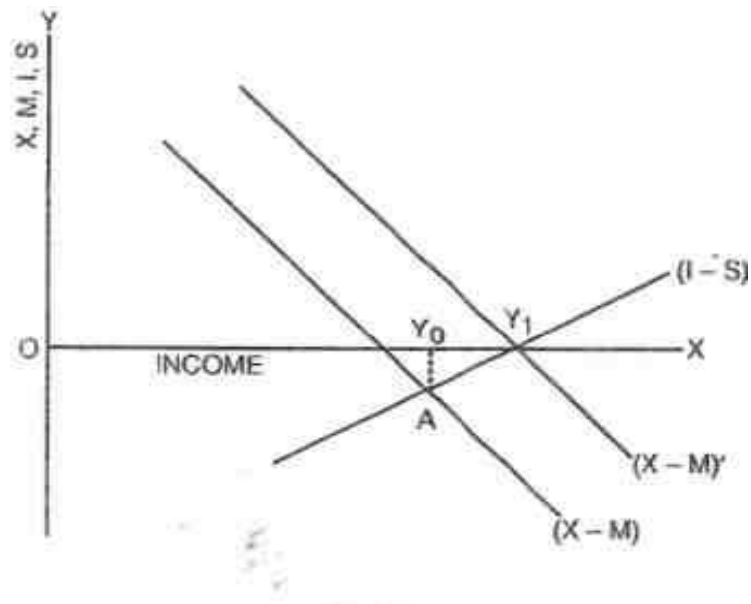
The policy of shifting expenditure away from foreign-produced products and toward domestic-produced goods will result in an increase in domestic output. The payments imbalance will improve as long as the marginal propensity to spend is smaller than unity. There are two types of expenditure-switching policies that may be distinguished. One is devaluation, which tends to shift both local and international expenditures towards domestically produced items by making the country's goods relatively cheaper compared to imported goods. The other is the use of import restrictions, which tends to divert the spending of domestic consumers, towards the home-produced substitutes of foreign products. Controls may also be implemented sometimes in order to boost exports or, in other words, to persuade foreigners to shift their spending to domestic products.

B. Devaluation and Balance of Payment Adjustment

The devaluation of a currency means the deliberate lowering down of the external value of a unit of home currency expressed in terms of gold, SDR's or a foreign currency by an official edict. It is important to mention here that devaluation is different from exchange depreciation. The depreciation involves the reduction in the exchange value of home currency on account of the free working of market forces; whereas devaluation is the deliberate government decision to lower the value of currency to achieve equilibrium in the balance of payments.

Devaluation raises the domestic price of imports and reduces the foreign price of exports of a country. It is referred to as expenditure switching policy because it switches expenditure from imported to domestic goods and services. When a country devalues its currency, the price of foreign currency increases which makes imports dearer and exports cheaper. Hence, the consumer starts switching their demand to the home-produced goods and it will encourage the substitution of home-produced goods in place of foreign products. Thus, devaluation helps in improving the balance

of payments through promoting exports and restricting imports. Let us understand the process with the help of figure 6.1.

Figure 6.1

It is evident from figure 6.1 that on the X-axis, we take income and, on the Y-axis, we take exports, imports, investment and savings. The curve $(X-M)$ is the net exports or balance of payments function. It varies inversely with income. The curve $(I-S)$ is the net investment function which varies directly with the level of income. Initially given $(X-M)$ and $(I-S)$ function, the equilibrium takes place at the income Y_0 . In this equilibrium position, there is a balance of payments deficit amounting to AY_0 . The devaluation of home currency enlarges exports and reduces imports so that $(X-M)$ shifts upto $(X-M)'$. Its intersection with $(I-S)$ takes place exactly at the horizontal scale at the income Y_1 . Since no gap is left between $(X-M)$ and the horizontal scale, the BOP deficit has been completely wiped out.

It is important to mention here that the beneficial effects of devaluation are not permanent. These can be available only for a limited time period until the cost-price structure abroad and in the home country does not adjust to the new exchange parity. There are two alternative approaches to analyse the effect of devaluation upon the balance of payment situation:

- i. Elasticity approach or Marshall-Lerner condition:** This approach is related to the price effect of devaluation. The extent by which devaluation can effect an improvement in the

payments deficit of a country depends upon the magnitude of the price elasticities of demand for and supply of imports. Marshall-Lerner condition states that when the sum of price elasticities of demand for exports and imports in absolute terms is greater than unity, devaluation will improve the country's balance of payments, i.e.,

$$e_x + e_m > 1$$

Here, e_x is the demand elasticity of exports and e_m is the demand elasticity for imports. On the other hand, if the sum of price elasticities of demand for exports and imports in absolute terms is less than unity, $e_x + e_m < 1$, devaluation will worsen the BOP. If the sum of these elasticities in absolute terms is equal to unity i.e., $e_x + e_m = 1$, devaluation has no effect on the BOP situation.

- ii. **Absorption Approach:** This approach was developed by Sydney Alexander. The absorption approach to balance of payments is general equilibrium in nature and is based on the Keynesian national income relationships. It is, therefore, also known as the Keynesian approach. It runs through the income effect of devaluation as against the price effect to the elasticity approach. This approach states that if a country has a deficit in its balance of payments, it means that people are 'absorbing' more than they produce. Domestic expenditure on consumption and investment is greater than national income. If they have a surplus in the balance of payments, they are absorbing less. Expenditure on consumption and investment is less than national income. Here the BOP is defined as the difference between national income and domestic expenditure.

C. Exchange Controls

Exchange controls try to divert domestic spending into consumption of domestically produced goods and services, while on the other, they attempt to divert domestic investment. It is said to be the most extreme method of BOP adjustment. A full-fledged exchange control system establishes complete government control over the country's foreign exchange market. Foreign currency generated through exports and other means must be turned over to the government. The available foreign exchange supply is then distributed among the various purchasers (importers) based on national needs and set priorities. The fundamental aim of exchange controls, according to the BOP, is to ration out the available supply of foreign exchange in line with national interests.

Check Your Progress II

Q1. Difference between devaluation and depreciation.

Ans. -----

Q2. Define Marshall-Lerner condition.

Ans. -----

6.6 Foreign Trade Multiplier

In an open economy, the foreign trade multiplier is an extension of Keynes' investment multiplier. The foreign trade multiplier investigates the multiple effects of net exports (X-M) on a country's national revenue. It is the coefficient that links an increase in exports to an increase in revenue.

Let us suppose that the government expenditure and investment remain unchanged; therefore, the foreign trade multiplier can be defined as a ratio of a change in income (ΔY) to a net change in exports (ΔX).

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta X}$$

In a four-sector system, the aggregate demand is determined as

$$Y = C + I + G + X$$

Assuming G and I to remain unchanged, the change in exports can be understood as the excess of incremental income (or output) over the incremental consumption of the domestically produced goods.

$$\Delta X = \Delta Y - \Delta C$$

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} = 1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

Taking the reciprocals on both sides

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

$$K_f = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - b}$$

As a result, we get a foreign trade or export multiplier expression that is similar to the one used in the investment multiplier. (1-b) also indicates the marginal propensity to save (S/Y) and is a leakage from the income stream and the magnitude K_f is the reciprocal of it. However, 's' is not the inverse of b in the traditional sense. b is the marginal propensity to consume of the domestically produced goods. A part of the consumption goods may be imported from the foreign countries.

$$\Delta C = \Delta C_h + \Delta C_r$$

Here,

C_h is the consumption of domestically produced goods and C_r is the consumption of foreign goods or imports (M)

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{\Delta C_h}{\Delta Y} + \frac{\Delta M}{\Delta Y}$$

$$b' = b + m$$

Thus, in the context of K_f , (1- b) = (s+ m) and not just s as in the case of a closed two-sector model.

Therefore,

$$K_f = \frac{1}{b+m} = \frac{1}{s+m}$$

If s=0.25 and m = 0.15, the foreign trade multiplier (K_f) will be equal to

$$K_f = \frac{1}{s+m} = \frac{1}{0.25 + 0.15} = \frac{1}{0.40} = 2.5$$

But the simple investment multiplier (K) in a two-sector economy will be $\frac{1}{s} = \frac{1}{0.25} = 4$

This demonstrates that K_f has a lower strength than K. It is important to note that this disparity is due to import leakage, or the marginal propensity to import (m). The foreign trade multiplier will be less if there is more import leakage, and vice versa. The amount of industrial development, degree of self-sufficiency, relative costs of domestic versus imported goods, people's tastes and import restrictions determined whether a nation has a high or low marginal propensity to import.

In a four-sector model the equilibrium may be determined when

$$Y=C+I+G+(X-M)$$

If it is assumed that government spending (G) and exports (X) are autonomously given and C, I, G and M are the linear functions of income, the effect of a net increase in exports upon national income can be determined as below:

$$Y=C+I+G+(X-M) \dots\dots\dots (i)$$

$$C = C_0+bY_d$$

$$C=C_0+b(Y-T)$$

$$C=C_0 + b[Y-T] \dots\dots\dots (ii)$$

$$I = I_0+aY \dots\dots\dots (iii)$$

$$G=G \dots\dots\dots (iv)$$

$$X=X \dots\dots\dots (v)$$

$$M = M_0 + mY \dots\dots\dots (vi)$$

Here C_0 , I_0 , G , X and M_0 are the autonomous amounts of consumption, taxes, investment, government expenditure, exports and imports respectively. T is the fixed amount of tax, b , a , and m are the marginal propensities to consume, tax, invest and import respectively. Y_d is the disposable income which is the excess of national income (Y) over taxes (T).

Substituting (ii), (iii), (iv), (v) and (vi) in equation, (i), we have

$$Y=C_0+b[Y-T]+I_0+aY+G+X-M_0-mY$$

$$Y = C_0+bY-bT+I_0+aY+G+X-M_0-mY$$

$$Y-by-aY+mY = C_0+I_0+G+X-M_0-bT$$

$$Y[1-b-a+m] =C_0+I_0+G+X-M_0-bT$$

$$Y = \frac{1}{1-b-a+m} [C_0 +I_0 +G+X-M_0 -bT]$$

The above equation is the multiplier equation and the magnitude of foreign trade or export multiplier (K_f) is:

$$K_f = \frac{1}{1-b-a+m}$$

If $b=0.60$, $a = 0.20$ and $m = 0.10$, the magnitude of foreign trade multiplier can be determined by substituting these values:

$$K = \frac{1}{1 - 0.60 - 0.20 + 0.10} = \frac{1}{1 - 0.70} = \frac{1}{0.30} = \frac{10}{3} = 3.33$$

6.7 Exchange Rate System

The balance of payments and the foreign exchange rate are inextricably linked, and they are two different ways of looking at the same issue, namely a country's international receipts and payments situation. It is worth noting that not all national currencies are accepted globally for the settlement of foreign transactions. Foreign exchange is a word that refers to foreign currency that is accepted globally by all trading nations. A price must be set between the two currencies in order to convert domestic currency to foreign currency. The amount of domestic currency that must be paid per unit of foreign exchange is referred to as the foreign exchange rate. As a result, the foreign exchange rate is a price that is set by the demand for and supply of foreign exchange, just like the price of any other commodity.

6.7.1 Fixed Exchange Rate System

A pegged exchange rate is another term for a fixed exchange rate. In this case, all international transactions take place at the rate of exchange fixed by the monetary authority. The exchange rate is either fixed by the government through legislation or it comes into existence through the intervention in the foreign exchange market by the authorities. If market forces or speculator actions cause the rate of exchange to deviate from the set equilibrium level, the monetary authority or government intervenes in the foreign currency market to keep the rate of exchange at the equilibrium level. Market intervention in such a situation is called pegging, i.e., the sale or purchase of foreign exchange in the foreign exchange market. When there is an excess supply of foreign exchange, the authorities purchase it, and when there is an excess demand for it, they sell it.

Merits of Fixed Exchange Rate System

Following are the merits of fixed exchange rate system:

- 1. Promotion of International Trade:** If the exchange rates are fixed or stable, the prices of

internationally traded goods become more stable and predictable. Under this system, the

exporters know in advance what they will receive in terms of the domestic currency and importers know how much they will have to pay.

2. **International Division of Labour and Specialisation:** The system not only promotes international trade but also contributes in raising productivity and absolute output through increased international division of labour and specialisation.
3. **Promotion of Economic Integration:** It is just like a common currency in which the exchange value of the currency remains unchanged in terms of the domestic currency of a particular country. Therefore, it paves the way for greater degree of economic integration among the countries.
4. **Long-term Capital Investments:** In this system, there is a little scope for uncertainty and risk. Therefore, the investors can plan long-term international investments.
5. **No Adverse Effect of Speculation:** As the exchange rate remains fixed under this exchange system, there is little scope for speculation and the consequent adverse effects.
6. **Confidence in the Strength of Currency:** This system does not involve appreciation or depreciation of currency and if the value of currency declines, there is no risk of loss due to larger holding of foreign currency. This will increase the confidence in the strength of the domestic currency.
7. **Beneficial for Trade-dependent Countries:** It is imperative that the countries which depend upon trade should have more stable exchange rates so that chronic fluctuations in the rates of exchange cannot create severe dislocations in trade and domestic production.
8. **Growth of Money and Capital Markets:** It is also useful to stimulate the growth of money and capital markets through facilitating rapid expansion of trade and international capital flows.

Demerits of Fixed Exchange Rate System

The main demerits of fixed rates of exchange are as follows:

1. **Primacy to Exchange Stability:** Maintenance of exchange rate at some official level by the authorities under this system results in sacrifice of the objectives of price stability and full employment.

2. **International Transmission of Economic Variations:** It is generally believed that stability of exchange rate is responsible for transmitting the economic disturbances in one country to another.
3. **Need to Build Exchange Reserves:** To undertake the pegging operations authorities have to maintain the exchange rate at an official level. For this purpose, it has to maintain sufficient reserves of foreign currencies; however, the holding of these reserves of foreign currencies in the idle form is very costly, uneconomical and wasteful.
4. **Heavy Burden upon the Authorities:** For undertaking the pegging operations, the government or monetary authority has to mobilise sufficient international liquid resources. If it fails in the event of mobilise reserves of foreign currencies, the home currency has to be devalued.
5. **Exchange controls:** For adopting the policy of fixed exchange rate, it is necessary that complicated exchange control mechanisms should be adopted. The quite complicated exchange control mechanism will result in misallocation of economic resources, bureaucratic inefficiency and corruption.
6. **No Solution to the BOP Problem:** Due to the high involvement of the government in this the fixed exchange rate system cannot resolve the problem of BOP deficit; it simply increased it.
7. **Suited only for Short Period:** This policy cannot be pursued as a long-term policy because technological and structural changes take place in the economies. As a result, the official rate of exchange may be rendered unrealistic. Besides this, stable exchange rates are practically impossible and economically inefficient in the long run.
8. **Greater need for Institutional Arrangements:** The fixed exchange system, however, requires accommodating transactions for the BOP adjustments. It means under this system, to overcome their recurring needs of liquidity, countries have to rely upon the international lending institutions.

6.7.2 Flexible Exchange Rate System

It is also called a fluctuating exchange rate system. It is determined by the free working of the market forces. If there is an excess of demand for foreign currency over its supply, the foreign currency appreciates whereas the home currency depreciates. On the other hand, when the supply

of foreign currency exceeds the demand for it, the foreign currency depreciates and the exchange value of home currency appreciates in terms of the foreign currency. Thus, there are appropriate variations in the exchange rates to maintain the BOP equilibrium.

It is important to mention here that whether there is a BOP deficit or surplus, it can be easily counterbalanced by the free movement of the exchange rates. The monetary or fiscal authorities of the country are not required to intervene to correct the disequilibrium in BOP.

Merits of Flexible Exchange Rate System

The main merits of the flexible exchange rate system are as below:

- 1. Simple Mechanism:** This system is very simple because without involving any intervention of the monetary or fiscal authorities in the foreign exchange market it can work efficiently.
- 2. Continuous Adjustments:** Through appropriate changes in the rates of exchange, there are smooth and continuous adjustments in foreign exchange market under this system.
- 3. No Need of Accommodating Gold or Capital Movements:** The automatic exchange rate adjustments ensure the maintenance of BOP equilibrium even without the accommodating transactions of gold or capital movements.
- 4. No Necessity of Adjustments through Price and Income Changes:** This system can ensure the automatic BOP adjustment through the simple mechanism of freely flexible exchange rates rather than price and income variations.
- 5. Removal of the Problem of International Liquidity:** In a system of flexible exchange rates, a deficit country is simply to allow its currency to depreciate and adjust the BOP equilibrium. The activities of speculators will ensure the additional supply of liquid resources or withdrawal of surplus liquidity from the exchange market.
- 6. Economical:** The flexible exchange system is very economical. There is no idle holding of international currency reserves which is essential under the system of fixed exchange rates. The countries having a flexible exchange system can make optimum use of their entire available exchange reserves.
- 7. No Need of International Institutional Arrangements:** In a system of flexible exchange rates, there is no necessity of international monetary institutions for borrowing and lending of short-term funds for maintaining exchange rate parities and to settle BOP problems.

8. **Autonomy in Domestic Policies:** In case of a flexible exchange system, the continuous automatic adjustments in external disequilibria can be possible without resort to deliberate deflationary or inflationary policies.
9. **No Necessity of Controls:** In contrast, the flexible exchange system can maintain the exchange values of the currencies at their natural level through market adjustments. The regime of controls can be dismantled, if reliance is placed upon the flexible exchange rates.
10. **No Retaliation:** In the past, under the system of fixed exchange rates, the world was witness to competitive and retaliatory devaluation. Such developments and tariff warfare are not likely to exist, at least to some extent, under a system of freely flexible exchange rates.

Demerits of Flexible Exchange Rate:

The main demerits of flexible exchange rates are as follows:

1. **Possibility of Disequilibrium:** Due to free working of the market forces, it is believed that the demand and supply forces in the foreign exchange market operate in such a way that the exchange rate diverges farther and farther from the natural level of rate of exchange and the variations in the rate of exchange fail to bring about the BOP equilibrium.
2. **Indirect Government Intervention:** In this system, indirect government intervention through the impact of monetary and fiscal policies can be possible. The imposition of additional excise duties raises costs and prices of the products and has a discouraging effect upon exports.
3. **Not Practical:** It is believed that in the regime of price controls, for instance, control over commodity prices, wages, interests, rents, profits etc., there can be no justification of letting the price of foreign exchange to be determined by the market forces.
4. **Exchange Risks and Uncertainty:** The flexible exchange system causes frequent variations in the rates of exchange which create exchange risks, breed uncertainty and impede the international trade and capital movements.

Check Your Progress III

Q1. What do you understand by the flexible exchange rate system?

Ans. -----

Q2. Write any two merits of fixed rates of exchange?

Ans. -----

6.8 Summary

In this unit, we have studied that the balance of payments reflects a country's international economic situation in a variety of ways. The balance of payments in the case of an underdeveloped nation will indicate the extent to which the country's economic progress is reliant on financial support from industrially advanced capital lending countries. The balance of payments assists in analyzing or assessing a country's short-term international economic prospects, identifying the extent of its international solvency, and determining the appropriateness of a national currency's foreign exchange rate. As a result, a country's balance of payments acts as a barometer of its economic health.

6.9 Questions for Practices

A. Long Answer Type Questions

- Q1. What is meant by balance of payments? Explain the balance of payments structure of a country.
- Q2. Explain the adjustment process in balance of payments.
- Q3. Explain in detail the foreign trade multiplier process.
- Q4. What is meant by fixed (pegged) rates of exchange? What are the merits and demerits of fixed exchange rates?
- Q5. Explain the flexible exchange rates. What are the merits and demerits of flexible exchange rates?

B. Short Answer Type Questions

- Q1. Explain the meaning of balance of payments.
- Q2. Distinguish between balance of payments and balance of trade.
- Q3. What do you mean by devaluation?
- Q4. Discuss the elasticity approach to devaluation.
- Q5. What is an absorption approach to balance of payments adjustment?
- Q6. Discuss the balance of payments adjustment through controls.
- Q7. What is foreign trade multiplier?

Q8. Distinguish between fixed and flexible rates of exchange.

6.10 Suggested Readings

- P. Kindleberger: International Economics
- Bo, Soderston & Geoffrey Reed: International Economics
- D. K. Salvatore: International Economics
- K. C. Rana & Verma, K. N: International Economics
- H. G. Mannur, International Economics
- H.L Ahuja, Macro Economics

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 7: STRUCTURE OF TRADE: TRADE BETWEEN DEVELOPING AND DEVELOPED COUNTRIES, UNEQUAL EXCHANGE AND ITS IMPACT ON BOPs

---

STRUCTURE

7.0 Learning Objectives

7.1 Introduction

7.2 Trade between Developing and Developed Countries

7.3 Unequal Exchange and its impact on Balance of Payments

7.4 Current Problems of Trade and Finance of Developing Countries

7.5 Summary

7.6 Questions for Practice

7.7 Suggested Readings

7.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Understand the trade between developing and developed countries
- Know the impact of unequal exchange on balance of payments
- Describe the current problems of developing countries.

7.1 Introduction

Foreign trade has a significant part in economic development. It is really important for less developed countries (LDCs). It provides the urge to develop the knowledge and experience that make development possible. The pattern of comparative advantages between the developed countries (DCs) and the LDCs is such that developed countries specialize in industrial production and exports while the less developed countries specialize in agricultural goods

production and exports, has resulted in unequal exchange and unfavorable trade conditions for the LDCs collectively.

7.2 Trade between Developing and Developed Countries

Trade between developed and underdeveloped countries usually causes difficult issues. Most developing nations' economies are built on agriculture, and many of them are tropical, thus they rely significantly on the proceeds from the export of one or two crops, such as coffee, cocoa or sugar. Such commodities have highly competitive markets, which mean that prices are particularly sensitive to changes in demand or supply. In contrast, the prices of manufactured goods, which are the most common exports of industrialised nations, are usually far more constant. As a result, as the price of its export product changes, the tropical country's "terms of trade," or the ratio of export prices to import prices, fluctuate dramatically, sometimes wreaking havoc on the domestic economy. Efforts at price stabilisation and output control have been attempted for nearly all key basic commodities. These initiatives have had varying degrees of success.

Trade between developed and developing countries has long been a source of disagreement. As multinational firms from rich nations transfer business to countries with cheaper labour pools and relatively less economic or political influence, critics point to exploitation of foreign labour and the environment, as well as the abandoning of native labour requirements.

Developing nations are becoming increasingly important in global trade. They accounted for 30 per cent of global exports in 2006, up from 19.5 per cent in 1996. The BRIC economies (Brazil, Russia, India, and China) now account for more than a quarter of all exports, up from 6 per cent to 12.4 per cent. China was responsible for a large chunk of this increase, with its share in global exports virtually tripling from 2.7 per cent to 7.6 per cent. India, on the other hand, while being a huge economy, made little contribution. Its proportion of global exports is still relatively modest, at little over 1 per cent in 2006. In contrast, industrialized nations export proportion dropped, with the United States' share falling from 13.9 per cent to 9.5 per cent. Japan's decrease was particularly dramatic; its share dropped from 8.6 per cent to 5.4 per cent.

However, the importance of developing nations as a source of import demand has increased as well, owing to increased foreign exchange availability and purchasing power, a fast rising middle class, and a strong desire for imported products. Between 1996 and 2006, EU imports to China

increased by more than fourfold, while imports to Russia, (South-South Asia) SSA, Eastern Europe and Central Asia increased by more than thrice. Developing nations also imported 38 per cent of total exports from the United States in 2006, up from 31 per cent in 1996.

It is important to mention here that successful developing nations have frequently adopted export-led economic growth policies, diversifying their economies away from basic commodities and toward manufactured goods. Developing nations have grown their presence in manufactured goods exports in recent years. In 2006, China's market share surpassed that of both the United States and Japan, rising from 3.2 per cent in 1996 to 9.8 per cent in 2006. Other developing nations' exports of manufactured products have also grown, with SSA's part growing from 7.1 per cent to 18.7 per cent. Developing nations boosted exports of mineral fuels and chemicals, the two product groups with the largest growth rates from 1996 to 2006. This was mostly due to higher pricing, but it was also owing to new natural resource discoveries and greater production efficiency.

7.3 Unequal Exchange and its Impact on Balance of Payments

It is generally believed that trade between developed countries (DCs) and less developed countries (LDCs) is characterized by unequal exchange.

Neo-Marxists define it as a decline in periphery nations' (undeveloped nations) trading terms. The reason for this is that in the centre (developed nations), entrepreneurs' and productive factors' earnings rise faster than productivity, but in the periphery, income rises slower than productivity. The main reason for this is that monopolistic components in the center's product and factor markets have allowed them to maintain growing factor incomes while productivity gains have been dispersed through price reductions in the periphery.

According to Sutcliffe, unequal exchange means that, "exporters in industrialised countries possess more monopoly power than the exporters of underdeveloped countries thereby leading to unfavourable terms of trade for the latter.

Uneven trade between the periphery and the centre, according to Amin, is caused by wage disparities. Wages in the centre are higher due to increased productivity, whereas wages on the periphery are lower due to lower productivity. The rate of surplus value is higher on the periphery because real wages are lower.

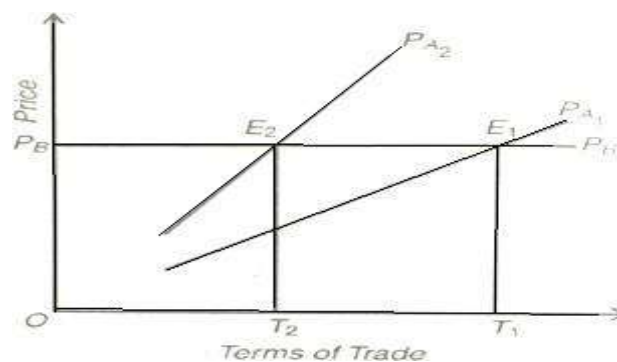
Emmanuel propounded the theory of unequal exchange in international trade between DCs and LDCs in his book *Unequal Exchange: A Study in the Imperialism of Trade* (1970), which contributed to the latter's exploitation by the former. His theory is based on Marx's production price theory. He argues that the major cause of economic disparity between DCs and LDCs is disparities in production processes and wages, which result in uneven trade exchange.

Emmanuel argues that LDCs have failed to capitalise on technical advancements to help them develop. On the other hand, through labor-saving technology, DCs have increased the 'organic composition of capital'. This has resulted in unequal exchange between them.

In the words of Emmanuel's, "Inequality of wages, as such, all other things being equal, is alone the cause of the inequality of exchange."

Unequal exchange, according to Emmanuel, happens when two unequal countries produce two different goods that are not in direct competition. Because wages are low in LDCs, the commodity's cost of production and price are similarly cheap. On the other hand, because wages in DC are high, the commodity's cost of production is high, and its price is high. As a result, the LDC commodity is cheaper and the DC commodity is more expensive, there is an uneven exchange of trade between the two. The reason for this is that in order to get a given quantity of imports from the latter nation, the former country (LDC) exports more of its commodity (DC).

Let us understand the unequal exchange between two countries. A and B are two countries that produce good X and good Y, respectively. Assume that the pay rate in industrialised nation A doubles, allowing it to buy four units of each item, but the wage rate in developing country B only buys two. Because both nations' profit rates are the same, the pricing in both countries are based on a percentage of profit on unit labour expenses $(1 + r)$.

Figure 7.1

The theory of unequal exchange is explained in Figure 7.1. It is clear from the figure that prices in the two nations are plotted on the vertical axis, while terms of trade are plotted on the horizontal axis. $P = 1$ is used to represent the price of commodity Y in less developed nation B, which is represented by the horizontal line PPB. The price of commodity X in country A is shown by the curve P_{A1} , the equilibrium terms of trade is given by OT_1 . An increase in wages and costs leads to the rise in price in country A which shifts its price curve to the left as P_{A2} . As a result, the terms of trade of country B are reduced to OT_2 . Unequal exchange is measured as the difference between the actual terms of trade, OT_1 , and the changed terms of trade, OT_2 . Thus, the terms of trade of country B have worsened by T_1T_2 .

Economists have strongly criticised Emmanuel's theory of unequal exchange for the following reasons:

1. According to this theory wage differences between DCs and LDCs are the reason for unequal exchange; however, it does not explain many factors that affect wage differences between the two types of countries.
2. This theory believed that wage differences lead to unequal exchange, there can be unequal exchange between DCs because differences in wages are also found among them. So the theory breaks down as it is equally applicable on DCs and not on LDCs alone.
3. If wage differences are measured in money wages and are caused by variations in labour productivity, LDCs' terms of trade may be extremely poor. There would be no disparities in costs and prices per unit of production if differences in money salaries equaled differences in productivity in LDCs and DCs. LDCs' terms of trade become unfavourable only when real wages do not grow at the same rate as productivity in comparison to DCs.
4. According to this theory, unequal trade exchange leads to LDCs being exploited by DCs. Economists disagree with Emmanuel's point of view since unequal exchange hasn't stopped LDCs from growing.
5. Capital is assumed to be movable within countries under the theory. If this is correct, then wage disparities will be reduced as money flows from rich to developing countries. As a result, the theory falls apart.

Developed countries exploit less developed countries by pushing them to specialise in the export of primary items with inelastic demand in terms of both price and income, according to

economists. As a result, LDCs continue to confront stagnating export revenues, which are frequently accompanied by price fluctuations. In LDCs, this has resulted in a foreign exchange shortage and a BOP deficit.

Economist gives two reasons for BOP deficit:

- (a) DCs maintain high export prices to LDCs while maintaining low import prices from LDCs.
- (b) Foreign capital from DCs dominates major sectors of LDCs, resulting in huge profits, interest, and principal outflows.

Check Your Progress- I

Q1. Explain the meaning of foreign trade.

Ans:-----

Q2: Why foreign trade is important for developing countries?

Ans:-----

Q3. Define unequal exchange?

Ans:-----

7.4 Current Problems of Trade and Finance of Developing Countries

Less developed nations see foreign trade as a mechanism of global income inequalities between rich and poor countries, where the poor are exploited by the strong. Foreign trade, according to LDCs, was and continues to be a development engine for the less developed countries of the 18th and 19th centuries. The statistics on worldwide economic inequalities after WWII are shocking. While one-fifth of the world's population lives in the developed world, which has more than three-fourths of the world's GNP and living standards, the remaining four-fifths of the world's population lives in the developing world, which has just one-fourth of the world's GNP. With around 30 per cent of the world's population, the poorest LDCs have just 3 per cent of the world's revenue and their average per capita income of about US \$120 is less than 3 per cent of the average per capita income in the market economies of the DCs. It is important to mention here that the annual GNP growth rate in the United States alone exceeds the overall GNP growth rate in India or the total GNP growth rate in Africa minus South Africa.

Global income gaps are not only wide, but they are also widening at an alarming rate. All of this has caused LDCs to feel that there is a fundamental flaw in the system that connects wealthy and poor nations through international trade in products and services, as well as international capital and labour migrations between the two sorts of countries: industrial rich and agrarian poor.

LDCs think that today's economic development process, which is founded on the age-old principle of comparative advantage, has been extremely frustrating for them. They believe that international interdependence between them and affluent countries is not founded on equality or justice. They also believe that the so-called comparative advantage in agricultural products production and exports was artificially and purposefully established by the colonial production pattern imposed on them by industrial nations with ulterior objectives. By destroying industry and entrepreneurship that existed in LDCs prior to colonisation, colonial powers promoted their own comparative advantage in industrial manufacturing, and LDCs in Asia, Africa and Latin America were reduced to the status of primary producers of raw materials, minerals and some farm products. As a result, LDCs became low-cost suppliers of these commodities for metropolitan industrial powers, who inundated LDC marketplaces with their manufactured goods. This colonial pattern of production and trade connection resulted in a number of negative effects for LDCs, many of which are documented in colonial imperialism's history.

Excessive reliance on foreign trade or excessive export concentration in two or three lines of production do not constitute a cause for serious concern in and of themselves, provided that foreign trade in that narrow range of export concentration was profitable or lucrative to the country concerned. The condition of the LDCs is difficult since their export products, such as tea, coffee, cocoa, bananas, sisal, aluminium, bauxite, tin, jute, and other textiles, suffer from low income and price elasticity of demand in the global market.

These commodities face a number of challenges in addition to low income and price elasticity. As a result, their development chemistry has very little "modernization, education and skill" substance; they also have little opportunity for expanding employment and creating well-paid jobs. The DCs, on the other hand, have developed a near-monopoly level of specialisation in industrial manufactured products manufacturing.

They manufacture electronics and electrical goods, as well as transportation equipment such as automobiles, ships, and aircrafts, as well as tractors, military hardware, and pharmaceuticals.

They also provide services such as international shipping, banking, insurance, and foreign exchange operations. The demand for these items is high, and the supply situation is improving. They benefit from strong demand elasticity of income and rising returns to scale in manufacturing and supply. They also have a high degree of modernization content in that they provide limitless opportunities for the application of science and technology, as well as high levels of education, competence and technical and management abilities. In general, industrial output provides opportunities for more job creation and higher pay.

Let us examine the trade problems of less developed countries in detail

- 1) **Poverty among Developing Countries:** In comparison to the affluent countries of the globe, the average per capita income of all emerging countries is extremely low. It is crucial to note that utilising exchange rates to convert other nations' per capita income into dollars without taking into account disparities in the buying power of money in each country substantially exaggerates the differences in per capita incomes between developed and developing economies. Aside from that, income disparity in emerging nations is significantly higher than in wealthy countries. Due to sluggish development and high unemployment in the 1980s, industrialised nations strengthened the trade protection they offered to several of their big sectors against imports from emerging countries. These were the sectors in which emerging nations had or were acquiring a competitive edge.
- 2) **Exports of Primary Products:** Most of the developing nations export primarily primary items in their early stages of development, and as a result, their products cannot command a good price in the international market. Developing nations have been unable to increase their export profits due to a lack of variety in their exports.
- 3) **Unfavourable Terms of Trade:** Another issue with trade that these developing nations confront is that the terms of trade are always in their favour. In the lack of adequate infrastructure and a quality-improvement effort, these nations' terms of trade deteriorated over time, eventually working against the country's overall interests. According to Wilson, Sinha, and Castree's (1969) empirical study on LDCs' terms of trade, between 1950-53 and 1962-65, LDCs' commodity terms of trade deteriorated by approximately 9 per cent, whereas DCs' commodity terms improved by about 10 per cent. Besides this, the study also discovered that both LDCs and DCs improved their income terms of trade over the same

time, however the LDCs improved by 57 per cent while the DCs improved by 136 per cent. LDCs also believe that agricultural protectionism in the DCs, as well as the development of synthetic and other alternatives for natural raw materials that the LDCs sell to the DCs, are threatening their export prospects.

- 4) **Imports for Maintenance and Development Work:** The developing nations are dealing with an increase in developmental imports, which include various types of machinery and equipment for the development of various industries, as well as a significant increase in maintenance imports for collecting intermediate goods and raw materials required by these industries. The increasing amount of imports has posed a major issue in terms of round-the-clock administration of international trade.
- 5) **Higher Import Intensity:** Another particular challenge confronting developing nations is the increased import intensity in the growth of industries as a result of the import intensive industrialisation process used in these countries to fulfil the needs of elitist consumption i.e., colour TVs, VCR, Refrigerators, Motorcycles and cars etc. Such an increase in elite spending has resulted in a massive weight of growing imports in these emerging countries, culminating in a major balance of payment problem.
- 6) **Adverse Balance of Payment Position:** Developing nations are grappling with the challenge of rising imports and poor export growth, resulting in a widening balance of payments imbalance. In certain nations, the imbalance has grown to such a degree at one point in time that it has resulted in a major international trade crisis. Furthermore, the LDCs are treated unfairly by international liquidity and monetary arrangements. It is a well known fact that LDCs' trade deficits have exploded in recent years. To make matters worse, the LDCs' foreign debt burden has increased a lot. As a result, debt-service obligations eat up a substantial portion of LDC export profits, leaving the LDCs short on both developmental capital and international liquidity: a balance of payment restriction and a lack of foreign exchange resources can be an obstacle to the development of less developed countries
- 7) **Depreciation and Depleting Foreign Exchange Reserve:** The steep devaluation of developing nations' currencies against the dollar and other currencies has resulted in a significant rise in the value of their imports, resulting in a massive trade deficit. As a result of

rising import volumes and a persistent balance of payment issue, developing countries may face depletion of foreign currency reserves.

- 8) **International Liquidity Problem:** The majority of poor countries have been dealing with a far more acute international liquidity crisis. As a result of their chronic lack of capital and technology, many countries are heavily reliant on industrialised countries for their limited resources. In addition to this, poor nations are only allocated a modest portion of new foreign reserves produced across the world. LDCs got only \$3.7 billion of the \$102 billion in international reserves produced between 1970 and 1974, accounting for less than 4 per cent of total international reserves. Similarly, 75 per cent of SDR allocations go to developed countries, with the remaining 25 per cent going to developing countries, where 75 per cent of the world's population lives in poverty. It is paradoxical that those who do not require more liquidity benefit the most from it, while others who do require it the most are denied access.
- 9) **Unequal Distribution of Gains from Trade:** The way markets operate and the nature of traded commodities varies between developing and developed nations. As a result of these disparities, the industrialised nations reap a disproportionate share of the advantages of trade. Worse, such disparities frequently lead to LDCs being more reliant on DCs. According to Salvatore, “With developing nations specialising in primary commodities and developed nations specialising in manufactured products, all or most of the dynamic benefits of industry and trade accrue to developed nations, leaving developing nations poor, undeveloped and dependent.”
- 10) **Export Instability:** LDC exports tend to fluctuate more dramatically from year to year than exports from industrialised nations. Variability in the export sector contributes to variations in GDP and domestic price levels since many LDCs have a relatively high degree of openness (i.e., a high ratio of international trade to GDP). As a result of international trade, business cycles are passed from industrialised to underdeveloped countries. This creates a lot of uncertainty for both producers and consumers. Furthermore, the insecurity of exports makes growth planning more challenging.
- 11) **Inadequate International Aid Arrangements:** According to less developed countries international aid arrangements are inadequate. Aid is insufficient, and it disproportionately benefits the relatively wealthy LDCs rather than the poorest and most needy LDCs. Aid is

also utilised as a political weapon by the DCs, with aid going to LDCs that share the DCs' political philosophies and military goals. Worse, foreign funding comes with conditions, such as procurement tying, project tying and double tying. Procurement-tying occurs when aid is granted with the express requirement that the recipient nation purchase all of its commodities from the donor country. This would prevent the aid-receiving country from "shopping about," that is, purchasing commodities from the world's lowest sources of supply. Because assistance-giving nations must overprice their commodities supplied to aid-receiving countries, the net value of aid to LDCs would be reduced. Aid would be tied to specific projects that are of export importance to the developing countries.

12) Protectionist Framework of Developed Countries: The protectionist framework of the DCs works against the LDCs' ability to produce and export industrial goods. In addition to tariff obstacles, the DCs have imposed a slew of non-tariff barriers to the LDCs' products. LDCs are particularly worried about the widespread coverage given to the loss of employment in the DCs as a result of cheaper textile, garment, and other imports from the LDCs.

To put the difficulties in perspective, the repercussions of considerable importance to the LDCs, insofar as they produced structural deformities within the LDCs and the system of unequal trade relationships between the LDCs and the DCs, should be briefly remembered. We may say the following facts about LDCs in general.

Agriculture is overly reliant on it as a source of national revenue, employment, and livelihood for millions of people, as well as a major source of foreign exchange earnings with which they may fund their non-agricultural imports. They are too reliant on foreign trade, as seen by their astonishingly high foreign trade-to-GDP ratios.

There is an overabundance of export concentration in two or three agricultural commodities that are subject to poor demand and supply situations, as well as future decline prospects.

Check Your Progress- II

Q1. What do you mean by international liquidity?

Ans:-----

Q2 Define import intensity.

Ans:-----

Q3 Define international aid.

Ans:-----

7.5 Summary

In this unit, we have studied that the less developed countries view foreign trade not as a proverbial engine of economic growth, but as a mechanism of world income disparities between rich and poor countries, where the weak are exploited by the powerful. Thus, international trade and the current international economic system favors rich countries at the expense of developing nations. Besides this, we have also studied that poverty, foreign debt, shortage of international liquidity, export instability, inadequate foreign aid are some of the current problems which the developing countries are dealing with.

7.6 Questions for Practices

A. Short Answer Type Questions

- Q1. What are the features of less developed countries?
- Q2. State the composition of developed and less developed countries' trade.
- Q3. Mention four problems of developing countries.
- Q4. What is export instability?
- Q5. How unequal exchange impacted the BOP?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. Explain in detail the trade between developed and less developed countries.
- Q2. Define unequal exchange. What is the impact of unequal exchange on BOP?
- Q3. Mention in detail the problems of less developed countries.

7.7 Suggested Readings

- P. Kindleberger: International Economics
- Bo, Soderston & Geoffrey Reed: International Economics

- D. K. Salvatore: International Economics
- K. C. Rana & Verma, K. N: International Economics
- H. G. Mannur, International Economics
- H.L Ahuja, Macro Economics

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER –IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 8: IMF AND INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM

STRUCTURE

8.0 Learning Objectives

8.1 Introduction

8.2 International Monetary System

8.2.1 Meaning and Definition

8.2.2 Importance of International Monetary System

8.2.3 Evolution of International Monetary System

8.3 Gold Standard: 1880-1914

**8.3.1 Adjustment Mechanism under Gold Standard: The Price-Specie
Flow Mechanism**

8.3.2 Collapse of Gold Standard

8.3.3 Inter war Period 1918-1939

8.4 Bretton Woods Exchange Rate System and International Monetary Fund

8.4.1 Creation of IMF

8.4.2 Operation of Bretton Woods Exchange Rate System

8.4.3 Collapse of Bretton Woods Exchange Rate System

8.5 International Monetary Fund (IMF)

8.5.1 Objectives of IMF

8.5.2 Organisation and Financial Structure of the Fund

8.5.3 Functions of IMF

8.5.4 Working, Lending Facility and Special Drawing Rights (SDRs)

8.6 Summary

8.7 Questions for Practices

8.8 Suggested Readings

8.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Define the International Monetary System and underlying its importance.
- Describe the Gold Standard and its basic Adjustment Mechanism.
- Understand the reasons for collapse of Gold Standard.
- Know about Reconstruction and Exchange Rates in the Inter War Period 1914-1939.
- Describe the Bretton Woods exchange rate system and International Monetary fund.
- Know about factors responsible for the downfall of the Bretton Woods System.
- Know about the Objective, Functions and Organisation of IMF.
- Understand more about the working of IMF through its lending facility and SDRs

8.1 Introduction

In order to understand how the international monetary system works, you should recall that every country has its own unique currency. A currency that is acceptable in one country is not generally accepted in another country. For example, a Rupee is not legally accepted as a medium of exchange in United States of America. This indicates that there should be some system in place to facilitate currency exchange activities as international trade depends on the smooth exchange of currencies between countries.

The first half of the 20th century was marked by two World Wars and a Great Depression that that caused enormous economic destruction in both Europe and the United States. These historic events sparked the need to create such an international monetary system that would stabilize currency exchange rates, reduce the severity of balance-of-payments deficits of individual countries and eliminate destructive mercantilist trade policies such as competitive devaluations and foreign exchange restrictions. A well-functioning international monetary system is a public good that is essential for promotion of trade and financial stability. The present lesson will give insights to a comprehensive understanding of the various aspects of evolution of International Monetary Systems and International monetary fund.

8.2 International Monetary System

In this section you will learn about the meaning, definition, role and evolution of the International monetary system.

8.2.1 Meaning and Definition

International monetary system is a well-designed system that governs the use and exchange of money around the world and between countries. Each country has its own currency as money and the international monetary system governs the rules for valuing and exchanging these currencies. In other words, the international monetary system determines how foreign exchange rates are set and how governments can affect exchange rates. Thus, the central element of the international monetary system involves the arrangements by which exchange rates are set.

The purpose of an exchange-rate system is to facilitate and promote international trade and finance. International Monetary System is also known as “International Monetary and Financial System” and “International Financial Architecture”. There are many participants like MNCs (Multinational Corporations), Investors, Financial Institutions etc. in the International Monetary System. It is the global network of the government and financial institutions that determine the exchange rate of different currencies for international trade. It serves as a governing body that sets rules and regulations by which different nations exchange currencies with each other.

To sum up we can say that international monetary system is a set of arrangements, rules, practices and institutions under which payments are made and received for international transactions across national boundaries.

As defined by Eichengreen (2008), *“the international monetary system is the glue that binds national economies together. Its role is to lend order and stability to foreign exchange markets, to encourage the elimination of balance-of-payments problems, and to provide access to international credits in the event of disruptive shocks”*

In short, we can define international monetary system as a set of arrangements, rules, practices and institutions under which payments are made and received for international transactions across national boundaries.

8.2.2 Importance of International Monetary System

The Role of the international monetary system was well described by economist Robert Solomon: *“Like the traffic lights in a city, the international monetary system is taken for granted until it begins to malfunction and to disrupt people’s lives”*.

In global economy where different nations trade with each other, many kinds of problems may arise like the uneven distribution of benefits, the instability of the financial system, the fear of

global monopolies and oligopolies. These problems provide sufficient reason for well-established international monetary system. Also, with the growing complexity in the international trade and financial market, the international monetary system is necessary to assign a standard value of the international currencies. The rules and regulations set by the international monetary system to regulate and control the exchange value of the currencies are agreed upon by the respective governments of the nations. Thus, the government's stand may affect the decision making of the international monetary system. For example, change in the trade policy of a government may affect the international trade of goods and services.

International monetary system motivates and encourages the nations to participate in the international trade to improve their BOP and minimize the trade deficit. It aims to maximize the flow of international and investments through equitable distribution of the gains from trade among the nations of the world. It also helps in reallocating the capital and investment from one nation to another. It has grown over the years as a single architectural body with a vision to integrate the global economy. Some of the important achievements of the international monetary system over the years have been the establishment of World Bank and International Monetary Fund in the year 1944.

As suggested by Salvatore, there are basically three criteria to consider while evaluating the role of international monetary system. These are (i) Adjustment, (ii) Liquidity, and (iii) Confidence. The process of correcting balance-of-payments deficits is known as Adjustment. An efficient monetary system completes this adjustment process with least cost and time. Liquidity means the availability of sufficient international reserve assets to correct BOP deficits. Here the role of International monetary system is to correct the BOP deficit of individual nations without deflating their currencies or creating inflationary pressures. Confidence refers to the knowledge that the adjustment mechanism is working adequately and that international reserves will retain their absolute and relative values.

8.2.3 Evolution of International Monetary System

There have been four stages in the evolution of the international monetary system:

- a) Gold Standard (1880-1914)
- b) Inter-war period (1918-1939)
- c) Bretton Woods system (1947-1971)
- d) Present International Monetary system (1972- Present)

In the subsequent sections you will study about first three stages. The fourth stage, i.e. the present International monetary system will be discussed in the next lesson.

8.3 Gold Standard: 1880-1914

Historically, gold has been one of the most popular exchange mediums that have been extremely effective as an asset that stores value. In the simplest terms, the gold standard is a monetary system that ties a currency's value directly with gold. Therefore, the currency can be exchanged for a set amount of gold and is guaranteed by the government. The Classic Gold Standard, from 1880 to 1914, was the initial phase of the International Monetary System. The other name of Classic Gold Standard is International Gold Standard. Only a few countries joined the Gold Standard in the early years of its existence. It was eventually adopted by almost all countries. During this time, gold coins and bullions were commonly used. This gold standard gave birth to a system of fixed exchange rates with minimum fluctuations. Because of the most fixed exchange rate, International trade saw a boost during this time. There was rapid expansion of free international trade. The exchange rates and prices were mostly stable. Further, free flow of labour and capital across political borders encouraged economic growth and world peace also. Gold Standard also made all countries of the world abide by strict monetary policy. This standard was helpful in correcting trade imbalances.

Under the gold standard, the countries accepted the major assets gold in settlement of international debt. The central bank of the country was always ready to buy and sell gold at the specified price. The rate at which the standard money of the country was convertible into gold was called the mint price of gold. However, the actual exchange rate between these currencies was above or below the mint parity rate by the cost of shipping gold between two countries.

A unit of a country's currency was defined as a certain weight of gold. A pound sterling could be converted into 113.0015 grains of fine gold and the U.S. dollar into 23.22 grains. Through these old equivalents, the value of the pound was $113.0015 / 23.22$ times that comes out to be approximately or 4.885 times that of the dollar. Thus 4.885 dollars was the 'par value' of the pound.

8.3.1 Adjustment Mechanism under Gold Standard: The Price-Specie-Flow Mechanism

The gold standard had some powerful automatic adjustment mechanism that could achieve the simultaneous achievement of balance of payment equilibrium by all the countries. The price-specie flow mechanism is a model developed by David Hume to explain how trade imbalances can be automatically adjusted under the gold standard. This mechanism is best illustrated using

an example. Suppose there is a trade deficit i.e. more imports than exports. This results in an outflow of gold, subsequently decreasing domestic money supply. Then the price level falls, which in turn makes domestic goods relatively cheaper than foreign goods. This leads to more exports and less imports thereby self-correcting the trade imbalance.

8.3.2 Collapse of Gold Standard

Before World War I, gold standard worked efficiently and remained widely accepted. It succeeded in ensuring exchange stability among the countries. But with the starting of the war in 1914, gold standard was abandoned everywhere mainly because of two reasons (a) to avoid adverse balance of payments and (b) to prevent gold exports falling into the hands of the enemy.

The excessive use of gold exchange standard was also responsible for the break-down of gold standard. Many small countries which were on gold exchange standard kept their reserves in London and New York. As movement of gold involves cost, before 1914, such movement was not needed because London was working as the international monetary centre and the countries having deposit accounts in the London banks adjusted their adverse balance of payments through book entries. But, rumours of war and abnormal conditions forced the depositing countries to withdraw their gold reserves. As a result of this, the money in circulation exceeded the gold reserves of the country and those countries have to give up on Classic Gold Standard. This led to the abandonment of the gold standard.

Political instability among the European countries also was responsible for the failure of gold standard. There were rumours of war, revolutions, political agitations, fear of transfer of funds to other countries. All these factors threatened the safe working of the gold standard and ultimately led to its abandonment. After the war in 1918, efforts were made to revive gold standard and, by 1925, it was widely established again. But, the great depression of 1929-33 ultimately led to the breakdown of the gold standard which disappeared completely from the world by 1937.

8.3.3 Inter war Period 1918-1939

The period between World War I and World War II is known as the Interwar Period. This was the next episode of the International Monetary System from 1918 to 1939. After the World War I, a wave of economic nationalism swept the European countries. With an objective to secure self-sufficiency, each country followed protectionism and thus imposed restrictions on international trade. This was a direct interference in the working of the gold standard. In this inter-war period, Britain was fast losing its position as an international financial centre. In the

absence of such a centre, every country had to keep large stocks of gold with them and large movements of gold had to take place. During this time, Britain was replaced by the United States of America as the dominant financial powerhouse across the globe. During this period, all the economies had gone into a depression with a higher inflation rate. The gold standard system collapsed with a higher supply of money. Almost all countries started focussing on domestic revamping and not on international trade.

Check Your Progress- I

Q 1: What do you understand by the International Monetary System?

Ans.-----

Q 2: Write the three criteria to consider while evaluating the role of international monetary system.

Ans.-----

8.4 Bretton Woods Exchange Rate System and International Monetary Fund

It was in the 1940s that the United Kingdom and United States started discussion to formulate a new international monetary system. J.M. Keynes, a British economic thinker, and Harry Dexter White, a U.S. Treasury official, paved the way to create a new monetary system. In the year 1944, 730 representatives of the United States, the United Kingdom, and 42 other nations met at Bretton Woods, New Hampshire, to formulate the unified rules and policies that could provide the framework necessary to create fixed international currency exchange rates. They signed the Articles of Agreement known as the Bretton Wood agreement. This led to the creation of Bretton Woods System also known as Gold Exchange Standard.

The new system also facilitated the creation of immensely important structures in the financial world i.e., the International Monetary Fund (IMF) and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), which is known today as the World Bank. However, the new international monetary system reflected the plan drawn up by Harry D. White of the United States. Treasury, rather than the plan submitted by John Maynard Keynes, who headed the British delegation.

The Bretton Woods agreement attempted to recreate key parts of the gold standard and produced a fixed but adjustable exchange regime, which was implemented in 1946. The

agreement recognized the more important role of United States in world economy and incorporated the US dollar in international reserves.

8.4.1 Creation of IMF

As discussed above, the IMF was conceived in July 1944, when representatives of 44 countries agreed on a framework for international economic cooperation after the Second World War. They believed that such a framework was necessary to avoid a repetition of the disastrous economic policies that had contributed to the Great Depression. The system devised at Bretton Woods called for the establishment of the International Monetary Fund (IMF) basically for two purposes. First, to oversee that nations followed a set of agreed upon rules of conduct in international trade and finance and second objective was to provide borrowing facilities for nations to correct the temporary balance-of-payments difficulties.

The IMF came into formal existence in December 1945, when its first 29 member countries signed its Articles of Agreement. It began operations on March 1, 1947. Later that year, France became the first country to borrow from the IMF. The IMF's membership began to expand in the late 1950s and during the 1960s many African countries became independent and applied for membership. With the admission of the Soviet Republics and other nations during the 1990s, IMF membership reached 187 at the beginning of 2012. Today, the International Monetary Fund (IMF) is an organization of 190 countries, working to foster global monetary cooperation and facilitate international trade. Andorra is the latest member which joined on October 16, 2020.

8.4.2 Operation of Bretton Woods Exchange Rate System

The Bretton Woods system was a gold-exchange standard. The United States was to maintain the price of gold fixed at \$35 per ounce and be ready to exchange on demand dollars for gold at that price without restrictions. Other nations were to fix the price of their currencies in terms of dollars (indirectly in terms of gold) and intervene in foreign exchange markets to keep the exchange rate from moving by more than 1 per cent above or below the par value. Specifically, a nation would have to sell its dollar reserves to purchase its own currency in order to prevent it from depreciating by more than 1 per cent from the agreed par value. To prevent an appreciation of its currency by more than 1 per cent from the par value the nation would have to purchase dollars with its own currency. Within the allowed band of fluctuation, the exchange rate was determined by the forces of demand and supply.

The adjustment process under the Bretton Woods system had three stages, depending on the seriousness of payments problems:

- a) For temporary imbalances restrictive policies were to be avoided, and financing was to be pursued.
- b) For more serious problems, deficit countries were expected to adopt more restrictive monetary and fiscal policies, and surplus countries had an equal and parallel responsibility.
- c) For fundamental payments disequilibrium deficit countries were expected to devalue their currency but only after consultations with the IMF

Until the late 1950s and early 1960s, when other currencies became fully convertible into dollars, the U.S. dollar was the only intervention currency. So the new system was practically a *Gold-Dollar Standard*. Nations were to finance temporary balance-of-payments deficits out of their international reserves and by borrowing from the IMF. Only in a case of fundamental disequilibrium was a nation allowed, after the approval of the Fund, to change the par value of its currency. Exchange rate changes of less than 10 per cent were allowed without Fund approval. Thus, the Bretton Woods system was in the nature of an adjustable peg system combining general exchange rate stability with some flexibility.

8.4.3 Collapse of Bretton Woods Exchange Rate System

An important factor to cause the collapse of the Bretton Woods System was the domestic inflation in the United States particularly after the escalation of Vietnam War from 1965. Another predominant cause of the breakdown of the Bretton Woods System was the problem of liquidity. Any system of fixed or stable exchange rate could work efficiently only if there were sufficient international reserves. During the 1950's and 1960's, the U.S. deficits in BOP continued to increase. As Europe and Japan recovered from the war, international demand for dollars soared, putting pressure on the U.S. balance of payments. In 1960, the economist Frederic Triffin warned that international demand for dollars would mean either the U.S. losing all its gold or severe deflation in the rest of the world. The accuracy of his prediction quickly became apparent.

Consequently, the United States balance of payments reflects a steady flow of gold out of the country. The gold stock has declined to very near the "safe limit" of \$17 billions. Over the next few years, the U.S., U.K. and European countries cooperated to maintain international dollar liquidity while limiting gold outflows from the U.S. But by 1967, foreign claims on gold

exceeded the U.S.'s gold reserves. In response, the U.S. resorted to capital controls, creating an international dollar shortage.

By the end of March 1968, U.S. gold reserves had fallen to \$10.7 billion. The end of Bretton Woods System came in August 1971, when President Nixon unilaterally suspended the dollar's convertibility to gold. In December 1971, there was an effective dollar devaluation of about 10.7 per cent. But the relief was short-lived. In March 1973, the U.S. government devalued the dollar by a further 10 per cent. This attempt to revive the fixed exchange rates also failed, and by March 1973, the major currencies began to float against each other.

Check Your Progress-II

Q1. Write a note on the creation of IMF.

Ans.-----

Q2. Which factors led to the breakdown of Bretton woods system?

Ans.-----

8.5 International Monetary Fund (IMF)

An integral part of the Bretton Woods system was the establishment of the IMF, which still administers the international monetary system. Member nations subscribe by lending their currencies to the IMF. The IMF then re-lends these funds to help countries in balance-of-payments difficulties.

8.5.1 Objectives of IMF

The Articles I of Agreement of the International Monetary lay out the six objectives for which the IMF was set up. These objectives are as follows:

- a) To promote international monetary cooperation.
- b) To facilitate the expansion and balanced growth of international trade.
- c) To promote exchange stability, to maintain orderly exchange arrangements among members, and to avoid competitive exchange depreciation.
- d) To assist in the establishment of a multilateral system of payments and in the elimination of foreign exchange restrictions that hamper the growth of world trade.
- e) To give confidence to members by making the general resources of the Fund temporarily available to them under adequate safeguards

- f) To shorten the duration and lessen the degree of disequilibrium in the international balance of payments of members.

8.5.2 Organisation and Financial Structure of the Fund

Organisation Structure:

The IMF is run by a Board of Governors, an Executive Board and an international staff. Every member country delegates a representative (which is usually heads of central banks or ministers of finance) to the Board of Governor. It meets once a year and takes decision on fundamental matters such as electing new members or changing quotas. The Executive Board is entrusted to the management of day-to-day policy decisions. The Board comprises 24 executive directors who supervise the implementation of policies set by the member governments through the Board of Governors. The IMF is headed by the Managing Director who is elected by the Executive Board for a five year term of office.

Financial Structure:

The capital or the resources of the Fund come from two sources:

- (i) Subscription or quota of the member nations, and
- (ii) Borrowings.

Each member country is required to subscribe an amount equivalent to its quota. It is the quota on which payment obligations, credit facilities, and voting right of members are determined. As soon as a country joins the Fund, it is assigned a quota which is expressed in Special Drawing Rights (SDRs). At the time of formation of the IMF, the quota of each member was made up of 25 per cent. in gold or 10 per cent of its net official holdings of gold and US dollars (whichever was less). Now this has been revised. The capital subscriptions or quota is now made up of 25 per cent of its quota in SDRs or widely accepted currencies (such as the US dollar, euro, the yen or the pound sterling) instead of gold and 75 per cent in country's own currency. The size of the Fund equals the sum of the subscriptions of members. The Fund is authorised to borrow in special circumstances if its own resources prove to be insufficient. It sells gold to member countries to replenish currency holdings. It is entitled to borrow even from international capital market. Though the Articles of Agreement permit the Fund to borrow from the private capital market, till date no such use has been made by the IMF.

8.5.3 Functions of IMF

IMF has three principal functions (1) surveillance of financial and monetary conditions in its member countries and of the world economy, (2) financial assistance to help countries overcome major balance of payments problems, and (3) technical assistance and advisory services to member countries. These functions are discussed in detail as follows:

- 1) Surveillance:** IMF is exercising surveillance to ensure proper working and balance in the international monetary system, i.e., by avoiding manipulation in the exchange rates and by adopting intervention policy to counter short-term movements in the exchange value of the currency. There are two main components of surveillance: country surveillance and multilateral surveillance. Through country surveillance, the IMF visits the country once a year to assess its economic policies and where they are headed. It reports its findings in the Public Information Notice. Multilateral surveillance is when the IMF surveys global and regional economic trends. It reports these twice a year in the World Economic Outlook and Global Financial Stability Report. These two reports point out problems and potential risks to the world economy and financial markets. This is how IMF watches the economics and economic policies of its members.
- 2) Financial assistance:** The Fund is helping the member countries in eliminating or minimizing the short-period disequilibrium of balance of payments either by selling or lending foreign currencies to the members. The Fund also helps its members towards removing the long period disequilibrium in their balance of payments. In case of fundamental changes in the economies of its members, the Fund can advise its members to change the par values of its currencies. The other financial assistance will be discussed in detail in the subsequent subsection under the heading lending operations.
- 3) Technical assistance and advisory services to member countries:** Technical assistance helps countries strengthen their economic policy, tax policy, monetary policy, exchange rate system, and financial system stability. The IMF's technical assistance and advisory programs have become increasingly important in recent years. Some analysts now believe that this is IMF's most important function. IMF technical assistance operations focus primarily on its core areas of expertise i.e. financial and macroeconomic policy management. The IMF's Technical Assistance department plays a key role in the implementation of the IMF's development-oriented strategy. There has been increased demand for assistance in areas such as government transparency, compliance with international standards and codes, strengthening domestic financial systems and poverty

reduction. Demand has been especially great in the areas of fiscal policy and administration of technical assistance. In addition to helping countries design appropriate fiscal policies, the Fund also help them build the institutions needed to support and implement them.

8.5.4 Working, Lending Facility and Special Drawing Rights (SDRs)

Working of IMF

The IMF serves as a global hub for knowledge on economic and financial issues. It shares this knowledge with government institutions such as finance ministries and central banks in different forms. This ranges from support on a policy issue to holistic capacity development. This hands-on advice, peer-to-peer learning, and training are delivered to the countries in various ways. IMF staff offer expert advice to country officials both in country and remotely from headquarters. Such visits are focused on targeted issues and initiated at the request of the member country.

A global network of regional capacity development centres (RCDCs) and training programs help to implement the IMF's mandate to deliver capacity development services to its member countries. IMF also provides in-person and online training for government officials on targeted macroeconomic and financial topics. Online training is also provided to the general public through massive open online courses in partnership with edX.

IMF also provides periodic assessments of global prospects in World Economic Outlook, of financial markets in its Global Financial Stability Report, of public finance developments in its Fiscal Monitor, and of external positions of the largest economies in its External Sector Report.

Lending Facility

When a country requests a loan, the IMF give the country the money needed to rebuild or stabilize its currency and re-establish economic growth. The IMF offers member countries a variety of loans tailored to meet specific uses.

- 1) Poverty Reduction and Growth Trust (PRGT) Loans:** These are low-interest loans for low-income countries to reduce poverty and improve growth.
- 2) Exogenous Shocks Facility (ESF) Loans:** These are loans to low-income countries that provide lending for negative economic events that are outside the control of the government. These events could include commodity price changes, natural disasters, and wars that can interrupt trade.

- 3) **Stand-By Arrangement (SBA) Loans:** Countries with short-term balance of payment issues apply for stand-by arrangement (SBA) loans from the IMF. SBA loans are meant to help countries emerge from an economic crisis.
- 4) **Extended Fund Facility (EFF) Loans:** Countries with long-term balance of payment issues that require economic reforms apply for extended fund facility loans.
- 5) **Supplemental Reserve Facility (SRF):** The IMF provides supplemental reserve facility (SRF) assistance to meet short-term financing on a large scale. An example of this was when the loss of investor confidence during the Asian financial crisis of 1997 caused enormous outflows of money and led to massive IMF financing.
- 6) **Emergency Assistance Loans:** These are designed to provide assistance to countries that have had a natural disaster or are emerging from war.

Special Drawing Rights (SDRs)

The IMF issues an international reserve asset known as (SDRs) that can supplement the official reserves of member countries. The SDR was created as a supplementary international reserve asset in the context of the Bretton Woods fixed exchange rate system. The SDR serves as the unit of account of the IMF. The SDR value in terms of the U.S. dollar is determined daily based on the spot exchange rates observed at around noon London time, and is posted on the IMF website.

The SDR was initially defined as equivalent to 0.888671 grams of fine gold—which, at the time, was also equivalent to one U.S. dollar. After the collapse of the Bretton Woods system, the SDR was redefined as a basket of currencies. Presently, the value of the SDR is based on a basket of five currencies—the U.S. dollar, the euro, the Chinese renminbi, the Japanese yen, and the British pound sterling. The SDR basket is reviewed every five years, or earlier if warranted, to ensure that the basket

A general allocation of SDRs requires Board of Governors approval by an 85 per cent majority of the total voting power. Once agreed, the allocation is distributed to member countries in proportion to their quota shares at the Fund. Total global allocations are currently (as on August 3, 2021) about 660.7 billion (equivalent to about US\$943 billion). This includes the largest-ever allocation of about SDR 456 billion approved on August 2, 2021. This largest SDR allocation in the history of the IMF (effective on August 23, 2021) addresses the long-term global need for reserves for addressing the impact of the COVID-19 pandemic.

Check Your Progress-III

Q1. Explain financial structure of funds.

Ans.-----

Q2. Define SDRs

Ans.-----

8.6 Summary

International monetary system is a set of arrangements, rules, practices and institutions under which payments are made and received for international transactions across national boundaries. International monetary system motivates and encourages the nations to participate in the international trade to improve their BOP and minimize the trade deficit. There have been four stages in the evolution of the international monetary system: Gold Standard (1880-1914), Inter-war period (1918-1939), Bretton Woods's system (1947-1971) and Present International Monetary system (1972- Present). Under the gold standard, the countries accepted the major assets gold in settlement of international debt. The central bank of the country was always ready to buy and sell gold at the specified price. In the Inter-war period, Britain was replaced by the United States of America as the dominant financial powerhouse across the globe. The Bretton Woods system was a gold-exchange standard. The United States was to maintain the price of gold fixed at \$35 per ounce and be ready to exchange on demand dollars for gold at that price without restrictions. This system was in the nature of an adjustable peg system combining general exchange rate stability with some flexibility. An integral part of the Bretton Woods system was the establishment of the IMF, which still administers the international monetary system. Member nations subscribe by lending their currencies to the IMF. The IMF then re-lends these funds to help countries in balance-of-payments difficulties. The IMF serves as a global hub for knowledge on economic and financial issues. IMF has three principal functions (1) surveillance (2) financial assistance (3) technical assistance. The IMF issues an international reserve asset known as (SDRs) that can supplement the official reserves of member countries. The SDR serves as the unit of account of the IMF. The SDR value in terms of the U.S. dollar is determined daily based on the spot exchange rates observed at around noon London time, and is posted on the IMF website.

8.7 Questions for Practices

A. Short Answer Type Questions

- Q1. Write a note on the Inter War Period.
- Q2. Write the different stages of the evolution of International Monetary System.
- Q3. Examine the lending facility of IMF.
- Q4. What do you understand by the Price-Specie-Flow Mechanism under Gold Standard?
- Q5. Describe the role of international monetary system in the globalisation era.

B. Long Answer Type Questions

- Q1. Explain various functions and working of International Monetary Fund.
- Q2. Write a detailed note on the Bretton wood system.
- Q3. Point out the main features of Gold Standard. What factors caused the collapse of Gold Standard?
- Q4. What are the objectives of IMF? Also describe the organisational and financial structure of IMF.

8.8 Suggested Readings

- Salvatore, Dominick (2019) Introduction to International Economics. 11th Edition, Wiley, pp 655-675
- Obstfeld, Maurice, and Paul R. Krugman (2003) International Economics: Theory and Policy. Pearson Education, Inc, pp 496-526
- Sodersten, Bo, and Geoffrey Reed (1994) International Economics. New York: St. Martin's Press. Pp 659-657
- Theo Eicher, John H. Mutti, Michelle H. Turnovsky. International Economics (2009), 7th Edition, Routledge, pp 626-657
- Official Website of International Monetary Fund: www.imf.org

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 9: PRESENT INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM: PROBLEMS AND REFORMS

STRUCTURE

9.0 Learning Objectives

9.1 Introduction

9.2 Exchange Rate Developments: Post Bretton Woods System

9.2.1 European Monetary System (EMS)

9.2.2 Jamaica Accord

9.2.3 The Plaza Accord, 1985 (G5)

9.2.4 The Louvre Accord, 1987 (G7)

9.3 International Liquidity

9.3.1 Problems of International Liquidity

9.3.2 IMF and International Liquidity

9.4 Present Managed Floating Exchange Rate System

9.4.1 Key Features

9.4.2 Problems with Present Exchange Rate Arrangement

9.4.3 Proposals for International Monetary Reforms

9.5 Summary

9.6 Questions for Practice

9.7 Suggested Readings

9.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Understand the various Exchange Rate Developments in the International Monetary system after the collapse of Bretton woods System.
- Describe Problems of International Liquidity and examine the role of IMF to solve it.

- Know about the Key features of Present Managed Floating Exchange Rate System.
- Identify the major Problems of Present Exchange Rate Arrangement.

9.1 Introduction

After the downfall of the Bretton Woods System, there has not been any formal International Monetary System in place. The economic performance of nations in the period since 1973 has been mixed. There has been a continuing expansion of trade in goods and services, both in absolute terms and as a ratio to output. The period has also seen a significant expansion in capital flows between economies. At the same time, economic performance, as measured by the two most basic macroeconomic indicators i.e., inflation and growth in real output has been somewhat disappointing. Inflation rose sharply after 1973 in many countries because of macroeconomic responses to the oil price hikes. More recently, the industrial countries appear to have returned to a period of sustained low inflation, but the same cannot be said for developing countries. Wide fluctuations of exchange rates may have undesirable effects on inflation, employment and international competitiveness of the developed as well as underdeveloped nations. In the present lesson you will be reading about how the present international monetary system, after the collapse of Bretton woods system has evolved over the time and what kind of challenges it is facing in the light of excessive fluctuations and uncertainty in the international financial market. The present-day International Financial Architecture is a managed float system. All the currencies of all the countries can freely float against one another in an open market under the managed float system. Let us now study the journey, problems and reforms of present International Monetary system in the subsequent sections.

9.2 Exchange Rate Developments: Post Bretton woods System

After the collapse of the Bretton Woods system, efforts were taken to evolve a more stable international exchange rate system and to deal with the problem of international liquidity through different systems accords over a period of time. These accords are discussed in detail as follows:

9.2.1 European Monetary System (EMS)

The Bretton Woods System was used to maintain stability among major currencies. However, it was dropped in 1971. In the previous lesson you have gone through the reasons of collapse of Bretton woods system. European countries then launched the European Monetary System (EMS) in 1979 to achieve monetary stability through a stable exchange rate. The EMS launched

the European Currency Unit (ECU) and the European Exchange Rate Mechanism in order to achieve the overarching goal of monetary stability and work towards the idea of a single market in Europe. The European Monetary System mainly relied upon the ECU and the existing exchange rate mechanism. Exchange rates were only allowed to deviate within a certain range from the fixed central point, which was determined by the ECU. In the EMS, exchange rate fluctuations of member countries currencies were limited to 2.25% from the fixed central point, which was determined by the European Economic Community

In 1988, the EMS was set to undergo a three-stage reform that eased the transition to a common European Monetary Union (EMU). The first stage introduced free capital movements across Europe and was a part of the 1992 crisis. It continued functioning under the Maastricht Treaty, which was signed in 1992 and laid the foundation for the European Union.

The second and third stages came in 1998 and 1999 respectively, after the introduction of the Euro. The EMS and its exchange rate system were replaced by the adoption of the Euro and the formation of the European Central Bank, which has authority over the EU's monetary policy.

9.2.2 Jamaica Accord

In the year 1972, US and European countries negotiated on the reform of the international monetary system. After four years, an agreement on an amendment of the Articles was reached in Jamaica in January 1976. A new Article IV of Agreement was approved by the Board of Governors of IMF in April 1976, and was ratified by 2/3rd of the member nations in 1978.

The first amendment of this article permitted creation of SDR. The contents of that amendment are as under:

- (i) A member country is free to choose its own exchange rate system i.e. legitimizing floating rates.
- (ii) The Fund will exercise surveillance over the exchange rate policies and adopt specific principles to guide member countries.
- (iii) By 85% supermajority, the Fund may reintroduce a system of adjustable peg.
- (iv) To downgrade the monetary role of gold (gold cannot be used for international transactions).
- (v) To designate SDR as the principal reserve asset in the international monetary system.

9.2.3 The Plaza Accord, 1985 (G5)

The Plaza Accord was the agreement between G-5 countries i.e., France, West Germany, Japan, the U.S. and the U.K., to depreciate the U.S. dollar with respect to other international currencies by intervening in the foreign exchange market. The governments of G-5 signed this Accord on September 22nd 1985 at the Plaza Hotel in New York in which the U.S. accepted to intervene in the foreign exchange market to devalue its currency. As per the accord, the U.S. dollar was devalued by 51 per cent. The rationale for the devaluation of the U.S. dollar was to reduce the current account deficit of the U.S. which was 3.5 per cent of GDP.

The Plaza Accord was successful in reducing the current account deficit of the U.S. as devaluation of the U.S. dollar made U.S. exports cheaper to its trading partners. The outcome of the Plaza Accord was the emergence of Japan as a real player in managing the international monetary system. However, currency speculation depreciated the U.S. dollar further even after the end of co-ordinated interventions.

9.2.4 The Louvre Accord, 1987(G7)

An economic summit of the leaders of the world was organized against the background of exchange rate instability and the quest for a new exchange rate regime. The economic summit held in Paris at the Louvre Museum on February 22, 1987 came to be known as the Louvre Accord. A new compromise exchange rate system between flexible and fixed exchange rate arrangements was agreed by the G-7 countries (the U.S., Japan, the U.K., West Germany, France, Italy and Canada) as the authorities of major industrial countries recognized that further substantial shift in exchange rates could hamper their economic growth. The main agenda of the Louvre accord was to curb excess volatility of the exchange rates, to achieve greater stability with co-operation and co-ordinate macroeconomic policies.

The G7 was expanded in 1999 to include twenty countries as a response to the financial crises of the late 1990s and the growing recognition that key emerging-market countries were not adequately included in the core of global economic discussions and governance. At present the G20 members are: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, France, Germany, Japan, India, Indonesia, Italy, Mexico, Russia, South Africa, Saudi Arabia, South Korea, Turkey, the United Kingdom, the United States, and the European Union. These members account for more than 80% of world GDP, 75% of global trade and 60% of the world population.

Check Your Progress- I

Q 1: Write a short note on the European monetary System.

Ans.-----

Q 2: Give the List of countries included in G5, G7 and G10 respectively.

Ans.-----

9.3 International Liquidity

The term ‘International Liquidity’ in its simplest form, comprises of all reserves that are available to the monetary authorities of different countries for meeting their international disbursement. The various components of International Liquidity are:

- a) Gold held by Central Bank (gold held by private individual is not included)
- b) Foreign currencies held by the central bank
- c) Borrowing facilities available from IMF under different schemes
- d) Credit facilities available under swap and other related credit agreements
- e) Special drawing rights (SDR)
- f) A country borrowing capacity in the international money market

In the literature on international liquidity, distinction is made between owned and borrowed reserves. Foreign exchange surplus, after meeting all current and capital account obligations of the country with the rest of the world, are “owned” reserves. Similarly, the official gold stock of a country constitutes its owned reserves. Capital imports in the form of borrowings from abroad and direct investments by foreign countries constitute borrowed reserves. Both owned and borrowed reserves are the source of international liquidity.

Form the point of view of an individual country, the international liquidity has the demand and supply aspects. The demand for international liquidity arises out of demand for imported goods and services, capital outflows and unilateral transfers. The supply of liquidity concerns the sources of international liquidity. An excess of demand over supply causes depletion or shortage of international liquidity reserves. On the opposite, an excess of supply over demand would make addition to international liquidity reserves of a given country.

International liquidity has become a key focus of international policy debates over recent years. International liquidity and its drivers are of major importance for international financial stability, both in the build-up phase for vulnerabilities and when any resulting financial

imbalances occur. With increasing financial integration, global financial conditions have a growing impact on domestic economic conditions in each country, affecting international capital flows and the dynamics of credit, financial asset and property prices in all major economies. Shortages of global liquidity can have important implications for economic growth, as experienced in 2008–09.

9.3.1 Problems of International Liquidity

The problem of international liquidity is associated with the problem of international payments. These payments arise in connection with international trade in goods and services and also in connection with capital movements between one country and another. Broadly speaking, the problem of international liquidity has two aspects: quantitative and qualitative. The quantitative aspect of the problem relates to the adequacy of international liquidity. The qualitative aspect of the problem pertains to the nature and composition of international reserves for liquidity. A major source of worry in maintaining international economic relations is the quantitative aspect of the problem of international reserves. It is generally feared that in future there is likely to arise a shortage of international liquidity.

It is regarded that there is no guarantee that the present international monetary system will automatically provide an increase in the supply of international liquidity over the years to finance the expanding volume of international trade and payments. As such, the total quantity of international reserves under the present international monetary system is going to be extremely inadequate for the world's future demands. In its qualitative aspect, the problem is related to the use of the dollar and sterling as reserve components. The U.S. dollar and the pound sterling are the principal reserve currencies or "key currencies" because of their role as the major trading currencies for carrying out a large number of international trade and investment transactions.

The world community has, however, continued to face the severe strains of international liquidity aggravating the balance of payments deficits and internal economic problems such as unemployment, poverty and inflation. The main reasons for the inadequacy of international liquidity are as follows:

- 1) Balance of Payments Deficits:** BOP deficits of the majority of countries in the world are on the increase. In particular, after globalisation, these countries have been facing persistent BOP deficits. Too much dependence on exports has exposed these economies to international fluctuations in the demand for their products. On the other hand, in order to

develop, their import requirements have been on the increase. As a result, they are faced with foreign exchange constraints. This has necessitated larger inflow of aid and foreign investment. Consequently, debt serving and interest on debt have risen, leading to decline in the net inflow of foreign capital.

- 2) **Redistribution of International Reserves:** The international reserves have been redistributed in favour of more advanced countries. A large majority of the member countries of the IMF and other international financial institutions have received inadequate financial resources to meet their liquidity requirements. The distribution of international reserves is biased and favours the developed countries. It is primarily based on the quotas in the IMF. Whenever the IMF quotas are revised, the larger share goes to the developed countries.
- 3) **Attitude of the Advanced Countries:** The problem of shortage of international liquidity has persisted on account of the attitude adopted by the advanced countries. It is important that they should reduce their BOP surpluses. However, the majority of the advanced countries have shown little interest in adopting policies for getting rid of their surpluses and helping in increasing the international liquidity. They put forward the argument that the international liquidity crisis is not on account of their accumulated payments surpluses. They allege that international liquidity has arisen due to the mismanagement of the economies, extravagant public spending and unproductive expenditure.
- 4) **Limited Access to Markets of Advanced Nations:** The basic cause of mounting BOP deficits and inadequacy of international liquidity is that the LDC's have very little access to the markets of the advanced countries. On the one hand, the advanced countries advocate free trade but, on the other hand, they have maintained a regime of tariffs and other import restrictions upon the exports of the LDC's. The formation of regional economic grouping among the advanced countries of Europe and North America and consequent imposition of a high common external tariff not only exposes the double standards on the part of advanced countries on the issue of free trade, but also amounts to denying the access to the LDC's of their markets. In such a situation, the latter cannot easily resolve their problems of payments deficits, mounting debt burden, low development and shortage of international liquidity.

In short, we can say that the problem of international liquidity is concerned with the imbalances in the demand for and supply of international liquidity. International liquidity shortage leads to recession in the world economy, whereas international liquidity surplus tends to have an inflationary impact on international economy. Solution to this problem relates to attempts at

balancing supply and demand for international liquidity. If the national currencies of all the countries become fully convertible, and freely acceptable in international payments, no shortage of international liquidity can arise. Also, if all the deficit countries are allowed to have an unlimited and unconditional access to borrowing and trading, there would have been no problem of international liquidity.

9.3.2 IMF and International Liquidity

The International Monetary Fund (IMF) has been established with an objective of extending short-term financial assistance to its members to overcome the balance of payments difficulties as well as emergency situations. It contributes to the international liquidity in two ways by providing conditional liquidity and by providing unconditional liquidity.

- 1) **Conditional Liquidity:** The IMF provides conditional liquidity under its various lending schemes. The credit provided to the members is generally subject to certain conditions. Most of the IMF loans require an adjustment programme to be undertaken by the member country for improving its balance of payments position. Moreover, obtaining funds from the IMF under agreed conditions increases the member's access to international capital market. Important credit facilities provided by the IMF are (a) basic credit facility, (b) extended fund facility, (c) compensatory financing facility, (d) buffer stock facility, (e) supplementary financing facility, (f) trust fund, (g) structural adjustment facility, etc. In order to make the resources easily and more adequately available, the IMF has been introducing various procedure changes from time to time
- 2) **Unconditional Liquidity:** The supply of unconditional liquidity takes the form of reserve assets that can be used for balance of payments financing. The IMF provides unconditional liquidity through the allocation of Special Drawing Rights (SDRs), and also in the form of reserve positions in the Fund. Member countries can use their holdings of SDRs and reserve positions in the Fund to finance their balance of payments deficits without having to enter into policy commitments with the Fund.

9.4 Present Managed Floating Exchange Rate System

A managed float exchange rate system is an international financial arrangement, whereby central banks intervene only periodically to support a country's currency and to stabilize volatile fluctuations in foreign exchange rates. In other words, Managed Float is a floating exchange rate in which a government intervenes to change the direction of the float by buying or selling currencies. A managed float is sometimes called a "dirty float" because exchange

rates are free to fluctuate, but central banks are committed to intervening under conditions of perceived instability.

A floating exchange rate is determined in foreign exchange markets depending on demand and supply, and it generally fluctuates constantly. The managed float system works when the financial authority of a country allows the currency to float (allowing its exchange rate to move up or down) depending on supply and demand in the foreign exchange market but still intervenes in the market to make sure the exchange rate does not move beyond assumed official limits. This is because big fluctuations in the external value of a currency can increase investor risk and perhaps damage business confidence.

The central bank can bring about depreciation in currency to improve the balance of trade or improve the current account by making exports more prices competitive. To reduce the prices of imported capital and technology or essential inputs, the central bank can bring about an appreciation of the currency to enhance long run growth potential.

9.4.1 Key Features of Managed Floating Exchange Rate System

Managed floating exchange rate regime has three main features:

- a) First, floating of exchange rate is based on market supply and demand so that the exchange rate plays a role as a price signal.
- b) Second, the range of floating adjustment is based on trade and current account balances to reflect the “managed floating” nature.
- c) Third, the exchange rate is determined with reference to a basket of currencies, rather than the bilateral exchange rate.

These features are discussed in detail as follows;

- 1) **Based on Market Supply and Demand Model:** In theory and practice, resource allocation is efficient when the supply and demand is broadly in balance. When the supply and demand is not in balance, optimization of resource allocation is not possible. When total exports are persistently smaller than total imports, resources are not adequately channelled to the export sector, and it would result in shortage of foreign exchange and consequently import demand for consumer and capital goods cannot be met. When total imports are persistently smaller than total exports, resources are overly concentrated in the export sector and subsequently the foreign exchange earned through export cannot be absorbed by import and can only be invested overseas. If investment is concentrated in low-yield sectors overseas, the resource is not allocated efficiently.

- 2) **Range of floating adjustment is based on trade and current account balances:** The equilibrium exchange rate determination theory treats exchange rate as a function of current account balance or trade balance. If the function has a linear relationship with current account balance, it could be adjusted accordingly. However, the relationship is much likely to be non-linear, which means exchange rate floating needs to be progressed in a gradual and proper manner and should be managed in line with the state of the economy and BOP Position.
- 3) **Exchange rate is determined with reference to a basket of currencies:** Theoretically, the best indicator to measure the international relative price of tradable is real effective exchange rate, i.e., the exchange rate measured by a basket of currencies of major trading partners. The exchange rate regime with reference to a basket of currencies helps in adjusting exports and imports, current account, and balance of payment in a more effective manner. The real effective exchange rate (REER) is the weighted average of a country's currency in relation to an index or basket of other major currencies. The weights are determined by comparing the relative trade balance of a country's currency against that of each country in the index. An increase in a nation's REER is an indication that its exports are becoming more expensive and its imports are becoming cheaper. The reference of a basket of currencies is reasonable in theory. In practice, however, the nominal effective exchange rate, which is not inflation-adjusted, is more frequently used.

9.4.2 Problems with Present Exchange Rate Arrangement

The Present Exchange Rate Arrangements i.e., a system of managed floating exchange rate has been practiced by many countries at present. The central banks have been trying to control fluctuations of exchange rates around some narrow band. However, the demand and supply forces are mainly determining the exchange rate. Managed floating exchange rates are also known as a dirty float because the government is trying to intervene so that exchange rate volatility becomes more moderate.

However, the current international monetary system is not functioning too well. Exchange rate volatility, financial crises, persistent global imbalances, accumulation of US dollar debt abroad are undermining the confidence of the US dollar. The use of the US dollar as the most dominant international currency creates tension between national and global monetary policy making. The major problems of present exchange arrangement are discussed in detail as under:

1. Excessive Fluctuations in Exchange Rates and Large Disequilibrium in Balance of Payments:

- a. Market forces may fail to determine the appropriate exchange rate and hence managed floating exchange rate regime may not provide the desired results and may also lead to misallocation of resources.
- b. Volatile exchange rate introduces considerable uncertainty in export and import prices and consequently to economic development.
- c. It is expected that a wildly fluctuating exchange rate at the mercy of national and international currency speculators would hamper the trade flow and investments.
- d. Countries may become involved in rounds of competitive devaluations in order to capture a competitive advantage equivalent because of interest rate policies and the movement of short-term capital.
- e. Different governments try to set their exchange rates at levels that are inconsistent with each other. A depreciating currency will help a country's exporting sector. However, the cost of imports will invariably rise leading to cost push inflationary pressures.

2. Incompetent in Avoiding Global Financial Crises:

Another problem of the present International Monetary System is that it is incompetent in avoiding global financial crises. There have been four serious financial crises over the past few decades. Mexico in the years 1994 and 1995 has suffered from major economic and financial downfall. These crises came to an end in December 1996. Similarly, in the year 1997, Southeast Asia had suffered from a major economic breakdown. Russia and Brazil also had to go through serious financial crises in the year 1998 and 1999 respectively. In 2007-2009, the Global Economic Crisis questioned the current International Financial Architecture. There have been many such major financial breakdowns over the past few years, which the International Financial Architecture was unable to avoid.

Present exchange arrangements were also unable to prevent the international financial crises that occurred in the 20th centuries. The 2007–2009 global financial crises are considered as the worst global economic crisis since the Great Depression of 1930s. In 2014, Falling commodity prices and the annexation of Crimea and Ukraine led to the collapse of Russia's economy.

More recently, the rapid spread of COVID-19 in 2020 has brought a profound impact on the global economy and forced countries around the world to adopt different intervention measures. The economic response policies implemented by governments during the pandemic,

including income support, fiscal measures, and international aid, have a restraining effect on exchange rate volatility.

Check Your Progress -II

Q 1: Describe the key features of Managed Floating Exchange Rate System.

Ans.-----

Q 2: What are the various components of International Liquidity?

Ans.-----

9.4.3 Proposals for International Monetary Reforms

A well-functioning international monetary system should ensure exchange rate stability, facilitate current account adjustment, provide sufficient international liquidity for the world economy, and promote international trade and investment. In short, it should provide an international framework for sound national economic policymaking. In order to reduce the instability of exchange rate and avoid large exchange rate misalignments, alternative proposals have been suggested by various economists from time to time. These are discussed as under:

- 1. Establishment of Target Zones:** Williamson called for the establishment of target zones in 1986. According to him, the leading industrial nations should estimate the equilibrium rate of exchange and agree on the permitted fluctuations. The equilibrium rate of exchange may be determined by the forces of demand and supply. A band of fluctuations 10 per cent above and below the equilibrium rate of exchange may be allowed. The exchange rate may be prevented from moving outside the target zones by official intervention in foreign exchange markets. The leading industrial nations seem to have agreed upon some such target or reference zones between the dollar and the yen and between dollar and German mark at the Louvre agreement in February 1987. But the boundaries of these target zones seem to be much smaller than 10 percent as advocated by Williamson. The proposal of target zones as, however, been criticised on the ground that it embodies the worst characteristics of fixed and flexible exchange systems.
- 2. Policy Coordination:** In 1984 another proposal was advanced by Mc Kinnon concerned with the policy co-ordination among the leading countries. As per this proposal, the United States, Germany and Japan should fix the exchange rate among their currencies at their equilibrium level determined by the purchasing power parity. Then they would co-ordinate their monetary

policies for keeping the exchange rate fixed. For instance, a tendency for dollar to depreciate vis-a-vis yen would signal that the United States should reduce the growth rate of its money supply, while Japan should increase it. The net over-all change in the money supply in these three countries should take place at a rate consistent with the non-inflationary expansion of the world economy.

- 3. Objective Indicators:** The objective indicators include growth of GNP, inflation-unemployment mix, balance of trade, fiscal balance, growth of money supply and international reserves. The variations in the magnitude of these indicators will create the necessity of adopting restrictive or expansionary economic policies. The IMF Interim Committee in 1986 made a proposal based upon the objective indicators of economic performance for signalling the nature of co-ordinated macroeconomic policies that the countries should follow under the supervision of the IMF so that the world economy grows along a sustainable non-inflationary path.
- 4. International Capital Flows:** Another proposal emphasises upon restricting international speculative capital flows. It recognises that the instability in exchange rates and global imbalances in trade and payments are caused by huge international capital flows. In this regard, Tobin had suggested in 1978 the imposition of a transactions tax which should become progressively higher, the shorter the duration of transaction.

According to Dornbusch and Frankel, the financial capital flows can be restrained through dual exchange rates i.e. less flexible one for trade transactions and a more flexible one for purely financial transactions not related to international trade and investments. Tobin and Dornbusch believed that smooth working of the international financial system can be achieved by restricting international hot money flows through capital market segmentation. Such proposals are, however attacked by the critics on the ground that it is next to impossible to separate non-productive or speculative capital flows from productive flows related to international trade and investments.

- 5. Sacrifice of Autonomy:** Still another proposal for reforming the international monetary system was put forward by Cooper in 1985. According to him, international economic cooperation and policy co-ordination required the sacrifice of autonomy in economic decision-making by the individual countries. If the leading industrial nations, give up some of their autonomy in the years to come, there can be hope for more efficient and smooth working of present international monetary system.
- 6. Maintaining the Status Quo of Dollar-Led International Monetary System:** Although there are lot of weaknesses in the current international system, however, the dominant status

of dollar is irreplaceable. The most important thing for the international monetary system is that the U.S and the Eurozone return to a sustainable and fiscally-sound growth path. Over a certain period of time, this will allow international interest rates to return to normal levels, alleviate fears of carry trades and hot-money inflows in emerging markets, and restore confidence in the main reserve currencies. According to Nakao (2010), neither euro and yen, and SDRs become the global reserve currency or denominated currency. After all, the direction of reforming the IMS should be the stabilization of the current system by strengthening US dollar as anchor currency.

To sum up, various proposals to reform the international monetary system are closely connected. But the approach of different nations towards these proposals lacks the mutual consensus. The recent observed trends indicate that advanced countries have not only been working at the cross-purposes, but, they have also shown no interest to accommodate the trade and financial interests of the less-developed world. In these circumstances, the instability and recurring crises in the international monetary system are not expected to be tackled effectively.

9.5 Summary

After the collapse of the Bretton Woods system, efforts were taken to evolve a more stable international exchange rate system and to deal with the problem of international liquidity through different systems accords over a period of time. European countries launched the European Monetary System (EMS) in 1979 to achieve monetary stability through a stable exchange rate. The EMS launched the European Currency Unit and the European Exchange Rate Mechanism in order to achieve the overarching goal of monetary stability and work towards the idea of a single market in Europe. The Jamaica Accords were a set of international agreements that took the form of recommendations to change the "articles of agreement" that the International Monetary Fund (IMF) was founded upon. The agreement was concluded at Kingston, Jamaica by a committee of the board of governors of the IMF. The Plaza Accord was successful in reducing the current account deficit of the U.S. as devaluation of the U.S. dollar made U.S. exports cheaper to its trading partners. The outcome of the Plaza Accord was the emergence of Japan as a real player in managing the international monetary system. The economic summit held in Paris at the Louvre Museum on February 22, 1987 came to be known as the Louvre Accord. A new compromise exchange rate system between flexible and fixed exchange rate arrangements was agreed by the G-7 countries (the U.S., Japan, the U.K., West Germany, France, Italy and Canada). The G7 was expanded in 1999 to include twenty countries

as a response to the financial crises of the late 1990s The G20 members are: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, France, Germany, Japan, India, Indonesia, Italy, Mexico, Russia, South Africa, Saudi Arabia, South Korea, Turkey, the United Kingdom, the United States, and the European Union. The problem of international liquidity is concerned with the imbalances in the demand for and supply of international liquidity. International liquidity shortage leads to recession in the world economy, whereas international liquidity surplus tends to have an inflationary impact. The International Monetary Fund (IMF) has been established with an objective of extending short-term financial assistance to its members to overcome the balance of payments difficulties as well as emergency situations. It contributes to the international liquidity in two ways by providing conditional liquidity and by providing unconditional liquidity to international economy. A managed float exchange rate system is an international financial arrangement, whereby central banks intervene only periodically, not only to support a country's currency, but to stabilize volatile fluctuations in foreign exchange rates also. A well-functioning international monetary system should ensure exchange rate stability, facilitate current account adjustment, provide sufficient international liquidity for the world economy, and promote international trade and investment. Present exchange arrangements were unable to prevent the international financial crises that occurred in the 20th centuries. The 2007–2009 global financial crises are considered as the worst global economic crisis since the Great Depression of 1930s. In order to reduce the instability of exchange rate and avoid large exchange rate misalignments, alternative proposals have been suggested by various economists from time to time. The recent observed trends indicate that instability and recurring crises in the international monetary system are not expected to be tackled effectively as advanced countries have shown no interest to accommodate the trade and financial interests of the less-developed world.

9.6 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1. Explain the term Managed floating exchange rate system.
- Q2. What do you understand by Jamaica Accord?
- Q3. Differentiate between the conditional and unconditional liquidity.
- Q4. Describe the reform proposal of Mc Kinnon concerned with the policy co-ordination among the leading countries.
- Q5. What is meant by real effective exchange rate (REER)?

B. Long Answer Type Questions

- Q1. What are the main problems of present exchange rate system? Also mention the various proposals to reform the international monetary system.
- Q2. Write a detail note on various exchange rate developments that took place after the breakdown of Bretton woods system.
- Q3. Comment upon the problem of international liquidity. What role can IMF play to solve this problem?
- Q4. Explain the proposals for international monetary reforms

9.7 Suggested Readings

- Jhingan, M.L. (2009). International Economics, New Delhi: Varinda Publications.
- Vaish, M.C. and Singh, S. (2018) International Economics, Delhi: Oxford and IBH Publishing Co. Pvt. Ltd.
- Rana, K.C.& Verma, K.N. (2010). International Economics, New Delhi: Vishal Publishing Co.
- Salvatore, Dominick (2019) Introduction to International Economics. 11th Edition, Wiley
- Sodersten, Bo, and Geoffrey Reed (1994) International Economics. New York: St. Martin's Press.

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER-IV

COURSE: INTERNATIONAL ECONOMICS

UNIT 10: ROLE OF COMMON CURRENCY IN REGIONAL BLOCS AND COMMON MARKET, FINANCIAL GLOBALIZATION AND FINANCIAL CRISIS

STRUCTURE

10.0 Learning Objectives

10.1 Introduction

10.2 Common Currency: Meaning

10.2.1 Monetary Union and Monetary Authority

10.3 Conditions to Make a Monetary Union

10.3.1 Optimal Currency Zone

10.3.2 Advantages and Disadvantages of Monetary Unions

10.4 Common Market

10.4.1 Trading Blocs

10.4.2 Free Trade Area and Custom Union

10.4.3 Advantages and Disadvantages of Regional Trade Agreements (RTAs)

10.5 Evolution of the European Currency Union

10.6 Advantages and Disadvantages of a Common Currency

10.7 Common Currency and Regional Economic Cooperation

10.8 Financial Globalisation

10.9. Financial Globalisation and the Crisis

10.9.1 Financial Globalisation and Sources of the Crisis

10.9.2 International Capital Movements and the Financial Crisis

10.9.3 Financial Crisis and Banks

10.9.4 Valuation Channel

10.10 Summary

10.11 Questions for Practice

10.12 Suggested Readings

10.0 Learning Objectives

After reading this unit, learner will be able to:

- Know the meaning of common currency
- Define common market
- Examine the study of European union
- Describe the advantages and disadvantages of common currency and common market
- Define financial globalisation
- Evaluate financial crisis

10.1 Introduction

In the past, countries have entered into currency unions to facilitate trade and strengthen their economies and also to unify previously divided states. In the 19th century, Germany's former customs union helped to unify the disparate states of the German Confederation with the aim of increasing trade. More states joined beginning in 1818, sparking a series of acts to standardize the value of coins transacted in the area. The system was a success and led to the political unification of Germany in 1871, followed by the creation of the Reichsbank in 1876 and the Reichsmark as the national currency.

In 1865, France spearheaded the Latin Monetary Union, which encompassed France, Belgium, Greece, Italy, and Switzerland. Gold and silver coins were standardized and made legal tender, and freely exchanged across borders to increase trade. The currency union was successful and other countries joined. However, it was formally disbanded in 1927 amid political and economic turmoil during the early part of the century. Other historical currency unions include the Scandinavian Monetary Union of the 1870s based on a common gold currency.

10.2 Common Currency: Meaning

Three sets of factors, according to Barro, are likely to encourage the initiation of currency unions across the globe in the future:

- (i) the increasing number of countries in the world
- (ii) globalization
- (iii) the diminishing role of independent national monetary policies, especially for small countries.

For many of the growing number of smaller countries, the costs of maintaining separate currencies and floating exchange rates are likely to be very high. For them, therefore, the net

benefits from joining a monetary union (or simply using another country's currency) are likely to be significant (Barro 2001). This could encourage the formation of an increasing number of currency unions over time. The increased pace of globalization (including the spread of trade in goods and services and financial transactions and the heightened diffusion of technology) is also likely to encourage the formation of currency unions. In an increasingly globalizing world, there is likely to be greater synchronization of business cycles across countries, and hence the net benefits of having fewer currencies to conduct cross-border business are likely to be larger. Moreover, as the world gets more integrated, the volume of transactions involving citizens of different countries will increase. As international transactions become a larger share of total global transactions, the attractiveness of common currencies relative to a multitude of sovereign currencies is likely to increase. The benefit that economists and central bankers attribute to national monetary policies is also diminishing. There is growing scepticism about the usefulness of independent monetary policies, especially to smaller developing economies, for counter-cyclical stabilization purposes. All these factors have the potential to increase political support for monetary and economic integration across countries. Overall, therefore, events may become more favourable to the formation of currency unions.

A group of independent countries that share a single currency. That is, these countries, while maintaining sovereignty on economic policy, taxes, and similar issues, have transferred responsibility for a monetary policy to a central bank shared by participating members. The most famous monetary union is the Eurozone, though another example is the West African Monetary Union. A monetary union is also called a currency union.

There are more than 20 official currency unions, the largest of which is the Euro, which is used by 19 of the 28 members of the EU. Another is the CFA franc, backed by the French treasury and pegged to the euro, which is used in 14 Central and West African countries in addition to Comoros. The Eastern Caribbean Dollar is the official currency for Anguilla, Antigua and Barbuda, Dominica, Grenada, Montserrat, Saint Kitts and Nevis, Saint Lucia, and Saint Vincent and the Grenadines.

10.2.1 Monetary (or Currency) Union and Monetary Authority

A monetary union exists when two or more countries share the same currency. The most important example is the Eurozone. 19 members of the EU (out of 28) now use the Euro. Sharing a single currency is seen by many as a necessary measure to complete a single market between member countries, for the following reasons:

- 1) **Elimination of Exchange Rate Costs and Risks:** A British firm buying goods from Germany has to change Pounds into Euros, which involves a commission payment to a bank, unlike a French firm that already has a Euro bank account. A British firm also faces the risk of a change in the value of the pound against the Euro when exporting or importing to a Eurozone country. A fall in the value of the pound makes imports more expensive, and a rise in its value may make British goods less competitive in Europe. Countries in the Eurozone don't face these risks when trading with each other. Exchange rate costs and risks are a kind of trade barrier that impede movement towards a single market.
- 2) **Price Transparency:** A single currency improves the efficiency of a common market by making it easier for buyers and sellers to compare prices being charged in different countries. It makes it harder for multinationals to operate price discrimination (charging different prices in different countries) as all prices are in the same currency.

Monetary union requires a single monetary authority. In the Eurozone this is the European Central Bank (ECB). It performs the same functions for all the Eurozone countries as the Bank of England (B of E) does for the U.K. These functions are:

- 1) **Setting Interest Rates:** The ECB sets interest rates for the Eurozone much as the B of E does for the U.K. The ECB sets interest rates at the level it believes is needed to keep inflation under control (around 2%).
- 2) **Managing the Foreign Currency Reserves of the Eurozone:** The ECB can intervene in the foreign exchange markets by buying or selling other currencies to keep the euro exchange rate at what it thinks is a desirable level.
- 3) **Control of Issuing Notes and Coins:** The ECB oversees the issue of notes and coins in Eurozone countries, to prevent countries printing too much money, which would undermine the value of the euro and cause inflation.
- 4) **Supervision of the Banking and Financial System:** The ECB oversees the banking system to prevent bank failures that would threaten the stability of the euro.

Check Your Progress- I

Q1. What do you mean by common currency?

Ans.-----

Q2. What is monetary union?

Ans.-----

10.3 Conditions to Make a Monetary Union

For a monetary union to operate without causing major problems for some or all of its members, the following conditions need to be met:

- 1) Fiscal Policy Rules:** There should be agreed limits on the level of government borrowing and the size of the national debts of member countries. In the Eurozone the limits are 3% and 60% of GDP respectively. This is known as the Growth and Stability Pact. It is necessary to ensure that governments do not borrow such large sums that result in higher interest rates and inflation across the Eurozone. Also, if some governments borrow more than they can repay, it can cause a crisis in the banking system (the banks are the main lenders to governments) and threaten economic stability and the value of the euro.
- 2) Free Movement of Labour and Capital Between Countries:** In a monetary union some countries are likely to be more competitive than others, resulting in lower growth, lower wages, spare capacity and unemployment. Outside of a monetary union, it is possible for a country to regain competitiveness by allowing its currency to depreciate. As this can't happen in a monetary union, free movement of labour and capital is needed to restore employment and growth. Workers from low wage countries will migrate to richer ones, whilst capital will flow in the opposite direction, as firms in high wage countries seek to lower costs by opening factories in low wage countries. This has happened to a considerable extent in the Eurozone. German and French car companies for instance now have factories in Eastern Europe, whilst workers from poorer countries have migrated to richer ones.
- 3) Transfers:** In the U.K. or USA there are large fiscal transfers from richer to poorer areas. This cushions poorer regions from the effects of asymmetric shocks, e.g., Northern Ireland receives much more public spending than it pays in taxes, which helps to support the economy that has experienced a big decline in its shipbuilding, engineering and textiles industries. In the Eurozone there are only very limited fiscal transfers, because richer countries such as Germany and France are unwilling to see taxpayers' money used to support poorer countries like Greece. This can put the single currency zone under great strain and poorer countries may be better off leaving and having their own currency, which can fall to an exchange rate that makes them competitive.

- 4) **Member Countries are at Same Stage of the Economic Cycle:** If some countries are in recession and others are in a boom, it will not be possible for a common monetary and fiscal policy to work for all members. For instance, in the period leading up to the financial crisis in 2007/8 Ireland had a rapidly growing economy whilst France and Germany had very slow growth. The ECB set interest rates at a low level, which was right for the big economies of France and Germany, but created a property boom and inflation in Ireland that eventually led to a very severe crash in house prices and a banking crisis.

10.3.1 Optimal Currency Zone

If all of the above conditions are met, plus the member countries all have similar levels of productivity, competitiveness then it can be described as an optimal currency zone, and it has a good chance of working and lasting. The Eurozone is probably not an optimal currency zone and Greece has already come very close to being forced out. It has a much weaker economy than northern European members, and struggles to be competitive inside the Eurozone. It is forced to undergo severe deflation (cuts in government spending and increases in tax) in order to drive down prices and regain competitiveness. This is called an internal devaluation, which has resulted in a severe recession and very high unemployment. Outside the zone it could have its own currency and let it fall in value.

10.3.2 Advantages and Disadvantages of Monetary Unions

Let's have a glimpse of advantages and disadvantages of monetary unions, firstly advantages then disadvantages.

Advantages:

- a) Elimination of exchange rate costs and risks
- b) Price transparency
- c) Price stability

Disadvantages:

- a) A member country cannot set its own interest rates or increase government borrowing above set limits, it loses a great deal of control over its own economy. Also, as it does not have its own currency, a member cannot devalue or revalue its currency when it seems desirable.
- b) Weaker economies in the Eurozone, such as Greece can be trapped in high unemployment, recession and balance of payments deficits. Outside the euro, Greece could devalue to

regain competitiveness and be more free to set its own interest rates and government borrowing to stimulate the economy.

- c) The problems are faced by weaker economies could be addressed by fiscal transfers. But there is little appetite for this in the Eurozone. Richer countries like Germany are unwilling to hand over taxpayers' money to prop up poorer countries.
- d) However, it should be noted that leaving the euro would not be a painless way out of its problems. Inflation might increase and the country might struggle to find lenders to finance government borrowing.
- e) When a country joins a monetary union there will be one-off costs associated with converting to the new currency. These include changes to vending machines and cash dispensers, and changes to accounting systems.

Check Your Progress- II

Q1. Explain any two conditions to make a monetary union?

Ans. -----

Q2. What are the advantages of monetary union?

Ans. -----

10.4 Common (or Single) Market

A common market involves not just a custom union, which covers only the movement of physical goods. It also involves free trade in services, such as air travel, banking and insurance, accountancy, healthcare and education.

A common market also requires a common set of regulations and standards. The EU sets product standards, which all countries have to observe; for instance, vehicles have emission limits, electrical goods have to meet safety standards. Without common standards, producers in one country could seek a competitive advantage by cutting costs by lowering safety or environmental standards.

A common market also involves the free movement of labour and capital amongst member countries for instance, in the European Union, workers are free to live and work in any member country. Firms in one member country are able to invest and operate in other member countries. For instance, German or French owned companies now run most of the electricity supply in

the U.K. Equally, British firms have operations in the rest of the E.U. Tesco is now a major supermarket chain in several EU countries.

10.4.1 Trading Blocs

A trading bloc is a group of countries, which have preferential trading arrangements between members. This involves the partial or complete elimination of trade barriers.

Trading blocs are usually comprised of countries, which are geographically close to each other. They are, therefore known as regional trade agreements (RTA). Where there are just two parties to a trade agreement it is a bilateral trade agreement (BTA). This may comprise just two countries, such as China and the U.S.A, or it could be an agreement between a single country and a trading bloc, such as the CETA agreement between Canada and the European Union. A BTA could also comprise an agreement between two trading blocs, such as the European Economic Area (EEA), which is a trade agreement between the European Union (EU) and the small group of European countries that belong to the European Free Trade Agreement (EFTA).

The higher the level of integration, the closer the member countries are to operating as a single economy. For instance, the United Kingdom (England, Scotland, Wales and Northern Ireland) is a fully integrated single economy, with no trade barriers between members, free movement of people and capital, a common currency and a shared government which controls fiscal policy (taxes and public spending).

10.4.2 Free Trade Area (FTA) and Custom Union (CU)

There are no tariffs or quotas on trade in goods between member countries, but each country can set its own tariffs (a tax on imports) or quotas (a physical restriction on the quantity of imports) on goods from non-members. The most important example of a FTA is the North American Free Trade Agreement (NAFTA), comprising the USA, Canada and Mexico. MERCOSUR is another FTA in South America, which includes both Brazil and Argentina, the two biggest economies of the continent.

There are no tariffs on goods between members of a CU, but unlike a FTA, there is a common external tariff (CET), which means that all members impose the same level of tariffs on non-members. In some customs unions there may also collectively agreed quotas on imports from non-members. The European Union (EU), operates a CU. An example of its CET is the 10% tariff that all members impose on imports of cars from non-member countries. The point of the CU is that it prevents a non-member country from exporting cars into a member country with

a low tariff and then shipping the cars into other member countries, which would have imposed a higher tariff.

10.4.3 Advantages and Disadvantages of Regional Trade Agreements (RTAs)

Advantages:

- a) **Trade Creation:** Where the reduction or elimination of a tariff or other trade barrier amongst members of an RTA results in member countries buying from each other things they previously produced for themselves this is called trade creation. It is an economic gain because it results in countries producing goods where they have comparative advantage and therefore lower opportunity cost.
- b) **Economies of Scale:** The elimination of trade barriers in an RTA gives producers in all countries access to a much bigger market. For instance, the EU has over 500 million consumers, compared to less than 70 million in the UK. Access to a larger market enables firms to produce on a larger scale and at lower unit cost. This is particularly true within a common market where cross border mergers and takeovers may result in fewer, but bigger firms. The more similar the tastes of consumers in member countries, the greater the opportunity for economies of scale, as firms can produce larger quantities of similar products.
- c) **Increased Competition and Choice:** Elimination of trade barriers gives consumers more choice as domestic firms now face increased competition from abroad. This should drive down prices, improve quality and lead to more innovation. Lower prices force firms to reduce costs, so increasing economic efficiency.

Disadvantages:

An RTA is likely to result in some trade diversion. This occurs when the RTA imposes tariffs or other trade barriers on exports from non-members, resulting in a trade distortion that favours member countries over non-members.

If the volume of trade creation exceeds the volume of trade diversion, then on balance the RTA will generate a net economic gain. This is more likely to occur if:

- a) The level of tariffs between countries joining was high before the RTA was formed
- b) The countries forming the RTA have a high volume of trade with each other
- c) The tariffs on non-members are low.

Check Your Progress-III

Q1. What do you mean by Common market?

Ans.-----

Q2. What is free trade area?

Ans.-----

10.5 Evolution of the European Currency Union

The history of the European currency union in its contemporary form begins with economic unification strategies pursued throughout the latter half of the 20th century. The Bretton Woods Agreement, adopted by Europe in 1944, focused on a fixed exchange rate policy to prevent the wild market speculations that caused the Great Depression. Other agreements reinforced European economic unity, such as the 1951 Treaty of Paris establishing the European Steel and Coal Community, which was later consolidated into the European Economic Community in 1957. However, the global economic hardships of the 1970s prevented further European economic integration until efforts were renewed in the late 1980s.

The eventual formation of the European Economic and Monetary Union was made possible by the signing of the 1992 Maastricht Treaty. Thus, the European Central Bank was created in 1998, with fixed conversion and exchange rates established between member states.

The Euro, the single currency of European Union (EU) came into existence on 1 January, 1999. In 2002, twelve member states of the European Union adopted the euro as a single European currency. As of 2020, nineteen countries use the euro for their currency.

10.6 Advantages and Disadvantages of a Common Currency

There are always points in favour and against a new concept, same way Common currency have as well. As European Union was the first union which had common currency so these points will also be for European currency.

Advantages:

- 1) Eliminate Exchange Rate Fluctuation:** Businesses who operate within the European Currency area would no longer have to worry about exchange rate fluctuations. In the past, a firm of country German who traded with country Italy would have to worry about how much currency exchange for others. If payment were to be settled in the future, exchange

rate fluctuation could either mean that the German firm pay more or less in term of Deutschmark for its Italian ordered placed in the past, say a month ago. Obviously, the German firm would not like to pay more in Deutschmark a month from now for the same order. To get over this problem, the firm could "hedge" the currency, that is, it would buy from the market for the delivery of a certain amount of Italian Lira, for a definite price in Deutschmark so "hedging costs" will solve the problem.

2) Reduced Transaction Costs:

- a) A single currency would encourage tourisms in the single currency area. A tourist to the European countries in the Euro currency area would not have to worry about exchanging different currencies and loss in transaction costs (commission and time) as she travels.
- b) This also encourage trade across borders in this single currency area. A Euro for example eliminate the extra accounting costs needed to keep tract of different and fluctuating exchange rates among trading partners within the single currency area. This reduced the cost of trading within the single currency area and thus stimulated more trade.

3) Price Transparency:

- a) Within the single currency union, all prices would be quoted in the same currency and this facilitate easy price comparison. Firms no longer could mask their high prices in local national currencies. Consumers could now compare the Euro prices of say coffee powder in Belgium and the Netherlands with ease. This supposed to encourage more cross borders businesses.
- b) This would also encourage firms to improve their efficiencies and competitiveness in the single currency area.
- c) In a monetary union, there is a single central bank for all member countries. The ECB for instance sets interest rates for the entire Eurozone, at whatever level is required to keep inflation to around 2%. The strict rules on government borrowing also help to maintain low inflation for all members.

4) Facilitate Market Expansion: However, prices differences would still exist in a single currency area due to transportation costs, storage costs, and other operation costs. Lower transaction costs, elimination of exchange rate fluctuations, and price transparency will give incentive for firms to expand their markets within the single currency area. This would also generate investment and employment.

5) A More Stable Currency:

- a) The Euro would be more stable, that is, experiences less exchange rate fluctuations when compared to national currencies because the "value" of Euro reflects the average economic conditions of the whole Union and not that of a single national economy.
- b) Moreover, Euro would enjoy more credibility because it is used in a larger currency zone.
- c) The stability of Euro is also protected by the explicit stability-oriented monetary policy of European System of Central Banks (ESCB) that controls the value of Euro.

7) Prevent Competitive Devaluation by Nation States: A single currency would prevent the need for nation states in EU to devalue their national currencies to achieve competitive edge over other nation states. When one nation devalues its currency, it actually forces others to devalue their respective currencies as not to lose to unfair competition from the first nation that devalues its currency. This kind of devaluation is unhealthy to the economic health of all nation states in EU. In the European Monetary System (EMS), currencies of members are fixed within a band of 2.25 % of the central parity. This system is still in operation and the central parity is now the Euro. Devaluation by any member within this system would encourage speculators to attack the currency and/or other currencies within the system because the credibility of EMS depends on maintaining the band. This speculation would fulfil its own prophecy and the currency would devalue further.

8) Lower Interest Rates because Euro enjoy monetary stability of the European Central Bank (ECB) and the absence of premium due to elimination of exchange rate fluctuations.

Disadvantages:

1. Lost of Autonomous Monetary Policy:

- a) With the formation of Euro, the ECB and not national central banks that set the interest rate for the Euro area. ECB also controls the money supply within the Euro area. Thus, nation states within the Euro area loss the ability to employ monetary policy to fine-tune their respective national economies.
- b) The commitment to the stability pact of 1996 also put pressure on these nation states to pursue discretionary fiscal policy because budget deficit has to be kept within certain acceptable limit.

2. Risk of Uneven Development Within the Single Currency Area:

- a) Harmonization of national regulations and the introduction of a single currency like Euro in principle create a single market from the different national economies that join this currency union. In the word of ECB, the creation of Euro enhances the mobility of capital and financial services within the Euro area. Due to external economies of scales, businesses have the tendency to concentrate in certain areas. This means, some peripheral areas within the Euro area would lose out on employment and growth.
  - b) Higher unemployment rate and lack of growth increase deflationary costs in these peripheral areas. These areas may experience more social problems (e.g. crimes, suicide, broken homes, etc.), loss of skills and loss of irretrievable economic potential.
  - c) Although capital can move with ease within the Euro area, labour force does not enjoy the same mobility. There are still great cultural and language barriers to labour mobility within the Euro area.
3. Some economists argue that the Euro area is by no means a single economy. National economies maintain their distinct characteristics within the Euro area and possess their respective business cycles. Thus, the monetary policy of ECB cannot address the economic need of individual member states.
4. Easier access to loans with lower interest rates can leads to mounting public debt as seen in Ireland, Greece and Spain. For instance, when Greece was inducted into the Euro Zone, it started to enjoy the monetary credibility of ECB and began having access to loans with lower interest rates (as compared to its previously high interest rates due to higher risk premium) and access to larger pool of loanable fund from other banks within the Euro zone. This led to a lot of public infrastructure projects in the country and some with little profit prospect. Very similar story in Spain where cheap loans funded the building of many airports. In 2011, there were 20 airports handled less than 100,000 passengers a year when a minimum 500,000 was needed to make an airport profitable (SCMP, Nov 2011). Public debt climbs and when the economy turned bad as in after the Subprime Crisis in the US, these countries were left with public debt that they could neither provide service nor repay back.

10.7 Common Currency and Regional Economic Co-operation

For Common Currency to succeed it depends upon the relations that the nation shares among each other. The major and long sustaining Common currency is Euro. If we take a closer look at European Union countries, they all are similar or homogenous. But the case is not the same

in South Asia. South Asian nations differ in each and every aspect be it type of government, Government policies or the state of economy, So the implementation would be impossible. South Asia is home to two major world powerhouses i.e. India and China, then there are other economies like Pakistan, Sri Lanka, Bhutan and Nepal. Even though there is an economic co-operation organization SAARC, the relationship which these countries share is not warm. So, it may hamper the success of any such policy.

The other major problem would be the burden, which would fall upon the major players i.e. India and China. Their economy is itself in a very volatile stage they are facing their own challenges for e.g. India is already facing some major challenges such as current account deficits and poverty, FDI etc. Any such step could fatally blow them. The only benefit that it may yield is for those economies, which already are dependent on other foreign nations such as Pakistan, Afghanistan. This can be a boost for these economies, any such policy would be a bad sign for the whole region as well as the global scenario.

Having a common currency among nations reduces the ability to use monetary policy to address economic situations. It requires introducing common standards to homogenize the countries in order to reduce aberrant conditions amongst the group. Since the S. Asia nations are very volatile, heterogeneous, and undeveloped, it would be very difficult to implement such requirements.

Looking at the situation in the EU, it will be very unlikely for another shared currency to appear any time soon. The problem comes down to, is a country like Germany really ever going to be like Greece or Portugal? Differing economies need distinct currencies to fluctuate with changes in their individual economic conditions.

The pros would mostly be towards a weaker economy that has a weak currency with high volatility. A shared currency would likely bring stability to that one member. However, it would require the other members to essentially support the weaker members, and there's too much risk with those nations to band together as such. The idea of a common currency in south Asia would not be good. And one of the major reasons for this is that the South Asian nations are at different stages of development.

Some factors, which emphasise on why can't the South Asian nations have a common currency:

A. Foreign Exchange Reserves: The trouble about having a Single currency is that each participating country will have to contribute their foreign exchange reserve to protect that

single currency. When that happens, South Asian nations with weaker currency can leverage on superior nations to take on cheaper and perhaps excessive loans. So, it would be non-beneficial for nations like Singapore which would cease up assisting weaker nations.

B. Capital Mobility: Having a single currency gets rid of the charges and inconvenience of currency conversion. This would make cross-border capital transfers extra convenient. The problem about capital mobility is that greed and fear have a tendency to move capital from poorly performing nation to higher performing nation. When capital is pulled out from a poorly performing nation, the problem gets worse and the motivation for more pull-out increases. This will create an irreversible spiral effect. This trouble is applicable due to the fact that the economies in South Asia are quite individualized and different. Hence, their overall performance is not going to move in lockstep at each point of time.

At present the divergence is pronounced and the idea of a common currency would find it difficult to succeed in South Asian countries but, perhaps a vibrant political, economical and regional cooperation at later point could give a thrust to the idea of common currency in South Asian nations.

Check Your Progress-IV

Q1. What is price transparency?

Ans.-----

Q2. Define European Currency union.

Ans.-----

10.8 Financial Globalisation

Globalisation means, opening up any economy to the world. Financial globalization, by definition, means the integration of financial markets of all countries of the world into one. This is only possible provided uniformity can be brought in the terms and conditions across the globe for raising international loans. The existence of different currencies with their different degrees of convertibility prevents uniformity in the terms and the conditions for loans. Consequently, not only does the existence of different currencies act as a barrier to such integration, but it disproportionately benefits the developed countries. This problem can only

be eliminated provided a single worldwide currency is introduced. In its absence, financial globalization remains incomplete.

In a financial crisis, asset prices notice a sharp decline in value, consumers and businesses are unable to pay their debts, and financial entities face a shortage of liquidity. Often, a financial crisis is related to a bank run or panic during which investors sell their assets or withdraw money from their savings accounts because they believe that if they stay in a financial institution, the value of those assets will decrease.

Certain circumstances that could be described as a financial crisis include a global financial bubble bursting, a sovereign default, a stock market crash, or a currency crisis. Financial crises can be confined to banks or spread across a single economy, a region's economy, or worldwide economies.

There could be multiple causes for a financial crisis. Generally, when organizations or properties are overvalued, a crisis can arise and can be compounded by unreasonable or herd-like actions of investors. A rapid string of seals, for example, can result in lower asset prices, prompting individuals to dump their assets or make huge savings withdrawals when a bank failure is rumoured.

It's helpful to consider three aspects of the interplay between financial globalisation and the global financial crisis. To begin, did financial globalisation play a role in the onset of the global financial crisis? Second, how did financial globalisation affect the occurrence and spread of the crisis across countries once it had started? Third, how has financial globalisation influenced the national and international response to the crisis.

The sum of foreign assets and foreign liabilities (expressed as a ratio to GDP and termed the IFI ratio) is a useful measure of the de facto scale of cross-border financial integration. While financial globalisation also operates through the determination of asset prices and the responsiveness of international capital flows to shocks, the accumulated stocks of foreign assets and foreign liabilities reflect the history of past capital flows, plus the impact of valuation adjustments on previous positions. In addition, the level and composition of the international balance sheet matter for the exposure of individual countries to shocks to underlying asset prices and exchange rates. Finally, the net international investment position is a key state variable in many dynamic macroeconomic models.

10.9 Financial Globalisation and the Crisis

Let's divide our analysis into three parts:

- First, it is useful to ask whether financial globalisation was an important contributory factor in the origination of the global financial crisis.
- Second, conditional on the crisis occurring, we can address the mechanics of how financial globalisation affected the propagation and incidence of the crisis across countries, since some properties of financial globalisation may have amplified crisis shocks while other properties of financial globalisation may have provided a buffer that mitigated the impact of crisis shocks.
- Third, financial globalisation plausibly affected crisis management by policymakers through a variety of channels. In this section, we address each of these dimensions in turn.

10.9.1 Financial Globalisation and Sources of the Crisis

It is possible to identify two main channels by which financial globalisation contributed to the financial conditions that ultimately gave rise to the crisis.

- a) The participation of foreign investors (especially foreign banks) fuelled the accelerated growth of the asset-backed securities markets in the United States that were central in the original market panic in 2007-2008. European banks were major purchasers of asset-backed securities. In large part, these banks also obtained dollar funding in the US money markets. For this reason, the role of European banks in enabling the expansion of the US ABS markets did not jump out of the balance of payments data, although the implicit risk exposure of European parent banks grew in line with these US activities.
- b) Financial globalisation permitted rapid growth in the balance sheets of many banks. This took place at two levels. In relation to globally-active banks, the size and complexity of these banks grew rapidly, making it difficult for national regulators to adequately police risk profiles. In addition, the capacity of local banks to expand lending by tapping international wholesale markets fuelled credit growth in a number of countries.
- c) The growing role of emerging markets in the world financial system may also have contributed to the build-up of weaknesses in credit markets. In particular, the general-equilibrium impact of the demand for low-risk debt assets from emerging-market official sources and the increased supply of equity opportunities in these countries may have added fuel to the securitisation boom.

In these ways, although there is no easy way to quantify its importance relative to other factors, financial globalisation plausibly contributed to the credit market vulnerabilities that were at the origin of the global financial crisis. In essence, financial globalisation magnified the impact of

underlying distortions, such as inadequate regulation of credit markets and banks, by allowing the scaling-up of financial activities that might have faced capacity limits in autarkic financial systems. Going further, the variation in the cross-country incidence and propagation of the global crisis may be linked to differential levels and types of participation in cross-border financial trade. The rate of pre-crisis credit growth and the scale of pre-crisis current account deficits as important correlates of the scale of the decline in output and domestic expenditure during 2009. More generally, credit growth is an important leading indicator of subsequent financial crises. The scale of pre-crisis "excess" current account deficits has been associated with larger current account turnarounds over 2008-2010, which were mostly accomplished through reductions in domestic absorption. Financial globalisation plausibly contributed to rapid domestic credit growth by operating on both supply factors and demand factors. In relation to credit supply, domestic banks and the affiliates of foreign banks can raise various types of wholesale funding on international markets, with foreign investors also an important source of bank equity (both through portfolio equity and FDI). In relation to credit demand, capital inflows can contribute to a low interest rate environment and improve the net worth of domestic borrowers by pushing up domestic asset prices. For a sample of European countries, international capital inflows were correlated with domestic credit growth during the 2003-2008 pre-crisis period.

In particular, a high level of net debt inflows was associated with more rapid domestic credit growth. This is consistent with the funding channel by which domestic banks were able to expand lending capacity by raising wholesale funding on international markets. On the deficit side, a larger pool of international investors made it easier to obtain external funding; on the surplus side, the availability of foreign assets provided an alternative outlet for domestic savings.

Still, international financial integration surely increased the elasticity of capital flows to these underlying forces, both in relation to welfare-increasing factors (such as differences in demographics or productivity) and welfare-reducing factors (asset bubbles, over-borrowing distortions).

10.9.2 International Capital Movements and the Financial Crisis

To understand this, let's review three phenomena that occurred simultaneously after the 1970s.

Financial globalisation occurred in parallel with the rise of risky financial practices. At the same time as they were conquering the world, banks diversified their activities. To sustain

growth and increase revenues, major banks expanded their activities to include all financial transactions, even the most speculative and risky ones.

To reduce the risk of stocks and bonds losing value (since securities are characterised by their volatility) and hedge against the risks inherent to financial speculation, banks created increasingly complex financial products and hedging instruments – the infamous derivatives.

It might be argued that the extraordinary interconnection of global banks and financial markets has aided the spread of hazardous products to institutions all over the world, hence exacerbating the crisis' geographic reach. The globalisation of banks and financial markets, on the other hand, is not the root of the problem. In fact, by multiplying funding alternatives in the real economy, it enabled several decades of global prosperity.

Aspects of financial globalisation that are more deeply at fault include inequalities in financial flows among great economic powers, in addition to risk contagion throughout the world banking systems. One of the most fundamental causes of the current crisis is this characteristic of financial globalisation. The sub-primes were merely a catalyst.

A closer look at international capital flows over the last several decades reveals that the plentiful liquidity that encouraged borrowing and hazardous banking practises was the outcome of a significant financial imbalance between emerging countries and major Western powers. As we've seen, the financial crisis was sparked by many US consumers' failure to restructure their debt, which reduced to zero the value of the associated mortgage-backed securities. For years, Western and particularly US households borrowed from banks to buy the expensive televisions, cars and homes synonymous with the American way of life, gambling on a constant rise in real estate prices. Over a period of several years, extraordinarily low US interest rates aided this borrowing spree. This was part of the US Federal Reserve's (US central bank) and government's goal after the Internet bubble burst in 2001, which aimed to stimulate economic recovery through consumerism. Low interest rates, on the other hand, were a "mechanical" result of capital inflows into the US financial system from emerging nations. Thanks to the free movement of goods and money, these developing countries have been able to accumulate considerable (primarily dollar) currency reserves and invest their massive trade surpluses in Western economies for nearly two decades. Purchases of US Treasury bonds, which were thought to be particularly stable, were among these assets. This was accomplished through national investment funds (sovereign wealth funds) other surpluses were invested in large Western corporations' capital. As a result, there is enough of cash, in both US government

coffers and Western financial markets, helped keep interest rates down, spurring Western households to borrow and accumulate debt beyond the capacities of the financial system.

10.9.3 Financial Crisis and Banks

At a general level, periods of enhanced global risk are associated with much smaller volumes of gross capital flows, as investors refrain from making international commitments and seek to pull back from accumulated positions that were built up during normal times but look outsized in a higher-risk environment. The most dramatic turnaround took place in relation to banking-sector flows, with foreign investors draining liquid liabilities (deposits, short-term wholesale funding) from stressed banks and domestic investors similarly repatriating foreign liquid assets. In both directions, banks were the main proximate investors in other banks, so the cross-border retrenchment was part of the general breakdown in inter-bank markets during the crisis. While individually rational, the collective exit from these markets contributed to the liquidity problems that defined the acute phase of the crisis. Given the lack of an adequate international regulatory framework, cross-border liquidity runs were more difficult to forestall than domestic liquidity runs.

In passing, it's worth mentioning that the withdrawal from international markets was not uniform, with the size of the capital flow reversal depending on the investor base. Banks were more inclined to pull back from areas that were more away from their home markets geographically. In more distant host nations, foreign investors were more inclined to cut portfolio equity and debt. During a crisis, some sorts of capital flows may be expected to act as a stabilising effect. For example, if domestic asset prices fall, bargain-hunting foreign investors could be a source of additional capital inflows via portfolio investments. While this mechanism has partially operated during the crisis, it has less force in the context of a banking crisis, in view of the dullness of banking-sector balance sheets and the risks of subsequent regulatory interventions that could harm foreign investors in distressed domestic banks. For those countries suffering the most severe domestic crises, the opportunity to repatriate foreign assets might assist in domestic recovery. This has most force if there is a low (or even negative) correlation between foreign asset returns and domestic asset returns and if foreign assets are selected to provide diversification against domestic risks. However, the effectiveness of this mechanism is weaker during a global downturn in asset prices; it also is less helpful if foreign asset purchases acted to concentrate risk rather than to diversify risk. For instance, domestic speculators who had done well during the real estate boom in Ireland doubled down by making aggressive purchases in the property sector in other hot markets (Central and Eastern Europe,

United Kingdom, United States). This pattern boosted levered returns during the global real estate boom but worsened the losses once the global property prices went into reverse. Turning to the role of "international balance sheet" effects, the rise in foreign holdings has magnified the quantitative importance of the valuation channel of external dynamics.

When all other factors are equal, capital gains on overseas assets and capital losses on foreign liabilities increase the net international investment position, and such gains in external wealth can act as a stabilising influence if they are obtained during times of crisis. However, it's easy to imagine instances where valuation losses occur during a crisis, which would be a destabilising pattern. In reality, the toxic pattern of exchange rate depreciation in concert with high levels of foreign-currency debt delivered negative valuation consequences that magnified crisis dynamics in typical emerging-market crises. Because of the quality concerns with foreign balance sheet data, conducting serious empirical study on value impacts is notoriously difficult. The recorded levels of foreign assets and liabilities, in particular, are subject to large-scale revisions due to changes in survey techniques and other measurement difficulties. As a result, accurately capturing the underlying valuation impacts in the data is difficult. Furthermore, identifying the "final" owner of diverse foreign assets is difficult, especially in countries with big international financial centres. For instance, the United Kingdom reported losses on holdings of US asset-backed securities during 2008. However, it turned out that a non-trivial proportion of these losses fell on the British affiliates of foreign-owned banks, so that its FDI liabilities also declined in this period as these foreign-owned banks announced losses on these positions.

10.9.4 Valuation Channel

In working out the role played by the valuation channel during the current crisis, a number of factors have to be taken into consideration.

- 1) During the crisis, the substantial global co-movement in stock prices meant that each country's overall net equity position was crucial in deciding the distribution of gains and losses. Because of the asymmetric positions of the two groups in terms of portfolio equity and FDI net holdings, the general pattern was that advanced economies lost and emerging markets benefited.
- 2) Foreign investors in loss-making asset-backed securities were predominantly from other advanced economies during the 2008-centered phase of the crisis. In contrast, investors from emerging markets (mainly official investors) held safe government-backed securities

and so were not exposed to the meltdown in the ABS markets. Taking a longer and broader view of the crisis, the full attribution of losses on debt positions is incomplete, since there are typically long delays before losses on bank loan books are fully acknowledged. Over time, the scale of national and sectoral debt burdens in Europe makes it likely that external balance sheet adjustment will partly take place through further debt write downs.

- 3) Exchange rate movements have a primary role in determining valuation effects, since foreign assets are typically denominated in foreign currency and, especially for advanced economies, foreign liabilities typically have a large domestic-currency component. During 2008, the appreciation of the US dollar constituted a capital loss for the United States but a capital gain for the many emerging markets that maintained "long dollar" positions, largely consisting of high levels of dollar-denominated official reserves. In contrast, the sizeable depreciation of Sterling during 2008 provided a valuation gain to the United Kingdom, while Australia and New Zealand also enjoyed sizeable currency-related valuation gains during 2008. Within the euro area, both foreign assets and foreign liabilities are mainly denominated in euro, so that the exchange rate component of the valuation channel is weaker for these countries than for countries with independent exchange rates. The currencies of many emerging markets also depreciated during 2008. Historically, this would have been problematic due to high levels of foreign-currency debt. However, the accumulation of large foreign-currency reserves meant that domestic currency depreciation now was associated with a capital gain on foreign assets, while the shift from foreign-currency debt to equity-type instruments reduced the impact on the liability side of the international balance sheet.
- 4) Overall return on foreign assets and foreign liabilities is determined by international investment income flows as well as by capital gains and losses. The general decline in interest rates in the advanced economies during the crisis constituted a reduction in net international payments on the "short debt" positions of these economies. Since 2010, a partial exception has been the euro area periphery, to the extent that rising spreads on sovereign debt liabilities have offset the lower policy interest rates.

The expansion of mortgage loans – the renowned subprime loans – issued to low-income households precipitated the crisis in this scenario. Interest rates were initially quite low to entice clients, but after a few years, they considerably climbed. Subprime loans were particularly popular in the early 2000s, when the US economy was booming and traders were confident. These loans were given to about six million people in the United States, the majority of whom

were low-income. However, these sub-primes were transformed into securities, which were mixed which were mixed with other secured mortgage loans and traded on the financial markets. This “securitisation” practice presented the triple advantage of being very profitable for banks, reducing their mortgage credit risks and dispersing the risks throughout the financial system. The practice grew exponentially in the past decade, spurred in particular by a range of political measures. As banks increasingly threw themselves into the race for profitable short-term financial operations, the volume and trading of these securities multiplied.

Because of the interwoven nature of global finance, assets tied to subprime loans were amassed in all institutions and on all financial markets around the world. The issue stemmed from the fact that many subprime borrowers had to default on their loans after only a few years because they couldn't keep up with the dramatic increase in their monthly payments. The rise in US interest rates that began in 2004 and the unanticipated drop in real estate prices that began in 2006 exacerbated these defaults. The securities tied to these sub-primes swiftly lost value, revealing the true toxicity of complex financial products (which included securities related to subprime loans). Banks no longer had any confidence in the financial products available on the market and stopped transacting. A gigantic financial paralysis followed, initiated by the inter banking crisis of July 2007. Major banks found themselves totally or nearly bankrupted. Cascading bank failures led to a credit shortage, which blocked investment and corporate operations, plunging the world into a deep economic recession – the first to touch so many countries simultaneously.

Check Your Progress- V

Q1. Briefly explain the relationship of banks and financial crisis.

Ans.-----

Q2. What do you mean by the channel of valuation?

Ans.-----

10.10 Summary

In this unit, we have studied about common currency, common market its advantages and disadvantages of common currency. We have learnt about trade blocs as well. Common currency has main impact on price transparency and price stability. It helps in expanding business in countries as well as regional economic cooperation. The first common currency

union the European Union is also studied. We can consider financial globalisation to have contributed to the origination of the crisis by enabling the scaling-up of the US securitisation boom that was the proximate trigger for the crisis -- it is difficult to imagine that the growth in these credit markets would have been of similar magnitude without the participation of foreign investors. In addition, financial globalisation also had a central role in the emergence of large and persistent differences in credit growth and current account imbalances across countries -- these imbalances would play a central role in determining the cross-country incidence and propagation of the original crisis.

10.11 Questions for Practice

A. Short Answer Type Questions

- Q1.Explain all the conditions to make a monetary union?
- Q2. What are the advantages and disadvantages of monetary union?
- Q3.Explain financial Globalisation and Sources of the Crisis.
- Q4. Explain the followings:
- a) Trading Blocks
  - b) Single currency
- Q5.Financial Globalisation Explain Sources of the Crisis of Financial Globalisation.
- Q6. Explain International capital movements and financial crisis.
- Q7.Explain the advantages and disadvantages of RTAs
- Q8.What are the Common Currency and Regional Economic Co-operation?
- Q9.Define financial crisis and banks.

B. Long Answer Type Questions

- Q1.What are the advantages and disadvantages of common currency?
- Q2.Explain common currency and regional economic cooperation
- Q3.What are the conditions to make a monetary union?
- Q4.Describe the advantages and disadvantages of European Currency Union.
- Q5.What is financial globalisation? Explain the reasons of financial crisis.

10.12 Suggested Readings

- Paul A. Samuelson and William D. Nordhaus: Economics: An Introduction
- Sen, S: Global Finance at Risk
- Sodersten, B. and Reed, G: International Economics

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

The Motto of Our University
(SEWA)

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

SELF-INSTRUCTIONAL STUDY MATERIAL FOR JGND PSOU

ALL COPYRIGHTS WITH JGND PSOU, PATIALA

**JAGAT GURU NANAK DEV
PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

CORE COURSE (CC): ECONOMICS

BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS

SEMESTER- IV

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

Website: www.psou.ac.in

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

DR. PINKY

Assistant Professor in Economics

JGND PSOU, Patiala

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)
SYLLABUS
BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS
SEMESTER-IV

MAX. MARKS: 100

INTERNAL: 30

PASS: 35%

EXTERNAL: 70

TOTAL CREDITS: 6

OBJECTIVE

This course tells about the determinants of international trade as well as international trade policy in theory and practice.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

Theories of International Trade: Nature, scope and importance of International Economics

Theories of Absolute Advantage, Comparative Advantage and Opportunity Costs. Heckscher-Ohlin Theory. Factor Price Equalisation. Gains from trade, their measurement and distribution.

Terms of trade, secular-deterioration hypothesis.

Commercial Policy: The theory of tariffs, Optimum and effective rate of tariff, inter-relationship between trade, aid and economic development.

The theory of economic integration among nations; forms of economic integration. The theory of Customs Union.

SECTION – B

Balance of Payments, Exchange Rate and Trade Structure: The process of adjustment in the balance of payments. The concept of foreign trade multiplier. Fixed Vs. flexible exchange rates and their relative merits and demerits.

Structure of trade: trade between developing and developed countries. Unequal Exchange and its impact on Balance of Payments.

Current problems of trade and finance of developing countries.

International Monetary System: IMF and international monetary system, present international monetary system, problems of international liquidity. Proposals for international monetary reforms.

New International Economic Order: Role of common currency in regional blocs and common markets. Financial Globalization and Financial crises: Causes and case studies.

RECOMMENDED READINGS:

1. Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
2. Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
3. Bo Sodersten: International Economics, IInd Edition, Macmillan Press, London, Reprint 1990.
4. C.P. Kindleberger: International Economics, Richard Irwin, Homewood, Illinois, Indian, Edition 1977.

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)
CORE COURSE (CC): ECONOMICS
BLAB32401T: INTERNATIONAL ECONOMICS
SEMESTER -IV

SECTION A

UNIT NO	UNIT NAME
Unit 1	International Trade: Nature, Scope and Importance ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ: ਕੁਦਰਤ, ਸਕੋਪ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ
Unit 2	Theories of Absolute Advantage and Gains from Trade: Measurement and Distribution ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ: ਮਾਪ ਅਤੇ ਵੰਡ
Unit 3	Terms of Trade, Secular-Deterioration Hypothesis ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ
Unit 4	Commercial Policy: The Theory of Tariffs, Optimum and Effective Rate of Tariff ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ - ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ
Unit 5	Theory of Economic Integration Among Nations; Forms of Economic Integration. The Theory of Customs Union ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ

SECTION B

UNIT NO:	UNIT NAME
Unit 6	Balance Of Payments and Exchange Rate ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ
Unit 7	Structure Of Trade: Trade Between Developing and Developed Countries. Unequal Exchange and Its Impact on Balance of Payments. ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ, ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਬੋਪ ਐੱਸ ' ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
Unit 8	IMF and International Monetary System IMF ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
Unit 9	Present International Monetary System, Problems. Proposals And Reforms ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ
Unit 10	Common Currency and Common Market Financial Globalisation and Financial Crisis ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਆਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 1: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ: ਕੁਦਰਤ, ਸਕੋਪ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ

INTERNATIONAL ECONOMICS: NATURE, SCOPE AND IMPORTANCE

ਸੰਰਚਨਾ

1.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

1.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਰਥ

1.3 ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ

1.4 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

1.5 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ

1.6 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸਕੋਪ

1.7 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

1.8 ਸੰਖੇਪ

1.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

1.10 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਕੀਡਿੰਗ

1.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪਾਠ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ:

- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ
- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ
- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਦਾਇਰੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ

- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ

1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ Alfred Marshall ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ; ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਸੀਮਿਤ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਟੀਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਘੱਟ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ।

ਮਿਲਟੀਆਡਜ਼ ਚਾਚੋਲੀਡਜ਼ (Miltiades Chacholiades) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ"। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੰਦ, ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਵੀ . ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਅਸੀਮਿਤ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ, ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ, ਕਿਰਤ, ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਤਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਦੇਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪੈਦਾ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਆਧਾਰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

1.2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਰਥ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of International Economic)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਪਰਸਪਰ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਾਸਰਮੈਨ ਅਤੇ ਹਾਲਟਮੈਨ (Wasserman and Haltman) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਇਸ ਲਈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਰਣਨਾਤਮਕ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

(1) ਸਿਧਾਂਤਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ (Theoretical International Economics)- ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਗਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

- **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸਿਧਾਂਤ (Pure Theory of International Economics) :** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸਿਧਾਂਤ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ, ਵਪਾਰ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਦਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸੂਖਮ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।
- **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਿਧਾਂਤ (Monetary Theory of International Economics)** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਿਧਾਂਤ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ

ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

(2) ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ (Descriptive International Economics): ਇਹ ਉਸ ਸੰਸਥਾਗਤ ਮਾਹੌਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ IMF, WTO, World Bank, ਅਤੇ UNCTAD ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ (ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੀਤੀਗਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਉਹੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਰਾਹੀਂ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਹਾਰਤ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਇਕ ਪਰਸਪਰ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਵਾਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁੱਧ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਲਾਭ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਪਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਹੱਲਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1.3 ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (Internal and International Trade)

ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਉਹੀ ਸਾਧਨ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ

ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਵਪਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਕ ਇਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ:

- (1) **ਫੈਕਟਰ ਮੋਬਿਲਿਟੀ (Factor Mobility):** ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ, ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅੰਤਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ; ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੋਬਾਈਲ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ।
- (2) **ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ (Different Currencies):** ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਮੁਦਰਾ ਇਕਾਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਡਾਲਰ, ਯੋਨ, ਪੈਂਡ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਫਰੈਂਕ, ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਦਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- (3) **ਆਰਥਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ (Economic Environment)-** ਆਰਥਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਹੌਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਕਾਰਕ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- (4) **ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (Product Mobility)-** ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਮੁਫਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਲਾਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਡਿਊਟੀ ਅਤੇ ਕੋਟੇ, ਐਕਸਚੇਂਜ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਅੰਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਿਸੇ

ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਵਾਜਾਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅੰਤਰ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਘੱਟ ਮੋਬਾਈਲ ਹਨ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ - ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਨ, ਵਪਾਰ, ਖਪਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਲਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਗੀਆਂ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਖਾਸ ਕੰਮ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ, ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜੋ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਾਖਾ ਵਜੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸਾਧਨ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ।
2. ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (EU) ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਖੇਤਰ (NAFTA), ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ (ਓਪੇਕ), ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ (ਆਸੀਆਨ), ਖੇਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸੰਘ (ਸਾਰਕ), ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਨ ਅਥਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰ, ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਵੈ-ਹਿੱਤ ਦੁਆਰਾ ਸੇਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

3. ਉਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੰਗ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਉਚਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਗ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤਰੀਕੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ।

4. ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲੇਸੇਜ਼-ਫਾਇਰ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਕਸ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ, ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਖੇਡ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨਿਯਮਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਕਲਪਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼, ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਰਗਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-I

Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

1.4 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of International Trade)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

- ਇਹ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ (It is An Art and as well as Science): ਕਲਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਉਪਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ 'ਕਰਨ' ਨਾਲ ਹੈ। ਅਤੇ

ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੋਵੇਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ (It Critically Examines the Theories Related to International Economics): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਹਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪਹਿਲੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਵਰਣਨ ਹੈ (It is the Systematic Description of all the Aspects Related to International Economics): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਪਾਰ, ਗਰੀਬੀ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨਯੋਗ (Descriptive in Nature): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ *IMF*, *WTO*, ਅਤੇ *UNCTAD* ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਵੀ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ (It is Dynamic): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

1.5 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ (Subject matter of international Economics)

ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਪਸ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਮੈਕਰੋ ਡੋਮੇਨ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ:

1. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (International Trade):** ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਥਿਰ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸੌਦੇ, ਮੰਗ, ਸਪਲਾਈ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ, ਸੂਖਮ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੋਂ ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਪਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਕਿਉਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਸੀ ਲਾਭ ਲਈ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਹ ਲਾਭ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਲਵਾਯੂ, ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਕ ਉਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼, ਘਰੇਲੂ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੰਤਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੁਕਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਜਿਹੇ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਘਰੇਲੂ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
2. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤ (International Finance):** ਇਹ ਇੱਕ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੁੱਦਾ ਹੈ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਜਾਂ ਘਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਇਸਦੀ ਮੁਦਰਾ ਲਈ ਸਰਵੋਤਮ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਤੁਰੰਤ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਹਤਮੰਦ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1.6 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਸਕੋਪ (Scope of International Economics)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੰਕਲਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤ, ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਆਦਿ। ਇਹ ਦੋਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕ, ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ।

1. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਥਿਊਰੀ** (Theory of International Trade): ਇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਭ, ਆਦਿ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ, ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਹੈਕਸ਼ਰ-ਓਹਲਿਨ ਸਿਧਾਂਤ, ਆਦਿ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਣਤਰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਕਰਣ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ, ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ।
2. **ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ** (Theory of Commercial Policy): ਇਹ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਪਾਰਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਰਿਫ, ਕੋਟਾ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਈ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਤੰਤਰ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਇਹ ਖੇਤਰ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ।
3. **ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ** (Theory of Foreign Exchange): ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. **ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ** (Balance of Payments): ਵਪਾਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਰਥਿਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਇਸ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। BOP ਵਿੱਚ

ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨੀਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਖਾਤਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ (ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਸਰਪਲੱਸ) ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪਕ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ 'ਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ.

5. **ਭੁਗਤਾਨ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂ ਓਪਨ-ਇਕਨਾਮੀ ਮੈਕਰੋਇਕਨਾਮਿਕਸ** (Balance of Payment Adjustments or Open-Economy Macroeconomics): ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਈ ਵਾਰ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਜਾਂ ਡੈਬਿਟ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ *BOP* ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ *BOP* ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖੁੱਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਮੈਕਰੋਇਕਨਾਮਿਕਸ ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਤੁਲਨ (ਸਥਿਰਤਾ) ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਤੁਲਨ (*BOP* ਸੰਤੁਲਨ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।
6. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ** (International Economic Institutions): ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਸਮਾਯੋਜਨ, ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ (IBRD) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (*IMF*), ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਘ (*IDA*), ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤ ਨਿਗਮ (*IFC*), ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ। ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ (*UNCTAD*), ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ (*WTO*) 'ਤੇ. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇਹਨਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।
7. **ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ** (Globalization): ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਏਕੀਕਰਨ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

8. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਰਥਿਕਤਾ** (International Political Economy): ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਉਪ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-II

Q1 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇੱਕ ਕਲਾ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

1.7 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (Importance of International Economics)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ, ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਰਾਜ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ** (To understand Importance of International Trade): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਲਫਰੇਡ ਮਾਰਸ਼ਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ।" ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਇੰਜਣ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ।

2. **ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ** (To Manage Exchange Rate Fluctuations): ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਕਈ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਲਗਾਤਾਰ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ (ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੂਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨਿਵੇਸ਼, ਵਿਕਾਸ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਚਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
3. **ਢੁਕਵੀਂ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ** (To Adopt Appropriate Commercial Policy): ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ (ਟੈਰਿਫ, ਕੋਟਾ, ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਨਿਰਯਾਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਸਬਸਿਡੀਆਂ, ਐਕਸਚੇਂਜ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਅਤੇ ਹੋਰ) ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਨਿਵੇਸ਼, ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ/ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਲਈ ਘਰੇਲੂ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨੀਤੀਆਂ ਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।
4. **ਕਾਰਕ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ** (Impact of Factor Mobility) ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੋਬਾਈਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨੇ ਮੋਬਾਈਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਪਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਰਤ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੋਬਾਈਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
5. **ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ** (Importance of Economic Integration) ਸਾਨੂੰ NAFTA (ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ), SAFTA, ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਰਗੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਪਾਰਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।
6. **MNCs ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦਾ ਉਭਾਰ** (The upsurge of MNCs and International Organizations): ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ II ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਧ ਰਹੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। *MNCs* ਇਸ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ *MNCs* ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਨੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, *IMF* ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, *GATT*, *WTO*, ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਜਨਮ

ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਹੋਰ ਮਹੱਤਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

7. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ** (To Solve International Economic Problems): ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਏਕੀਕਰਣ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਲ 2008 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। .

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-III

Q1 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

1.8 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਪਰਸਪਰ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਖੇਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਈਕ੍ਰੋਇਕਨਾਮਿਕਸ ਨੂੰ ਖੁੱਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤ, ਜੋ ਕਿ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਇੰਜਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਾਂਝੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸਾਧਨਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼। ਇਹ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਕਸਤ

ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

1.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?
- Q2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੀ ਹੈ?
- Q3. ਤੁਸੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
- Q4. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ?
- Q5. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਰੋ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਿਖੋ।
- Q2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸੋ।
- Q3. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ?
- Q4. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਿਉਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ?

1.10 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗ (Suggested Readings)

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9thedition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10thedition, 2011.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Appleyard D., Field A. and S. Cobb (AFC), International Economics, 6th edition, 2008
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rdedition. Macmillan, 1994.

- D. Petropoulou, A. Vanags (UL) International Economics. The University of London, Subject Guide, 2011.
- Feenstra, R. Advanced International Trade. Princeton University Press, 2004.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 2: ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ: ਮਾਪ ਅਤੇ ਵੰਡ

THEORIES OF ABSOLUTE ADVANTAGE, GAINS FROM TRADE:
MEASUREMENT AND DISTRIBUTION

ਸੰਰਚਨਾ

2.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

2.2 ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

2.2.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ

2.2.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

2.2.3 ਆਲੋਚਨਾ

2.3 ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ

2.3.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ

2.3.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

2.3.3 ਆਲੋਚਨਾ

2.4 ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ

2.4.1 ਨਿਰੰਤਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ

2.4.2 ਵਧਦੀ ਅਵਸਰ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ

2.4.3 ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ

2.5 ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਥਿਊਰੀ ਦਾ ਹੈਕਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰੀ

2.5.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ

2.5.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

2.5.3 ਆਲੋਚਨਾ ਸ

2.6 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ

2.6.1 ਕਾਰਕ-ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

2.6.2 ਫੈਕਟਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਇਕੁਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਥਿਊਰਮ ਦਾ ਹਿਕਸੀਅਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

- 2.6.3 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਲਰਨਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
- 2.6.4 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੇਡਰਸਟਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
- 2.6.5 ਕਿੰਡਲਬਰਗਰ ਦਾ ਕਾਰਕ ਮੁੱਲ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
- 2.6.6 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ

2.7 ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ: ਅਰਥ

- 2.7.1 ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ
- 2.7.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਰਤਾਂ

2.8 ਸੰਖੇਪ

2.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

2.10 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

2.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਭ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਨ
- ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ
- ਹੇਕਸਚਰ-ਉਹਲਿਨ ਥਿਊਰੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ
- ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ
- ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮਾਪ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ

2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ Adam Smith ਦੁਆਰਾ 1776 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿਤਾਬ, ਦ ਵੈਲਥ ਆਫ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੇ ਨੇ 1819 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਿਆਸੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਸੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਸਤੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ

ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਾਪੇਖਿਕ ਮਾਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2.2 ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Absolute Advantage)

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਕੂਲ Mercantilists, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਇਹ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ “ਵੇਲਥ ਆਫ ਨੇਸ਼ਨਜ਼” ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, “ਇਹ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹਰ ਸੂਝਵਾਨ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ ਜੋ ਖਰੀਦਣ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਆਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇਣਗੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਨਿੱਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਚਰਣ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁਰਖਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਸਸਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਪਜ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇ।” ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਅੰਤਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਪੇਖਿਕ ਲਾਭ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ।

2.2.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Assumptions)

1. ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।
2. ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ।
3. ਨਿਰਯਾਤ ਆਯਾਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਪਾਰਕ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਵਪਾਰ ਘਾਟੇ ਜਾਂ ਸਰਪਲੱਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ।
4. ਕਿਰਤ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਕਾਰਕ ਹੈ।
5. ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਟਰਨ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2.2.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (Explanation)

ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਪੂਰਨ ਲਾਭ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੌਮ ਦੀ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਲਈ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ। ਸਮਿਥ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਉਸ ਵਸਤੂ

ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੂਜੀ ਕੋਮ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ (ਜਾਂ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ)। ਇਸ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇਸ (ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਭ) ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੂਜੀ ਕੋਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ (ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ) ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ, ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਵਸਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂ ਲਈ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ (ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ ਆਉਟਪੁੱਟ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ 8 ਕਿਲੋ ਕਣਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 1 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ 1 ਬੁਸ਼ਲ ਕਣਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ 3 ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 1 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ 7 ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

TABLE 1: ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ

	ਭਾਰਤ	ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ
ਕਣਕ	8	1
ਕੱਪੜਾ	3	7

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ।

ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਕਣਕ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਅੱਠ ਗਜ਼ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਕੱਪੜੇ (8C) ਲਈ 8 ਬੁਸ਼ਲ ਕਣਕ (8W) ਬਦਲਦਾ ਹੈ:

1. ਭਾਰਤ 5C ਵਧਦਾ ਹੈ (ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ 3C ਲਈ ਸਿਰਫ 8W ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ)। ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦਾ ਲਾਭ 5C (ਭਾਵ, 8C - 3C) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਾਂ ਭਾਰਤ 1.7 ਆਦਮੀ-ਘੰਟਾ ਜਾਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਰਤ ਸਮਾਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
2. ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ 8W ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ 8 ਆਦਮੀ-ਘੰਟੇ ਲੇਬਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 1W ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ 1 ਆਦਮੀ-ਘੰਟੇ ਲੇਬਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ 8 ਆਦਮੀ-ਘੰਟੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 56 ਕੱਪੜੇ (56C) ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 1 ਆਦਮੀ-ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ 7C ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, 8 ਘੰਟੇ ਦਾ ਲੇਬਰ ਟਾਈਮ 56C (8 ਘੰਟੇ ਗੁਣਾ 7C) ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3. 56C 'ਚੋਂ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਭਾਰਤ ਨਾਲ 8C ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ 48C (56C-8C) ਵਧਦਾ ਹੈ ਜਾਂ 6.85 ਮੈਨ-ਘੰਟੇ ਲੇਬਰ ਟਾਈਮ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਹ ਥਿਉਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਦਤਰ ਬਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ (ਪੂਰਾ ਲਾਭ) ਹਨ।

2.2.3 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ (Criticisms)

ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

2.3 ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੀ ਥਿਉਰੀ: ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੇ (Theory of Comparative Advantage)

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਸਤੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਾਪੇਖਿਕ ਮਾਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਸੀਮਤ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਹਨ, ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰ ਪੂਰਨ ਲਾਭ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੇ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ, ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੋਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ (ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ) ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਸੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੂਰਨ ਨੁਕਸਾਨ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸੇ ਅਨੁਪਾਤ. ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਰਾਸ਼ਟਰ (ਪੂਰਣ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰ) ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਉਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਉਹ ਵਸਤੂ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪੂਰਨ ਨੁਕਸਾਨ (ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨੁਕਸਾਨ) ਵੱਧ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਕੌਮ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ।

ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2.3.1 ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Assumptions of the Theory)

ਰਿਕਾਰਡੋ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਧਾਰਤ ਕੀਤਾ:

1. ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ
2. ਮੁਫਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ
3. ਹਰੇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਰਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪਰ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਚੱਲਤਾ
4. ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਲਾਗਤ
5. ਕੋਈ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਖਰਚ ਨਹੀਂ
6. ਕੋਈ ਤਕਨੀਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ
7. ਕਿਰਤ ਸਮਰੂਪ ਹੈ
8. ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਜਾਂ ਕੀਮਤ ਇਸਦੀ ਕਿਰਤ ਸਮੱਗਰੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ

2.3.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (Explanation of the Theory)

ਰਿਕਾਰਡੋ ਨੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕਿਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਤਹਿਤ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਲ ਦੇ ਕਿਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਜਾਂ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕਿਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਲਈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਸਮਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਕਿਰਤ ਸਮਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਖਲਾਈ, ਯੋਗਤਾ, ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਬਰਲਰ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ "ਬਚਾਅ" ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸਰਹੱਦਾਂ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਕਿ ਇਸਦੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਹੈ।

TABLE 2: ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ

ਉਤਪਾਦਨ	ਭਾਰਤ	ਸ਼ਿਰੀਲੰਕਾ
ਕਣਕ	8	1
ਕਪੜਾ	3	2

ਦੇ ਟੇਬਲ 1 ਅਤੇ ਟੇਬਲ 2 ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਹੁਣ 7C ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਰਫ 2 ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦਮੀ-ਘੰਟਾ (2C) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਣਕ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਕੱਪੜਾ ਦੇਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਕਣਕ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ 1.5 ਗੁਣਾ (3:2) ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕਣਕ ਵਿੱਚ 8 ਗੁਣਾ (8:1) ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਕੱਪੜੇ (3:2) ਨਾਲੋਂ ਕਣਕ (8:1) ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ।

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਟੇਬਲ 2 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਵਰਕਰ ਕਣਕ ਦੀ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ (W) ਜਾਂ 2 ਯੂਨਿਟ ਕੱਪੜੇ (C) ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ 1W ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ 2C ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਜ਼ਦੂਰ 8 ਯੂਨਿਟ ਕਣਕ ਜਾਂ 3 ਯੂਨਿਟ ਕੱਪੜਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਯੂਐਸ ਵਿੱਚ 1W ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਇਸ ਲਈ $= 3/8 = 0.37$ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। (ਨੋਟ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਲਮ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ੀਲੰਕਾ 2/1 ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ)। ਬਿੰਦੂ 4 ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1W ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ 0.37 ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਣਕ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਕੀਮਤ $0.5 (1W/2C)$ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ $2.6 (8/3)$ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਕਣਕ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕੱਪੜਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕਣਕ ਦਰਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੀ ਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰ place ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ 3C ਲਈ 8W ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦੇਵਾਂ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ 1 ਆਦਮੀ-ਘੰਟੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸ਼ੀਲੰਕਾ ਤੋਂ 3C ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਈ 8W ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੀਲੰਕਾ 16C ਲਈ 8W ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ 8 ਮੈਨ-ਘੰਟੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਭਾਰਤ ਤੋਂ 8W ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 16C ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਵੀ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਤੋਂ 8W ਲਈ 3C ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ 8W ਲਈ 16C ਤੋਂ ਘੱਟ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਪਸੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਵਪਾਰ ਲਈ ਸੀਮਾ $3C < 8W < 16C$ ਹੈ। 3C ਅਤੇ 16C ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਲਾਅ 13C ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 8W ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 8C ਲਈ 8W ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ 5C ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਨੂੰ 8C (16C8C) ਦਾ ਲਾਭ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ 13C ਲਈ 8W ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਅਨੁਪਾਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ 10C ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ (ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ। ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ 3C ਲਈ 8W ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ 3C ਵਧੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰ ਸੰਭਵ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੋਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ (ਪੂਰਾ ਨੁਕਸਾਨ) ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

2.3.3 ਥਿਉਰੀ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ (Criticisms)

1. ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਜਰਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਚੁਨ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਕਸਰ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕੋ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਜਰਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
2. ਖਾਸ ਵਪਾਰਕ ਉੱਦਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਅਜਿਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਾਹਰਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਆਮ ਆਬਾਦੀ ਲਈ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਤੀਜੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋਣਗੇ।
3. ਮੰਗ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਮਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਐੱਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭੋਜਨ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ -I

Q1 ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

2.4 ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ (Opportunity Cost)

ਰਿਕਾਰਡੀਅਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕਿਰਤ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਰਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਗੈਟਫ੍ਰਾਈਡ ਹੈਬਰਲਰ ਨੇ 1933 ਵਿੱਚ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਥਿਊਰੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਅਵਸਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਇੱਕ ਸੈਕਿੰਡ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਇਕਾਈ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਸਰੋਤ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ Good X ਦੀ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਰੋਤ ਗੁਡ Y ਦੀਆਂ ਦੋ ਯੂਨਿਟਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਫਿਰ, X ਦੀ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਸਤੂ Y ਦੀਆਂ ਦੋ ਯੂਨਿਟਾਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਦਾ। ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਨੂੰ 'ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਵ' ਜਾਂ 'ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ' ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਲਈ ਘੱਟ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਉਸ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

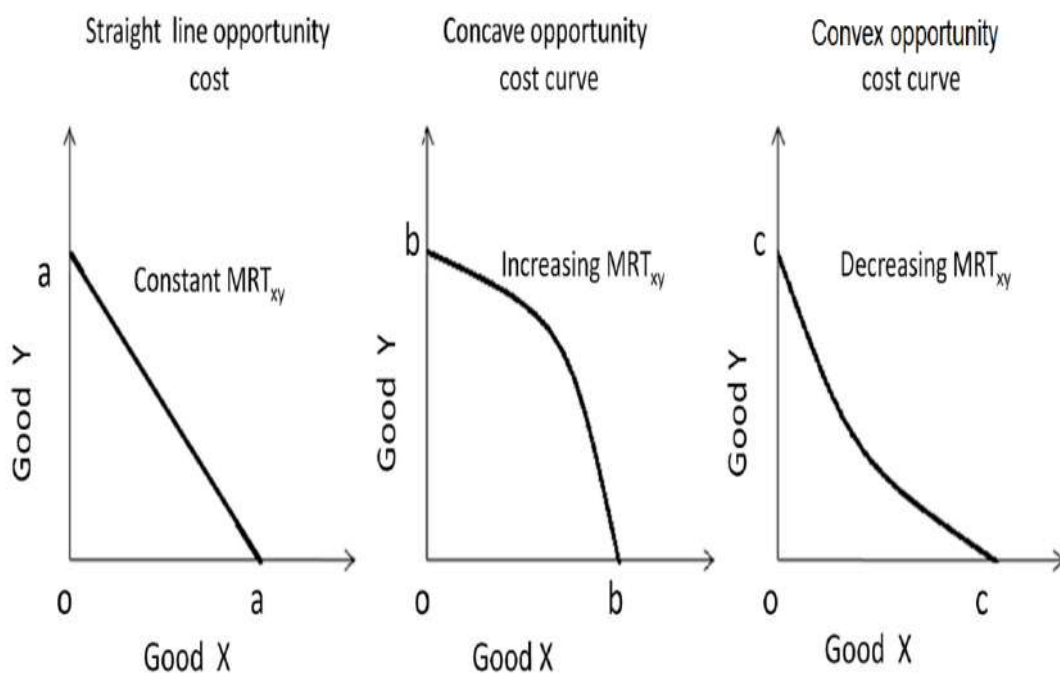
ਧਾਰਨਾਵਾਂ:

1. ਦੋ ਦੇਸ਼ ਹਨ।
2. ਦੋਵਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ।
3. ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਕਾਰਕ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ।
4. ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ।
5. ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇਸਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
6. ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇਸਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।
7. ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ।
8. ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੈ।

9. ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ
10. ਕਾਰਕ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੋਬਾਈਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕਾਰਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਬਾਈਲ ਹਨ
11. ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਵਪਾਰ ਹੈ

ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਦੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਜੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਜਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਦੀ ਢਲਾਣ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਦਰ (MRT) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। MRT ਇੱਕ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ Good X ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਇਕਾਈ Good Y ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੂਲ ਤੋਂ ਉਤਤਲ ਜਾਂ ਉਤਪੱਤੀ ਤੱਕ ਅਵਤਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਚਿੱਤਰ 1 ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ MRT ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਥਿਰ ਹੈ, ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ।

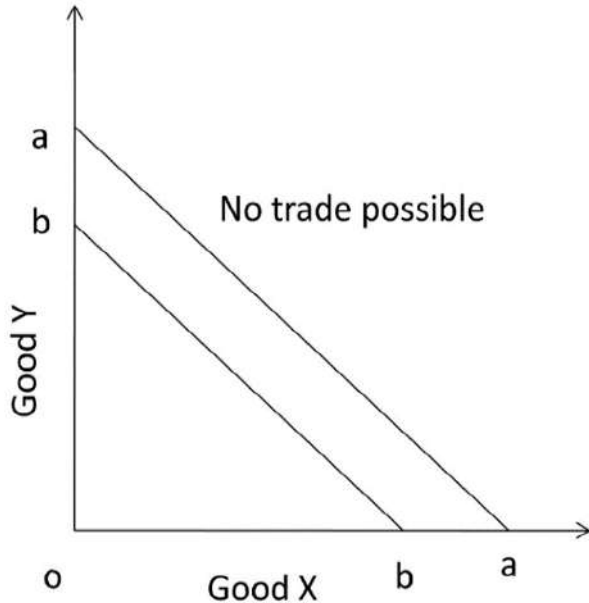
ਚਿੱਤਰ 1

ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰਾਂ ਜਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

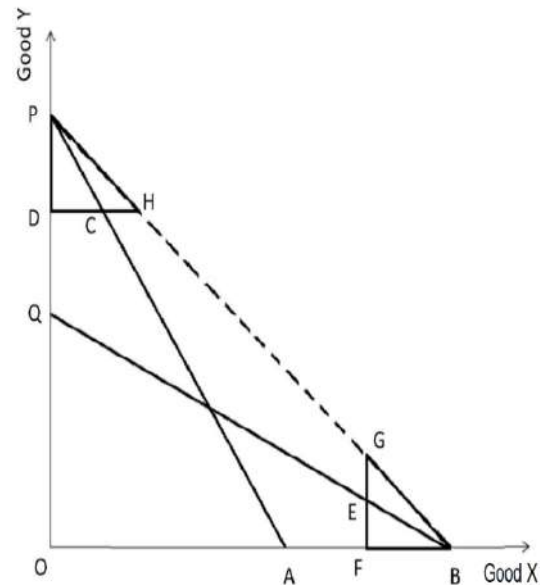
2.4.1 ਨਿਰੰਤਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (Constant Opportunity Cost and International Trade)

ਜਦੋਂ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ MRT ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਇੱਕ ਡਿੱਗਦੀ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਵਕਰ

ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੋਣ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰ 2 ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ), ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 2

ਚਿੱਤਰ 3

ਵਪਾਰ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋਣ। ਚਿੱਤਰ 3 ਵਿੱਚ, PA ਅਤੇ QB ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦੇਸ਼ A ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਮੌਕੇ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਹਨ। ਆਟੋਰਕੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਜੇਕਰ ਕਾਉਂਟੀ A ਆਪਣੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ, ਭਾਵ, PA ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਬਿੰਦੂ C 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਵਾਈ ਦੀ DO ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ X ਦੀ DC ਮਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਕਾਉਂਟੀ B ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਿੰਦੂ E ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ, ਭਾਵ, QB ਲਾਈਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ X ਦੀ FO ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ Y ਦੀ EF ਮਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, PA ਲਾਈਨ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੜ੍ਹੀਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਗੁਡ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। Y, ਜਦੋਂ ਕਿ QB ਲਾਈਨ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਨੂੰ ਵਸਤੂ X ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਈ, ਦੇਸ਼ A ਵਸਤੂ Y ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਸਤੂ X ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ A ਸਿਰਫ਼ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ Y ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਲਾਈਨ PA 'ਤੇ ਵਧੀਆ Y ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ OP ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ B ਵਧੀਆ X ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ OB ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ B ਆਪਣੀ ਮੌਕੇ ਲਾਗਤ ਲਾਈਨ QB 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗਾ X ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਸਤੂ-ਕੀਮਤ ਲਾਈਨ PB ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਗੇ।

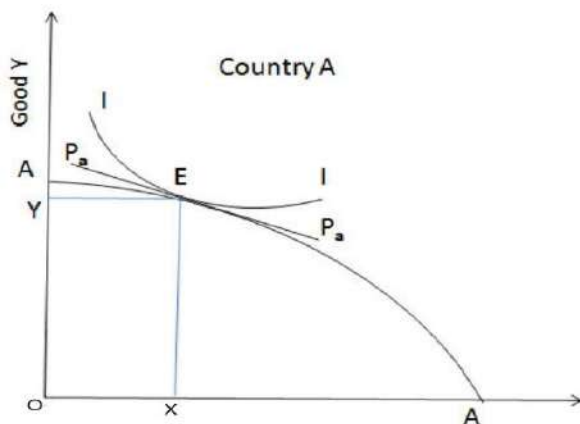

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਬਿੰਦੂ H 'ਤੇ ਦੇਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਦੇਸ਼ A ਚੰਗੀ Y ਦੀ PD ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ DH ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਗੁਡ X ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ A ਗੁਡ X ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, $CH = (DH-DC)$ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ B ਬਿੰਦੂ G 'ਤੇ ਦੇਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ BF ਦੀ ਗੁਡ X ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ FG ਦੀ FG ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ, ਦੇਸ਼ B ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ $GE = (GF-EF)$ ਮਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਚੰਗਾ ਵਾਈ।

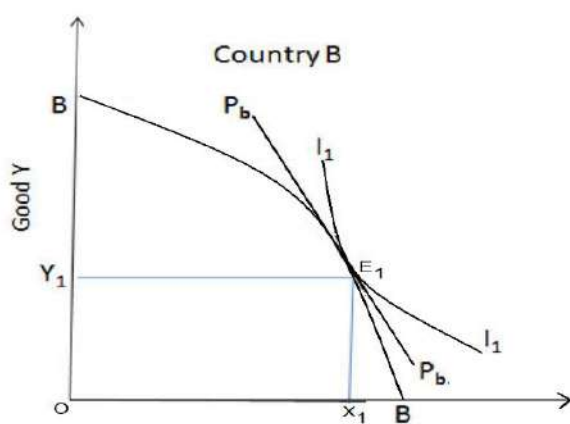
2.4.2 ਵਧਦੀ ਅਵਸਰ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (Increasing Opportunity Cost and International Trade)

ਜੇਕਰ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ MRT ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਮੂਲ ਤੋਂ ਉਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਚਿੱਤਰ 4 ਵਿੱਚ, AA ਚਿੱਤਰ 5 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ A ਅਤੇ BB ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਹੈ। ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ X ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ, ਵਸਤੂ Y ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A ਵਸਤੂ X ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਸਤੂ Y ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦੇਸ਼ E 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ AA ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ, ਭਾਵ, II ਕਰਵ ਨੂੰ ਟੈਂਜੈਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਦੇਸ਼ A ਚੰਗੀ X ਦੀ OX ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੀ Y ਦੀ OY ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ E 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ AA ਦੀ ਢਲਾਨ ਨੂੰ $P_a P_a$ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਈਨ. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਚਿੱਤਰ 5 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ B E_1 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ BB ਟੈਂਜੈਂਟ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ, ਭਾਵ, $I_1 I_1$ ਕਰਵ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

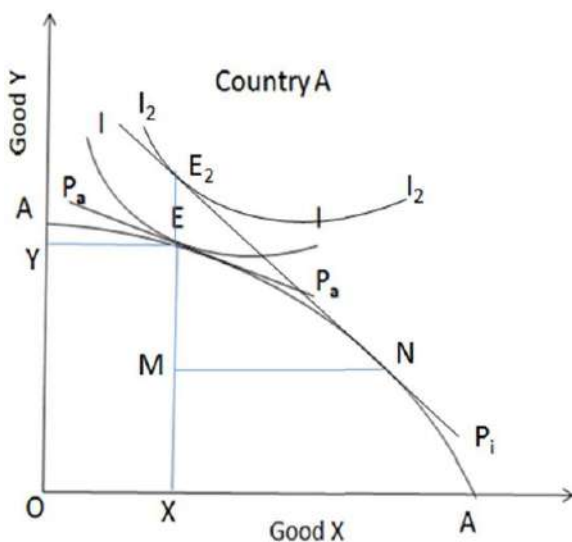

ਚਿੱਤਰ 4

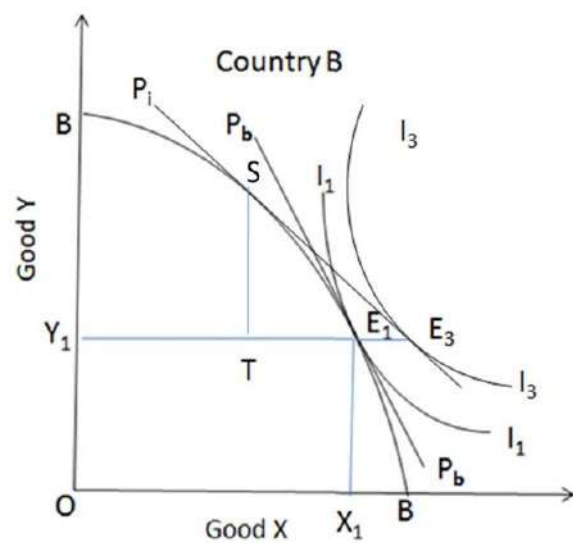

ਚਿੱਤਰ 5

ਇਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਦੇਸ਼ B ਵਧੀਆ X ਦੀ OX_1 ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ OY_1 ਮਾਤਰਾ ਗੁਡ Y ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ E_1 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰਵ BB ਦੀ ਢਲਾਨ ਨੂੰ P_bP_b ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਈਨ P_aP_a ਦੀ ਢਲਾਣ ਲਾਈਨ P_bP_b ਨਾਲੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਚਪਟੀ ਹੈ ਲਾਈਨ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ X ਸਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ Y ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ ਨਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ P_aP_a ਜਿੰਨੀ ਸਮਤਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ P_bP_b ਜਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ ਦੀ ਢਲਾਨ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰ 6 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ 7, P_iP_i ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ P_iP_i ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ A ਬਿੰਦੂ N 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰਵ AA ਟੈਂਜੈਂਟ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ P_iP_i ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਇਹ Good Y ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਗੁਡ X ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਕੰਟਰੀ A, EM ਦੁਆਰਾ Good Y ਦੇ ਆਉਟਪੁੱਟ ਨੂੰ ਕੰਟਰੈਕਟ ਕਰਕੇ MN ਦੁਆਰਾ Good X ਦੇ ਆਉਟਪੁੱਟ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ A OX ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਸਤੂ X ਦੀ ਖਪਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਣ ਗੁਡ X ਦੀ MN ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ME_2 ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ Good Y ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਈ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ A ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਭ EE ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਵਸਤੂ Y ਦਾ 2. ਦੇਸ਼ A ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_2I_2 'ਤੇ ਉੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਿੰਦੂ E_2 'ਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਕਰਵ

ਚਿੱਤਰ 6

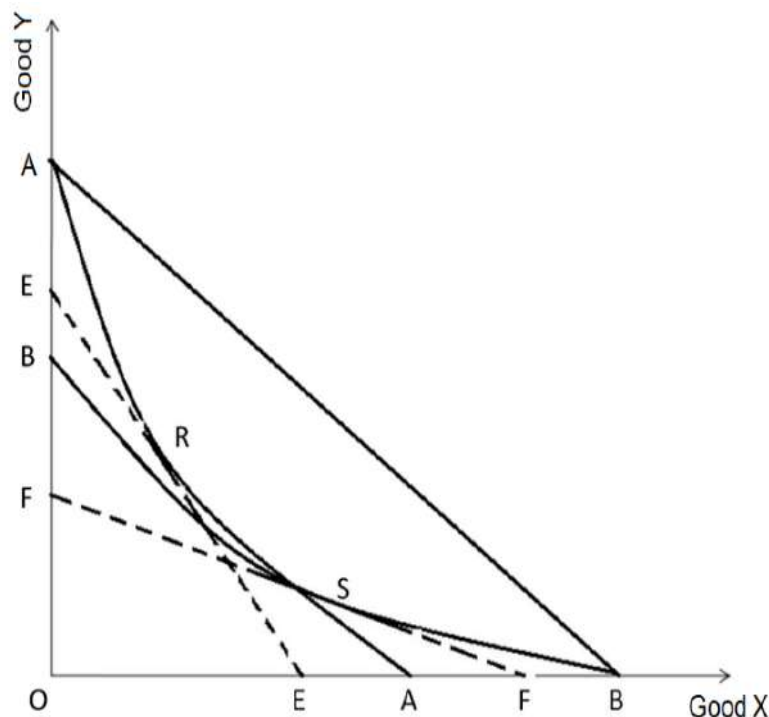
ਚਿੱਤਰ 7

1 ਦੁਆਰਾ ਵਸਤੂ X ਆਉਟਪੁੱਟ ਨੂੰ ਕੰਟਰੈਕਟ ਕਰਕੇ TS ਦੁਆਰਾ ਵਸਤੂ Y ਦੇ + ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਵਸਤੂ Y ਦੀ ਖਪਤ ਦੇ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਗੀ Y ਦੀ TS ਮਾਤਰਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੀ X ਦੀ TE_3 ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ E_3 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ B ਨੂੰ ਲਾਭ ਵਸਤੂ X ਦੇ E_1E_3 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਵਸਤੂ X ਦੀ ਖਪਤ ਦੇ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਸਤੂ Y ਦੀ ਪੂਰਵ ਵਪਾਰਕ ਖਪਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਈਚਾਰਕ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

2.4.3 ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ (Decreasing Opportunity Cost and International Trade)

ਜੇਕਰ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ MRT ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਕਰ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਮੂਲ ਤੱਕ ਉਤਪੰਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਚਿੱਤਰ 8

ਚਿੱਤਰ 8 ਵਿੱਚ, AA ਅਤੇ BB ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦੇਸ਼ A ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰਵ ਹਨ। ਆਟੋਰਕੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਤੁਲਨ R ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੀ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ EE ਟੈਂਜੈਂਟ ਇਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰਵ AA ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ

ਸੰਤੁਲਨ S ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ AB ਲਾਈਨ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ AB ਤੋਂ EE ਲਾਈਨ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੜ੍ਹੀਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ A Good Y ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਉੱਚੀ ਖੜ੍ਹੀਤਾ।

FF ਲਾਈਨ ਨਾਲੋਂ AB ਲਾਈਨ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਵਸਤੂ X ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A Good Y ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ X ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ B Good X ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ Y ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਰੇਖਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਟੈਂਜੈਂਸੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੰਤੁਲਨ ਬਿੰਦੂ AB ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਬਿੰਦੂ R ਜਾਂ S ਨਾਲੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

Haberler ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿਰਿਆਂ ਹੇਠ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ

A. ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਉੱਤਮਤਾ (Superiority over Comparative Cost Theory):

ਹੈਬਰਲਰ ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਅਤੇ ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੋ ਵਰਗੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਮਤਾ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- 1. ਲੇਬਰ ਥਿਊਰੀ ਆਫ ਵੈਲਯੂ ਦੀ ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵੰਡ (Dispenses with the Unrealistic Assumption of Labour Theory of Value):** ਕਲਾਸੀਕਲ ਥਿਊਰੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਗੈਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਮੁੱਲ ਦੀ ਥਿਊਰੀ. ਪਰ ਹੈਬਰਲਰ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਜਿਹੀ ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੈ।
- 2. ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ (Analyses the Pre-trade and Post-trade situations Completely):** The ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਸਥਿਰ, ਵਧਦੀ ਅਤੇ ਘਟਦੀ ਅਵਸਰ ਲਾਗਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਹੈਬਰਲਰ ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਥਿਊਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 3. ਫੈਕਟਰ ਬਦਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ (Highlights the Importance of Factor Substitution):** ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਸਥਾਪਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

4. **ਅਵਸਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਆਸਾਨ ਮਾਪ ਦੀ ਸਹੂਲਤ (Facilitates the Easy Measurement of Opportunity Cost):** The ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
  5. **ਵਪਾਰ ਬਾਰੇ ਸਮਾਂ, ਕਾਰਨ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ (Explains the time, reason etc. about Trade):** ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਕਦੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਭ ਕਿਵੇਂ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਆਦਿ।
  6. **ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੇ (Explain about the Complete Specialization):** ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਆਦਿ।
- B. ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ (Criticisms):** ਹੈਬਰਲਰ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੈਕਬ ਵਿਨਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ - ਸਟੈਂਡੀਜ਼ ਇਨ ਦ ਥਿਊਰੀ ਆਫ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ (1937) ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਖ਼ਤ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:
1. **ਭਲਾਈ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਘਟੀਆ (Inferior as a Tool of Welfare Evaluation):** ਜੈਕਬ ਵਿਨਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਣ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਪਹੁੰਚ ਘਟੀਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਲੀਦਾਨਾਂ ਜਾਂ ਅਸਮਰਥਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
  2. **ਫੈਕਟਰ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ (Fails to consider Changes in Factor Supplies):** ਵਿਨਰ ਅੱਗੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਜਾਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਰਕ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।
  3. **ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਤਰਜੀਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ (Fails to consider Preferences for Leisure against Income):** ਵਿਨਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵੀ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।
  4. **ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Unrealistic Assumptions):** ਹੈਬਰਲਰ ਦੀ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋ ਦੇਸ਼, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ, ਦੋ ਕਾਰਕ, ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੂਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਕੋਈ ਤਕਨੀਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ -II

Q1. ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਓ ਨਿਰੰਤਰ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ.

ਉੱਤਰ:-----

Q2. Haberler ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਉੱਤਰ:-----

2.5 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਹੈਕਸ਼ਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰੀ (Heckscher-Ohlin theory of International Trade)

ਪਿਛਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਥਿਊਰੀ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਹਨਾਂ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਧੁਨਿਕ ਥਿਊਰੀ (ਹੇਕਸਚਰ ਓਹਲਿਨ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੀ ਨਵ-ਕਲਾਸੀਕਲ (ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ) ਥਿਊਰੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

1919 ਵਿੱਚ ਏਲੀ ਹੇਕਸ਼ਰ ਨੇ "ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ" ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਪੇਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਲਾਸੀਕਲ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਬਰ, ਹੇਕਸਚਰ ਦੀ ਥਿਊਰੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਰਟਿਲ ਦੁਆਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਓਹਲਿਨ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਗਿਣਾਤਮਕ ਅੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੈਟਰਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਓਹਲਿਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਦੇਸ਼ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਗ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

2.5.1 ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Assumptions)

ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ Heckscher-Ohlin (HO) ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਹੇਠਾਂ ਗਿਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

1. Two by Two by Two Model
2. ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲਾ
3. ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ

4. ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ
5. ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਇੱਕੋ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ
6. ਦੋਵਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ
7. ਲਗਾਤਾਰ ਸਕੇਲ 'ਤੇ ਵਾਪਸੀ
8. ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨਹੀਂ

2.5.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (Explanation of the Theory)

ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਆਮਦਨੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪੈਟਰਨਾਂ, ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਕਾਰਕਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਭਰਪੂਰਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਮਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ, ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਲਾਭ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦੁਰਲੱਭ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਜਿੱਥੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਕਾਰਕ-ਸਥਾਪਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਸਾਪੇਖਿਕ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਉਜਰਤ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਅੰਤਰ-ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ-ਪੱਖੀ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੰਗ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੇਕਸਚਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਾਪਸੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

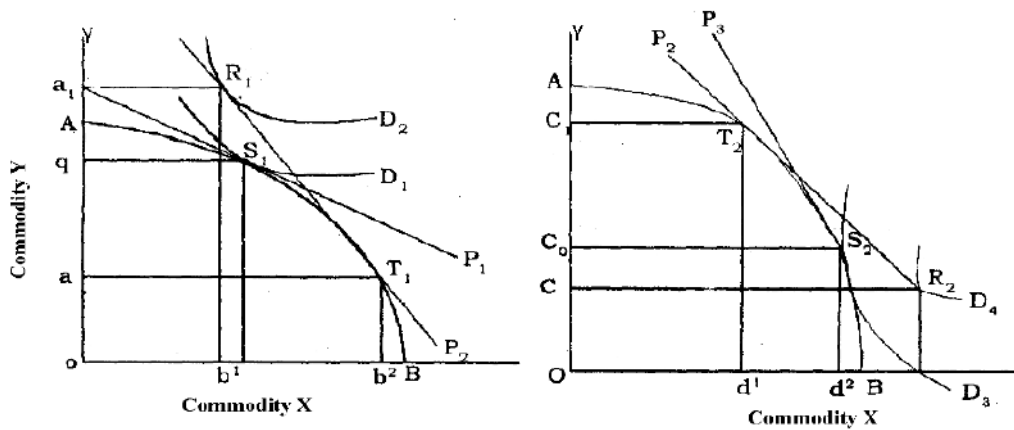
ਇਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ, ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਜਬ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਰਤ) ਉਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਤੀਬਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤਾਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇਵੇਗੀ। ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਉਤਪਾਦ ਆਯਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭੂਮੀਗਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਜੋ ਉਸ ਕਾਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੀ ਇਸਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸਪਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਹੇਕਸ਼ਰ-ਓਹਲਿਨ ਦੇ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟ ਪਹੁੰਚ ਦੁਆਰਾ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਤੀਬਰ ਜਾਂ ਲੇਬਰ ਇੰਟੈਂਸਿਵ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ/ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਉਜਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੜ ਵੰਡਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਧੂਰਾ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਮੰਗ ਪੱਖ ਨਾਲ ਵੀ ਨਜਿੱਠ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਸਲਈ, ਸਮਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ (ਬਦਲੀ/ਪਰਿਵਰਤਨ) ਕਰਵ ਹਨ। ਪਰ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ ਅਤੇ, ਇਸ ਲਈ, ਮੰਗ ਵਕਰ (ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ) ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

AB ਕਰਵ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ (ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ) ਨੂੰ ਟੈਂਜੈਂਟ ਲਾਈਨਾਂ P_1 (ਦੇਸ਼ A) ਅਤੇ P_3 (ਦੇਸ਼ B) ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰ ਸਪਲਾਈ ਫੰਕਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੰਗ ਫੰਕਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜੋ ਕਰਵ D_1 (ਦੇਸ਼ A) ਅਤੇ D_3 (ਦੇਸ਼ B) ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਲਈ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ (ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ) ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ P_2 ਕਰਵ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਨੂੰ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਬਿੰਦੂ S_1 ਦੇ ਧੁਰੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ P_2 ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਚ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ D_2 'ਤੇ ਬਿੰਦੂ R_1 ਤੱਕ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿੰਦੂ T_1 ਦੇ ਧੁਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ B ਤੋਂ aa_1 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦਾ $b^1 b^2$ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ।

ਚਿੱਤਰ 9

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ, ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ P_3 ਤੋਂ P_2 ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ S_2 ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਬਿੰਦੂ T_2 ਤੱਕ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਖਪਤ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ D 'ਤੇ ਬਿੰਦੂ R_2 ਵੱਲ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਦੇਸ਼ B ਹੁਣ ਵਸਤੂ X ਦੀ $d^1 d^2$ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ Y ਦੀ $c_0 c_1$ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਆਰਥਿਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2.5.3 ਆਲੋਚਨਾ (Criticisms)

ਹੇਕਸਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਖੂਬੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

1. ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਵਾਦ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ, ਇਸ ਲਈ, ਮੰਗ ਦੇ ਕਾਰਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾਵਾਂ, ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਮੁੱਲ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਫਿਰ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਇਸਦੇ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਟਸ ਦਾ ਇੱਕ ਫੰਕਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੀਨੀਅਰ ਸਮਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਟਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂ X ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਇੱਕ ਤਕਨੀਕ, ਅਤੇ ਵਸਤੂ Y ਲਈ ਇੱਕ ਇੱਕ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਜਾਂ ਲੈਂਡ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਅਪਵਾਦ ਉਹ ਕੇਸ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਮਾਰਗ ਸਮੁੱਚੀ ਰੇਂਜ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ

ਸਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਮੌਜੂਦਾ ਚਰਚਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਸਮਾਨ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਫੈਕਟਰ-ਰਿਵਰਸਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਸ ਅਸਪਸ਼ਟ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਰਜੀਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਧਾਰਨਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪੈਟਰਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੇਕਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰਮ ਦਾ ਤਰਕ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਕ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

2. ਲਿਓਨਟਿਫ ਪੈਰਾਡੋਕਸ (Leontief Paradox): ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ, ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਕੀਮਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਕ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਪਲਾਈ ਮੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸਪਲਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਪੱਖੋਂ ਕਿਰਤ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਪਰ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ, ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਕਾਰਕ-ਅੰਦਾਜ਼ ਦੇ ਉਲਟ, ਦੇਸ਼ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਹੈ ਜੋ ਲਿਓਨਟਿਫ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭਵੀ ਖੋਜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ। ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਧ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਓਨਟਿਫ ਪੈਰਾਡੋਕਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਤਰਜੀਹਾਂ ਜਾਂ ਮੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Difference in Preferences or Demands for Goods): ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਜਾਂ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੰਗ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਜਾਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਾਗਤ-ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਓ ਇੱਕ ਅਤਿਅੰਤ

ਉਦਾਹਰਣ ਲਈਏ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇੱਕੋ ਫੈਕਟਰ-ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ A ਅਤੇ B ਹਨ। ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥੀਓਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਲਾਗਤ-ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਣਕ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੈਟਰਨ ਜਾਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-III

Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q2. Leontief Paradox ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

2.6 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ (Factor Price Equalisation)

ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਪਾਰ ਦੇ HO ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੇਕਸਚਰ ਅਤੇ ਓਹਲਿਨ ਨੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰੇਗਾ? ਹੈਕਚਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਬਰਾਬਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਾਗਤਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਓਹਲਿਨ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੈਮੂਲਸਨ (1948) ਅਤੇ ਲਰਨਰ (1953) ਵਰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ।

ਕਾਰਕ ਮੁੱਲ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਕਿਰਤ-ਸਹਿਤ ਵਸਤੂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤਾ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪੂੰਜੀ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਪੂੰਜੀ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤਾ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਗ ਦਾ ਦਬਾਅ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਯਾਤ ਜਿਸ ਲਈ ਦੁਰਲੱਭ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਇਨਪੁਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਕਾਰਕ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ

ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਆਖਰਕਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਇਹ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2.6.1 ਕਾਰਕ-ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Samuelson's Analysis of Factor-Price Equalisation Theorem)

ਕਾਰਕ-ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ :

1. ਇੱਥੇ ਦੋ ਦੇਸ਼ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏ ਅਤੇ ਬੀ.
2. ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, X ਅਤੇ Y ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
3. ਇਹਨਾਂ ਜਿਣਸਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ- ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ।
4. ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਲੇਬਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ।
5. ਟੈਰਿਫ਼ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ।
6. ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਪਸੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
7. ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਵਸਤੂ X ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਸਤੂ Y ਕੈਪੀਟਲ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾ ਦੇ ਉਲਟਣ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ।
8. ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਨ ਹਨ।
9. ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A ਨੂੰ ਲੇਬਰ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।
10. ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਰੀ ਹੈ।
11. ਫੈਕਟਰ ਸਪਲਾਈ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੈਅ ਹੈ।
12. ਦੋਵਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੈ।
13. ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
14. ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਭੌਤਿਕ ਉਤਪਾਦ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। (xv) ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਦ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।

ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਪੂੰਜੀ-ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੂੰਜੀ-ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਤ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ A ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਵਸਤੂ X ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। Y. A ਦੁਆਰਾ ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਵਸਤੂ X ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਿਰਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਜਰਤ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੂੰਜੀ-

ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਦੇਸ਼ B ਦੁਆਰਾ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉੱਥੇ ਇਸਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ (ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ-ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ। KL ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਸਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ KL ਅਨੁਪਾਤ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ (ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਉਜਰਤ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ) ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਬਰਾਬਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2.6.2 ਫੈਕਟਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਇਕੁਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਥਿਊਰਮ ਦਾ ਹਿਕਸੀਅਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Hicksian Analysis of Factor Price Equalisation Theorem)

ਜੇਆਰ ਹਿਕਸ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸਬੂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦੁਆਰਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਬੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਇਹ ਘੱਟ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ A ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂ X ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ B ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂ Y ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। l_x ਅਤੇ l_y ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਹਿ ਹਨ। X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ k_x ਲਈ ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ k_y ਪੂੰਜੀ ਗੁਣਕ ਹਨ। w_a ਅਤੇ w_b ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਹਨ। r_a ਅਤੇ r_b ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਇਕਾਈ ਲਾਗਤ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਸਤੂ X ਦੀ ਯੂਨਿਟ ਲਾਗਤ

$$l_x w_a + k_x r_a = l_x w_b + k_x r_b$$

k_x ਨਾਲ ਵੰਡਣਾ

$$(l_x/k_x) w_a + r_a = (l_x/k_x) w_b + r_b \quad r_a - r_b = (l_x/k_x) (w_b - w_a) \quad (i)$$

ਵਸਤੂ Y ਦੀ ਯੂਨਿਟ ਲਾਗਤ

$$l_y w_a + k_y r_a = l_y w_b + k_y r_b$$

k_y ਨਾਲ ਵੰਡਣਾ

$$(l_y/k_y) w_a + r_a = (l_y/k_y) w_b + r_b \quad r_a - r_b = (l_y/k_y) (w_b - w_a) \quad (ii)$$

i ਅਤੇ ii) ਤੋਂ

$$r_a - r_b = (l_x/k_x) (w_b - w_a) = (l_y/k_y) (w_b - w_a)$$

$r_a = r_b$ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ / $w_a = w_b$ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ / ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2.6.3 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਲਰਨਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ /

1. A ਅਤੇ B ਦੇ ਦੇਸ਼ ਹਨ।
2. ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਤੂਆਂ X ਅਤੇ Y ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ।
3. ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਕ ਹਨ-ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ।
4. ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰੂਪ ਹਨ।
5. ਦੇਸ਼ A ਕਿਰਤ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ B ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।
6. ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ।
7. ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ।
8. ਵਸਤੂ X ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਸਤੂ Y ਕੈਪੀਟਲ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ।
9. ਕੋਈ ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਉਲਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

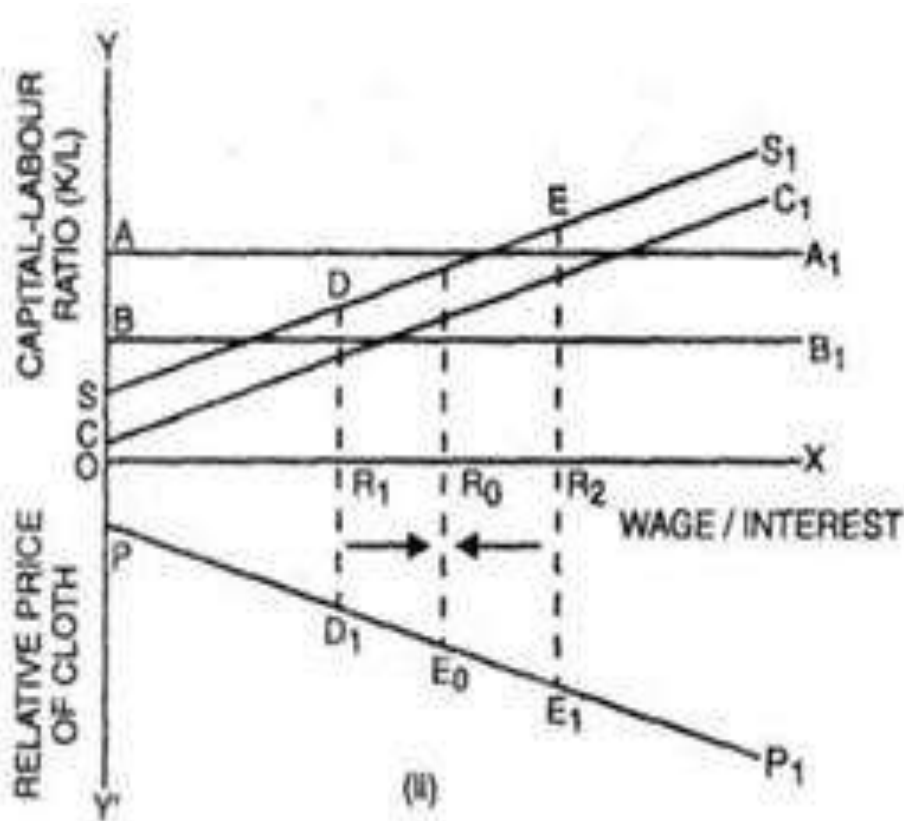
ਕਿਰਤ ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਿਰਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਦੇਸ਼ A ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂ X ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਲਈ ਕਿਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਰਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟੇਗੀ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ B ਪੂੰਜੀ-ਨਿਰਭਰ ਵਸਤੂ Y ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਰਤ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਬਦਲ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗਾ। ਆਖਰਕਾਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਰਿਵਰਸਲ ਹੈ, ਭਾਵ X ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ ਪਰ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਇਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਕਨੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕੋ ਉਤਪਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

2.6.4 ਫੈਕਟਰ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਕਿੰਡਲਬਰਗਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Kindelberger's Analysis of Factor Price Equalisation)

ਕਿੰਡਲਬਰਗਰ ਨੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਪਾਤ, ਉਤਪਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ, ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 10 (ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ, ਭਾਵ, ਭਾਗ- i) ਵਿੱਚ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਨੂੰ ਲੇਟਵੇਂ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ-ਲੇਬਰ ਅਨੁਪਾਤ (K/L) ਨੂੰ ਲੰਬਕਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੀਜੱਟਲ ਰੇਖਾਵਾਂ AA₁ ਅਤੇ BB₁, ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪੂੰਜੀ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ A ਅਤੇ ਲੇਬਰ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਮਾਪੇ। SS₁, ਕੈਪੀਟਲ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਵਸਤੂ ਸਟੀਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੁਸੂਚੀ ਹੈ ਅਤੇ CC₁ ਲੇਬਰ-ਇੰਟੈਂਸਿਵ ਵਸਤੂ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਂ-TABLE ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 10 (ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਵ ਭਾਗ-ii) ਵਿੱਚ, ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕੀਮਤ ਲੰਬਕਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਵ PP₁, ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ।

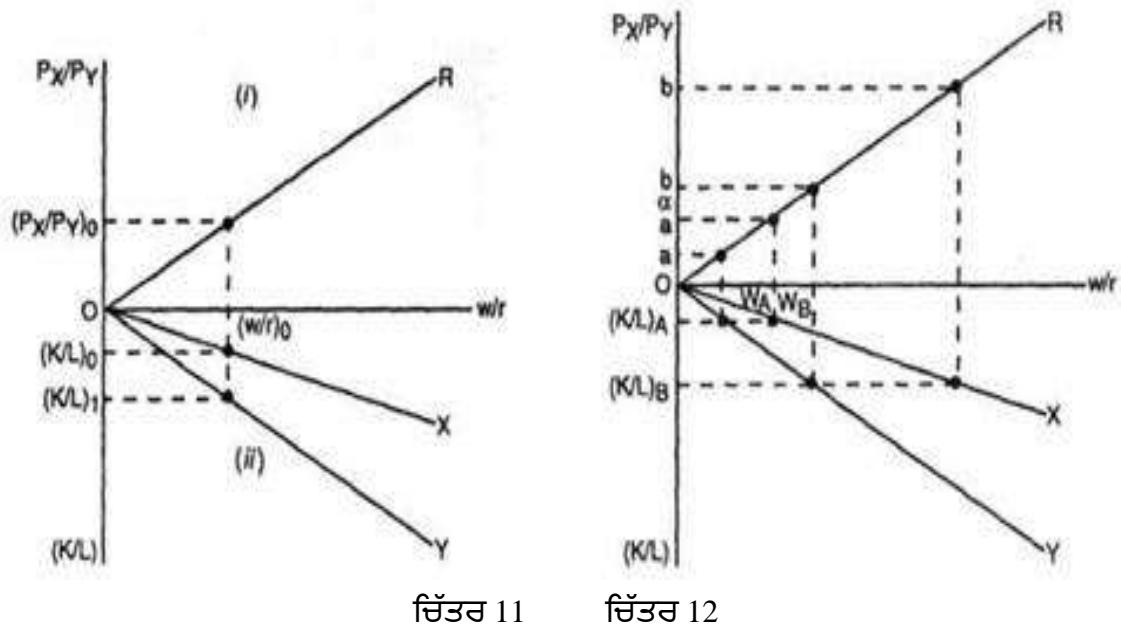

ਚਿੱਤਰ 10

ਘਰੇਲੂ ਮੰਗ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਟੀਲ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਸ਼ B ਨਾਲੋਂ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ B ਨਾਲੋਂ A ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵੱਧ ਹੈ। A ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕੀਮਤ $R_1 D_1$ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ $R_2 E$ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ, ਉਜਰਤ ਦਰ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਘਟੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਵਿਆਜ ਦਰ, ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਘਟੇਗੀ ਪਰ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਵਧੇਗੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕੀਮਤ ਲਗਭਗ ਹੋਵੇਗੀ। $R_0 E_0$, ਜਦੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ-ਵਿਆਜ ਅਨੁਪਾਤ R_0 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.6.5 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੋਡਰਸਟੇਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Sodersten's Analysis of Factor Price Equalisation Theorem)

ਬੇ ਸੇਡਰਸਟਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੱਤਰ 11 ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ (ਡਬਲਯੂ/ਆਰ) ਨੂੰ ਹਰੀਜੱਟਲ ਸਕੇਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 11 ਦੇ ਭਾਗ (i) ਵਿੱਚ, ਵਸਤੂ ਮੁੱਲ ਅਨੁਪਾਤ (P_x/P_y) ਨੂੰ ਲੰਬਕਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 11 ਦੇ ਹਿੱਸੇ (ii) ਵਿੱਚ, ਕਾਰਕ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ (K/L) ਨੂੰ ਲੰਬਕਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ A ਅਤੇ B ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ, ਚਿੱਤਰ 11 ਦੇ ਭਾਗ (i) ਵਿੱਚ ਲਾਈਨ OR ਇੱਕ ਆਮ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ (w/r)₀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਵਸਤੂ ਮੁੱਲ ਅਨੁਪਾਤ (P_x/P) ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। y)₀ ਚਿੱਤਰ 11 ਦੇ ਭਾਗ(ii) ਵਿੱਚ, ਲਾਈਨਾਂ X ਅਤੇ Y ਕ੍ਰਮਵਾਰ X ਅਤੇ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ-ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਸਤੂ Y ਦੀ ਵਸਤੂ X ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪੂੰਜੀ-ਤੀਬਰਤਾ (K/L) ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ-ਤੀਬਰਤਾ (K/L) ਘੱਟ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਚਿੱਤਰ 12 ਰਾਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰੇਂਜ ਜਦੋਂ ਦੇਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ aa ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰੇਂਜ ਨੂੰ bb ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਰੇਂਜਾਂ ਓਵਰਲੈਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਵਸਤੂ ਮੁੱਲ ਅਨੁਪਾਤ α ਹੈ ਜੋ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਕੀਮਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਸਾਪੇਖਿਕ ਉਜਰਤ ਦਰ w_A

ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸਕਦੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਦੀ W_B ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗ ਸਕਦੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਾਪੇਖਿਕ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

2.6.6 ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ (Obstacles to Equalisation of Factor Prices)

ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੀਡੇ ਅਤੇ ਐਲਸਵਰਥ ਸਮੇਤ ਕਈ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਾਟ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਗੈਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ੱਕੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ਕ ਬਰਾਬਰੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

1. **ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ (Tariff and Non-tariff Barriers):** ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਓਹਲਿਨ ਨੇ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
2. **ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ (Transport Costs):** ਫੈਕਟਰ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਲਾਗਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।
3. **ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਹਾਰਤ (Complete Specialisation):** ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਦੇਵਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਅਸ਼ਕ ਜਾਂ ਅਧੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਅਸਮਾਨ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇ। ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਪੂਰੀ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ।
4. **ਸਮਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ (Identical Production Function):** ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦੀ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਵਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਰੋਤ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ, ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਪਾਦਕ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
5. **ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (Absence of Perfect Competition):** ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ oligopoly

ਜਾਂ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਠੋਰਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ।

6. **ਸਕੇਲ 'ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ (Increasing Return to Scale):** ਫੈਕਟਰ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਮੇਯ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪਹਿਲੀ-ਡਿਗਰੀ ਸਮਰੂਪ ਉਤਪਾਦਨ ਫੰਕਸ਼ਨ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਪਸੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੀਡ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਵੈਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਪਕਰਣ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜਾ, ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਵਧਦੀ ਵਾਪਸੀ ਪੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।
7. **ਫੈਕਟਰ ਸਪਲਾਈਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (Changes in Factor Supplies):** ਪ੍ਰਮੇਯ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੈਕਟਰ ਸਪਲਾਈ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਾਰਕ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੀਆਂ।
8. **ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਰਤਾਂ (Dynamic Conditions):** ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਥਿਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਥਿਰ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ, ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਸਵਾਦ ਪੈਟਰਨ। ਅਸਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਵੇਰੀਏਬਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਸਰ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਡਲਬਰਗਰ, ਮਿਰਡਲ ਅਤੇ ਸੇਡਰਸਟਨ ਵਰਗੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਰੁਝਾਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
9. **ਬਹੁ-ਦੇਸ਼ ਬਹੁ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਕਾਰਕ ਵਪਾਰ (Multi-country Multi-commodity and Multi-factor Trade):** ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਵਲ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਥਿਊਰੀ ਬਹੁ-ਦੇਸ਼, ਬਹੁ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਕਾਰਕ ਵਪਾਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
10. **ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਰਿਵਰਸਲ (Factor-Intensity Reversal):** ਇਹ ਥਿਊਰੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਰਿਵਰਸਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਲੇਬਰ-ਸਰਪਲੱਸ ਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ-ਸਰਪਲੱਸ ਦੇਸ਼ ਪੂੰਜੀ-ਸੰਬੰਧੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫੈਕਟਰ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਮੇਯ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦਲੀਲਾਂ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਅਸਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਯ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਥਿਊਰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਗੈਰ-ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਿੱਟੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੇ ਅੰਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ - III

Q1. ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਦੋ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੱਸੋ?

ਉੱਤਰ:-----

2.7 ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ: ਅਰਥ (Gains from Trade: Meaning)

ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਵ-ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਵਾਧੂ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਲਾਭ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਅਧਿਆਇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਾਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।

ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਧੇ ਹੋਏ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੈਕਬ ਵਿਨਰ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ, ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ। ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਲਈ ਕੁਝ ਪਹੁੰਚਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਘਰੇਲੂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ ਨਿਰਯਾਤ ਕਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗਤ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਵੰਡ ਦੇ ਨਾਲ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਲਾਗਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼

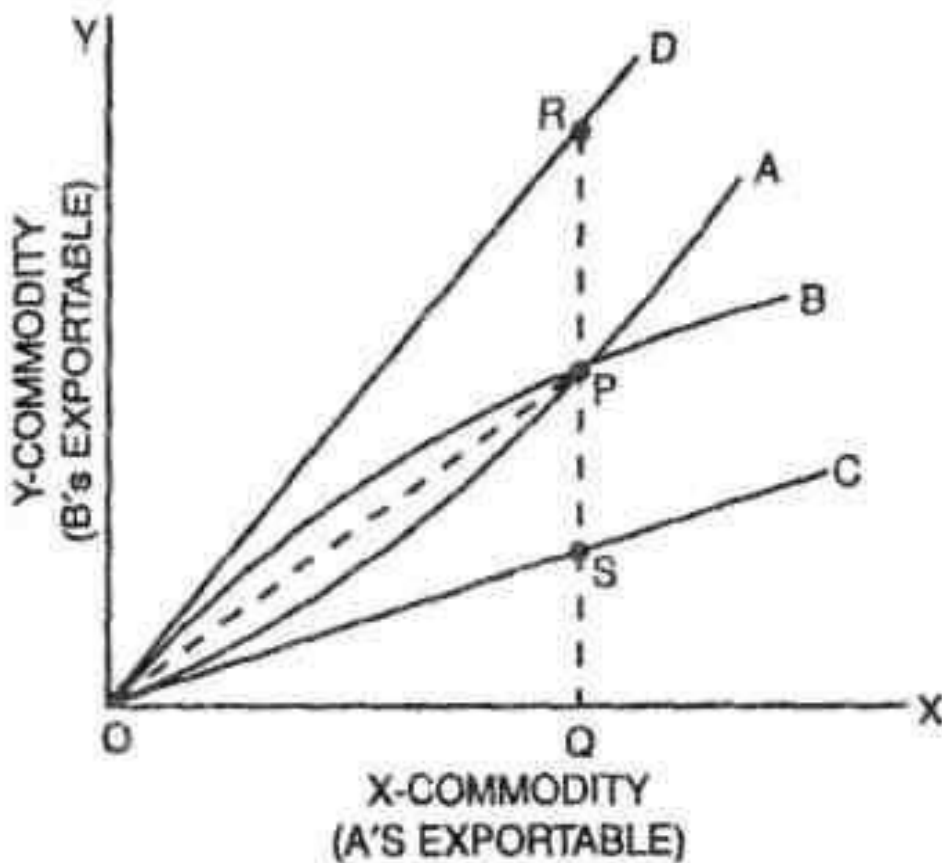
ਲਈ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਿਕਾਰਡੋ ਨੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਹਸਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰੋਤਾਂ ਜਾਂ ਲਾਗਤਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਸਤੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੁਆਰਾ, ਹਰ ਦੇਸ਼ 'ਅਨੰਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ' ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਪੁੰਜ' ਵੀ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡੇਵਿਡ ਰਿਕਾਰਡੋ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਦੇਵਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ" ਪਰ ਸਮਾਨ ਮੁੱਲ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਖਪਤ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।" ਮਾਲਥਸ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁੱਲ' ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਘੱਟ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਦੌਲਤ।" ਰਿਕਾਰਡੀਅਨ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਘਾਟ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। J.S. Mill ਨੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵੰਡ ਦੇਵਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਦੀ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ, ਕਿਰਤ ਦੀਆਂ 2 ਇਕਾਈਆਂ X ਦੀਆਂ 15 ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ Y ਦੀਆਂ 15 ਇਕਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ: X ਦੀ 1 ਯੂਨਿਟ = Y ਦੀ 1 ਇਕਾਈ। ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ, ਕਿਰਤ ਦੀਆਂ 2 ਯੂਨਿਟਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। X ਦੀਆਂ 10 ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ Y ਦੀਆਂ 15 ਇਕਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ: X ਦੀ 1 ਇਕਾਈ = Y ਦੀ 1-5 ਇਕਾਈ। ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉਹ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਜਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਦੋ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਅਸਲ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰੇਗੀ। ਜੇਕਰ A ਦੀ ਵਸਤੂ Y ਲਈ ਮੰਗ ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਸਦੇ ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਗੀਆਂ: X ਦੀ 1 ਇਕਾਈ = Y ਦੀ 1 ਇਕਾਈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇਸ਼ B ਲਈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਗੀਆਂ। . ਲਾਭ A ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ B ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ X ਵਸਤੂ ਲਈ B ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਗੀਆਂ: X = 1 -5 ਦੀ 1 ਇਕਾਈ। Y ਦੀ ਇਕਾਈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ

ਸ਼ਰਤਾਂ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ A ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ B ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 13 ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਸ਼ਲ-ਐਜਵਰਥ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 13

ਚਿੱਤਰ 13 ਵਿੱਚ, OC ਅਤੇ OD ਕ੍ਰਮਵਾਰ A ਅਤੇ B ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਰੇਖਾਵਾਂ ਹਨ। OA ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ ਅਤੇ OB ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ। ਐਕਸਚੇਂਜ P 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ A Y ਦੀ PQ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ X ਦੀ OQ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। $P = Q_y / Q_x = PQ/OQ =$ ਲਾਈਨ OP ਦੀ ਢਲਾਨ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ। ਜੇਕਰ ਲਾਈਨ OP OD ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਲਾਈਨ OP ਲਾਈਨ OC ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਰੇਖਾ, ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਨਾ।

ਦੇਸ਼ A X ਦੀਆਂ OQ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ Y ਦੀਆਂ SQ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਨੂੰ Y ਦੀਆਂ OQ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ X ਦੀਆਂ PQ ਇਕਾਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਲਈ, ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ, ਕੁੱਲ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚੋਂ RS, Y ਦੀਆਂ $PQ - SQ = PS$ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ। ਦੇਸ਼

B ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ Y ਦੀਆਂ RQ ਇਕਾਈਆਂ X ਦੀਆਂ OQ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ X ਦੀਆਂ OQ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ Y ਦੀਆਂ PQ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਈ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ $RQ - PQ = Y$ ਦੀਆਂ RP ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਾ ਬਿੰਦੂ P ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਈਨ OD, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ।

ਟੈਂਸਿਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਪਾਰ ਨਿਰਯਾਤ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਲਕ, ਇਸ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਲਈ, ਵੱਧ ਉਜਰਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਉਜਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਯੋਗਤਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਾਧਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਸਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

2.7.1 ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ (Factors Affecting Gains from Trade)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਆਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

- 1. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (Terms of Trade):** ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਸ ਦਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੇ ਆਕਾਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਲਾਭਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਉਲਟ ਹੈ।
- 2. ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Differences in Cost Ratio):** ਦੋ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ A ਕੋਲ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਲਾਭ ਹੈ ਅਤੇ B ਕੋਲ ਸਟੀਲ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਲਾਭ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸਬੰਧਤ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਜੇਕਰ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਸਟੀਲ ਨਾਲੋਂ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਡੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ A ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ।

3. **ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ(Reciprocal Demand):** ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਮੰਗ (ਏ ਦੀ ਨਿਰਯਾਤਯੋਗ) ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਲਈ ਸਟੀਲ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਲਾਭ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਸਟੀਲ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਿਆਦ B ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਚੱਲੇਗੀ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਜਿਸਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੇਰੇ ਲਚਕਦਾਰ ਹੈ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।
4. **ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਪੱਧਰ (Level of Income):** ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਉੱਚ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਪੱਧਰ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਵਧਾਏਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਸੇ ਉਜਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗੀ। ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਜਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਯਾਤ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਘੱਟ ਨਿਰਯਾਤ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਯਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਘੱਟ ਘਰੇਲੂ ਧਨ ਆਮਦਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਰਾਮਦ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹਨ, ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗੀ।
5. **ਉਤਪਾਦਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ (Productive Efficiency):** ਜੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧੀ ਹੋਈ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇਗਾ।
6. **ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਅਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀਕਲ ਹਾਲਾਤ (Factor Endowments and Technological Conditions):** ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਪੂੰਜੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਉੱਨਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇੱਕ

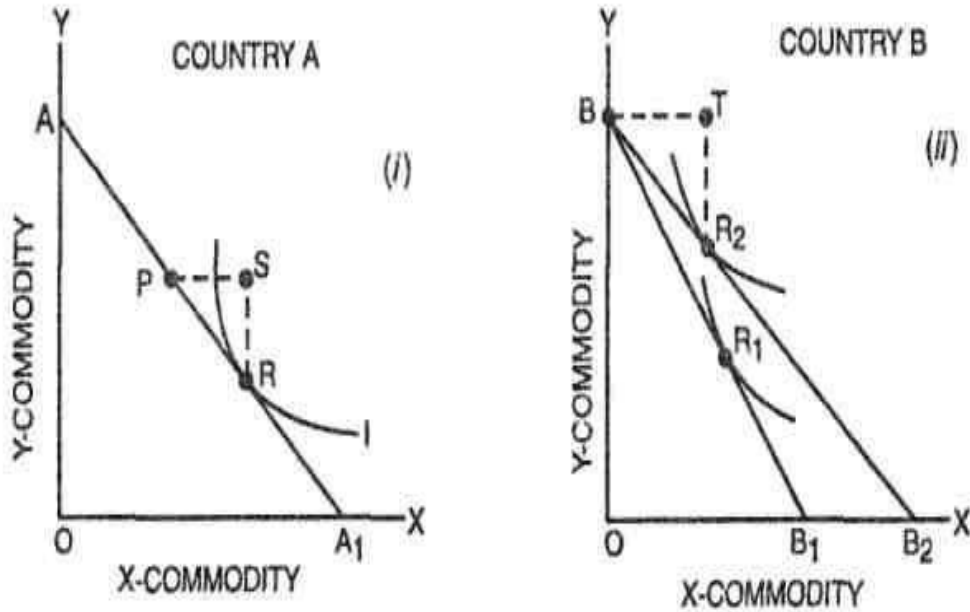
ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਆਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ।

7. **ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of Products Exported):** ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਿਆਦ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

8. **ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਕਾਰ (Size of the Country):** ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸੀਮਤ ਆਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤ ਵੀ ਸੀਮਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਾਭ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼, ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘਰੇਲੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਅਧੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟਾ ਦੇਸ਼ ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ।

ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ (i) ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ A ਲਈ, ਨਿਰੰਤਰ ਲਾਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ AA 1 ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਖਪਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ R 'ਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਲਈ ਸਪਰਸ਼ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਰੇਖਾ AA₁ ਰਹੇ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ B ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ P ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ X ਵਸਤੂ ਦੀ PS ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ Y ਦੀ SR ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 14

ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ (ii) ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ B ਲਈ, ਨਿਰੰਤਰ ਲਾਗਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਜਾਂ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਲਾਈਨ BB_1 ਹੈ। ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_1 ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਤੰਗੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ, ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, R_1 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਅਨੁਪਾਤ ਲਾਈਨ BB_2 ਹੈ, ਜੋ ਕਿ AA_1 ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ B 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਪਤ ਸੰਤੁਲਨ R_1 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੇਸ਼ A ਨੂੰ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ $TR_2 (= SR)$ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ A ਤੋਂ $BT (= PS)$ ਦੀ ਮਾਤਰਾ X ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ R_1 ਤੋਂ R_2 ਤੱਕ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬੀ. ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਘੱਟ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ X-ਵਸਤੂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਇਕੱਲੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ B ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਭ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-IV

Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇਗਾ

ਉੱਤਰ:-----

2.7.3 ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ(Static and Dynamic Gains from Trade)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ।

ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਸਥਿਰ ਲਾਭ

1. **ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ (Expansion in Production):** ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸਾਰੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. **ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ(Increase in Welfare):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤਯੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਭੋਗਤਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉੱਤਮ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸਸਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਉਤਪਾਦ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ(Rise in National Income):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੌਕੇ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. **ਸਰਪਲੱਸ ਲਈ ਵੈਂਟ (Vent for Surplus):** ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰਪਲੱਸ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਰਪਲੱਸ ਲਈ ਵੈਂਟ ਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ(Dynamic Gains from Trade):

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

1. **ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ(Technological Development):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਵਿਕਸਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਨਤ

ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਨਕ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦੇ ਹਨ।

2. **ਵਧੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ (Increased Competition):** ਵਪਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਲਾਗਤਾਂ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
3. **ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ (Widening of Market) :** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਉਤਪਾਦਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ, ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
4. **ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (Increase in Investment):** ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਈ ਸਹਾਇਕ ਸਹਾਇਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
5. **ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ (Efficient Use of Resources) :** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਵਿਵਹਾਰਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
6. **ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਤੇਜਨਾ (Stimulus to Growth):** ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਦਰਾਮਦ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਖਿਰਕਾਰ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਉਤੇਜਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਰਯਾਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- ਵੀ

Q1. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤਿੰਨ ਸਥਿਰ ਲਾਭ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਕਿਵੇਂ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ?

ਉੱਤਰ:-----

2.8 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਕਾਰਕ ਐਂਡੋਮੈਂਟਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਥਿਊਰੀ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਗਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਹਨਾਂ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਲਾਗਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਵਪਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਧੁਨਿਕ ਥਿਊਰੀ (ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੀ ਨਵ-ਕਲਾਸੀਕਲ (ਅਵਸਰ ਦੀ ਲਾਗਤ) ਥਿਊਰੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੇ ਅੰਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪਹੁੰਚ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਲਾਭ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲਾਭ ਮਿਲ ਕੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਪਤਕਾਰ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ।

2.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

Q1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉੱਤੇ ਛੋਟੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ:

- a) ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ
- b) ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ
- c) ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ

Q2. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਓ।

Q3. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ ਕੀ ਹਨ?

Q4. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰੋ।

Q5. HO ਥਿਊਰੀ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਈਕੁਲਾਇਜ਼ੇਸ਼ਨ ਥਿਊਰਮ ਲਈ ਕਾਰਕ-ਤੀਬਰਤਾ ਉਲਟਾਉਣ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ?

Q6. ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ ਸਮਾਨਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

Q7. ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਕੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q2. ਹੇਕਸਚਰ-ਓਹਲਿਨ ਥਿਊਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।
- Q3. ਹੈਬਰਲਰ ਦੇ ਮੌਕਾ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q4. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ?
- Q5. ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹੁੰਚਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- Q6. ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸੋ। ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ ਕੀ ਹਨ ਜੋ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ?
- Q7. ਕਾਰਕ ਤੀਬਰਤਾ ਰਿਵਰਸਲ ਕੀ ਹੈ? HO ਥਿਊਰੀ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰ-ਪ੍ਰਾਈਸ ਸਮਾਨੀਕਰਨ ਥਿਊਰਮ ਲਈ ਇਸਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ?
- Q8. ਫੈਕਟਰ ਪ੍ਰਾਈਸ ਇਕੁਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਥਿਊਰੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਓ।
- Q9. "ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀ ਦਾ ਬਦਲ ਹੈ।" ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- Q10. ਕਾਰਕ ਕੀਮਤ-ਸਮਾਨੀਕਰਨ ਥਿਊਰਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਕਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਕੀ ਹਨ?

2.10 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

- Sodersten, B.: International Economics
- Salvatore, D.: International Economics
- Bhagwati, J.: Trade, Tariffs and Growth
- Ethier, W.J.: *Modern International Economics*

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 3: ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ

TERMS OF TRADE AND SECULAR DETERIORATION HYPOTHESIS

ਸੰਰਚਨਾਂ

3.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

3.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ

3.3 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸਮਾਂ

3.3.1 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨੈੱਟ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.3 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.4 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.5 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਡਬਲ ਫੈਕਟਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.6 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.3.7 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸ਼ਰਤਾਂ

3.4 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਕ

3.5 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ

3.5.1 ਧਾਰਨਾਵਾਂ

3.5.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੇ ਕਾਰਨ

3.5.3 ਥਿਊਰੀ ਦੀ ਸੀਮਾ

3.5.4 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

3.6 ਸੰਖੇਪ

3.7 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

3.8 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

3.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੇ
- ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੇ
- ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਓ
- ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੇ
- ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੇ
- ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੇ।

3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਸੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ, ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੰਤਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਕੁਝ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਭਾਵ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੰਭਵ ਲਾਗਤ 'ਤੇ। ਇਸ ਲਈ, ਦੇਸ਼ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁਸ਼ਲ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਲ ਆਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵੰਡ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉੱਚ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ, ਵਿਸ਼ਵ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਾਭ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਸਿੱਖਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੁਫਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਧੇਰੇ ਗਲੋਬਲ ਆਉਟਪੁੱਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਖਪਤ ਲਾਭਾਂ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, LDCs (ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼) ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ TOT ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

3.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Meaning and Significance of Terms of Trade)

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਸ ਦਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਆਯਾਤ ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ/ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਜੇ ਇੱਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ /ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਖਰੀਦ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਇਸਦੇ ਆਯਾਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਾਲ ਸੈਮੂਅਲਸਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ " ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਰਾਮਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। " ਦੇਸ਼ ਆਯਾਤ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।" ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਮੋ ਡਾਇਟੀਜ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦੇ ਹਨ — ਜਿਵੇਂ ਕਿ Adam Smith and David Ricardo ਵਰਗੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਗਲੋਬਲ ਉਤਪਾਦ ਆਇਨ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੋਂ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਲਾਭ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (TOT) 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਨਿਰਯਾਤ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕੀਮਤ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਮਾਪਿਆ

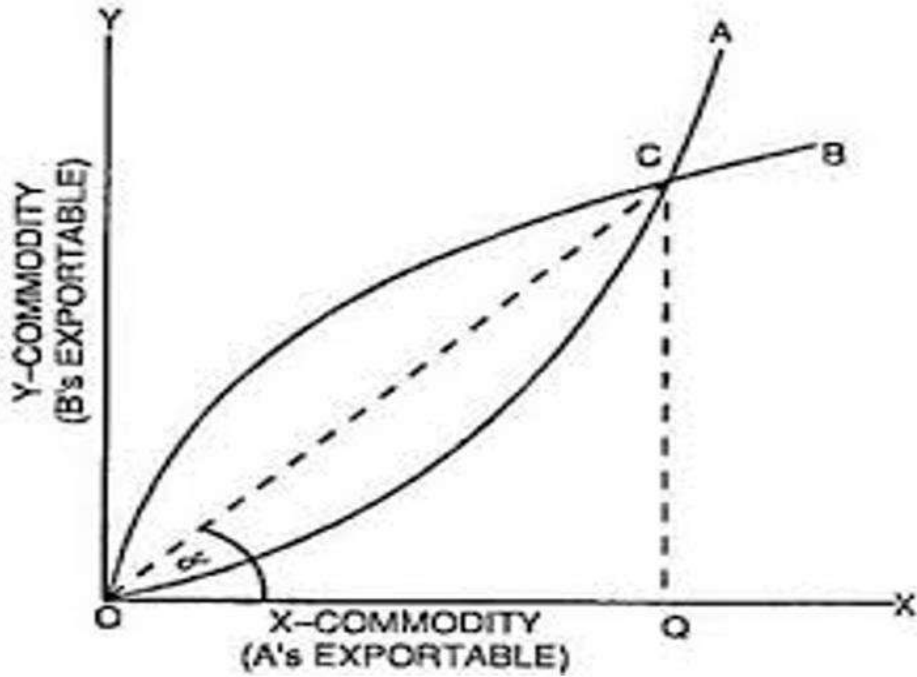
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਮਾਲ ਲਈ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਜਾਂ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Terms of Trade)

J. S. Mill ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ TOT ਵਪਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਜਾਂ ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਲਈ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਤੀਬਰਤਾ ਅਤੇ ਲਚਕਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ A ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, Alfred Marshall and Edgeworth ਨੇ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ। ਕਰਵ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਆਯਾਤਯੋਗ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤਯੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮਾਤਰਾ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਕਦੇ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਇਹ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਸਮਾਨ ਲਈ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ ਕਰਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਕ ਦਿੱਤੀ ਰਕਮ ਲਈ, ਸਬੰਧਤ ਦੇਸ਼ ਹਰ ਵਾਧੂ ਆਯਾਤ ਵਸਤੂ ਲਈ ਘੱਟ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਨ ਚਿੱਤਰ 1 ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਮੂਲ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਰਾਹੀਂ ਚਿੱਤਰ-1 ਵਿੱਚ C ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਮੂਲ ਤੋਂ OC ਲਾਈਨ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

Figure-1 Terms of Trade Determination through offer curve Analysis

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q1. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ.....
 .....

Q2. ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ.....
 .....

3.3 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸਮਾਂ (Various Concepts or Types of Terms of Trade)

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

3.3.1 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ (Gross Barter Terms of Trade)

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ

ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਨਿਓਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$T_Q = (I_q / X_q) \times 100$$

ਜਿੱਥੇ I_q ਦਾ ਅਰਥ ਆਯਾਤ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ ਹੈ, ਐਕਸਪੋਰਟ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ X_q , ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ T_Q ਦਸ਼ਮਲਵ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਸਮੀਕਰਨ I_q / X_q ਨੂੰ 100 ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ:

$$2018 \quad T_Q = (100/100) \times 100 = 100 \text{ (ਆਧਾਰ ਸਾਲ)}$$

$$2019 \quad T_Q = (120/100) \times 100 = 120 \text{ (ਸੁਧਾਰ)}$$

$$2020 \quad T_Q = (120/120) \times 100 = 100 \text{ (ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ)}$$

$$2021 \quad T_Q = (100/120) \times 100 = 83.33 \text{ (ਵਿਗੜਾਣਾ)}$$

3.3.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨੈੱਟ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ/ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (Net Barter Terms of Trade/ Commodity Terms of Trade)

ਇਹ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਮੀਕਰਨ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਬਾਰਟਰ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਕੀਮਤ ਸੂਚਕਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ 'ਗਰੋਸ' ਅਤੇ 'ਨੈੱਟ' ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ 1927 ਵਿੱਚ Taussing ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (FW Taussing) ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$T_c = (X_p / I_p) \times 100$$

ਜਿੱਥੇ X_p ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ ਹੈ, I_p ਦਾ ਅਰਥ ਆਯਾਤ ਮੁੱਲ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ ਹੈ, ਅਤੇ T_c ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨੈੱਟ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਸਮੀਕਰਨ I_q / X_q ਨੂੰ ਗੁਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਦਸ਼ਮਲਵ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ 100 ਦੁਆਰਾ। ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੇ :

$$2018 \quad T_c = (100/100) \times 100 = 100 \text{ (Base Year)}$$

$$2019 \quad T_c = (120/100) \times 100 = 120 \text{ (improvement)}$$

$$2020 \quad T_c = (120/120) \times 100 = 100 \text{ (no change)}$$

$$2022 \quad T_c = (100/120) \times 100 = 83.33 \text{ (deterioration)}$$

3.3.3 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (Income Terms of Trade)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਰਾਮਦਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1948-49 ਵਿੱਚ ਜੀ.ਐਸ. ਡੋਰੈਂਸ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਸਦੀ ' ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ' - ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਧੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$I = T_c \times X_q$$

ਜਿੱਥੇ T_c ਵਪਾਰ ਸੂਚਕਾਂਕ ਦੀਆਂ ਨੈੱਟ ਬਾਰਟਰ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ X_p / I_p), X_q ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਯਾਤ ਮਾਤਰਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ I ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ।

3.3.4 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ (Single Factorial Terms of Trade)

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ ਸੂਚਕਾਂਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਈ ਵਿਵਸਥਿਤ ਦਰਾਮਦ ਕੀਮਤ ਸੂਚਕਾਂਕ ਹਨ। ਇਹ ਜੈਕਬ ਵਿਨਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ 1937 ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਅਤੇ ਦੋਹਰੀ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$S = T_c \cdot X_z$$

ਜਿੱਥੇ T_c ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, X_z ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਹੈ, ਅਤੇ S ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

$$2018 \quad S = (100 \times 100 / 100) = 100 \text{ (ਬੇਸ ਸਾਲ)}$$

$$2019 \quad S = (90 \times 100 / 100) = 90 \text{ (ਵਿਗੜਣਾ)}$$

$$2020 \quad S = (90 \times 120 / 100) = 108 \text{ (ਸੁਧਾਰ)}$$

3.3.5 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਡਬਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ (Double Factorial Terms of Trade)

ਜਦੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (N) ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਰੀ ਕਾਰਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਯਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਕ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਰੀ ਕਾਰਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਹ ਮਾਲ ਆਯਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਰੀ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$D = T_c (X_z / M_z)$$

ਜਿੱਥੇ T_c ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, X_z ਅਤੇ M_z ਅਰਥ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲਈ ਹੈ, ਅਤੇ D ਦਾ ਅਰਥ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇਹਰੀ ਕਾਰਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ ਹੈ।

3.3.6 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (Real Cost Terms of Trade)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਅਸਲ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਜੈਕਬ ਵਿਨਰ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ X_r ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂਕ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

$$R = T_c \cdot X_z / X_r$$

ਜਿੱਥੇ R ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ, T_c ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੈ, X_z ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਹੈ ਅਤੇ X_r ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਹੈ।

3.3.7 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਸ਼ਰਤਾਂ (Utility Terms of Trade)

ਸੰਕਲਪ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਿ DH ਰੈਬਰਸਟਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਲਈ ਦਰੁਸਤ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਖਪਤ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦਨ (U_I) ਵਿੱਚ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

$$U = R \cdot 1/U_m$$

ਜਿੱਥੇ $R = T_c \cdot X_z / X_r$ ਅਤੇ ਉਮ ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕਾਂਕ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੁਆਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ TOT ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ TOT ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੁਆਰਾ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ TOT ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਾਪ ਹੈ। ਸਿੰਗਲ/ਡਬਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ TOT ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਾਭ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇ।

3.4 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਕ (Factor Affecting Terms of Trade)

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

- 1) **ਪਰਸਪਰ ਮੰਗ (Reciprocal Demand):** ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਤੀਬਰਤਾ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦ ਲਈ ਘਰੇਲੂ ਮੰਗ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਦਰਾਮਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਲਚਕਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਦਰਾਮਦ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਨਿਰਯਾਤ ਮੰਗ ਲਚਕਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ; ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- 2) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Economic Growth):** ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਉੱਚ ਆਉਟਪੁੱਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਕਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਗ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਆਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ

ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ। ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਯਾਤ-ਬਦਲ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- 3) **ਟੈਰਿਫ (Tariff):** ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਕੋਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਯਾਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ ਜਵਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- 4) **ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ (Tastes and Preferences):** ਜੇਕਰ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇਗਾ।
- 5) **ਟੈਕਨੋਲੋਜੀਕਲ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ (Technological Changes and Factor Endowments):** ਫੈਕਟਰ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਸੁਧਰੀ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਆਯਾਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- 6) **ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਿਤੀ (Balance of Payments Situation):** ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਓਪੀ ਸਰਪਲੱਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੀ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- 7) **ਆਯਾਤ ਬਦਲ (Import Substitutes):** ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ-ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਦੇਸ਼ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਉਲਟ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ -II

Q1: ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ.-----

Q2: ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ.-----

3.5 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ (Secular Deterioration in Terms of Trade)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਾਰੇ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨੀਤੀ ਹੈ। 1940 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਐਚ ਡਬਲਯੂ ਸਿੰਗਰ ਅਤੇ ਰਾਉਲ ਪ੍ਰੀਬਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਬਹਿਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੱਖਪਾਤੀ ਵੰਡ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ (ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ) ਨਿਘਾਰ ਹੈ। ਇਹ LDCs ਲਈ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਯਾਤ ਪ੍ਰਤੀਸਥਾਪਨ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਰਾਉਲ ਪ੍ਰੀਬਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈਂਸ ਸਿੰਗਰ ਨੂੰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਬਿਸ਼ - ਗਾਇਕ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 1948-49 ਵਿੱਚ ਹੈਂਸ ਸਿੰਗਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਾਉਲ ਪ੍ਰੀਬਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਵੇਗੀ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਾੜਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Classical View on Terms of Trade): ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਘੱਟ ਰਹੀ ਰਿਟਰਨ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰਿਟਰਨ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇਗੀ। ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਵੱਲ ਖੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਲਾਭਾਂ ਵੱਲ ਖੜਦੀ ਹੈ।

ਥੀਸਿਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Evolution of Thesis)

Prebisch and Singer ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਈ ਗਈ ਵਿਧੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੰਸ ਸਿੰਗਰ ਦੁਆਰਾ " ਅੰਡਰ-ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਸਬੰਧ " ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੇ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, 1870 ਅਤੇ 1940 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ United Kingdom ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ, Raul Prebisch ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰੁਝਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ Prebisch-Singer ਥੀਸਿਸ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੈਰੀਫਿਰਲ ਜਾਂ LDCs ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਗਿਰਾਵਟ LDCs ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਐਲਡੀਸੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ, ਖਣਿਜਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਪੇਖਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

3.5.1 ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Assumptions)

ਥਿਊਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ:

- 1) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਏਂਗਲ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੰਗ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 2) ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- 3) LDCs ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਹੈ।
- 4) ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਹੈ।
- 5) LDCs ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਘੱਟ ਹਨ।
- 6) LDCs ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਬਦਲ ਦੀ ਦਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।

- 7) ਵਧੀ ਹੋਈ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ ਰਾਹੀਂ LDC ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 8) LDCs ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਧਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

3.5.2 ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਦੇ ਕਾਰਨ (Causes of Secular Deterioration in Terms of Trade)

- 1) **ਮੰਗ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਲਚਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Differences in the income elasticity of demand):** ਇਹ ਅਨੁਭਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਲਚਕਤਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, LDCs ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਪਰ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦ LDCs ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਰਯਾਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।
- 2) **ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (Absence of qualitative improvement of products):** ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ ਕੋਲਾ, ਲੋਹਾ, ਚਾਹ, ਕੈਫੀ, ਚਾਵਲ, ਖੰਡ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ. ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅਥਾਹ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।
- 3) **ਤਕਨੀਕੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Distribution of gains from technical progress):** ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉੱਚ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 4) **ਅਸਮਾਨ ਮਾਰਕੀਟ ਸ਼ਕਤੀ (Unequal market power):** ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਮਾਰਕੀਟ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ

ਵਿੱਚ ਏਕਾਧਿਕਾਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਮੰਡੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਵਸੂਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ

- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਘੱਟਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
- LDCs ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ
- LDCs ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੈਂਦੇਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ
- ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ
- ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੂਹ
- ਸਿੰਥੈਟਿਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ
- ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ
- ਚੱਕਰ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ।

3.5.3 ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸੀਮਾ (Limitation of the Theory)

- 1) **ਅਨੁਮਾਨ ਦਾ ਗਲਤ ਅਧਾਰ (Wrong Basis of Inference):** ਇਸ ਥੀਸਿਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਲੀਲ ਉਹਨਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ LDCs ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਥੀਸਿਸ ਗਲਤ ਅਨੁਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।
- 2) **ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ (Neglect of Supply Conditions):** ਇਹ ਥੀਸਿਸ ਸਿਰਫ ਮੰਗ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜੋ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- 3) **ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Monopoly Power):** ਇਹ ਥੀਸਿਸ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦ ਲਈ ਉੱਚ

ਕੀਮਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਨੁਭਵੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

- 4) **Engel's ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ (Inapplicability of Engel's Law):** ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਏਂਗਲ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਭੋਜਨ ਉਤਪਾਦਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੱਚੇ ਮਾਲ 'ਤੇ ਜੋ LDCs ਤੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- 5) **ਅਨੁਭਵੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ (Lack of Empirical Evidence):** Morgan, Haberler, Kindleberger, Lipsey ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਅਨੁਭਵੀ ਅਧਿਐਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੀਸਿਸ ਲਈ ਅਨੁਭਵੀ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
- 6) **ਗਲਤ ਨੀਤੀ ਨੁਸਖਾ (Wrong Policy Prescription):** ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਾੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਯਾਤ-ਸਥਾਪਨ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 7) **ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਘਰੇਲੂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ (Development of Export Sector Not at the Expense of Domestic Sector):** ਇਹ ਥੀਸਿਸ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਘਰੇਲੂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਘਰੇਲੂ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3.5.4 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Impact of Deterioration of Terms of Trade on Developing Countries)

- 1) ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ।
- 2) ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਬਿੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਘਾਟਾ LDCs ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

- 3) ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਉੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਰਨ, LDCs ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ LDCs ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਾੜਾ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- 4) ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚ ਕਰਜ਼ਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾਇਆ ਹੈ।
- 5) ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤੁਲਨ, ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਘਟਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਵਧਦਾ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਘਾਰ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਤਮਕ ਦਰਾਮਦ ਬਦਲੀ ਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਏਗੀ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- III

Q1. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਘੱਟ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਉੱਤਰ -----

Q2. ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਿਉਂ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ?

ਉੱਤਰ -----

3.6 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਹ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। Prebisch-Singer ਹਾਈਪੋਥੀਸਿਸ ਨਿਰਭਰਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਬਦਲੀ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥੰਮ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਹਨ। ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਉੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। Prebisch-Singer ਹਾਈਪੋਥੀਸਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਹਿਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਕਾਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

3.7 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions For Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
- Q2. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q3. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- Q4. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਬਾਰਟਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q5. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਗਲ ਫੈਕਟੋਰੀਅਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q6. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕ ਦਿਓ।
- Q7. Prebisch -Singer Thesis ਕੀ ਹੈ ?
- Q8. ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ TOT ਦੇ ਵਿਗੜਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ? ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q2. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ

- Q3. ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਮਹੱਤਤਾ ਕੀ ਹੈ?
- Q4. Prebisch-Singer ਥੀਸਿਸ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ।
- Q5. ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਨਿਘਾਰ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ?

3.8 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ (Suggested Readings)

1. Salvatore D. Theory and Problems of International Economics, Prentice Hall Upper Saddle River, New York.
2. Paul R Krugman and Maurice. International Economics Theory and Policy Obstfeld Wesley Series in Economics
3. Soderston B O. International Economics, Macmillan Press London
4. Meier G.M, International Trade and Development (1963) Ch.3
5. Mannur H.G., International Economics, Vikas Publishing House, New Delhi 2010, p.198.

ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਲਿੰਕ

- <http://epgp.inflibnet.ac.in/Home/ViewSubject?catid=11>
- <http://epgp.inflibnet.ac.in/Home/ViewSubject?catid=11>

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 4: ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ - ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ

ਸੰਰਚਨਾ

4.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

4.2 ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

4.3 ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ)

4.4 ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਥਿਊਰੀ

4.5 ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਫਾਰਮੂਲਾ

4.6 ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ

4.7 ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਸ

4.8 ਸੰਖੇਪ

4.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

4.10 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗ

4.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਅਰਥ, ਟੈਰਿਫ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ
- ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝੇ
- ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣੇ
- ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੇ

4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵੰਡ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਹਿਲੀ-ਵਧੀਆ ਨੀਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਆਪਸੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਸਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਧਨ ਹਨ:

A. **ਟੈਰਿਫ (Tariffs)** ਟੈਰਿਫ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ/ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਟੈਰਿਫ ਇੱਕ ਡਿਊਟੀ ਜਾਂ ਟੈਕਸ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰਕ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਡਿਊਟੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਡਿਊਟੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਾਮਦ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਟੈਰਿਫ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮਹਿੰਗੇ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾ ਕੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਯਾਤ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਟੈਰਿਫ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ।

B. ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ (Non-Tariff Barriers): ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਅਦਿੱਖ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ (ਕੋਟਾ), ਮੁਦਰਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਆਯਾਤ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਕੋਟੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਯਾਤ ਕੋਟੇ ਨਾਲੋਂ ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ ਵਧੇਰੇ ਆਮ ਹਨ।

4.2 ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Tariff Barriers and Types of Tariffs)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਰਾਮਦ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਡਿਊਟੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਯਾਤ ਟੈਰਿਫ ਨਿਰਯਾਤ ਟੈਰਿਫਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਆਮ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. **ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ (Based on the Criterion for Imposition):** ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:
  - a) **ਖਾਸ ਟੈਰਿਫ (Specific Tariff):** ਖਾਸ ਟੈਰਿਫ ਪ੍ਰਤੀ ਭੌਤਿਕ ਯੂਨਿਟ ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਭਾਰ ਜਾਂ ਮਾਪ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਂ ਇਕਮੁਸ਼ਤ ਰਕਮ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਕਣਕ, ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਖੰਡ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਟੈਕਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜ਼ਨ ਜਾਂ ਮਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।
  - b) **Ad Valorem ਟੈਰਿਫ (Ad Valorem Tariff):** ਐਡ ਵੈਲੋਰੇਮ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਮੁੱਲ 'ਤੇ'। ਜਦੋਂ ਵਪਾਰਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਐਡ ਵੈਲੋਰੇਮ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ: ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ। ਇਹ ਟੈਰਿਫ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਟੈਕਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਬੋਝ ਝੱਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਜਿਹੇ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਘੱਟ ਬੋਝ ਝੱਲਦੀਆਂ ਹਨ।
  - c) **ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਟੈਰਿਫ (Compound Tariff):** ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਟੈਰਿਫ ਖਾਸ ਅਤੇ ਐਡ ਵੈਲੋਰੇਮ ਟੈਰਿਫ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਕੰਪਾਊਂਡ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਐਡ ਵੈਲੋਰੇਮ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

d) ਸਲਾਈਡਿੰਗ ਸਕੇਲ ਟੈਰਿਫ (Sliding scale tariff): ਆਯਾਤ ਡਿਊਟੀ ਜੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਲਾਈਡਿੰਗ ਸਕੇਲ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਮਹਿੰਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਚ ਦਰਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਸਸਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਡਿਊਟੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ।

2. **ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification Based on Purpose):** ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

a) ਆਮਦਨ ਟੈਰਿਫ (Revenue Tariff): ਉਹ ਟੈਰਿਫ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

b) ਪ੍ਰੋਟੈਕਟਿਵ ਟੈਰਿਫ (Protective Tariff): ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. **ਬਦਲੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification Based on Retaliation):** ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

a) ਜਵਾਬੀ ਟੈਰਿਫ (Retaliatory tariffs): ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਜਵਾਬੀ ਟੈਰਿਫ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

b) ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਟੈਰਿਫ (Countervailing Tariffs): ਜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਨਿਰਯਾਤ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਲਾਭ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਡਿਊਟੀ ਜਾਂ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

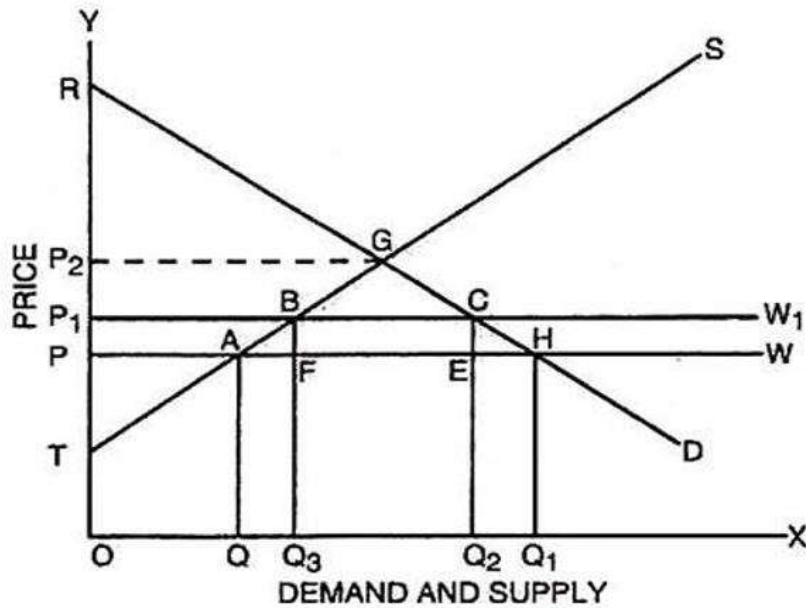
4.3 ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ) Effects of Tariff (Partial Equilibrium Analysis)

ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਟੈਰਿਫ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਛੋਟਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵੱਡਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਦੇਸ਼ ਛੋਟੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਟੈਰਿਫ ਨਾ ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਛੋਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਬਾਕੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਤਪਾਦ ਲਈ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ, ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 1 ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

Figure 1-Partial Equilibrium Analysis of Tariff

- 1) **ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ (Protective or production effect):** ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਤਰ-1 ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਲੇਟਵੇਂ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹਵੇਂ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਮਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। D ਅਤੇ S ਦਿੱਤੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਕਰ ਹਨ। ਮੂਲ PW ਵਿਸ਼ਵ ਸਪਲਾਈ ਵਕਰ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਚਕੀਲਾ ਸਪਲਾਈ ਵਕਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਟੈਰਿਫ ਕੀਮਤ OP ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸਪਲਾਈ OQ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗ OQ₁ ਹੈ। ਜੇਕਰ PP₁ ਯੂਨਿਟ ਟੈਰਿਫ ਆਯਾਤ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀਮਤ ਵਧ ਕੇ OP₁ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲ, ਮੰਗ OQ₁ ਤੋਂ OQ₂ ਤੱਕ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਸਪਲਾਈ OQ ਤੋਂ OQ₃ ਤੱਕ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਯਾਤ ਬਦਲਾਂ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ OQ₃ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਾਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ QQ₁ ਤੋਂ Q₃ Q₂ ਤੱਕ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਉਤਪਾਦਨ, ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਬਦਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।
- 2) **ਖਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ (Consumption Effect):** ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਸਤੂ 'ਤੇ ਦਰਾਮਦ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਖਪਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਮੁੱਲ OP 'ਤੇ, ਕੁੱਲ ਖਪਤ

OQ_1 ਸੀ। ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਕੀਮਤ OP_1 ਤੱਕ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਖਪਤ OQ_1 ਤੋਂ OQ_2 ਤੱਕ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ $OQ_1 - OQ_2 = Q_1Q_2$ ਦੁਆਰਾ ਖਪਤ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। $PHCP_1$ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਪਲੱਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਘਾਟਾ ਹੈ।

3) **ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ (Revenue Effect):** ਆਯਾਤ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਇੱਕ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਕੀਮਤ OP ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟੈਰਿਫ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਮਦਨ ਰਸੀਦਾਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ PP_1 ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ EF ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ $BF \times EF = BCEF$ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਇਹ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

4) **ਮੁੜ ਵੰਡ ਪ੍ਰਭਾਵ (Redistribution Effect):** ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਉਤਪਾਦਕ ਦਾ ਵਾਧੂ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਟੈਰਿਫ ਮੁੜ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: $BAF + CEH$

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤਿਕੋਣਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਨੁਕਸਾਨ ਖਪਤਕਾਰ ਸਰਪਲੱਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਭਰਪਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਖਪਤਕਾਰ ਵਾਧੂ ਘਾਟੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰਪਲੱਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿੰਡਲਬਰਗਰ ਇਸ ਸ਼ੁੱਧ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਟੈਰਿਫ ਕਾਰਨ 'ਡੈੱਡਵੇਟ ਘਾਟਾ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਟੈਰਿਫ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

5) **ਸ਼ਰਤਾਂ (Terms of Trade Effect):** ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਕਾਰਨ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਲਚਕਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਾਲ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਪਲਾਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ।

6) **ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Competitive Effect):** ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬਾਲ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦ

ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਧੇਰੇ ਮਹਿੰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਘਰੇਲੂ ਬਾਲ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਢਾਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਧਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਟੈਰਿਫ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।

- 7) **ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Income Effect):** ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਸਮਾਨ 'ਤੇ ਖਰਚ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਚਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਉਤਪਾਦਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਤਾਂ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਪੈਸਾ ਬਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q1. ਕੰਪਾਊਂਡ ਟੈਰਿਫ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?

ਉੱਤਰ:-----

Q3. ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਟੈਰਿਫ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

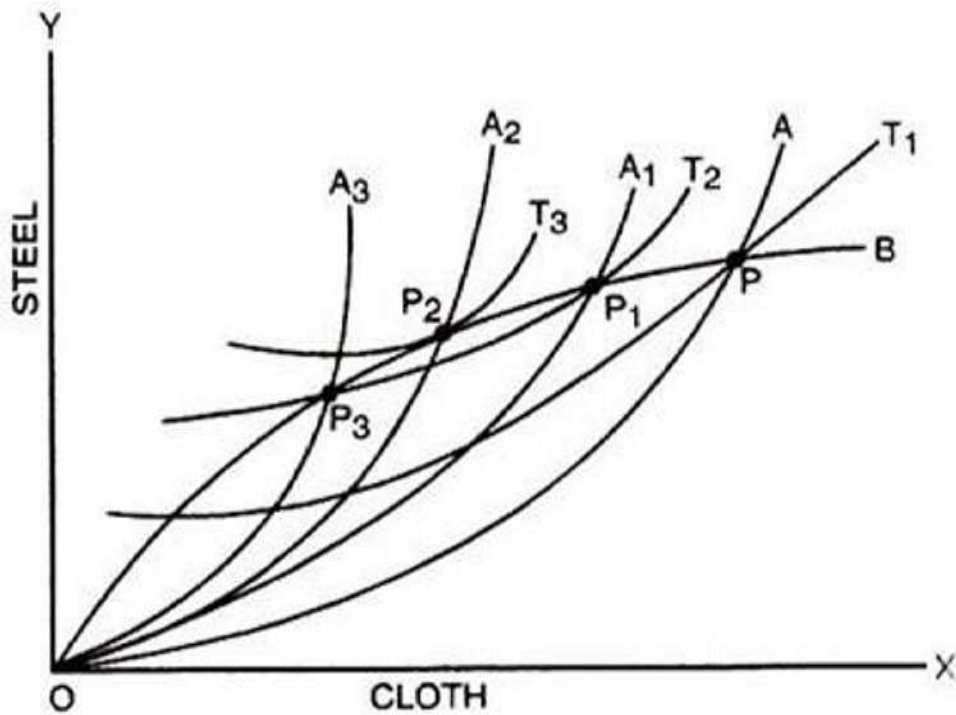
ਉੱਤਰ:-----

4.4 ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਥਿਊਰੀ (The Theory of Optimum Tariff)

ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਟੈਰਿਫ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਵਾਲ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਟੈਰਿਫ ਵਧਾਉਣ, ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਟੈਰਿਫਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਗਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਟੈਰਿਫ ਤੋਂ ਲਾਭ ਇਸਦੀ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫ ਵਧਾਉਣਾ ਉਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਮਾਜ ਲਈ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਲਾਗਤ ਟੈਰਿਫ ਤੋਂ ਲਾਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਟੈਰਿਫ

ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਉਦੋਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਟੈਰਿਫ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਡਰਸਟੇਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ , "ਉਹ ਟੈਰਿਫ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ"। ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਲਈ ਸਪਰਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰ 2 ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ

Figure 2: Determination of Optimum Tariff

ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ OA ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ ਅਤੇ OB ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਹੈ। T₁, T₂, ਅਤੇ T₃ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ , ਐਕਸਚੇਂਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ P 'ਤੇ ਰੱਖੇ। ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ T₁ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OA₁ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਐਕਸਚੇਂਜ P₁ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਉੱਚ ਵਪਾਰ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ T₂ 'ਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਟੈਰਿਫ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OA₂

ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OB ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਵਟਾਂਦਰਾ P_2 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਉੱਚ ਵਪਾਰ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਕਰਵ T_3 'ਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। P_2 ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ T_3 ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OB ਵਿਚਕਾਰ ਸਪਰਸ਼ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ P_1 ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ, ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ A ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OA_3 ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉੱਚੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੁਣ P_3 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਘੱਟ ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ T_2 'ਤੇ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਟੈਰਿਫਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਪੁਆਇੰਟ P_2 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਲਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, P_2 ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜੋ ਭਲਾਈ ਦੇ ਅਧਿਕਤਮੀਕਰਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

4.5 ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਫਾਰਮੂਲਾ (The Optimum Tariff Formula)

ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਭਲਾਈ ਦੇ ਅਧਿਕਤਮੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਰ ਨੂੰ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। Kindleberger ਨੇ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫਾਰਮੂਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

$$T_o = 1/E - 1$$

ਇੱਥੇ T_o ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ E ਦਾ ਮਤਲਬ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਲਈ ਹੈ। E ਦੇ ਗੁਣਾਂਕ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕੀਲਾਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

$$E = \frac{\text{ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ}}{\text{ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ ਨਿਰਯਾਤ} - \text{ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ}}$$

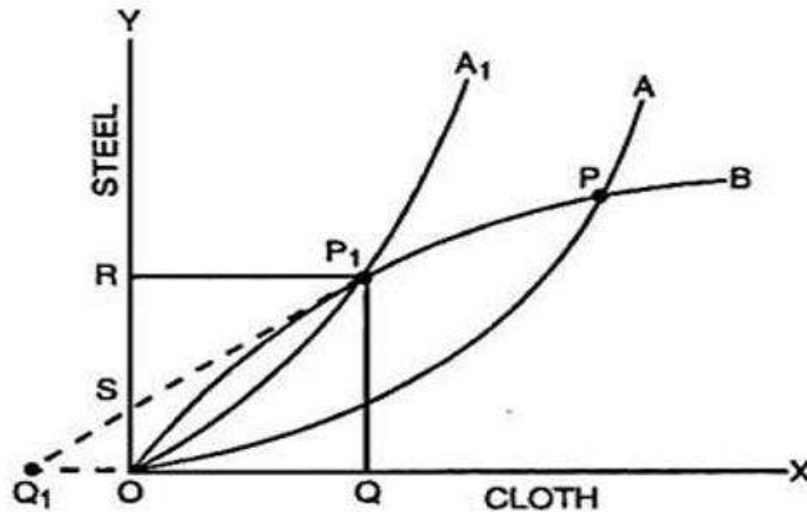
$$E = \frac{\text{ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ}}{\text{ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ ਨਿਰਯਾਤ} - \text{ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ}}$$

diagram 3 ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਜਿਓਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

OA ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ ਅਤੇ OB ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ। P ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਾ ਮੂਲ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਅਤੇ P₁ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ P₁ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।

Figure 3: Rate of Optimum Tariff

ਬਿੰਦੂ P₁ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਦੀ ਢਲਾਨ ਨੂੰ P₁ 'ਤੇ OB ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਟੈਂਜੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ Q₁ 'ਤੇ ਪੱਛੜੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਖਿਤਿਜੀ ਪੈਮਾਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। P₁ 'ਤੇ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ (OQ₁/ OQ) ਹੈ। OQ = RP ਵਜੋਂ, ਇਸਲਈ, ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ OQ₁/RP₁ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ΔsSQ_1O ਅਤੇ SP_1R ਸਮਾਨ ਹਨ, OQ₁/ RP₁ ਬਰਾਬਰ OS/SR

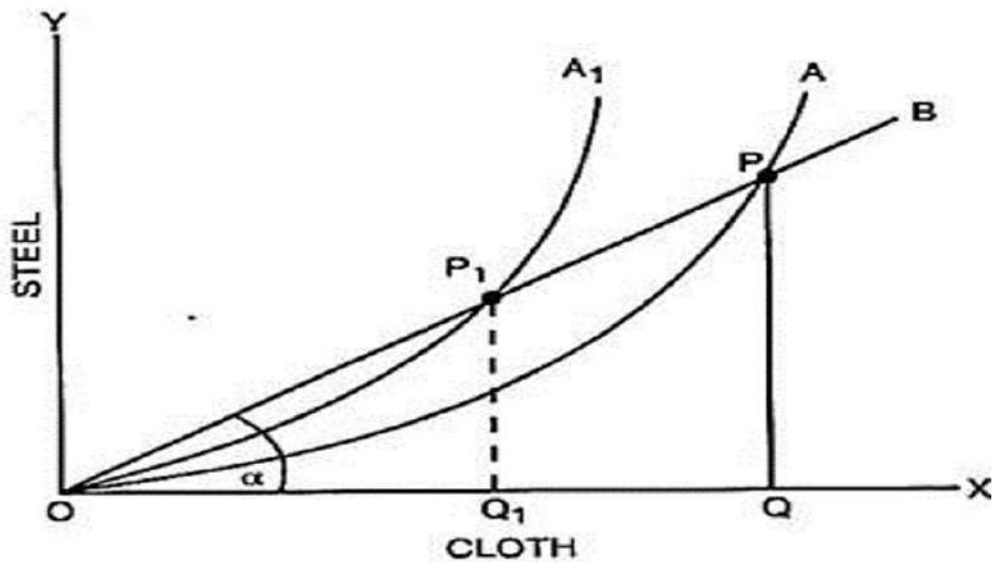
E ਅਤੇ T₀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ

ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕਤਾ (E)	ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਰ (T ₀)
1	$T_0 = 1/1 - 1 = 1/1 - 1 = 1/0 = \text{ਅਨੰਤਤਾ}$
2	$T_0 = 1/2 - 1 = 1/1 = 1$ (100%)
3	$T_0 = 1/3 - 1 = 1/2 = 0.5$ (50%)
4	$T_0 = 1/4 - 1 = 1/3 = 0.33$ (33%)
5	$T_0 = 1/5 - 1 = 1/4 = 0.25$ (25%)

ਜੇਕਰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕਤਾ 1 ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਅਨੰਤ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ 2 ਹੈ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ 100% ਹੈ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰੋ। ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਜੇ ਕਿ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਹਿ-ਕੁਸ਼ਲ E ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਉਲਟ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਅਤਿਅੰਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਬੇਅੰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਚਿੱਤਰ 4 ਰਾਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

Figure 4: Perfectly Elastic Offer Curve of Foreign Country

OA ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ A ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ ਹੈ ਅਤੇ OB ਦੇਸ਼ B ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਚਕੀਲਾ ($e = \alpha$) ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਕਰ ਹੈ। ਵਟਾਂਦਰਾ P 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ A ਕੱਪੜੇ ਦੀ OQ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਬਦਲੇ PQ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਟੀਲ ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A = (QM/QX) = (PQ/OQ) = ਰੇਖਾ OP = Tan α ਦੀ ਢਲਾਨ ਲਈ P 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ A ਇੱਕ ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਵ OA₁ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਐਕਸਚੇਂਜ P₁ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ OQ₁ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਟੀਲ ਦੀ P₁ Q₁ ਮਾਤਰਾ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। P₁ = (QM/QX) = (PQ₁/OQ₁) = ਰੇਖਾ OP₁ ਦੀ ਢਲਾਨ = Tan α_1 'ਤੇ ਦੇਸ਼ A

ਲਈ TOT, ਰੇਖਾ OP_1 ਦੀ ਢਲਾਨ = $\tan \alpha$, ਕਿਉਂਕਿ P ਅਤੇ P_1 'ਤੇ TOT ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ $\tan \alpha$ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਟੈਰਿਫ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਕਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਲਾਈ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ।

4.6 ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ (Effective Rate of Protection)

1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਆਯਾਤ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਐਡ ਵੈਲੋਰੇਮ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਆਯਾਤ ਮਾਲ 'ਤੇ ਇੱਕ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਆਯਾਤ ਬਦਲ ਲਈ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਨਾਮਾਤਰ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਦਰ ਵੱਧ, ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਮਾਪ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ B. Balassa, W. Corden, ਅਤੇ HG Johnson ਵਰਗੇ ਲੇਖਕ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਉਚਿਤ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਅੰਤਮ ਆਯਾਤ ਉਤਪਾਦ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਯਾਤ ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੈਸ਼ੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਲ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼, ਅਕਸਰ, ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਡਿਊਟੀ-ਮੁਕਤ ਦਰਾਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਤਮ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਨਪੁਟਸ ਦੇ ਆਯਾਤ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਕਪਾਹ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਮੁਕਤ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਸਖਤ ਦਰ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੰਪੋਰਟ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਢਾਂਚਾ ਘਰੇਲੂ ਮੁੱਲ-ਜੋੜ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਮੁੱਲ-ਜੋੜ ਅੰਤਮ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਯਾਤ ਇਨਪੁਟਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅੰਤਮ ਆਯਾਤ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਯਾਤ ਇਨਪੁਟਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਜਾਂ ਘੱਟ ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਦਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਮਾਤਰ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀਆਂ ਆਮ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ-ਵਰਤਣ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦਰਸਾਏਗੀ। ਨਾਮਾਤਰ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

$$H = (P' - P) / P$$

ਜਿੱਥੇ H ਨਾਮਾਤਰ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ P ਵਿਸ਼ਵ ਕੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ P' ਟੈਰਿਫ ਸਮੇਤ ਅੰਤਿਮ ਵਸਤੂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਮੀਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

$$G = V' - V / V$$

ਜਿੱਥੇ G ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਹੈ। V ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਦੇ ਤਹਿਤ ਘਰੇਲੂ ਮੁੱਲ-ਜੋੜ ਹੈ ਅਤੇ V' ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੱਲ-ਜੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਅਸਲ ਮਾਪ ਹੈ ਫਿਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- II

Q1. ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਮੰਗ ਦੀ ਲਚਕਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਤਰ:-----

Q3. ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਨਾਮਾਤਰ ਦਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

4.7 ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਸ (Non-Tariff Barriers)

ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਟੈਰਿਫ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਯਾਤ ਬਦਲ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਸ ਕਰਕੇ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਨਾ।

- ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ (Import Quotas):** ਆਯਾਤ ਕੋਟੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਸੀਮਾ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਦ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਆਯਾਤ ਕੋਟਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਾਤਰਾ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ 60,000 ਰੰਗੀਨ ਟੀਵੀ ਸੈੱਟ ਜਾਪਾਨ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਲਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਟੀਵੀ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸੈੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ 50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕੋਟਾ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ: (Types of Quotas)

ਇੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਕੋਟੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਫਿਕਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

- a) **ਟੈਰਿਫ ਜਾਂ ਕਸਟਮ ਕੋਟਾ (Tariff or Custom Quota):** ਟੈਰਿਫ ਜਾਂ ਕਸਟਮ ਕੋਟੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਡਿਊਟੀ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਘੱਟ ਦਰ 'ਤੇ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਯਾਤ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਉੱਚ ਦਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ।
  - b) **ਇਕਪਾਸੜ ਕੋਟਾ (Unilateral Quota):** ਇਕਪਾਸੜ ਕੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਸੀਮਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੀਮਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਅਗਾਊਂ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕਪਾਸੜ ਕੋਟਾ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ - (a) ਗਲੋਬਲ ਕੋਟਾ ਅਤੇ (b) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੋਟਾ। ਗਲੋਬਲ ਕੋਟੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਤਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੋਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਆਯਾਤ ਕੋਟੇ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
  - c) **ਦੁਵੱਲਾ ਕੋਟਾ (Bilateral Quota):** ਦੁਵੱਲੇ ਕੋਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਰਾਮਦ ਕੋਟਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੈਬਰਲਰ ਨੇ ਦੁਵੱਲੇ ਕੋਟੇ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲਾ ਕੋਟਾ ਕਿਹਾ ਹੈ।
  - d) **ਮਿਕਸਿੰਗ ਕੋਟਾ (Mixing Quota):** ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਕੋਟੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਟਾ ਫਿਕਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2. **ਸਵੈਇੱਛਤ ਨਿਰਯਾਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ (Voluntary Export Restraints):** ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਸਵੈਇੱਛਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਸਖਤ ਵਪਾਰਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਣ।

3. **ਤਕਨੀਕੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਯਮ (Technical, Administrative and Other Regulation):**
ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ 'ਤੇ ਕਸਟਮ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਿਹਤ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲੇਬਲਿੰਗ, ਪੈਕਿੰਗ, ਕਸਟਮ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਿਯਮ ਹਨ ਜੋ ਮਾਲ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਲੁਕਵੇਂ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ।
4. **ਨਿਰਯਾਤ ਸਬਸਿਡੀਆਂ (Export Subsidies):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਨਿਰਯਾਤ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਰਯਾਤ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਸਿੱਧੇ ਨਕਦ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ ਨੂੰ ਟੈਕਸ ਰਾਹਤ ਦੀ ਅਨੁਦਾਨ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਝੌਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਉਪਾਅ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
5. **ਡੰਪਿੰਗ (Dumping):** ਡੰਪਿੰਗ ਉਸੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨੁਚਿਤ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੀਮਤ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਡੰਪਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਐਂਟੀ-ਡੰਪਿੰਗ ਉਪਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਪਾਅ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਅਖੌਤੀ ਲੁਕਵੇਂ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- III

Q1. ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟ ਟੈਰਿਫ ਬੈਰੀਅਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਕੋਟਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q3. ਐਂਟੀ-ਡੰਪਿੰਗ ਉਪਾਅ ਕੀ ਹਨ?

ਉੱਤਰ:-----

4.8 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਟੈਰਿਫ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ; ਇਹ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਦਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਇੱਕ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਪਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਮਾਈਕ੍ਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

4.9 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- Q1. ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?
- Q2. ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ?
- Q3. ਸਰਵੋਤਮ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਕੀ ਹੈ?
- Q4. ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਬੈਰੀਅਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q5. ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?
- Q6. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
- Q7. ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਟੈਰਿਫ ਕੀ ਹੈ?
- Q8. ਕੋਟਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।
- Q9. ਡੰਪਿੰਗ ਕੀ ਹੈ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ: ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ?

Q2. ਤੁਸੀਂ ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਦਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

Q3. ਟੈਰਿਫ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?

4.10 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ Suggested Readings

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory And Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
- Kenen, P.B. (1994), The International Economy, Cambridge University Press, London.
- Kindleberger, C.P. (1973), International Economics, R.D. Irwin, Homewood.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Appleyard D., Field A. and S. Cobb (AFC), International Economics, 6th edition, 2008
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rdedition. Macmillan, 1994.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ- IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 5: ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ

ECONOMIC INTEGRATION THEORY OF CUSTOM UNION

ਸੰਰਚਨਾ

5.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

5.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

5.2 ਅਰਥ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

5.3 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

5.4 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਆਮ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

5.5 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਕ

5.6 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ

5.7 ਸੰਖੇਪ

5.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

5.9 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

5.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੇ
- ਵਪਾਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣੇ

- ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ
- ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ
- ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ

5.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਜਦੋਂ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਜਾਂ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਆਯਾਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਬਾਹਰੀ ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। R G Lipsey ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਟੈਰਿਫ ਥਿਊਰੀ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ।" ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਪੈਰੇਟੋ ਅਨੁਕੂਲ (Pareto optimality) ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਬ-ਅਨੁਕੂਲ ਵਪਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸਲਈ ਇਹ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਦੂਜੇ-ਸਰਬੋਤਮ ਦਾ ਕੇਸ ਹੈ। Pareto optimality ਕੇਵਲ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਟੈਰਿਫ ਪੈਰੇਟੋ ਗੈਰ-ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਲਾਈ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੂਜੇ ਸਰਬੋਤਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਥਿਊਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ Jacob Viner (1950), J.E.Meade (1955), R.G. Lipsey (1957), Harry Johnson (1962), Jaroslav Vanek (1965), Cooper and Massell (1965), Murry Kemp (1969) ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

5.2 ਅਰਥ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Meaning and Types of Economic Integration)

ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ ਏਕੀਕਰਣ ਜੋ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਲਵਾਟੋਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕਠੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਹੈ।" ਅੱਗੋਂ, ਕਾਰਬੋਗ ਨੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ, "ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਭੁਗਤਾਨ, ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਹਿਭਾਗੀ ਦੇਸ਼ਾਂ/ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਤਰਜੀਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪੱਖਪਾਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ

ਹੈ। H. G. Mannur ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ , ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਬਾਹਰੀ ਟੈਰਿਫ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡਿਗਰੀਆਂ ਹਨ। ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਤਰਜੀਹੀ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ :

- 1) **ਤਰਜੀਹੀ ਵਪਾਰ ਸੰਘ ਜਾਂ ਖੇਤਰ (Preferential trade Union or Area):** ਇਹ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਟੈਰਿਫ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਟੈਰਿਫ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।
- 2) **ਫਰੀ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ (Free Trade Union):** ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪਸੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਟੈਰਿਫ ਡਿਊਟੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਟੈਰਿਫਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (SAFTA)
- 3) **ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ (Custom Union):** ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਰਸਮੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ, ਉਹ ਇੱਕ ਆਮ ਬਾਹਰੀ ਟੈਰਿਫ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ BENELUX (Belgium, Netherland and Luxemburg)
- 4) **ਸਾਂਝਾ ਬਜ਼ਾਰ (Common Market):** ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਬਜ਼ਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਰੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ: 1992 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਾਂਝਾ ਬਜ਼ਾਰ।
- 5) **ਆਰਥਿਕ ਸੰਘ (Economic Union):** ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾ, ਵਿੱਤੀ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸੰਘ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ: ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਤਰਜੀਹੀ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਏਕੀਕਰਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਘ ਦੇ ਉੱਚਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-I

Q1. ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਰੂਪ ਕਿਹੜੇ ਹਨ?

ਉੱਤਰ:-----

5.3 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Partial Equilibrium Analysis of Custom Union)

ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਗਠਨ ਉੱਚ ਭਲਾਈ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਇਸ਼ੂਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮੋਢੀ ਹੈ। Jacob Viner ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ 'ਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸੰਕਲਪਾਂ- ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਆਓ ਪਹਿਲਾਂ ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੀਏ।

TABLE-1 ਵਪਾਰ ਰਚਨਾ

ਦੇਸ਼	ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ)	X ਨੇ 100% ਯੂਨੀਫਾਰਮ ਡਿਊਟੀ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ) ਲਗਾਇਆ	X ਨੇ Y ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਪਰ Z ਤੋਂ ਨਹੀਂ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ)
X ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼	100	100	100
Y ਸਹਿਭਾਗੀ ਦੇਸ਼	80	160	80

Z ਬਾਕੀ ਵਿਸ਼ਵ	60	120	120
--------------	----	-----	-----

TABLE-1 ਤਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, X ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਹੈ, Y ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਪਾਰਟਨਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ Z ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਲਮ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸਮਾਰਟਫੋਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਅਤੇ Z ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 60 ਰੁਪਏ ਦੇ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਸਮਾਰਟਫੋਨ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ X ਦੇਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। X ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ Y ਅਤੇ Z ਦੇਵਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ X ਸਿਰਫ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ X Y ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ Y ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਟੈਰਿਫ ਹਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ Z ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਉਹੀ ਟੈਰਿਫ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ Y ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ JACOB VINER ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

TABLE-2 ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ TABLE-1 ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ X Y ਅਤੇ Z ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਰਿਫ ਦਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ Z ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ X ਦੇਸ਼ Z ਤੋਂ ਸਮਾਰਟਫੋਨ ਆਯਾਤ ਕਰੇ। ਹੁਣ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ X ਦੇਸ਼ Y ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ Y ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੈਰਿਫਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੇਸ਼ Z 'ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਟੈਰਿਫ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

TABLE-2 ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ

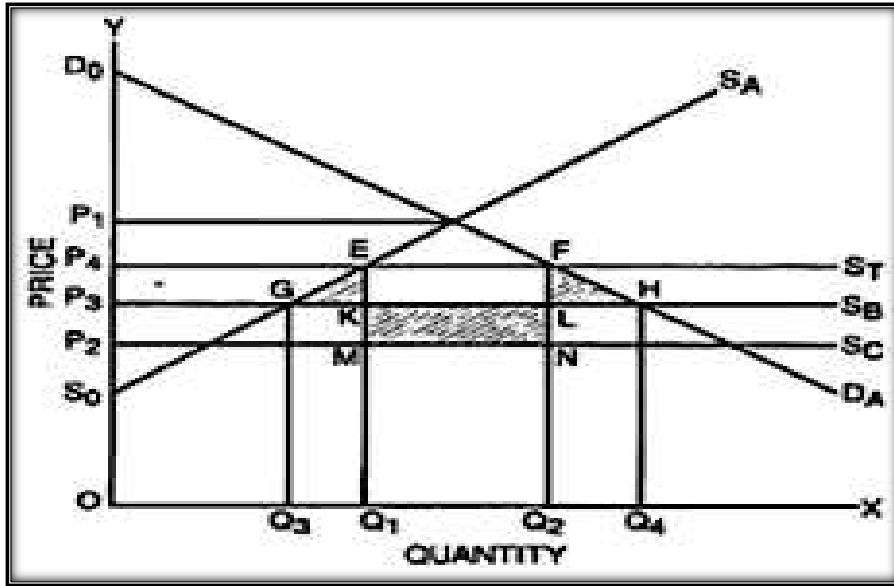
ਦੇਸ਼	ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ)	X ਨੇ 50% ਯੂਨੀਫਾਰਮ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ)	X ਨੇ Y ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਪਰ Z ਤੋਂ ਨਹੀਂ (ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ)
X ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼	100	100	100
Y ਸਹਿਭਾਗੀ ਦੇਸ਼	80	120	80

Z ਬਾਕੀ ਵਿਸ਼ਵ	60	90	90
--------------	----	----	----

ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ Z ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ Y ਤੋਂ ਮਾਲ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ X ਨੇ Y ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸਲਈ X ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਲ ਉਤਪਾਦਕ Z ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਚ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ Y ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦਾ ਇਹ ਮੋੜ ਘੱਟ ਤੋਂ JACOB VINER ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਗਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟਾ ਰਹੀ ਹੈ।

1. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਭਾਵ (Static Effects of Custom Union)

ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਤਕਰਾ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ। JACOB VINER ਦੁਆਰਾ 1950 ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ "ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਮੁੱਦੇ" ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਵਪਾਰ ਬਿਨਾਂ ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ JACOB VINER ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਗੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਉ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ:

ਚਿੱਤਰ 1: ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਪ੍ਰੀ-ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਸੰਤੁਲਨ (Pre-Custom Union Equilibrium)

ਚਿੱਤਰ 1 ਵਿੱਚ S_C ਲਾਈਨ P_2 ਕੀਮਤ 'ਤੇ C ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਚਕੀਲੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, S_B P_3 ਕੀਮਤ 'ਤੇ B ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ P_1 ਹੈ। P_4 ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ C ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜੋ C ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈ ਗਈ P_2 ਅਤੇ $P_2 P_1$ ਟੈਰਿਫ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ AC ਨਾਲ P_4 ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ B 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ B ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਕੀਮਤ P_3 ਪਲੱਸ ਟੈਰਿਫ ਡਿਊਟੀ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ P_1 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ C ਸਭ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਲ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਅਤੇ AP_4 ਟੈਰਿਫ-ਰਾਈਡਨ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ C ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। P_4 ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ OQ_1 ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ C ਦੇਸ਼ ਤੋਂ $Q_1 Q_2$ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਪਤਕਾਰ ਸਰਪਲੱਸ $D_0 F P_4$ ਹੈ, ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ $E F N M$ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਕ ਸਰਪਲੱਸ $S_0 E P_4$ ਹੈ। ਇਹ P_2 'ਤੇ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ।

ਪੋਸਟ-ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਸੰਤੁਲਨ (Post-Custom Union Equilibrium)

ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ A ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ C ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਟੈਰਿਫ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, B ਦੇਸ਼ A ਦੇਸ਼ ਨੂੰ P_3 ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸਪਲਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ A C ਦੀ ਬਜਾਏ B ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਖਾਸ ਉਤਪਾਦ ਆਯਾਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਹੁਣ C

ਦੇਸ਼ਵਪਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਟੈਰਿਫ-ਰਹਿਤ ਕੀਮਤ P_4 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ B ਦੀ ਡਿਊਟੀ-ਮੁਕਤ ਕੀਮਤ P_3 , A ਅਤੇ B ਦੇ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ।

- a) **ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਭਾਵ (Price Effect):** ਇੱਕ ਦੇਸ਼ਪ੍ਰੀ-ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਕੀਮਤ P_4 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤ P_3 'ਤੇ ਉਤਪਾਦ ਖਰੀਦ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- b) **ਖਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ (Consumption Effect):** ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਖਪਤ OQ_2 ਤੋਂ OQ_4 ਤੱਕ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਵਧੀ ਹੋਈ ਖਪਤ $Q_3Q_1+Q_2Q_4$ ਦੁਆਰਾ ਵਧੀ ਹੋਈ ਦਰਾਮਦ ਨਾਲ ਪੂਰਕ ਹੈ ਜੋ ਕਿ $Q_3Q_4-Q_1Q_2$ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਇਸ Q_2Q_4 ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਲਈ ਇਸਨੂੰ ਖਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- c) **ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ (Production Effect):** ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ OQ_1 ਤੋਂ OQ_3 ਤੱਕ ਘਟਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ GK ਰਕਮ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ Q_3Q_1 ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।
- d) **ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Welfare Effect):** ਭਲਾਈ ਦੇ ਵਧਦੇ ਅਤੇ ਘਟਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ। ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ੇਡਡ ਤਿਕੋਣ GEK ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਪਤਕਾਰ ਸਰਪਲੱਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਪਲੱਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਰ ਖਪਤ ਵਧਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ Q_2Q_4 ਦੁਆਰਾ ਦਰਾਮਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੇਡਡ ਤਿਕੋਣ FLH ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਪਲੱਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਵਧਦਾ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਤਿਕੋਣ GEK ਅਤੇ FLH ਦੇ ਜੋੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪੰਨ ਵਪਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਸਰਪਲੱਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਪਾਰਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਟੌਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, A ਦੇਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ C ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, A ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਲ ਪਾਰਟਨਰ C ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਪਾਰਟਨਰ B ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। A C ਦੇਸ਼ ਤੋਂ Q_1Q_2 ਆਯਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ A ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ B ਤੋਂ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਇਸ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕੀਤਾ। C ਦੀ

ਬਜਾਏ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ Q_1, Q_2 ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ C ਤੋਂ B ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ Q_1, Q_2 ਮਾਤਰਾ ਲਈ, EFQ_1, Q_2 ਕੁੱਲ ਰਕਮ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੇ C ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ $EFNM$ ਟੈਰਿਫ਼ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ MN, Q_1, Q_2 ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦਕਾਰਾਂ ਨੂੰ C, $EFNM$ ਨੂੰ Q_1, Q_2 ਮਾਤਰਾ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। C ਦੇਸ਼ ਤੋਂ Q_1, Q_2 ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਅਸਲ ਕੀਮਤ MN, Q_1, Q_2 ਰਕਮ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਖਪਤਕਾਰ ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ KL, Q_1, Q_2 ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ MN, Q_1, Q_2 ਦੇਸ਼ C ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੁਗਤਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਵਧੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸ਼ੇਡਡ ਆਇਤਕਾਰ $KLNM$ ਲਈ। ਵਪਾਰ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ (Trade diversion) ਕਾਰਨ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ shaded ਤਿਕੋਣ $KLNM$ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਨੈੱਟ ਵੈਲਫੇਅਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ-1 ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਿਕੋਣਾਂ ($GEK + FLH$) ਅਤੇ ਆਇਤਕਾਰ $KLNM$ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਸੁੱਧ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ $GEK+FLH, KLNM$ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ $GEK+FLH, KLNM$ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ $GEK+FLH, KLNM$ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ A ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤਾਕਤ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

2. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਭਾਵ (Dynamic Effects of Custom Union)

- a) ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ (Economies of Scale): ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਗਠਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਬਜ਼ਾਰ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਵਧੀ ਹੋਈ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੈਮਾਨੇ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

- b) **ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁਕਾਬਲਾ (Enlarged Competition):** ਇਹ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਵੱਡਾ ਮੁਕਾਬਲਾ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਫਰਮਾਂ ਲਈ ਲਾਗਤ-ਕੁਸ਼ਲ ਬਣਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- c) **ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Expanded Domestic and Foreign Investment):** ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਵੇਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਉਪਕਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਣ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਵਧਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਟੈਰੀਟਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਲਾਂਟ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਟੈਰਿਫ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਗਠਨ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- d) **ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ (Employment and Economic Welfare):** ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਗਠਨ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਮੁਫਤ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਤ, ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉੱਚ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਹੈ।
- e) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Economic Growth):** ਉੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਕਾਰ, ਕਾਰਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਸਰੋਤਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਵੱਲ ਖੜਦੀ ਹੈ। ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।
- f) **ਤਕਨੀਕੀ ਉੱਨਤੀ (Technical Advancement):** ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਕੀਟ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਚ ਕਾਰਕ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੇਸ਼ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨਤਾ, ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਹੈ।

5. 4 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (General Equilibrium Analysis of Custom Union)

JACOB VINER ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਾਨੂੰ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਸਮਝ ਲਈ ਆਮ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਝ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਮਾਡਲ ਲਿਪਸੀ ਮਾਡਲ ਹਨ।

ਲਿਪਸੀ ਮਾਡਲ (The Lipsey Model)

JACOB VINER ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਜਨ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਟੌਤੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ, J.E. Meade and R.G. Lipsey ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਨਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਤਾਂ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਬਦਲਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਕੀਤੀ, ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਸਪਲਾਈ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, Lipsey ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਪਲਾਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਪਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦੋ ਮਾਲ X ਅਤੇ Y ਹਨ ਤਿੰਨ ਦੇਸ਼ ਹਨ, A ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਹੈ, B ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਪਾਰਟਨਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ C ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਚਿੱਤਰ ਆਮ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ 2 ਦੇਸ਼ A D ਪੁਆਇੰਟ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਵਸਤੂ X ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਸਤੂ Y ਨਾਲ ਐਕਸਚੇਂਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ A ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਪਲਬਧ ਮਿਆਦ ਹੈ। ਜਾਂ ਲਾਈਨ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਪਤ a ਸਥਿਰ ਅਨੁਪਾਤ, AD 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ G ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ A ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ A ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਵਪਾਰਕ ਲਾਈਨ ਦੀਆਂ DF ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ B ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਪਾਰ ਲਾਈਨ ਦੀਆਂ DF ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ AH ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। H ਬਿੰਦੂ ਚਿੱਤਰ 2 ਵਿੱਚ ਪੁਆਇੰਟ G ਪੁਆਇੰਟ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ।

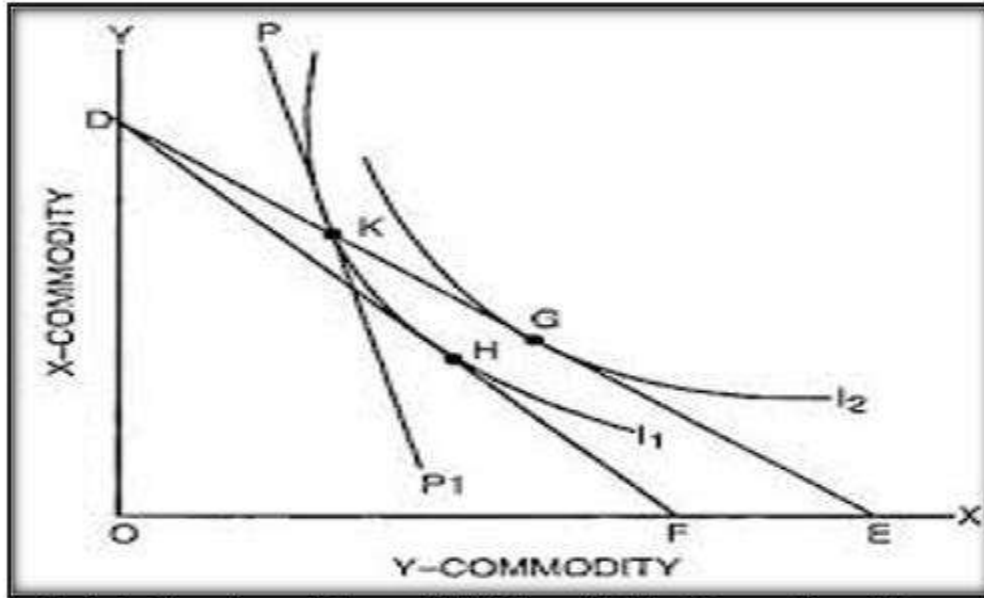

Figure: 2 Trade Diversion and Economic Welfare with Fixed Proportion of Consumption

ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ C ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ B ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਘੱਟ ਖਪਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਵਿਨੋਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੱਚ ਹੈ ਜੇਕਰ ਖਪਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਭਲਾਈ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਨੋਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਖਪਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚਿੱਤਰ 3 ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

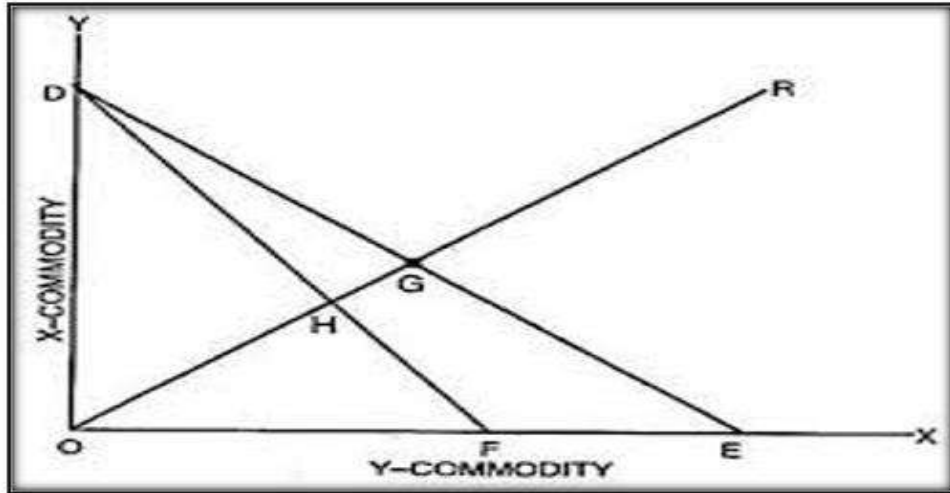

Figure 3: Trade Diversion and Economic Welfare when Consumption is not in fixed proportion

ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਜੀ ਪੁਆਇੰਟ ਪੂਰਵ-ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਗਠਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ A ਕੌਮ ਦੇ ਖਪਤ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ D 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ C ਦੇਸ਼ ਤੋਂ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ G ਪੁਆਇੰਟ 'ਤੇ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ G ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਲਾਈਨ DE ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_2 ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਟੈਂਜੈਂਸੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ AY ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰਕ ਲਾਈਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ PP_1 ਲਾਈਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ A ਦਾ ਖਪਤ ਬਿੰਦੂ G ਤੋਂ K, K ਖਪਤ ਬਿੰਦੂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਹੇਠਲੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_1 ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਲਾਈ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ, A ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚ ਟੈਰਿਫ-ਰਹਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ X ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਪਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ A ਕੌਮ B ਕੌਮ ਨਾਲ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਪਾਰਕ ਲਾਈਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ DF ਹਨ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ A ਨੇ ਵਪਾਰ ਲਾਈਨ ਦੀਆਂ DF ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ B ਦੇਸ਼ ਤੋਂ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। A ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰ ਹੁਣ Y ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸਲਈ ਖਪਤ ਦਾ ਬਿੰਦੂ K ਤੋਂ H ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸੇ ਹੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_1 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਲਾਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਕਰ I_1 ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-II

Q1. ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?

ਉੱਤਰ:-----

5.5 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਕ (Factor affecting Success of a Custom Union)

ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਕਾਰਕ ਹਨ ਜੋ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

- 1) **ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਕਿਸਮ (Type of Economy):** ਜੇਕਰ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਸਮਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਹਨ ਤਾਂ ਸੰਘ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਿੰਨ ਜਾਂ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਾਵ, ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- 2) **ਦੂਰੀ ਜਾਂ ਨੇੜਤਾ (Distance or Proximity Between Member Countries):** ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਕੋ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਨੇੜਤਾ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਉੱਚ ਦੂਰੀ ਉੱਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- 3) **ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਆਕਾਰ (Size of Custom Union):** ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਲਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- 4) **ਟੈਰਿਫ ਬੈਰੀਅਰਜ਼ (Tariff Barriers):** ਜੇਕਰ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਬੈਰੀਅਰ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- 5) **ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (Quantum of Trade):** ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ।
- 6) **ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Political Stability in Member Countries):** ਇਹ ਕੁਝ ਗੈਰ-ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਕ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਇੱਕ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, SAFTA ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਕੁਝ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5.6 ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ (Some Famous Examples of Custom Union)

- 1) **ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (EUROPEAN UNION):** ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਚ 1957 ਵਿਚ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਰੋਮ ਦੀ ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ 1 ਜਨਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਗਠਿਤ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ (EEC) ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਸਟ੍ਰਿਕਟ ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ 1 ਨਵੰਬਰ, 1993 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 27 ਹਨ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਯੂਰੋ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਮੈਂਬਰ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਜਾਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 31 ਜਨਵਰੀ 2020 ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ^ਯ।
- 2) **SAFTA:** ਖੇਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗ 'ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸੰਘ (SAARC) ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਫੋਰਮ ਜਾਂ ਸੰਘ ਹੈ। ਇਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 1 ਜਨਵਰੀ, 2006 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2016 ਤੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ "Most Favourite Nation" ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਓ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਸਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼, ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਭੂਟਾਨ, ਮਾਲਦੀਵ, ਨੇਪਾਲ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਹਨ। ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਅਸਥਿਰ ਸਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

3) **NAFTA:** ਕੈਨੇਡਾ, ਮੈਕਸੀਕੋ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਗਸਤ 1992 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। NAFTA ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਪਾਰਕ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ-ਮੈਕਸੀਕੋ-ਕੈਨੇਡਾ ਸਮਝੌਤਾ (USMCA) ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮਾਰਚ 2020 ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। USMCA 1 ਜੁਲਾਈ, 2020 ਤੋਂ NAFTA ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5.7 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਲੂਕ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਲਈ ਪੱਖਪਾਤੀ ਜਾਂ ਪੱਖਪਾਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਰੇਕ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਰਜੀਹੀ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (PTA) ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਪੱਧਰ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਖੇਤਰ (FTA), ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ (CU), ਕਾਮਨ ਮਾਰਕੀਟ (CM) ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਯੂਨੀਅਨ (EU) ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹਿੱਸੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਘੱਟ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਦੇਸ਼ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਦੱਸ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉੱਚ-ਕੀਮਤ ਅੰਤਰ ਉੱਚ ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਲਾਭ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਰੂਆਤੀ ਪ੍ਰੀ-ਯੂਨੀਅਨ ਟੈਰਿਫ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਵਾਧੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਯੂਨੀਅਨ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮਾਰਕੀਟ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਲਾਗੂ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਆਮਦਨੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (EU), ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (SAFTA), ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (NAFTA) ਹਨ।

5.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।
- Q2. ਪੋਸਟ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q3. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿਓ
- Q4. ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਕੀ ਹੈ?

Q5. ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੈ?

Q6. NAFTA ਕੀ ਹੈ?

Q7. SAFTA ਕੀ ਹੈ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

Q1. ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਅੰਸ਼ਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

Q2. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

Q3. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

Q4. ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ ਕੀ ਹਨ?

ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ (Suggested Readings)

- Paul Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc Melitz, International Economics: Theory and Policy, Addison-Wesley (Pearson Education Indian Edition), 9th edition, 2012.
- Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, John Wiley International Student Edition, 10th edition, 2011.
- Kindleberger, C.P. (1973), International Economics, R.D. Irwin, Homewood.
- Rana & Verma, International Economics, Vishal Publishing Co.
- Sodersten B., Reed G. (SR) International Economics, 3rdedition. Macmillan, 1994.
- Lipsey R.G. The Theory of Custom Union: A General Survey, The Economic Journal Vol.20 September 1960, pp 496-513.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 6: ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ

BALANCE OF PAYMENTS AND EXCHANGE RATE

ਸੰਰਚਨਾ

6.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

6.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

6.2 ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ: ਮਤਲਬ

6.3 ਭੁਗਤਾਨ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

6.4 ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

6.5 ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

6.6 ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ

6.7 ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਿਸਟਮ

6.7.1 ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਇਸਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ

6.7.2 ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਇਸਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ

6.8 ਸੰਖੇਪ

6.9 ਅਭਿਆਸਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ

6.10 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗਜ਼

6.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

1. ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਨ
2. ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨ
3. ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣਨ
4. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ
5. ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰਨ

6.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ, ਟੈਰਿਫ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਅਤੇ ਸੰਕੁਚਨ ਵਾਲੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਸੁਧਾਰਾਤਮਕ ਉਪਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਤੋਂ ਅਪਵਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੀ ਸੰਤੁਲਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਯਾਤ ਬਦਲ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਮੁੱਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਸੀਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

6.2 ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ: ਮਤਲਬ (Balance of Payments: Meaning)

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਆਰਥਿਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਰਿਕਾਰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਾਪਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਕੜਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ।

Harvey and Johnson ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜੋ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਨ।"

Sodersten ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਰਸੀਦਾਂ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।"

B. J. Cohen ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, " ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਿਣਦਾਤਾ ਜਾਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੋਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। "

6.3 ਭੁਗਤਾਨ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਢਾਂਚਾ (Structure of Balance of Payments Accounts)

ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਖਾਤਾ ਬੈਲੇਂਸ ਡਬਲ-ਐਂਟਰੀ ਬੁੱਕਕੀਪਿੰਗ ਦੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨੂੰ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਲੇਖਾਕਾਰੀ ਵਪਾਰਕ ਲੇਖਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੈਬਿਟ (-) ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕ੍ਰੈਡਿਟ (+) ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਲੇਖਾਕਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਡੈਬਿਟ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ, ਤੇਹਫ਼ਿਆਂ, ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਰਸੀਦਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼, ਅਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਿਕਰੀ ਹੈ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਾਈਡ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਮੁੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ (+)। ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਯਾਤ, ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇਹਫ਼ਿਆਂ, ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕਰਨਾ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਣਾ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਵੇਸ਼, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੋਨੇ ਡੈਬਿਟ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ (-) ਮੁੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਆਈਟਮਾਂ ਡਬਲ-ਐਂਟਰੀ ਬੁੱਕਕੀਪਿੰਗ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਬਕਾਇਆ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਲੰਬਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਖਾਤੇ ਹਨ, ਚਾਲੂ ਖਾਤਾ, ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤਾ।

1. ਮੌਜੂਦਾ ਖਾਤਾ (Current Account)

ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕਪਾਸੜ ਤਬਾਦਲੇ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ, ਬੀਮਾ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸੇਵਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਤੇਹਫ਼ੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ, ਨਿੱਜੀ ਪੈਸੇ

ਭੇਜਣ, ਅਤੇ ਚੈਰਿਟੀ ਦਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਸਤੂਆਂ ਵਪਾਰਕ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦ ਹਨ। ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਆਈਟਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਬੇਰਡ ਉੱਤੇ ਮੁਫਤ), ਮਤਲਬ ਕਿ ਸ਼ਿਪਿੰਗ, ਬੀਮਾ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ, ਬੀਮਾ ਅਤੇ ਭਾੜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਪਾਰਕ ਸੰਤੁਲਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਵਪਾਰਕ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਿਰਯਾਤ ਦਿੱਖ ਦਰਾਮਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਾਮਦ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ, ਮੌਜੂਦਾ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ (+) ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਡੈਬਿਟ (-) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਹਨ। ਚਾਲੂ ਖਾਤਾ ਬਕਾਇਆ ਇਹਨਾਂ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਅਦਿੱਖ ਵਪਾਰਕ ਬਕਾਇਆ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ।

2. ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ (Capital Account)

ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ ਇਸਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਪੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਨਿਵੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਇੱਕ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿਆਦ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਧੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਂਡ ਅਤੇ ਸਟਾਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ੇ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ। ਡਾਇਰੈਕਟ, ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਧੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਰਸੀਦਾਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਡੈਬਿਟ ਹਨ।

ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ ਬਕਾਇਆ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਕਾਏ ਦਾ ਸੁੱਧ ਮੁੱਲ ਹੈ।

3. ਅਧਿਕਾਰਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤਾ (The Official Settlements Account)

ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀ ਖਾਤੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਖਾਤੇ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। "ਅਧਿਕਾਰਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਧਾਰਕਾਂ ਲਈ ਗੈਰ-ਤਰਲ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ।"

ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਟਾਕ, ਪਰਿਵਰਤਨਯੋਗ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ SDR ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸੁੱਧ IMF ਸਥਿਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।" ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮੀਆਂ ਇੱਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਾਲੀ ਆਈਟਮ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਖਾਤਿਆਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਡਬਲ ਐਂਟਰੀ ਬੁੱਕਕੀਪਿੰਗ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਲੇਖਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੈ।

ਮੌਜੂਦਾ ਖਾਤੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਿਆਂ 'ਤੇ ਕਮਾਏ ਜਾਂ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੋਹਫ਼ੇ ਅਤੇ ਦਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ

ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਦਾ ਮਾਲੀਏ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

6.4 ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Distinction between Balance of Trade and Balance of Payments)

ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕੇਵਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਸਿਰਫ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਵਪਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਖੁੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲੋਂ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਦਿਸ਼ਯੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਿਪਿੰਗ, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਬੀਮਾ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵਿਆਜ, ਤੋਹਫੇ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਅਦਿੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਦਿਸ਼ਯੋਗ ਅਤੇ ਅਦਿੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ (Equilibrium in Balance of payments)

ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ, ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤੇ ਦੇ ਸੁੱਧ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਬੈਲੇਂਸ ਦਾ ਬੀਜਗਣਿਤ ਜੋੜ ਜ਼ੀਰੋ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

$$B = Rf - Pf$$

ਇਥੇ,

B ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ R ਰਸੀਦਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤੇ P ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ $B = Rf - Pf = 0$, ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਜਦੋਂ $RP > 0$, ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਰਸੀਦਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਹਨ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ $Rf - Pf < 0$ ਜਾਂ $Rf < P$ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦਰਾਮਦ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਨਿਰਯਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਦਰਾਮਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਸਤੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਓ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੀਕਰਨ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਮਝੀਏ:

$$X+B=M+I$$

ਇੱਥੇ, ਐਕਸ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਐਮ ਆਯਾਤ, ਆਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ B ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਧਾਰ

$$\text{ਜਾਂ } XM = If - B$$

$$\text{ਜਾਂ } (XM) - I - B = Q$$

ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੀਕਰਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਬਕਾਇਆ ਇਸ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ 'ਤੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੁਆਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਆਫਸੈੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ। ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਮੀਕਰਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

$$C + S + T = C + I + G + (XM)$$

ਜਾਂ

$$Y - C + I + G + (XM) [Y = C + S + T]$$

ਇੱਥੇ, C ਖਪਤ ਖਰਚੇ, S ਘਰੇਲੂ ਬੱਚਤ, T ਟੈਕਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ/ਨਿਵੇਸ਼ ਖਰਚੇ, G ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ, ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ X ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ M ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੀਕਰਨ $C+S+T+GNI$ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ (K) ਅਤੇ $C+I+G=A$ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ A ਨੂੰ ਐਬਜ਼ੋਰਪਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਾਕਾਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚੇ ($C + I + G$) ਮੌਜੂਦਾ ਆਮਦਨ ($C + S + T$, ਜੋ ਕਿ $A = Y$ ਹੈ)। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਘਰੇਲੂ ਬਚਤ (Sd) ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ (Id) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ($X > M$) 'ਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸਰਪਲੱਸ ਨਿਵੇਸ਼ ($Sd > Id$) ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਰੇਲੂ ਬੱਚਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਫਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਆਮਦ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਆਉਟਫਲੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਅਤੇ ਡੈਬਿਟ ਪੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਚਾਲੂ ਖਾਤਾ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਭਰਪਾਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰਪਲੱਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਖਾਤਾ, ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਜਾਂ ਸੇਨੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਾਸੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ (Disequilibrium in Balance of Payments)

ਬੀਓਪੀ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਘਾਟਾ ਜਾਂ ਵਾਧੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (ਕ੍ਰੈਡਿਟ) ਇਸਦੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ BOP ਘਾਟਾ ਜਾਂ ਸਰਪਲੱਸ (ਡੈਬਿਟ) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਟੋਨੋਮਸ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਰਸੀਦਾਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਡੈਬਿਟ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ BOP ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਪਲੱਸ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ BOP ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਜਾਂ ਸਰਪਲੱਸ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸਦੀਆਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (ਕ੍ਰੈਡਿਟ) ਇਸਦੀਆਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਭੁਗਤਾਨਾਂ (ਡੈਬਿਟ) ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਆਟੋਨੋਮਸ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਰਸੀਦਾਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਡੈਬਿਟ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ BOP ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਪਲੱਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇਕਰ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਡੈਬਿਟ ਭੁਗਤਾਨ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਰਸੀਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ, ਤਾਂ BOP ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

Q1. ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ -----

Q2. ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ -----

6.5 ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Adjustment Process in Balance of Payments)

ਜਦੋਂ ਖਰਚਾ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਯੋਜਨ ਲਈ ਖਰਚ-

ਕਟੌਤੀ, ਖਰਚ-ਸਵਿਚਿੰਗ, ਡੀਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਮਾਈ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਉ ਅਸੀਂ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ।

A. ਖਰਚਾ-ਕਟੌਤੀ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ (Expenditure-Reduction Policies)

ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੰਕੁਚਨ ਜਾਂ ਤੰਗ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਕੁਚਨ ਵਾਲੀ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ/ ਜਾਂ ਟੈਕਸਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਖਰਚ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਉੱਚ ਟੈਕਸਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਆਉਟਪੁੱਟ ਘਟਦੇ ਹਨ। ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖਰਚ-ਸਵਿਚਿੰਗ ਨੀਤੀਆਂ (Expenditure-Switching Policies):

ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਉਤਪਾਦਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ-ਉਤਪਾਦਿਤ ਵਸਤਾਂ ਵੱਲ ਬਦਲਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਭੁਗਤਾਨ ਅਸੰਤੁਲਨ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸੁਧਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਏਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਖਰਚ-ਸਵਿਚਿੰਗ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੈ ਡੀਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਆਯਾਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਬਦਲ ਵੱਲ ਮੋੜਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

A. ਡੀਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਅਡਜਸਟਮੈਂਟ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ (Devaluation and Balance of Payment Adjustment)

ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਡੀਵੈਲਿਊਏਸ਼ਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਸੋਨੇ, SDR ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਘਟਾਉਣਾ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ

ਬਰਾਬਰ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ (XM) (XM) ਤੱਕ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। (IS) ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਇੰਟਰਸੈਕਸ਼ਨ ਆਮਦਨ Y1 'ਤੇ ਹਰੀਜੱਟਲ ਸਕੇਲ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ (XM) ਅਤੇ ਲੇਟਵੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ ਸਕੇਲ, ਬੀਓਪੀ ਘਾਟਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ-ਕੀਮਤ ਢਾਂਚਾ ਨਵੀਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਵਿਕਲਪਿਕ ਪਹੁੰਚ ਹਨ:

i. ਲਚਕੀਲੇਪਣ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂ ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਰਨਰ ਸਥਿਤੀ (Elasticity approach or Marshall-Lerner condition): ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਘਟੀਆ ਕੀਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਰਨਰ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਦਾ ਜੋੜ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਭਾਵ,

$$e_x + e_m > 1$$

ਇੱਥੇ, e_x ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਲਚਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ e_m ਆਯਾਤ ਲਈ ਮੰਗ ਲਚਕਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇਕਰ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਦਾ ਜੋੜ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਤਾਂ $e_x + e_m < 1$ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ BOP ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦੇਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਲਚਕੀਲਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਏਕਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਭਾਵ $e_x + e_m = 1$, ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦਾ BOP ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ii. ਸਮਾਈ ਪਹੁੰਚ (Absorption Approach): ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਸਿਡਨੀ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਸਮਾਈ ਪਹੁੰਚ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਨੇਸੀਅਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਸਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਕੀਨੇਸੀਅਨ ਪਹੁੰਚ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਚਕਤਾ ਪਹੁੰਚ ਲਈ ਕੀਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਆਰਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ 'ਜਜ਼ਬ' ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਪਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ

ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਵਿੱਚ ਸਰਪਲੱਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਘੱਟ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਪਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਖਰਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬੀਓਪੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

C. ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੰਟਰੋਲ (Exchange Controls)

ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਨੂੰ ਬੀਓਪੀ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਤਰੀਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਮੁਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਪਲਬਧ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਫਿਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤਰਜੀਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ (ਆਯਾਤਕਾਰਾਂ) ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੀਓਪੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਉਪਲਬਧ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

Q1. ਡਿਫੈਲਿਯੂਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਡਿਪ੍ਰੀਸੀਏਸ਼ਨ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ।

ਉੱਤਰ -----

Q2. ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਰਨਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ -----

6.6 ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ (Foreign Trade Multiplier)

ਇੱਕ ਖੁੱਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਕੀਨਸ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਗੁਣਕ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਲੀਏ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਯਾਤ (XM) ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣਕ ਹੈ ਜੋ ਬਰਾਮਦ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਇਸ ਲਈ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ (ΔY) ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧ ਤਬਦੀਲੀ (ΔX) ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta X}$$

ਇੱਕ ਚਾਰ-ਸੈਕਟਰ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ, ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

$$Y = C + I + G + X$$

G ਅਤੇ I ਨੂੰ ਨਾ ਬਦਲੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਖਪਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀ ਹੋਈ ਆਮਦਨ (ਜਾਂ ਆਉਟਪੁੱਟ) ਦੇ ਵਾਧੂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

$$\Delta X = \Delta Y - \Delta C$$

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} = 1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

ਦੇਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਸਪਰ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

$$K_f = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - b}$$

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਗੁਣਕ ਸਮੀਕਰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਵੇਸ਼ ਗੁਣਕ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਮਾਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। $(1-b)$ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (S/Y) ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਲੀਕੇਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ K_f ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਇਸਦਾ ਪਰਸਪਰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 's' ਰਵਾਇਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ b ਦਾ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। b ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਖਪਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

$$\Delta C = \Delta C_h + \Delta C_r$$

ਇਥੇ,

C_h ਘਰੇਲੂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਹੈ ਅਤੇ C_r ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਦਰਾਮਦਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਹੈ (M)

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{\Delta C_h}{\Delta Y} + \frac{\Delta M}{\Delta Y}$$

$$b' = b + m$$

K_f , $(1-b) = (s+m)$ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ s ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੰਦ ਦੇ-ਸੈਕਟਰ ਮਾਡਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ।
ਇਸ ਲਈ,

$$K_f = \frac{1}{b+m} = \frac{1}{s+m}$$

ਜੇਕਰ $s=0.25$ ਅਤੇ $m = 0.15$, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ (K_f) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ

$$K_f = \frac{1}{s+m} = \frac{1}{0.25+0.15} = \frac{1}{0.40} = 2.5$$

= ਹੋਵੇਗਾ $\frac{1}{s} \frac{1}{0.25} = 4$

ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ $K_f K$ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਮਾਨਤਾ ਆਯਾਤ ਲੀਕੇਜ਼, ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (m) ਕਾਰਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਯਾਤ ਲੀਕੇਜ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ, ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੀ ਡਿਗਰੀ, ਘਰੇਲੂ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮਾਨ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਲਾਗਤ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਕਿਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਉੱਚ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸੀਮਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਚਾਰ-ਸੈਕਟਰ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਦੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ

$$Y=C+I+G+(XM)$$

ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ (G) ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ (X) ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ C , I , G ਅਤੇ M ਆਮਦਨ ਦੇ ਰੇਖਿਕ ਕਾਰਜ ਹਨ, ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਧੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

$$Y=C+I+G+(XM) \quad \dots(i)$$

$$C = C_0 + bY_d$$

$$C = C_0 + b(YT)$$

$$C = C_0 + b[Y - T] \quad \dots(ii)$$

$$I = I_0 + aY \quad \dots(iii)$$

$$G = G \quad \dots(iv)$$

$$X = X \quad \dots(v)$$

$$M = M_0 + mY \quad \dots(vi)$$

ਇੱਥੇ C_0 , I_0 , G , X ਅਤੇ M_0 ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਖਪਤ, ਟੈਕਸ, ਨਿਵੇਸ਼, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ, ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀਆਂ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਹਨ। T ਟੈਕਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਹੈ, b , a , ਅਤੇ m ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਖਪਤ, ਟੈਕਸ, ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਹਨ। Y_a ਡਿਸਪੋਸੇਬਲ ਆਮਦਨ ਹੈ ਜੋ ਟੈਕਸਾਂ (T) ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ (Y) ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਸਮੀਕਰਨ ਵਿੱਚ (ii), (iii), (iv), (v) ਅਤੇ (vi) ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ, (i), ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ

$$Y = C_0 + b[Y - T] + I_0 + aY + G + X - M_0 - mY$$

$$Y = C_0 + bY - bT + I_0 + aY + G + X - M_0 - mY$$

$$Y - by - aY + mY = C_0 + I_0 + G + X - M_0 - bT$$

$$Y[1 - b - a + m] = C_0 + I_0 + G + X - M_0 - bT$$

$$Y = \frac{1}{1 - b - a + m} [C_0 + I_0 + G + X - M_0 - bT]$$

ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੀਕਰਨ ਗੁਣਕ ਸਮੀਕਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਗੁਣਕ (K_f) ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ K_f ਹੈ:

$$K_f = \frac{1}{1 - b - a + m}$$

ਜੇਕਰ $b=0.60$, $a = 0.20$ ਅਤੇ $m = 0.10$, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

$$K_f \frac{1}{1 - 0.60 - 0.20 + 0.10} = \frac{1}{1 - 0.70} = \frac{1}{0.30} = \frac{10}{3} = 3.33$$

6.7 ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਿਸਟਮ (Exchange Rate System)

ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਅਟੁੱਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕੋ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਦੋ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਉਹ ਰਕਮ ਜਿਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਇੱਕ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਾਂਗ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

6.7.1 ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਿਸਟਮ (Fixed Exchange Rate System)

ਇੱਕ ਪੈਂਗਡ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀ ਦਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੁਆਰਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਜਾਂ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸੰਤੁਲਨ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਭਟਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦਖਲ ਨੂੰ ਪੈਰਿੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਜਾਂ ਖਰੀਦ। ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵਾਧੂ ਸਪਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗੁਣ (Merits of Fixed Exchange Rate System)

ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਗੁਣ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

1. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ (Promotion of International Trade)** : ਜੇਕਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਸਥਿਰ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਨਿਰਯਾਤਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।
2. **ਲੇਬਰ ਅਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਡਿਵੀਜ਼ਨ (International Division of Labour and Specialisation)**: ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵੰਡ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।
3. **ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ (Promotion of Economic Integration)**: ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮੁੱਲ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. **ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Long-term Capital Investments)** : ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
5. **ਸੱਟੋਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਉਲਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ (No Adverse Effect of Speculation)**: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਆਸ ਅਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।
6. **ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ (Confidence in the Strength of Currency)**: ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਜਾਂ ਗਿਰਾਵਟ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹੋਲਡਿੰਗ ਕਾਰਨ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਵਧੇਗਾ।
7. **ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ (Beneficial for Trade-dependent Countries)** : ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ।
8. **ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ (Growth of Money and Capital Markets)**: ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਸਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ (Demerits of Fixed Exchange Rate System)

ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ ਦਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਸਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

1. **ਵਟਾਂਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ (Primacy to Exchange Stability)** : ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੀਮਤ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. **ਆਰਥਿਕ ਵਿਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਚਾਰ (International Transmission of Economic Variations)** : ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਗਤਬਤੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।
3. **ਵਟਾਂਦਰਾ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ (Need to Build Exchange Reserves)**: ਪੈਰਿੰਗ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਥਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ; ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ, ਗੈਰ-ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਫਾਲਤੂ ਹੈ।
4. **ਅਥਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਬੋਝ (Heavy Burden upon the Authorities)**: ਪੈਰਿੰਗ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲ ਸਰੋਤ ਜੁਟਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
5. **ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ (Exchange controls)**: ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਕਾਫ਼ੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿਧੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਵੰਡ, ਨੈਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।
6. **ਬੀਓਪੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ (No Solution to the BOP Problem)**: ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੀਓਪੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ; ਇਸ ਨੇ ਬਸ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ।
7. **ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ (Suited only for Short Period)**: ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਢਾਂਚਾਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਰ ਨੂੰ ਬੇਯਕੀਨੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੰਭਵ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਯੋਗ ਹਨ।
8. **ਸੰਸਥਾਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ (Greater need for Institutional Arrangements)**: ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ, BOP ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਵਰਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਧਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

6.7.2 ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Flexible Exchange Rate System)

ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਾਲੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਕੀਟ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕੰਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮੰਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਇਸਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮੁੱਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬੀਓਪੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਚਿਤ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਬੀਓਪੀ ਘਾਟਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਰਪਲੱਸ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ BOP ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗੁਣ

ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

1. **ਸਧਾਰਨ ਵਿਧੀ (Simple Mechanism):** ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਖਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
2. **ਨਿਰੰਤਰ ਸਮਾਯੋਜਨ (Continuous Adjustments):** ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ, ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਵਿਘਨ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਮਾਯੋਜਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
3. **ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ (No Need of Accommodating Gold or Capital Movements):** ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਬੀਓਪੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
4. **ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਯੋਜਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ (No Necessity of Adjustments through Price and Income Changes) :** ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਆਟੋਮੈਟਿਕ BOP ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

5. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ (Removal of the Problem of International Liquidity):** ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਘਾਟੇ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ BOP ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਟੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤਰਲ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਸਪਲਾਈ ਜਾਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮਾਰਕੀਟ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਤਰਲਤਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਗੀਆਂ।
6. **ਆਰਥਿਕ (Economical):** ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਆਰਥਿਕ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਹਲੀ ਹੋਲਡਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜ਼ਰੂਰੀ। ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਉਪਲਬਧ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
7. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ (No Need of International Institutional Arrangements):** ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਬੀਓਪੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।
8. **ਘਰੇਲੂ ਪੀ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ (Autonomy in Domestic Policies) :** ਇੱਕ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਬਾਹਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਮੁਦਰਾਸਫੀਤੀ ਜਾਂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
9. **ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ (No Necessity of Controls):** ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸਮਾਯੋਜਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ।
10. **ਕੋਈ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ (No Retaliation):** ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ, ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਅਤੇ ਬਦਲਾਤਮਕ ਘਟਾਓ ਦਾ ਗਵਾਹ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਟੈਰਿਫ਼ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ।

ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ (Demerits of Flexible Exchange Rate) :

ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਸਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

1. **ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ (Possibility of Disequilibrium):** ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕੰਮ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ BOP ਸੰਤੁਲਨ.

2. **ਅਸਿੱਧੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ (Indirect Government Intervention):** ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਅਸਿੱਧੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਾਧੂ ਆਬਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
3. **ਅਮਲੀ ਨਹੀਂ (Not Practical):** ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀਮਤ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਉਜਰਤਾਂ, ਵਿਆਜਾਂ, ਕਿਰਾਏ, ਮੁਨਾਫੇ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਾਰਕੀਟ ਤਾਕਤਾਂ।
4. **ਵਟਾਂਦਰਾ ਜੋਖਮ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ (Exchange Risks and Uncertainty):** ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਟਾਂਦਰਾ ਜੋਖਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

Q1. ਤੁਸੀਂ ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਉੱਤਰ -----

Q2. ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ ਦਰਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਦੋ ਗੁਣ ਲਿਖੋ?

ਉੱਤਰ -----

6.8 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਵਿਕਸਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਦਰਸਾਏਗਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਨਤ ਪੂੰਜੀ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਛੇਟੀਆਂ-ਮਿਆਦ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ, ਇਸਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਘੋਲਤਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ

ਕਰਨ, ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਿਹਤ ਦੇ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

6.9 ਅਭਿਆਸਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practices)

A. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q2. ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q3. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q4. ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ (ਪੈਗਡ) ਦਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀ ਹਨ?
- Q5. ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਲਚਕਦਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀ ਹਨ?

B. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਓ।
- Q2. ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰੋ।
- Q3. ਡੀਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
- Q4. ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਲਈ ਲਚਕੀਲੇ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- Q5. ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਸਮਾਯੋਜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਪਹੁੰਚ ਕੀ ਹੈ?
- Q6. ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਵਸਥਾ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- Q7. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਗੁਣਕ ਕੀ ਹੈ?
- Q8. ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਦਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕਰੋ।

6.10 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗਜ਼ (Suggested Readings)

- P. Kindleberger: International Economics
- Bo, Soderston & Geoffrey Reed: International Economics
- D. K. Salvatore: International Economics
- K. C. Rana & Verma, K. N: International Economics
- H. G. Mannur, International Economics
- H.L Ahuja, Macro Economics

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 7 : ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ , ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਬੋਪ ਐੱਸ ' ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

STRUCTURE OF TRADE: TRADE BETWEEN DEVELOPING AND DEVELOPED COUNTRIES, UNEQUAL EXCHANGE AND ITS IMPACT ON BOP_s

---

ਸੰਰਚਨਾਂ

7.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

7.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

7.2 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ

7.3 ਅਸਮਾਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

7.4 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

7.5 ਸੰਖੇਪ

7.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

7.7 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

7.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝੇ
- ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜਾਣੇ
- ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੇ।

7.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (LDCs) ਲਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (DCs) ਅਤੇ LDCs ਵਿਚਕਾਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਿਆਂ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹਨ। ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲ.ਡੀ.ਸੀ.

7.2 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ (Trade between Developing and Developed Countries)

ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ 'ਤੇ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰਮ ਖੰਡੀ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਫਸਲਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਫੀ, ਕੋਕੋ ਜਾਂ ਖੰਡ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਮਾਈ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਮੰਗ ਜਾਂ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਨਿਰਯਾਤ ਹਨ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਗਰਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ "ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ" ਜਾਂ ਦਰਾਮਦ ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਘਰੇਲੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੂਲ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਕੀਮਤ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਉਟਪੁੱਟ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪੱਧਰ ਹਨ।

ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫਰਮਾਂ ਸਸਤੇ ਲੇਬਰ ਪੂਲ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਘੱਟ ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਲੋਚਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ਼ੀ ਕਿਰਤ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। 2006 ਵਿੱਚ ਆਲਮੀ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 1996 ਵਿੱਚ 19.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਕ ਅਰਥਚਾਰੇ (ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ, ਰੂਸ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ) ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹਨ, 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 12.4 ਫੀਸਦੀ ਚੀਨ ਇਸ ਵਾਧੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ 2.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 7.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਨਿਰਯਾਤ ਦਾ ਇਸਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈ, 2006 ਵਿੱਚ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਅਨੁਪਾਤ ਘਟਿਆ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 13.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ 9.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਡਿੱਗ ਗਿਆ। ਜਪਾਨ ਦੀ ਕਮੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਟਕੀ ਸੀ; ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 8.6 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਘਟ ਕੇ 5.4 ਫੀਸਦੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਮੱਧ ਵਰਗ, ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇੱਛਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਯਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਵਧੀ ਹੈ। 1996 ਅਤੇ 2006 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਚੀਨ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀ ਸੰਘ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੂਸ, (ਦੱਖਣੀ-ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ) SSA, ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ 2006 ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਨਿਰਯਾਤ ਦਾ 38 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਯਾਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ 1996 ਵਿੱਚ 31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਫਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਕਸਰ ਨਿਰਯਾਤ-ਅਗਵਾਈ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਵੱਲ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 2006 ਵਿੱਚ, ਚੀਨ ਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੇਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਈ, ਜੋ 1996 ਵਿੱਚ 3.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2006 ਵਿੱਚ 9.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, SSA ਦਾ ਹਿੱਸਾ 7.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। 18.7 ਫੀਸਦੀ ਤੱਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਖਣਿਜ ਈਧਨ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ, 1996 ਤੋਂ 2006 ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਾਸ ਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਸਮੂਹ। ਇਹ ਜਿਆਦਾਤਰ ਉੱਚ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਨਵੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ।

7.3 ਅਸਮਾਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Unequal Exchange and its impact on Balance of Payments)

ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (DCs) ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (LDCs) ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵ-ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਰੀਫੇਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ (ਅਵਿਕਸਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ) ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ (ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ) ਵਿੱਚ, ਉੱਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਆਮਦਨ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਹੌਲੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੀ ਕਾਰਕ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਲਾਭ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਟਕਲਿਫ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, "ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ ਕੋਲ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਣਉਚਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਮੀਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੈਰੀਫੇਰੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਪਾਰ, ਉਜਰਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੈਰੀਫੇਰੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਕਾਰਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਪਲੱਸ ਮੁੱਲ ਦੀ ਦਰ ਪੈਰੀਫੇਰੀ 'ਤੇ ਵੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਉਜਰਤਾਂ ਘੱਟ ਹਨ।

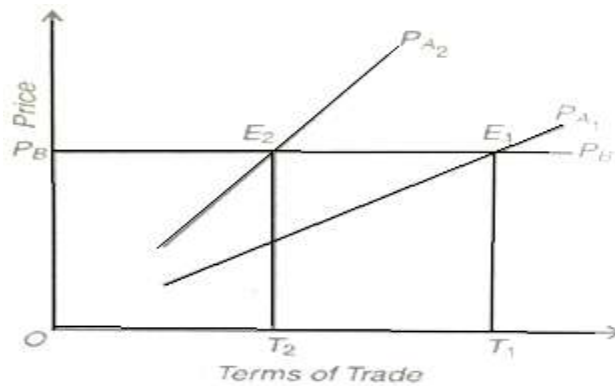
ਇਮੈਨੂਅਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਅਸਮਾਨ ਐਕਸਚੇਂਜ: ਏ ਸਟੱਡੀ ਇਨ ਦ ਇੰਪੀਰੀਅਲਿਜ਼ਮ ਆਫ ਟਰੇਡ (1970) ਵਿੱਚ DCs ਅਤੇ LDCs ਦਰਮਿਆਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਬਕਾ ਦੁਆਰਾ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਮੁੱਲ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ DCs ਅਤੇ LDCs ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਜਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਸਮਾਨ ਵਪਾਰਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਮੈਨੂਅਲ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ LDCs ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਲੇਬਰ-ਬਚਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ, ਡੀ.ਸੀ. ਨੇ 'ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਰਚਨਾ' ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਮੈਨੂਅਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਉਜਰਤਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।"

ਇਮੈਨੂਅਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋ ਅਸਮਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ LDCs ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਣਸ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਡੀ.ਸੀ. ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਣਸ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, LDCS ਵਸਤੂ ਸਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਡੀਸੀ ਵਸਤੂ ਵਧੇਰੇ ਮਹਿੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਾਬਕਾ ਦੇਸ਼ (LDCS) ਆਪਣੀ ਵਸਤੂ (ਡੀਸੀ) ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਉ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ। A ਅਤੇ B ਦੋ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਸਤੂ X ਅਤੇ ਵਸਤੂ Y ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਦਰ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ B ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਰ ਸਿਰਫ ਦੋ ਖਰੀਦਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਯੂਨਿਟ ਲੇਬਰ ਖਰਚਿਆਂ $(1 + r)$ 'ਤੇ ਲਾਭ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 7.1

ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 7.1 ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬਕਾਰੀ ਧੁਰੇ 'ਤੇ ਪਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲੇਟਵੇਂ ਧੁਰੇ 'ਤੇ ਪਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। $P = 1$ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਰਾਸ਼ਟਰ B ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ Y ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਰੀਜੱਟਲ ਲਾਈਨ PPB ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ X ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਕਰ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ P_{A1} , ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਤੁਲਨ ਸ਼ਰਤਾਂ O ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ T_1 । ਉਜਰਤਾਂ ਅਤੇ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਦੇਸ਼ A ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਸਦੇ ਮੁੱਲ ਵਕਰ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਦਲਦਾ

ਰੈ P_{A_2} । ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਦੇਸ਼ B ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ O ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ T_2 । ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਸ਼ਰਤਾਂ, O , ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ, O T_2 ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਵਜੋਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ T_1 । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ ਬੀ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਗੜ ਗਈਆਂ ਹਨ $T_1 T_2$ ।

ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਮੈਨੂਅਲ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ:

1. ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ DCs ਅਤੇ LDCs ਵਿਚਕਾਰ ਉਜਰਤ ਅੰਤਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ; ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
2. ਇਸ ਥਿਊਰੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਜਰਤ ਅੰਤਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਡੀਸੀ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਜਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਥਿਊਰੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ DCs 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ LDCs 'ਤੇ।
3. ਜੇਕਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਉਜਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ LDCs ਦੀਆਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਯੂਨਿਟ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ LDCs ਅਤੇ ਡੀਸੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। LDCs ਦੀਆਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸਲ ਉਜਰਤਾਂ DCs ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਧਦੀਆਂ।
4. ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਸਮਾਨ ਵਪਾਰਕ ਵਟਾਂਦਰਾ DCs ਦੁਆਰਾ LDCs ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਮੈਨੂਅਲ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੇ LDCS ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਹੈ।
5. ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਣਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਜਰਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘਟ ਜਾਣਗੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਸਾ ਅਮੀਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਥਿਊਰੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਅਸਥਿਰ ਮੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, LDCS ਨਿਰਯਾਤ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਖੜੋਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ

ਅਕਸਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। LDCs ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ BOP ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਬੀਓਪੀ ਘਾਟੇ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ:

(a) DC LDCs ਤੋਂ ਘੱਟ ਆਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ LDCs ਨੂੰ ਉੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

(b) DCs ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ LDCs ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੈਕਟਰਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰੀ ਮੁਨਾਫਾ, ਵਿਆਜ, ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਆਉਟਫਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q1. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q2: ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q3. ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?

ਉੱਤਰ:-----

7.4 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Current Problems of Trade and Finance of Developing Countries)

ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਆਲਮੀ ਆਮਦਨੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ, LDCs ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 18ਵੀਂ ਅਤੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਇੰਜਣ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। WWII ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ-ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ GNP ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ, ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਬਾਕੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਚਾਰ-ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ GNP ਦਾ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਲਗਭਗ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ LDCs ਕੋਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਲਗਭਗ US \$ 120 ਹੈ,

ਜੇ ਕਿ ਮਾਰਕੀਟ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਡੀ.ਸੀ. ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ GNP ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ GNP ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਜਾਂ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ GNP ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਪਾੜਾ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਨੇ LDCs ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਸ ਹੈ ਜੋ ਉਤਪਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਦੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪਰਵਾਸ: ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਗਰੀਬ

LDCs ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਜੋ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਤਰ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਸਮਾਨਤਾ ਜਾਂ ਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਅਖੌਤੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਨਕਲੀ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਨਅਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਥੋਪੇ ਗਏ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਟਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ LDCs ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਉਦਮਤਾ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ LDCs ਕੱਚੇ ਮਾਲ, ਖਣਿਜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। . ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, LDC ਮਹਾਨਗਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੇ ਸਪਲਾਇਰ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ LDCs ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਿਤ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ LDCs ਜ਼ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰਤਾ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਇਕਾਗਰਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੀ ਉਸ ਤੰਗ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਸਬੰਧਤ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਜਾਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। LDCs ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਹ, ਕੈਫੀ, ਕੋਕੋ, ਕੇਲੇ, ਸੀਸਲ, ਅਲਮੀਨੀਅਮ , ਬਾਕਸਾਈਟ, ਟੀਨ, ਜੂਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ "ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ" ਪਦਾਰਥ ਹੈ; ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, DCs ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਪੱਧਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਹ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕਸ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਕਲ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਜ਼ੇ-ਸਾਮਾਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਟੋਮੋਬਾਈਲਜ਼, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਟਰੈਕਟਰ, ਮਿਲਟਰੀ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਅਤੇ ਫਾਰਮਾਸਿਊਟੀਕਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਿਪਿੰਗ, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਬੀਮਾ, ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਚਾਲਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੰਗ ਲਚਕਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਵੱਧ ਰਹੀ ਰਿਟਰਨ ਤੋਂ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਸਮੱਗਰੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧੇਰੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਉੱਚ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਉ ਅਸੀਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੀਏ

1) ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ (Poverty among Developing Countries): ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਸਾਰੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਡਾਲਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਸੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਵਪਾਰਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਖੇਤਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਧਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

- 2) **ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ (Exports of Primary Products):** ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕੀਮਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁਨਾਫੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੇ ਹਨ।
- 3) **ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਅਣਉਚਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ (Unfavourable Terms of Trade) :** ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁੱਦਾ ਜਿਸਦਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਢੁਕਵੇਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ-ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਗੜਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਆਖਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਲਸਨ, ਸਿਨਹਾ, ਅਤੇ ਕਾਸਟਰਸ (1969) ਦੇ LDCs ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 1950-53 ਅਤੇ 1962-65 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, LDCs ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਗਭਗ 9% ਵਿਗੜ ਗਈਆਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ DCs ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 9% ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ। 10 ਫੀਸਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ LDCs ਅਤੇ ਡੀਸੀ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ LDCs ਵਿੱਚ 57 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਡੀਸੀ ਵਿੱਚ 136 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ। LDCs ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ DCs ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਲਈ ਸਿੰਥੈਟਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਜੋ LDCs DCs ਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰਯਾਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।
- 4) **ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਆਯਾਤ (Imports for Maintenance and Development Work):** ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦਰਾਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਅਤੇ ਉਪਕਰਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਦੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ। ਇਹਨਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਚੌਥੀ ਘੰਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੁੱਦਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- 5) **ਉੱਚ ਦਰਾਮਦ ਤੀਬਰਤਾ (Higher Import Intensity) :** ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖਾਸ ਚੁਣੌਤੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ

ਕੁਲੀਨ ਖਪਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਆਯਾਤ ਤੀਬਰ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਰੰਗੀਨ ਟੀਵੀ, ਵੀਸੀਆਰ, ਫਰਿੱਜ, ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਆਦਿ। ਕੁਲੀਨ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹਨਾਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਆਯਾਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭਾਰ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ।

- 6) **ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸੰਤੁਲਨ (Adverse Balance of Payment Position)** : ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਵਧ ਰਹੇ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਨਿਰਯਾਤ ਵਾਧੇ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੰਤੁਲਨ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ LDCs ਨਾਲ ਅਨੁਚਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ LDCs ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸਫੋਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਦਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, LDCs 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਬੋਝ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕਰਜ਼ਾ-ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ LDC ਨਿਰਯਾਤ ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, LDCs ਨੂੰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇਵਾਂ 'ਤੇ ਘੱਟ ਛੱਡਦੀ ਹੈ: ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼
- 7) **ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਰਿਜ਼ਰਵ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ (Depreciation and Depleting Foreign Exchange Reserve)** : ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰ ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਧਦੀ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਬੈਲੇਂਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਕਮੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- 8) **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ (International Liquidity Problem)** : ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਘਾਟ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸੀਮਤ ਸਰੋਤਾਂ ਲਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। LDCs ਨੂੰ 1970 ਅਤੇ 1974 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ

ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚ \$102 ਬਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 3.7 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਕੁੱਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦਾ 4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ SDR ਵੰਡ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

9) **ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ (Unequal Distribution of Gains from Trade):** ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨੁਪਾਤਕ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਕਸਰ LDCs ਨੂੰ DCs 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਲਵਾਟੋਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮੁਢਲੇ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਾਭ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬ, ਅਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"

10) **ਨਿਰਯਾਤ ਅਸਥਿਰਤਾ (Export Instability):** LDC ਨਿਰਯਾਤ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਜੀਡੀਪੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ LDCs ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਪਣ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਉੱਚ ਡਿਗਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਭਾਵ, ਜੀਡੀਪੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਉੱਚ ਅਨੁਪਾਤ)। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਵਪਾਰਕ ਚੱਕਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤੋਂ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

11) **ਨਾਕਾਫੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ (Inadequate International Aid Arrangements):** ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਕਾਫੀ ਹਨ। ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਕਾਫੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜਵੰਦ LDCs ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਅਮੀਰ LDCs ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ DCs ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਹਾਇਤਾ LDCs ਨੂੰ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ DCs ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੰਡਿੰਗ ਸਰਤਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਆਰ ਓਕਿਉਰਮੈਂਟ ਟਾਈਮਿੰਗ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਮਿੰਗ ਅਤੇ ਡਬਲ ਟਾਈਮਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਟਾਈਮਿੰਗ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲੋੜ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ "ਬਾਰੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ" ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਖਰੀਦਣਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, LDCs ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁੱਲ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਖਾਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

12) ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦੀ ਢਾਂਚਾ (Protectionist Framework of Developed Countries):

DCs ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦੀ ਢਾਂਚਾ LDCs ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, DCs ਨੇ LDCs ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਗੈਰ-ਟੈਰਿਫ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਹਨ। LDCs ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ LDCs ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਰਾਮਦਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ DCs ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਵਿਆਪਕ ਕਵਰੇਜ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹਨ।

ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ, LDCs ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ LDCs ਦੇ ਅੰਦਰ ਢਾਂਚਾਗਤ ਵਿਗਾੜ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ LDCs ਅਤੇ DCs ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵਪਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ LDCs ਬਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਤੱਥ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਲੀਏ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਕਮਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੈਰ-ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਯਾਤ ਲਈ ਫੰਡ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ-ਤੋਂ-ਜੀਡੀਪੀ ਅਨੁਪਾਤ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕੇਂਦਰਿਤਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾੜੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- II

Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ:-----

Q2 ਆਯਾਤ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ:-----

Q3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ।

ਉੱਤਰ:-----

7.5 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇੱਕ ਕਹਾਵਤ ਇੰਜਣ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਸ਼ਵ ਆਮਦਨੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਤਾਕਤਵਰ ਦੁਆਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਾ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਕਮੀ, ਨਿਰਯਾਤ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਨਜ਼ਿੱਠ ਰਹੇ ਹਨ।

7.6 ਅਭਿਆਸਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practices)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

Q1. ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ?

Q2. ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸੋ।

Q3. ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।

Q4. ਨਿਰਯਾਤ ਅਸਥਿਰਤਾ ਕੀ ਹੈ?

Q5. ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੇ BOP ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ?

B. ਲੰਬੇ ਜਵਾਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

Q1. ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸੋ।

Q2. ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ। BOP 'ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ?

Q3. ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।

7.7 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ (Suggested Readings)

- P. Kindleberger: International Economics
- Bo, Soderston & Geoffrey Reed: International Economics
- D. K. Salvatore: International Economics
- K. C. Rana & Verma, K. N: International Economics
- H. G. Mannur, International Economics
- H.L Ahuja, Macro Economics

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 8: IMF ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

IMF AND INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM

ਸੰਰਚਨਾ

8.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

8.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

8.2.1 ਅਰਥ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

8.2.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

8.2.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

8.3 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ: 1880-1914

8.3.1 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਮਕੈਨਿਜ਼ਮ: ਕੀਮਤ-ਸਪੀਸੀ-ਫਲੇ ਮਕੈਨਿਜ਼ਮ

8.3.2 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਪਤਨ

8.3.3 ਅੰਤਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਿਆਦ 1918-1939

8.4 BRETTON WOODS ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ

8.4.1 IMF ਦੀ ਰਚਨਾ

8.4.2 Bretton Woods ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ

8.4.3 Bretton Woods ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਢਹਿਣਾ

8.5 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF)

8.5.1 IMF ਦੇ ਉਦੇਸ਼

8.5.2 ਫੰਡ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ

8.5.3 IMF ਦੇ ਕਾਰਜ

8.5.4 ਕੰਮਕਾਜੀ, ਉਧਾਰ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਇੰਗ ਅਧਿਕਾਰ (SDRs)

8.6 ਸੰਖੇਪ

8.7 ਅਭਿਆਸਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ

8.8 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

8.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੱਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਨ
- ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਡਜਸਟਮੈਂਟ ਵਿਧੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ
- ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਨ
- ਇੰਟਰ ਵਾਰ ਪੀਰੀਅਡ 1914-1939 ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ
- Bretton Woods ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ
- Bretton Woods ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਪਤਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ
- IMF ਦੇ ਉਦੇਸ਼, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ
- IMF ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਬਾਰੇ ਇਸਦੀ ਉਧਾਰ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ SDRs ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਸਮਝਨ

8.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਮੁਦਰਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਜੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੁਪਿਆ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਵਟਾਂਦਰੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਨੂੰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਉਦਾਸੀ ਦੁਆਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੁਦਰਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰੇ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ-ਅਦਾਇਗੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਵਪਾਰਕ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੇ। ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਭਲਾਈ ਹੈ ਜੋ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ

ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਠ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸਮਝ ਲਈ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ।

8.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (International Monetary System)

ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖੋਗੇ।

8.2.1 ਅਰਥ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Meaning and Definition)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੈਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਿਵੇਂ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇੱਕ ਐਕਸਚੇਂਜ-ਰੇਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ" ਅਤੇ "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ" ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ MNCs (ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ), ਨਿਵੇਸ਼ਕ, ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਗਲੋਬਲ ਨੈਟਵਰਕ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਗਵਰਨਿੰਗ ਬਾਡੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ, ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਈਚੇਨਗਰੀਨ (2008) ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, " ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਗੁੰਦ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰਡਰ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਝਟਕਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ, ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

8.2.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (Importance of International Monetary System)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਬਰਟ ਸੁਲੇਮਨ ਦੁਆਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ: "ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਲਾਈਟਾਂ ਵਾਂਗ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ"।

ਗਲੋਬਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ, ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਗਲੋਬਲ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਓਲੀਗੋਪੋ ਦਾ ਡਰ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਗੁੰਝਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਿਆਰੀ ਮੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੁਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ BOP ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵੰਡਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਲਮੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰਲ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਾਲ 1944 ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਲਵਾਟੋਰ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ (i) ਸਮਾਯੋਜਨ, (ii) ਤਰਲਤਾ, ਅਤੇ (iii) ਵਿਸ਼ਵਾਸ। ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਯੋਜਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ

ਕੁਸਲ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਰਲਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ BOP ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ। ਇੱਥੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ BOP ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਏ ਜਾਂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਯੋਜਨ ਵਿਧੀ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਗੇ।

8.2.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Evolution of International Monetary System)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਹਨ:

- a) ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ (1880-1914)
- b) ਅੰਤਰ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਿਆਦ (1918-1939)
- c) BRETTON WOODS ਸਿਸਟਮ (1947-1971)
- d) ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (1972- ਵਰਤਮਾਨ)

ਅਗਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰੋਗੇ। ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ, ਭਾਵ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਅਗਲੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

8.3 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ: 1880-1914 (Gold Standard: 1880-1914)

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸੋਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਐਕਸਚੇਂਜ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਪਤੀ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਤਰਾ ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਲਾਸਿਕ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ, 1880 ਤੋਂ 1914 ਤੱਕ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੜਾਅ ਸੀ। ਕਲਾਸਿਕ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਹ ਆਖਰਕਾਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਸਰਾਫਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਨਾਲ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਸਥਿਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਮੁਫਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਿਆਸੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਿਰਤ ਅਤੇ

ਪ੍ਰੰਜੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਿਆਰ ਵਪਾਰਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਸੀ।

ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਪੱਤੀ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸੋਨਾ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹਨਾਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸ਼ਿਪਿੰਗ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੀਨੇ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਾਰ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਪੌਂਡ ਸਟਰਲਿੰਗ ਨੂੰ 113.0015 ਗ੍ਰਾਮ ਵਧੀਆ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਨੂੰ 23.22 ਅਨਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਪੌਂਡ ਦਾ ਮੁੱਲ 113.0015 / 23.22 ਗ੍ਰਾਮ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਡਾਲਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਜਾਂ 4.885 ਗ੍ਰਾਮ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 4.885 ਡਾਲਰ ਪੌਂਡ ਦਾ 'ਪਾਰ ਮੁੱਲ' ਸੀ।

8.3.1 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਮਕੈਨਿਜ਼ਮ: ਕੀਮਤ-ਸਪੀਸੀ-ਫਲੋ ਮਕੈਨਿਜ਼ਮ (Adjustment Mechanism under Gold Standard: The Price-Specie-Flow Mechanism)

ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਵਿਧੀ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕੀਮਤ-ਸਪੀਸੀ ਫਲੋ ਮਕੈਨਿਜ਼ਮ ਡੇਵਿਡ ਹਿਊਮ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਪਾਰਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਤਹਿਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਐਡਜਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਵਪਾਰਕ ਘਾਟਾ ਹੈ ਭਾਵ ਨਿਰਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਦਰਾਮਦ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਵਹਾਅ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੀਮਤ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਸਤੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਆਯਾਤ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

8.3.2 ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਪਤਨ (Collapse of Gold Standard)

ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਪਰ 1914 ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ (a) ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਤੇ (ਅ) ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ। ਗੋਲਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਜੋ ਗੋਲਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਸਟੈਂਡਰਡ 'ਤੇ ਸਨ, ਨੇ ਲੰਡਨ ਅਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭੰਡਾਰ ਰੱਖੇ। ਕਿਉਂਕਿ 1914 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੰਡਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਖਾਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬੁੱਕ ਐਂਟਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਐਡਜਸਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ, ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਸਿਕ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਵੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਜੰਗਾਂ, ਇਨਕਲਾਬਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅੰਦੋਲਨਾਂ, ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫੰਡ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੰਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। 1918 ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ, 1925 ਤੱਕ, ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ, 1929-33 ਦੀ ਮਹਾਨ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 1937 ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

8.3.3 ਅੰਤਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਿਆਦ 1918-1939 (Inter war Period 1918-1939)

ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਮਿਆਦ ਨੂੰ ਇੰਟਰਵਾਰ ਪੀਰੀਅਡ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ 1918 ਤੋਂ 1939 ਤੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਰਥਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆਵਾਦ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ। ਇਹ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਸੀ। ਇਸ ਅੰਤਰ-ਯੁੱਧ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੋਨੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਢੇਆ-ਢੁਆਈ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਪਾਵਰਹਾਊਸ ਵਜੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਉੱਚੀ ਮਹਿੰਗਾਈ

ਦਰ ਨਾਲ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸੋਨੇ ਦੀ ਮਿਆਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਉੱਚ ਸਪਲਾਈ ਨਾਲ ਢਹਿ ਗਈ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਘਰੇਲੂ ਸੁਧਾਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q1: ਤੁਸੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਉੱਤਰ.-----

Q2: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ.-----

8.4 BRETTON WOODS ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (Bretton Woods Exchange Rate System and International Monetary Fund)

ਇਹ 1940 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਦੋਂ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਅਤੇ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਸਟੇਟਸ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਚਿੰਤਕ, ਜੇ.ਐਮ. ਕੀਨਜ਼, ਅਤੇ ਹੈਰੀ ਡੇਕਸਟਰ ਵ੍ਹਾਈਟ, ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਲ 1944 ਵਿੱਚ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ, ਅਤੇ 42 ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ 730 ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ, ਨਿਊ ਹੈਂਪਸ਼ਾਇਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲੇ ਜੋ ਸਥਿਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡ ਸਮਝੌਤੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਲੇਖਾਂ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ BRETTON WOODS ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੋਲਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਸਟੈਂਡਰਡ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਢਾਂਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਂਕ (ਆਈਬੀਆਰਡੀ), ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਵੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦੇ ਹੈਰੀ ਡੀ. ਵ੍ਹਾਈਟ ਦੁਆਰਾ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡੈਲੀਗੇਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੌਨ ਮੇਨਾਰਡ ਕੀਨਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖਜ਼ਾਨਾ।

Bretton Woods ਸਮਝੌਤੇ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਪਰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਐਕਸਚੇਂਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ 1946 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮਝੌਤੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਸਟੇਟਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। .

8.4.1 IMF ਦੀ ਰਚਨਾ (Creation of IMF)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, IMF ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਜੁਲਾਈ 1944 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ 44 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਇੱਕ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਢਾਂਚਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਮੰਦੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ। BRETTON WOODS ਵਿਖੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਆਚਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਦੇਸ਼ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਅਸਥਾਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

IMF ਦਸੰਬਰ 1945 ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ 29 ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ ਆਫ਼ ਐਗਰੀਮੈਂਟ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਇਸਨੇ 1 ਮਾਰਚ, 1947 ਨੂੰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸ IMF ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। IMF ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ। 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਸੇਵੀਅਤ ਗਣਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਦੇ ਨਾਲ, 2012 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ IMF ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ 187 ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅੱਜ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) 190 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗਲੋਬਲ ਮੁਦਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। . ਅੰਡੇਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਮੈਂਬਰ ਹੈ ਜੋ 16 ਅਕਤੂਬਰ, 2020 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

8.4.2 Bretton Woods ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ (Operation of Bretton Woods Exchange Rate System)

BRETTON WOODS ਸਿਸਟਮ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮਿਆਰ ਸੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੀਮਤ \$35 ਪ੍ਰਤੀ ਔਂਸ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਡਾਲਰ (ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੁੱਲ ਤੋਂ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਡਾਲਰ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੁੱਲ ਤੋਂ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮੁੱਲ ਤੋਂ 1

ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਡਾਲਰ ਖਰੀਦਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਬੈਂਡ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਭੁਗਤਾਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਸਨ :

- a) ਅਸਥਾਈ ਅਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਿਤ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।
- b) ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਈ, ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਿਤ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ।
- c) ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਲਈ ਅਸੰਤੁਲਨ ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਈਐਮਐਫ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ

1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਅਤੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਲਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਹੀ ਇੱਕ ਦਖਲ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੋਲਡ-ਡਾਲਰ ਸਟੈਂਡਰਡ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ IMF ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫੰਡ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, BRETTON WOODS ਸਿਸਟਮ ਕੁਝ ਲਚਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਪੈਗ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।

8.4.3 Bretton Woods ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਢਹਿਣਾ (Collapse of Bretton Woods Exchange Rate System)

ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਢਹਿਣ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਮਹਿੰਗਾਈ ਸੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ 1965 ਤੋਂ ਵਿਅਤਨਾਮ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਸਥਿਰ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰ ਹੋਣ। 1950 ਅਤੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, BOP ਵਿੱਚ ਯੂਐਸ ਘਾਟਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੋਏ, ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਗ ਵਧ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। 1960 ਵਿੱਚ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਫਰੈਡਰਿਕ ਟ੍ਰਿਫਿਨ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਡਾਲਰ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ

ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਗਿਰਾਵਟ ਆਵੇਗੀ। ਉਸਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਜਲਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਟਾਕ \$17 ਬਿਲੀਅਨ ਦੀ "ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀਮਾ" ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਯੂਐਸ, ਯੂਕੇ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਯੂਐਸ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਡਾਲਰ ਦੀ ਤਰਲਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ ਪਰ 1967 ਤੱਕ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦਾਅਵੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਡਾਲਰ ਦੀ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ।

ਮਾਰਚ 1968 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰ 10.7 ਬਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਤੱਕ ਡਿੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਅੰਤ ਅਗਸਤ 1971 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਿਕਸਨ ਨੇ ਡਾਲਰ ਦੀ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕਤਰਫਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਸੰਬਰ 1971 ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ 10.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਡਾਲਰ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਸੀ। ਪਰ ਰਾਹਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੀ। ਮਾਰਚ 1973 ਵਿੱਚ, ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡਾਲਰ ਦਾ ਮੁੱਲ 10 ਫੀਸਦੀ ਹੋਰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਅਤੇ ਮਾਰਚ 1973 ਤੱਕ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੈਰਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-II

Q1. IMF ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ.-----

Q2. ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਕ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ?

ਉੱਤਰ.-----

8.5 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF)

BRETTON WOODS ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ IMF ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ IMF ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਉਧਾਰ ਦੇ ਕੇ ਗਾਹਕੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। IMF ਫਿਰ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

8.5.1 IMF ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives of IMF)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ I ਛੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ IMF ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

- a) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ
- b) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ
- c) ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ , ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਘਟਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ।
- d) ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ।
- e) ਫੰਡ ਦੇ ਆਮ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਣਾ
- f) ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਨੂੰ ਘਟਾਓ।

8.5.2 ਫੰਡ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ (Organisation and Financial Structure of the Fund)

ਸੰਗਠਨ ਢਾਂਚਾ:

IMF ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੋਰਡ ਆਫ ਗਵਰਨਰ, ਇੱਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਟਾਫ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ (ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਜਾਂ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਬੋਰਡ ਆਫ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਵੇਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕੋਟਾ ਬਦਲਣਾ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੇ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ 24 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬੋਰਡ ਆਫ ਗਵਰਨਰਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। IMF ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ:

ਫੰਡ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਜਾਂ ਸਰੋਤ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:

- (i) ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਜਾਂ ਕੋਟਾ, ਅਤੇ
- (ii) ਉਧਾਰ।

ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਟੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਕਮ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਕੋਟਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਵੋਟਿੰਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਫੰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕੋਟਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਇੰਗ ਰਾਈਟਸ (SDRs) ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਈਐਮਐਫ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਹਰੇਕ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਕੋਟਾ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਦਾ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਜੇ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ)। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਸਬਸਕ੍ਰਿਪਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕੋਟਾ ਹੁਣ ਸੋਨੇ ਦੀ ਬਜਾਏ SDR ਜਾਂ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ, ਯੂਰੋ, ਯੇਨ ਜਾਂ ਪੈਂਡ ਸਟਰਲਿੰਗ) ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਕੋਟੇ ਦਾ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਫੰਡ ਦਾ ਆਕਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਦੇ ਜੋੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਫੰਡ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤ ਨਾਕਾਫੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰੰਸੀ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਫੰਡ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅੱਜ ਤੱਕ IMF ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8.5.3 IMF ਦੇ ਕੰਮ (Functions of IMF)

IMF ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਹਨ (1) ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ, (2) ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਅਤੇ (3) ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ। ਦੇਸ਼। ਇਹਨਾਂ ਫੰਕਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

- 1) **ਨਿਗਰਾਨੀ (Surveillance):** IMF ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਕੰਮਕਾਜ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾ ਕੇ। ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਹਨ: ਦੇਸ਼ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਨਿਗਰਾਨੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ, IMF ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਜਨਤਕ ਸੂਚਨਾ ਨੋਟਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਪੱਖੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ IMF ਗਲੋਬਲ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਲਡ ਇਕਨਾਮਿਕ ਆਊਟਲੁੱਕ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਲਈ

ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਜੋਖਮਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ IMF ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

- 2) **ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ (Financial assistance):** ਫੰਡ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਵੇਚ ਕੇ ਜਾਂ ਉਧਾਰ ਦੇ ਕੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੰਡ ਆਪਣੇ ਸਦੱਸਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਫੰਡ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੁੱਲ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ 'ਤੇ ਉਧਾਰ ਕਾਰਜ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਗਲੇ ਉਪ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
- 3) **ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ (Technical assistance and advisory services to member countries):** ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ, ਟੈਕਸ ਨੀਤੀ, ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। IMF ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ ਹੁਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ IMF ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ। IMF ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਚਾਲਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਭਾਵ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਨ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ। IMF ਦਾ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿਭਾਗ IMF ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਮੁਖੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕੋਡਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਘਰੇਲੂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਘਟਾਉਣ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੀ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਗ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਚਿਤ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫੰਡ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

8.5.4 ਕੰਮਕਾਜੀ, ਉਧਾਰ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਈਂਗ ਅਧਿਕਾਰ (SDRs) (Working, Lending Facility and Special Drawing Rights (SDRs))

IMF ਦਾ ਕੰਮ

IMF ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਹੱਥ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਕਾਸ ਤੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਂਡ-ਆਨ ਸਲਾਹ, ਪੀਅਰ-ਟੂ-ਪੀਅਰ ਸਿੱਖਣ, ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। IMF ਸਟਾਫ ਦੇਸ਼ ਦੇ

ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਮਾਹਰ ਸਲਾਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੌਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖੇਤਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰਾਂ (RCDCs) ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਨੈਟਵਰਕ IMF ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਕਾਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। IMF ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਟੀਚੇ ਵਾਲੇ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਐਨਲਾਈਨ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। edX ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਐਨਲਾਈਨ ਕੋਰਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਨਲਾਈਨ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

IMF ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਆਪਣੀ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਇਸਦੇ ਵਿੱਤੀ ਨਿਗਰਾਨ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਵਿੱਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਹਰੀ ਸੈਕਟਰ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਧਾਰ ਸਹੂਲਤ (Lending Facility)

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ IMF ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। IMF ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- 1) **ਗਰੀਬੀ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਟਰੱਸਟ (PRGT) ਲੋਨ:** ਇਹ ਗਰੀਬੀ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ੇ ਹਨ।
- 2) **Exogenous Shocks Facility (ESF) ਲੋਨ:** ਇਹ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਹਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਆਰਥਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਈ ਉਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- 3) **ਸਟੈਂਡ-ਬਾਈ ਅਰੇਂਜਮੈਂਟ (SBA) ਲੋਨ :** ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ IMF ਤੋਂ ਸਟੈਂਡ-ਬਾਈ ਵਿਵਸਥਾ (SBA) ਲੋਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। SBA ਕਰਜ਼ੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਨ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- 4) **ਐਕਸਟੈਂਡਡ ਫੰਡ ਫੈਸਿਲਿਟੀ (EFF) ਲੋਨ:** ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਫੰਡ ਸਹੂਲਤ ਲੋਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

- 5) **ਸਪਲੀਮੈਂਟਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਫੈਸਿਲਿਟੀ (SRF):** IMF ਪੂਰਕ ਰਿਜ਼ਰਵ ਫੈਸਿਲਿਟੀ (SRF) ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਛੋਟੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ ਜਦੋਂ 1997 ਦੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪੈਸੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਹਾਅ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਈਐਮਐਫ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ।
- 6) **ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਅਸਿਸਟੈਂਸ ਲੇਨ:** ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤ ਆਈ ਹੈ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਉਭਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਈਂਗ ਅਧਿਕਾਰ Special Drawing Rights (SDRs)

IMF ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ (SDRs) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। SDR ਨੂੰ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਫਿਕਸਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪੱਤੀ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। SDR IMF ਦੇ ਖਾਤੇ ਦੀ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੂ.ਐੱਸ. ਡਾਲਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ SDR ਮੁੱਲ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਪਾਟ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ IMF ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪੋਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

SDR ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 0.888671 ਗ੍ਰਾਮ ਵਧੀਆ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ-ਜੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਸੀ। ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, SDR ਨੂੰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੇਕਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, SDR ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੰਜ ਮੁਦਰਾਵਾਂ-ਯੂਐਸ ਡਾਲਰ, ਯੂਰੋ, ਚੀਨੀ ਰੈਨਮਿਨਬੀ, ਜਾਪਾਨੀ ਯੇਨ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੌਂਡ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੀ ਇੱਕ ਟੇਕਰੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। SDR ਟੇਕਰੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਟੇਕਰੀ ਹੈ

SDRs ਦੀ ਇੱਕ ਆਮ ਵੰਡ ਲਈ ਕੁੱਲ ਵੋਟਿੰਗ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ 85 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਹੁਮਤ ਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਆਫ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਟਾ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਆਲਮੀ ਵੰਡ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ (3 ਅਗਸਤ, 2021 ਤੱਕ) ਲਗਭਗ 660.7 ਬਿਲੀਅਨ (ਲਗਭਗ US \$943 ਬਿਲੀਅਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ 2 ਅਗਸਤ, 2021 ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਲਗਭਗ SDR 456 ਬਿਲੀਅਨ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵੰਡ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। IMF ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ SDR ਵੰਡ (23 ਅਗਸਤ, 2021 ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ) COVID-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-II I

Q1. ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ.-----

Q2. SDR ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ

ਉੱਤਰ.-----

ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ, ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ BOP ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਆਏ ਹਨ: ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ (1880-1914), ਅੰਤਰ-ਯੁੱਧ ਕਾਲ (1918-1939), Bretton Woods ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (1947-1971) ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (1972-ਵਰਤਮਾਨ)। . ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਪੱਤੀ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸੋਨਾ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਤਰ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਪਾਵਰਹਾਊਸ ਵਜੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। BRETTON WOODS ਸਿਸਟਮ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਮਿਆਰ ਸੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੀਮਤ \$35 ਪ੍ਰਤੀ ਔਂਸ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਡਾਲਰਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੁਝ ਲਚਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਪੈਗ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। BRETTON WOODS ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ IMF ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ IMF ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਉਧਾਰ ਦੇ ਕੇ ਗਾਹਕੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। IMF ਫਿਰ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। IMF ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਹੱਥ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। IMF ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਹਨ (1) ਨਿਗਰਾਨੀ (2) ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ (3) ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ। IMF ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ (SDRs) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। SDR, IMF ਦੇ ਖਾਤੇ ਦੀ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। U.S ਡਾਲਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ SDR ਮੁੱਲ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰੀਬ

ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਪਾਟ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ IMF ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪੋਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

8.6 ਅਭਿਆਸਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practices)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਅੰਤਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਿਆਦ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- Q2. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
- Q3. IMF ਦੀ ਉਧਾਰ ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
- Q4. ਤੁਸੀਂ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੀਮਤ-ਸਪੀਸੀ-ਫਲੋ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
- Q5. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q2. Bretton Woods ਸਿਸਟਮ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- Q3. ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਕ ਗੋਲਡ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ?
- Q4. IMF ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹਨ? IMF ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

8.7 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ (Suggested Readings)

- Salvatore, Dominick (2019) Introduction to International Economics. 11th Edition, Wiley, pp 655-675
- Obstfeld, Maurice, and Paul R. Krugman (2003) International Economics: Theory and Policy. Pearson Education, Inc, pp 496-526
- Sodersten, Bo, and Geoffrey Reed (1994) International Economics. New York: St. Martin's Press. Pp 659-657
- Theo Eicher, John H. Mutti, Michelle H. Turnovsky. International Economics (2009), 7th Edition, Routledge, pp 626-657
- Official Website of International Monetary Fund: www.imf.org

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 9: ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ

PRESENT INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM: PROBLEMS AND REFORMS

ਸੰਰਚਨਾਂ

9.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

9.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

9.2 ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਵਿਕਾਸ: ਪੋਸਟ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਸ ਸਿਸਟਮ

9.2.1 ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਈਐਮਐਸ)

9.2.2 ਜਮਾਇਕਾ ਸਮਝੌਤਾ

9.2.3 ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤਾ, 1985 (G5)

9.2.4 ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤਾ, 1987 (G7)

9.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ

9.3.1 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

9.3.2 IMF ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ

9.4 ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ

9.4.1 ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

9.4.2 ਮੌਜੂਦਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

9.4.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ

9.5 ਸੰਖੇਪ

9.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

9.7 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

9.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- Bretton Woods ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਨ
- ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ IMF ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ
- ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ।
- ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ

9.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

Bretton Woods ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਹੈ। 1973 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਉਟਪੁੱਟ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਮਿਆਦ ਨੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸਤਾਰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਸੂਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ, ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1973 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਰਥਿਕ ਜਵਾਬਾਂ ਕਾਰਨ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ 'ਤੇ ਅਣਚਾਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁੱਡਜ਼ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਸਿਸਟਮ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਲੋਟ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਓ ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ।

9.2 ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਵਿਕਾਸ: ਪੋਸਟ Bretton Woods ਸਿਸਟਮ (Exchange Rate Developments: Post Bretton Woods System)

Bretton Woods ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਥਿਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

9.2.1 ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਈਐਮਐਸ) (European Monetary System (EMS))

ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਨੂੰ 1971 ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁਡਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 1979 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (EMS) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਈਐਮਐਸ ਨੇ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨਿਟ (ECU) ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ECU ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਧੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਟਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ECU ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਈਐਮਐਸ ਵਿੱਚ, ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ 2.25% ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

1988 ਵਿੱਚ, EMS ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਿੰਨ-ਪੜਾਅ ਦੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ (EMU) ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਨੇ ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਪੂੰਜੀ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1992 ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ 1992 ਵਿੱਚ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਮਾਸਟ੍ਰਿਕਟ ਸੰਧੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।

ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 1998 ਅਤੇ 1999 ਵਿੱਚ ਯੂਰੋ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ। ਈਐਮਐਸ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਯੂਰੋ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਂਟਰਲ ਬੈਂਕ ਦੇ ਗਠਨ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਈਯੂ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

9.2.2 ਜਮਾਇਕਾ ਸਮਝੌਤਾ (Jamaica Accord)

ਸਾਲ 1972 ਵਿੱਚ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਨਵਰੀ 1976 ਵਿੱਚ ਜਮਾਇਕਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਆਰਟੀਕਲ IV ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1976 ਵਿੱਚ IMF ਦੇ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਗਵਰਨਰਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ 2/3 ਮੈਂਬਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। 1978 ਵਿੱਚ ਕੌਮਾਂ

ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੋਧ ਨੇ SDR ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਸੋਧ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

- (i) ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਭਾਵ ਫਲੋਟਿੰਗ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਾਉਣਾ।
- (ii) ਫੰਡ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨੀਤੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਪਣਾਏਗਾ।
- (iii) 85% ਬਹੁਮਤ ਦੁਆਰਾ, ਫੰਡ ਵਿਵਸਥਿਤ ਪੈਗ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ (ਸੋਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ)।
- (v) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ SDR ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀ ਵਜੋਂ ਮਨੋਨੀਤ ਕਰਨਾ।

9.2.3 ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤਾ, 1985 (G5) (The Plaza Accord, 1985 (G5))

ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤਾ ਜੀ-5 ਦੇਸ਼ਾਂ ਭਾਵ, ਫਰਾਂਸ, ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ, ਜਾਪਾਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂ.ਕੇ. ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ। ਜੀ-5 ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ 22 ਸਤੰਬਰ 1985 ਨੂੰ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਪਲਾਜ਼ਾ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਮਝੌਤੇ ਮੁਤਾਬਕ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦਾ ਮੁੱਲ 51 ਫੀਸਦੀ ਘਟਿਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦਾ ਤਰਕ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਜੀਡੀਪੀ ਦਾ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਸਸਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਖਿਡਾਰੀ ਵਜੋਂ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਉਭਾਰ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤਾਲਮੇਲ ਵਾਲੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਕਿਆਸਅਰਾਈਆਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘਟਾਇਆ।

9.2.4 ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤਾ, 1987 (G7) (The Louvre Accord, 1987 (G7))

ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਸੰਮੇਲਨ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 22 ਫਰਵਰੀ 1987 ਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਲੂਵਰ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸੰਮੇਲਨ ਨੂੰ ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਚਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਮਝੌਤਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਜੀ-7 ਦੇਸ਼ਾਂ (ਅਮਰੀਕਾ, ਜਾਪਾਨ, ਯੂਕੇ, ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ) ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਏਜੰਡਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਨਾ ਸੀ।

G7 ਦਾ 1999 ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਵਧ ਰਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਭਰ ਰਹੇ-ਬਜ਼ਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਉਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੀ-20 ਮੈਂਬਰ ਹਨ: ਅਰਜਨਟੀਨਾ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ, ਕੈਨੇਡਾ, ਚੀਨ, ਫਰਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ, ਜਾਪਾਨ, ਭਾਰਤ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਇਟਲੀ, ਮੈਕਸੀਕੋ, ਰੂਸ, ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ, ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ, ਤੁਰਕੀ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਰਾਜ, ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਯੂਨੀਅਨ. ਇਹ ਮੈਂਬਰ ਵਿਸ਼ਵ ਜੀਡੀਪੀ ਦੇ 80% ਤੋਂ ਵੱਧ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਦੇ 75% ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 60% ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q 1: ਯੂਰਪੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ.-----

Q 2: ਕ੍ਰਮਵਾਰ G5, G7 ਅਤੇ G10 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿਓ।

ਉੱਤਰ.-----

9.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ (International Liquidity)

ਸ਼ਬਦ 'ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ' ਇਸ ਦੇ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ:

- a) ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੋਨਾ (ਨਿਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੋਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ)
- b) ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ
- c) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੀਮਾਂ ਤਹਿਤ IMF ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ
- d) ਸਵੈਪ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਤ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ
- e) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਇੰਗ ਅਧਿਕਾਰ (SDR)
- f) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਧਾਰ ਸਮਰੱਥਾ

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ, ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਸਰਪਲੱਸ, ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲੂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, "ਮਾਲਕੀਅਤ" ਭੰਡਾਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਟਾਕ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕੀ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦਰਾਮਦ ਉਧਾਰ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਦੇਵੇਂ ਭੰਡਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ।

ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਆਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ, ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਅਤੇ ਇਕਪਾਸੜ ਤਬਾਦਲੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਸਪਲਾਈ ਨਾਲੋਂ ਮੰਗ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਕਮੀ ਜਾਂ ਘਾਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਪਲਾਈ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗੀ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਦੇਵੇਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਲਈ ਨਿਰਮਾਣ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਵਿੱਤੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਧਦੀ ਵਿੱਤੀ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ 'ਤੇ ਵਧਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੈਡਿਟ, ਵਿੱਤੀ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 2008-09 ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਗਲੋਬਲ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

9.3.1 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Problems of International Liquidity)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ

ਪ੍ਰੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ: ਗਿਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ। ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਗਿਣਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਢੁਕਵੀਂਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਤਰਲਤਾ ਲਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਗਿਣਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਨਾਕਾਫੀ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚ, ਸਮੱਸਿਆ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਪਾਰਕ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਪੈਂਡ ਸਟਰਲਿੰਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਿਜ਼ਰਵ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਜਾਂ "ਮੁੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ" ਹਨ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ, ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਰਗੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਤਣਾਅ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

- 1) **ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ (Balance of Payments Deficits):** ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬੀਓਪੀ ਘਾਟੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ BOP ਘਾਟੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਆਜ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਸੁੱਧ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ।
- 2) **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ (Redistribution of International Reserves):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। IMF ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ

ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਕਾਫੀ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ IMF ਵਿੱਚ ਕੋਟੇ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ IMF ਕੋਟੇ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3) **ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ (Attitude of the Advanced Countries):** ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਰਵੱਈਏ ਕਾਰਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ BOP ਸਰਪਲੱਸ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਪਲੱਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਸੰਕਟ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਏ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦੇ ਸਰਪਲੱਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਪ੍ਰਬੰਧ, ਫਾਲਤੂ ਜਨਤਕ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਖਰਚਿਆਂ ਕਾਰਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ।

4) **ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਪਹੁੰਚ (Limited Access to Markets of Advanced Nations):** ਵਧ ਰਹੇ ਬੀਓਪੀ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਐਲਡੀਸੀ ਦੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਡੀਸੀ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਯਾਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉੱਚ ਸਾਂਝੇ ਬਾਹਰੀ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਣਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ LDC ਨੂੰ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ, ਵਧਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬੋਝ, ਘੱਟ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਸਰਪਲੱਸ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰੇ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ, ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ

ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਅਸੀਮਤ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ।

9.3.2 IMF ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ (IMF and International Liquidity)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਕਟਕਾਲੀਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰਤੀਆਂ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

1) **ਸ਼ਰਤੀਆਂ ਤਰਲਤਾ (Conditional Liquidity):** IMF ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਧਾਰ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸ਼ਰਤੀਆਂ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ IMF ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਧੀਨ IMF ਤੋਂ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। IMF ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਹਨ (a) ਬੁਨਿਆਦੀ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਹੂਲਤ, (b) ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਫੰਡ ਸਹੂਲਤ, (c) ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹੂਲਤ, (d) ਬਫਰ ਸਟਾਕ ਸਹੂਲਤ, (e) ਪੂਰਕ ਵਿੱਤੀ ਸਹੂਲਤ, (f) ਟਰੱਸਟ ਫੰਡ, (g) ਢਾਂਚਾਗਤ ਸਮਾਯੋਜਨ ਸਹੂਲਤ, ਆਦਿ। ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, IMF ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

2) **ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ (Unconditional Liquidity):** ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। IMF ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਰਾਇੰਗ ਰਾਈਟਸ (SDRs) ਦੀ ਵੰਡ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਫੰਡ ਵਿੱਚ ਰਿਜ਼ਰਵ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਫੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਨੀਤੀਗਤ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਭੁਗਤਾਨ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਦੇਣ ਲਈ ਫੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ SDR ਅਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

9.4 ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ (Present Managed Floating Exchange Rate System)

ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ

ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਇੱਕ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਫਲੋਟ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਦਖਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ "ਗੰਦੀ ਫਲੋਟ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਸਮਝੀ ਗਈ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ।

ਇੱਕ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਸਿਸਟਮ ਉਦੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਅਥਾਰਟੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਫਲੋਟ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ (ਇਸਦੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ) ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਜੋਖਮ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਵਪਾਰਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਯਾਤ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਨਪੁਟਸ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ, ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

9.4.1 ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Key Features)

ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ:

- a) ਪਹਿਲਾਂ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਫਲੋਟਿੰਗ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਕੀਮਤ ਸੰਕੇਤ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕੇ।
- b) ਦੂਜਾ, ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਦੀ ਰੇਂਜ "ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ" ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਬਕਾਏ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।
- c) ਤੀਜਾ, ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੁਵੱਲੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੇਕਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ;

- 1) **ਮਾਰਕੀਟ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਮਾਡਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ (Based on Market Supply and Demand Model):** ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ, ਸਰੋਤ ਵੰਡ ਕੁਸ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰੋਤ ਵੰਡ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੁੱਲ ਨਿਰਯਾਤ ਕੁੱਲ ਆਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਲਈ ਸਰੋਤ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੁੱਲ ਦਰਾਮਦ ਕੁੱਲ ਨਿਰਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰੋਤ ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਏ ਗਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਦੁਆਰਾ ਜਜ਼ਬ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਉਪਜ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰੋਤ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- 2) **ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਦੀ ਰੇਂਜ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਬਕਾਏ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ (Range of floating adjustment is based on trade and current account balances) :** ਸੰਤੁਲਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂ ਵਪਾਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫੰਕਸ਼ਨ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਖਾਤੇ ਦੇ ਬਕਾਏ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰੇਖਿਕ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਐਡਜਸਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਫਲੋਟਿੰਗ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ BOP ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- 3) **ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (Exchange rate is determined with reference to a basket of currencies):** ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਪਾਰਯੋਗ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੂਚਕ ਅਸਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਹੈ, ਭਾਵ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪੀ ਗਈ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ। ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ, ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ (REER) ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕਾਂਕ ਜਾਂ ਟੋਕਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਭਾਰੀ ਐਸਤ ਹੈ। ਸੂਚਕਾਂਕ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵਪਾਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ REER ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਹੋਰ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਦਰਾਮਦ ਸਸਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੇਕਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਾਜਬ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਾਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ-ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਅਕਸਰ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

9.4.2 ਮੌਜੂਦਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Problems with Present Exchange Rate Arrangement)

ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਭਾਵ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਕੁਝ ਤੰਗ ਬੈਂਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਬਲ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੰਦੇ ਫਲੋਟ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਹੋਰ ਮੱਧਮ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ, ਲਗਾਤਾਰ ਗਲੇਬਲ ਅਸੰਤੁਲਨ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣਾ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਜੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਗਲੇਬਲ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

1. ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਅਸੰਤੁਲਨ:

- ਮਾਰਕੀਟ ਬਲ ਢੁਕਵੀਂ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਅਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਇਹ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਟੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੇਤਰਤੀਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਾਲੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਵੇਗੀ।
- ਦੇਸ਼ ਵਿਆਜ ਦਰ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਾਭ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

- e. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਹਨ। ਮੁਦਰਾ ਘਟਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਯਾਤ ਦੀ ਲਾਗਤ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਵਧੇਗੀ।

2. ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਅਯੋਗ:

ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਚਾਰ ਗੰਭੀਰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਲ 1994 ਅਤੇ 1995 ਵਿੱਚ ਮੈਕਸੀਕੋ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪਤਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ ਦਸੰਬਰ 1996 ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, 1997 ਵਿੱਚ, ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਆਰਥਿਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰੂਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ ਨੂੰ ਵੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਾਲ 1998 ਅਤੇ 1999 ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। 2007-2009 ਵਿੱਚ, ਗਲੋਬਲ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਵਿੱਤੀ ਵਿਗਾੜ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ।

ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। 2007-2009 ਦੇ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਮਹਾਨ ਮੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 2014 ਵਿੱਚ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਕ੍ਰੀਮੀਆ ਅਤੇ ਯੂਕਰੇਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨੇ ਰੂਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, 2020 ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਣ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਉਪਾਅ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਸਹਾਇਤਾ, ਵਿੱਤੀ ਉਪਾਅ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਦਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ -II

- Q 1: ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
ਉੱਤਰ.....
- Q 2: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਕੀ ਹਨ?
ਉੱਤਰ.....

9.4.3 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ (Proposals for International Monetary Reforms)

ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਨੂੰ ਠੋਸ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਲਪਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

1. **ਟਾਰਗੇਟ ਜ਼ੋਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (Establishment of Target Zones)** (: ਵਿਲੀਅਮਸਨ ਨੇ 1986 ਵਿੱਚ ਟਾਰਗੇਟ ਜ਼ੋਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦਰ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦਰ ਤੋਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇ ਬੈਂਡ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਖਲ ਦੁਆਰਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਟੀਚੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਫਰਵਰੀ 1987 ਵਿੱਚ ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਯੇਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਡਾਲਰ ਅਤੇ ਜਰਮਨ ਮਾਰਕ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਟੀਚੇ ਜਾਂ ਸੰਦਰਭ ਜ਼ੋਨ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਚੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦਾ 10 ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮਸਨ ਦੁਆਰਾ ਵਕਾਲਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ. ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜ਼ੋਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
2. **ਨੀਤੀ ਤਾਲਮੇਲ (Policy Coordination)** : 1984 ਵਿੱਚ ਮੈਕ ਕਿਨਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ (ਨੀਤੀ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਨਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਯੇਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਡਾਲਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਾਪਾਨ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ

ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ ਗੈਰ-ਮੁਦਰਾਸਫੀਤੀ ਪਸਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰ ਦਰ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

3. **ਉਦੇਸ਼ ਸੂਚਕ (Objective Indicators):** ਉਦੇਸ਼ ਸੂਚਕਾਂ ਵਿੱਚ GNP ਦਾ ਵਾਧਾ, ਮਹਿੰਗਾਈ-ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਮਿਸ਼ਰਣ, ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ, ਵਿੱਤੀ ਸੰਤੁਲਨ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੰਡਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਿਤ ਜਾਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ। IMF ਦੀ ਅੰਤਰਿਮ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1986 ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੂਚਕਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਤਾਲਮੇਲ ਵਾਲੀਆਂ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ IMF ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇੱਕ ਟਿਕਾਊ ਗੈਰ-ਮੁਦਰਾਸਫੀਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇ। ਮਾਰਗ
4. **ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ (International Capital Flows):** ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਅਸੰਤੁਲਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਟੇਬਿਨ ਨੇ 1978 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਮਿਆਦ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ।
ਡੋਰਨਬੁਸ਼ ਅਤੇ ਫ੍ਰੈਂਕਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਦੇਹਰੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਘੱਟ ਲਚਕਦਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲਚਕਦਾਰ। ਟੇਬਿਨ ਅਤੇ ਡੋਰਨਬੁਸ਼ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਭਾਜਨ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਰਮ ਧਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਕੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਤਪਾਦਕ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਗੈਰ-ਉਤਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।
5. **ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ (Sacrifice of Autonomy):** ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੂਪਰ ਦੁਆਰਾ 1985 ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਤਾਲਮੇਲ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੋਹਰੀ ਸਨਅਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

6. **ਡਾਲਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ (Maintaining the Status Quo of Dollar-Led International Monetary System):** ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਡਾਲਰ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਿਤੀ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੂਐਸ ਅਤੇ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਇੱਕ ਟਿਕਾਊ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ-ਅਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਰੀ ਟਰੇਡ ਅਤੇ ਗਰਮ-ਪੈਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਰਿਜ਼ਰਵ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਹਾਲ ਕਰੇਗਾ, ਨਾਕਾਓ (2010) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਨਾ ਹੀ ਯੂਰੋ । ਅਤੇ ਯੇਨ, ਅਤੇ SDRs ਗਲੋਬਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਕਰੰਸੀ ਜਾਂ ਡੈਨੋਮੀਨੇਟਿਡ ਮੁਦਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਆਈਐਮਐਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਨੂੰ ਐਂਕਰ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਰੁਝਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤਰ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਲਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੱਟ-ਵਿਕਸਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਵਰਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

9.5 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁਡਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਥਿਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 1979 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਈਐਮਐਸ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਈਐਮਐਸ ਨੇ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨਿਟ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਜਮਾਇਕਾ ਸਮਝੌਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ "ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਲੇਖਾਂ" ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿੰਗਸਟਨ, ਜਮਾਇਕਾ ਵਿਖੇ IMF ਦੇ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਗਵਰਨਰਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨੇ

ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਲਈ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਸਸਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਲਾਜ਼ਾ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਖਿਡਾਰੀ ਵਜੋਂ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਉਭਾਰ ਸੀ। 22 ਫਰਵਰੀ 1987 ਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਲੂਵਰ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸੰਮੇਲਨ ਨੂੰ ਲੂਵਰ ਸਮਝੌਤੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਚਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਮਝੌਤਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ G-7 ਦੇਸ਼ਾਂ (ਯੂ.ਐੱਸ., ਜਾਪਾਨ, ਯੂ.ਕੇ., ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ) ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। G7 ਦਾ 1999 ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਜੋਂ ਵੀਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰੂਸ, ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ, ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ, ਤੁਰਕੀ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਸਰਪਲੱਸ ਦਾ ਮੁਦਰਾਸਫੀਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ (IMF) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਕਟਕਾਲੀਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰਤੀਆਂ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਸਿਰਫ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਲਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ। ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। 2007-2009 ਦੇ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਮਹਾਨ ਮੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਲਪਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਲੀਆ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਰੁਝਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਵਰਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਘੱਟ-ਵਿਕਸਿਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਹੈ।

9.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਸਿਸਟਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q2. ਤੁਸੀਂ ਜਮਾਇਕਾ ਸਮਝੌਤੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
- Q3. ਸ਼ਰਤੀਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਤਰਲਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਰੋ।
- Q4. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨੀਤੀ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੈਕ ਕਿਨਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
- Q5. ਅਸਲ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ (REER) ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਮੌਜੂਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕੀ ਹਨ? ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।
- Q2. Bretton Woods ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
- Q3. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ। IMF ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
- Q4. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ

ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ (Suggested Readings)

- Jhingan, M.L. (2009). International Economics, New Delhi: Varinda Publications.
- Vaish, M.C. and Singh, S. (2018) International Economics, Delhi: Oxford and IBH Publishing Co. Pvt. Ltd.
- Rana, K.C.& Verma, K.N. (2010). International Economics, New Delhi: Vishal Publishing Co.
- Salvatore, Dominick (2019) Introduction to International Economics. 11th Edition, Wiley
- Sodersten, Bo, and Geoffrey Reed (1994) International Economics. New York: St. Martin's Press.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਯੂਨਿਟ 10: ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਆਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ

COMMON CURRENCY AND COMMON MARKET FINANCIAL GLOBALISATION
AND FINANCIAL CRISIS

ਸੰਰਚਨਾ

10.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

10.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

10.2 ਆਮ ਮੁਦਰਾ : ਮਤਲਬ

10.2.1 ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ

10.3 ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ

10.3.1 ਅਨੁਕੂਲ ਮੁਦਰਾ ਜੋਨ

10.3.2 ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ

10.4 ਸਾਂਝਾ ਬਾਜ਼ਾਰ

10.4.1 ਵਪਾਰ ਬਲਾਕ

10.4.2 ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ

10.4.3 ਖੇਤਰੀ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ (ਆਰ.ਟੀ.ਏ.) ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ

10.5 ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

10.6 ਇੱਕ ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ

10.7 ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ

10.8 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ

10.9 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ

10.9.1 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਰੋਤ

10.9.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ

10.9.3 ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਬੈਂਕ

10.9.4 ਮੁਲਾਂਕਣ ਚੈਨਲ

10.10 ਸੰਖੇਪ

10.11 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

10.12 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗ

10.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Learning Objectives)

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੱਖਿਆਰਥੀ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ:

- ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਣਨ
- ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
- ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ
- ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ
- ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
- ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ

10.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਨੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜਰਮਨ ਕਨਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਰਾਜ 1818 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕੀਤੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਫਲ ਰਹੀ ਅਤੇ 1871 ਵਿੱਚ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1876 ਵਿੱਚ ਰੀਕਸਬੈਂਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਜੋਂ ਰੀਕਸਮਾਰਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ।

1865 ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸ ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸ, ਬੈਲਜੀਅਮ, ਗ੍ਰੀਸ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਟੈਂਡਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 1927 ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋਰ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਮ ਸੈਨੇ ਦੀ ਮੁਦਰਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ 1870 ਦੇ ਸਕੈਂਡੇਨੇਵੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

10.2 ਆਮ ਮੁਦਰਾ: ਅਰਥ (Common Currency: Meaning)

ਬੈਰੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੈੱਟ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ:

- (i) ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ
- (ii) ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ
- (iii) ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਘਟਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਲਈ, ਵੱਖਰੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਫਲੋਟਿੰਗ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ, ਇਸਲਈ, ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ (ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ) ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ (ਬੈਰੋ 2001)। ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਰਫ਼ਤਾਰ (ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਾਰ ਸਮੇਤ) ਵੀ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਕਾਲੀਕਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਲਈ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਧੇਰੇ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕੁੱਲ ਗਲੋਬਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਭੂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਮ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਲਾਭ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਸੰਦੇਹ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ, ਵਿਰੋਧੀ-ਚੱਕਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਰਥਨ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਇਸ ਲਈ, ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਲਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਜੋ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ, ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ, ਟੈਕਸਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ

ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਪੱਛਮੀ ਅਫਰੀਕੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ 20 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੂਰੋ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ EU ਦੇ 28 ਵਿੱਚੋਂ 19 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ CFA ਫ੍ਰੈਂਕ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਫ੍ਰੈਂਚ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂਰੋ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੇਮੇਰੋਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 14 ਮੱਧ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਅਫਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਕੈਰੀਬੀਅਨ ਡਾਲਰ ਐਂਗੁਇਲਾ, ਐਂਟੀਗੁਆ ਅਤੇ ਬਾਰਬੁਡਾ, ਡੋਮਿਨਿਕਾ, ਗ੍ਰੇਨਾਡਾ, ਮੋਂਟਸੇਰਾਟ, ਸੇਂਟ ਕਿਟਸ ਅਤੇ ਨੇਵਿਸ, ਸੇਂਟ ਲੂਸੀਆ, ਅਤੇ ਸੇਂਟ ਵਿਨਸੇਂਟ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਨਾਡਾਈਨਜ਼ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮੁਦਰਾ ਹੈ।

10.2.1 ਮੁਦਰਾ (ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ) ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ (Monetary Union and Monetary Authority)

ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ ਇੱਕੋ ਮੁਦਰਾ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਾਹਰਣ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਹੈ। EU ਦੇ 19 ਮੈਂਬਰ (28 ਵਿੱਚੋਂ) ਹੁਣ ਯੂਰੋ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਉਪਾਅ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ:

- 1) ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ (Elimination of Exchange Rate Costs and Risks):** ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫਰਮ ਨੂੰ ਪੈਂਡ ਨੂੰ ਯੂਰੋ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਫ੍ਰੈਂਚ ਫਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਸ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੂਰੋ ਬੈਂਕ ਖਾਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਯੂਰੋ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੈਂਡ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਜੋਖਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਂਡ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਾਮਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਹਿੰਗਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਾਲ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਖੱਟ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਜੋਖਮਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਵੱਲ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- 2) ਕੀਮਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ (Price Transparency):** ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਕੀਮਤ ਵਿਤਕਰੇ (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ ਵਸੂਲਣ) ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਇੱਕੋ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਅਥਾਰਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਂਟਰਲ ਬੈਂਕ (ECB) ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਹੀ ਫੰਕਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਗਲੈਂਡ (ਬੀ ਦਾ ਈ) ਯੂਕੇ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਫੰਕਸ਼ਨ ਹਨ:

- 1) **ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਸੈਟ ਕਰਨਾ (Setting Interest Rates):** ECB ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਲਈ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ E ਦਾ B ਯੂਕੇ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ECB ਉਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ (ਲਗਭਗ 2%)।
- 2) **ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ (Managing the Foreign Currency Reserves of the Eurozone) :** ECB ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਯੂਰੋ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੂੰ ਉਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਜਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਦਖਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੱਧਰ ਹੈ।
- 3) **ਨੋਟਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ (Control of Issuing Notes and Coins):** ਈਸੀਬੀ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨੋਟਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਯੂਰੋ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ।
- 4) **ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ (Supervision of the Banking and Financial System):** ECB ਬੈਂਕ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰੋ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- I

Q1. ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-----

Q2. ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-----

10.3 ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ (Conditions to Make a Monetary Union)

ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ:

- 1) **ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਨਿਯਮ (Fiscal Policy Rules):** ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਜੀਡੀਪੀ ਦਾ 3% ਅਤੇ 60% ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਸਮਝੋਤੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਉਧਾਰ ਨਾ ਲੈਣ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਬੈਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ (ਬੈਂਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਿਣਦਾਤਾ ਹਨ) ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਯੂਰੋ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

- 2) **ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ (Free Movement of Labour and Capital Between Countries):** ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਘੱਟ ਵਾਧਾ, ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ, ਵਾਧੂ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ। ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘਟਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀਤਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਮੁਫਤ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਮੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨਗੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਚ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਮਾਂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਜਰਮਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਾਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੋਲ ਹੁਣ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਮੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਏ ਹਨ।
- 3) **ਤਬਾਦਲੇ (Transfers):** ਯੂਰੋ ਜਾਂ ਯੂਐਸਏ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਂ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵਿੱਤੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਰੀਬ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਮਿਤ ਝਟਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਉੱਤਰੀ ਆਇਰਲੈਂਡ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਨਤਕ ਖਰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਨਿਰਮਾਣ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਅਤੇ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਵਿੱਤੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਰਗੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਗ੍ਰੀਸ ਵਰਗੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਟੈਕਸਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੰਗਲ ਕਰੰਸੀ ਜ਼ੋਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਅ ਵਿੱਚ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਰੱਖਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਇੱਕ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- 4) **ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਚੱਕਰ ਦੇ ਇੱਕੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਹਨ (Member Countries are at Same Stage of the Economic Cycle):** ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਮੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਬੁਮ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, 2007/8 ਵਿੱਚ

ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਸੀ। ਈਸੀਬੀ ਨੇ ਘੱਟ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਸਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਪੱਤੀ ਬੁਮ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਆਖਰਕਾਰ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਕਰੈਸ਼ ਅਤੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਕਟ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

10.3.1 ਅਨੁਕੂਲ ਮੁਦਰਾ ਜ਼ੋਨ (Optimal Currency Zone)

ਜੇਕਰ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ, ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪੱਧਰ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਮੁਦਰਾ ਜ਼ੋਨ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੈ। ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਮੁਦਰਾ ਜ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰੀਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਉੱਤਰੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਣਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਗਿਰਾਵਟ (ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ) ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਡਿਵੈਲੂਏਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜ਼ੋਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਦਿਓ।

10.3.2 ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ (Advantages and Disadvantages of Monetary Unions)

ਆਓ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਵੇਖੀਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਫਾਇਦੇ ਫਿਰ ਨੁਕਸਾਨ।

ਲਾਭ:

- ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜੋਖਮਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ
- ਕੀਮਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ
- ਕੀਮਤ ਸਥਿਰਤਾ

ਨੁਕਸਾਨ:

- ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਜਾਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੋੜੀਂਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

- b) ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗ੍ਰੀਸ ਉੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਫਸ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਯੂਰੋ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਗ੍ਰੀਸ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਘਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- c) ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਦੁਆਰਾ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭੁੱਖ ਹੈ। ਜਰਮਨੀ ਵਰਗੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਟੈਕਸਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।
- d) ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਰੋ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਰਦ ਰਹਿਤ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੇਣ ਲਈ ਰਿਣਦਾਤਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- e) ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇੱਕ-ਵਾਰ ਖਰਚੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਂਡਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਅਤੇ ਨਕਦ ਡਿਸਪੈਂਸਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- II

Q1. ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦੇ ਸਰਤਾਂ ਦੱਸੋ?

ਉੱਤਰ -----

Q2. ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਕੀ ਫਾਇਦੇ ਹਨ?

ਉੱਤਰ -----

10.4 ਆਮ (ਜਾਂ ਸਿੰਗਲ) ਮਾਰਕੀਟ (Common Market)

ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਬੀਮਾ, ਲੇਖਾਕਾਰੀ, ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਰਗੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪੀ ਸੰਘ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ,

ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ, ਕਾਮੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਰਮਾਂ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜਰਮਨ ਜਾਂ ਫ੍ਰੈਂਚ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਹੁਣ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫਰਮਾਂ ਦਾ ਬਾਕੀ ਈਯੂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਟੈਸਕੇ ਹੁਣ ਕਈ ਈਯੂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੁਪਰਮਾਰਕੀਟ ਚੇਨ ਹੈ।

10.4.1 ਵਪਾਰ ਬਲਾਕ (Trading Blocs)

ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਬਲਾਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਰਜੀਹੀ ਵਪਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪੂਰਾ ਖਾਤਮਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਵਪਾਰਕ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ (RGA) ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਹਨ, ਇਹ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲਾ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (BTA) ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੀਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਇੱਕਲੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚਕਾਰ CETA ਸਮਝੌਤਾ। ਇੱਕ ਬੀਟੀਏ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਪਾਰਕ ਬਲਾਕਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ (EEA) ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (EU) ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ। EFTA).

ਏਕੀਕਰਣ ਦਾ ਪੱਧਰ ਜਿੰਨਾ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਇੱਕਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਓਨੇ ਹੀ ਨੇੜੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ, ਵੇਲਜ਼ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਆਇਰਲੈਂਡ) ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਇਕਹਿਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ, ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ (ਟੈਕਸ) ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਖਰਚੇ)।

10.4.2 ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਖੇਤਰ (FTA) ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨ (CU) (Free Trade Area and Custom Union)

ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲ ਦੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟੈਰਿਫ ਜਾਂ ਕੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਟੈਰਿਫ (ਆਯਾਤ 'ਤੇ ਟੈਕਸ) ਜਾਂ ਕੋਟਾ (ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭੌਤਿਕ ਪਾਬੰਦੀ) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਫਟੀਏ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਾਹਰਣ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤਾ (ਨਾਫਟਾ) ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਮਰਕੋਸਰ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ FTA ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਰਜਨਟੀਨਾ ਦੇਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ।

ਇੱਕ CU ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਾਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟੈਰਿਫ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ FTA ਦੇ ਉਲਟ, ਇੱਕ ਆਮ ਬਾਹਰੀ ਟੈਰਿਫ (CET) ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਸਟਮ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਕੋਟਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (EU), ਇੱਕ CU ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ CET ਦਾ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ 10% ਟੈਰਿਫ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। CU ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਟੈਰਿਫ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਉੱਚ ਟੈਰਿਫ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

10.4.3 ਖੇਤਰੀ ਵਪਾਰ ਸਮਝੌਤੇ (ਆਰ.ਟੀ.ਏ.) ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ (Advantages and Disadvantages of Regional Trade Agreements (RTAs))

ਲਾਭ:

- a) **ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ (Trade Creation)** (: ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਆਰਟੀਏ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟੈਰਿਫ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਲਈ ਘੱਟ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- b) **ਪੈਮਾਨੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ (Economies of Scale)**: ਇੱਕ RTA ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ 70 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, EU ਦੇ 500 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਪਤਕਾਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਯੂਨਿਟ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਘੱਟ, ਪਰ ਵੱਡੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ

ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਉੱਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਮਾਂ ਸਮਾਨ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

c) **ਵਧੀ ਹੋਈ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਚੋਣ (Increased Competition and Choice):** ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਲਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰੇਲੂ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਘਟਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੀਨਤਾ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗਤਾਂ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਨੁਕਸਾਨ:

ਇੱਕ RTA ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਵਪਾਰ ਮੋੜਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ RTA ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਯਾਤ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਵਿਗਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਪਾਰ ਡਾਇਵਰਸਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ RTA ਇੱਕ ਸੁੱਧ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜੇਕਰ:

- a) RTA ਦੇ ਗਠਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟੈਰਿਫ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਸੀ
- b) ਆਰਟੀਏ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਹੈ
- c) ਗੈਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਟੈਰਿਫ ਘੱਟ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- III

Q1. ਕਾਮਨ ਮਾਰਕੀਟ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ.-----

Q2. ਮੁਫਤ ਵਪਾਰ ਖੇਤਰ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ.-----

10.5 ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Evolution of the European Currency Union)

ਇਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧੇ ਅੱਧ ਦੌਰਾਨ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰੈਟਨ ਵੁਡਸ ਸਮਝੌਤਾ, 1944 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਆਸਅਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ

ਸਕੇ ਜੇ ਮਹਾਨ ਮੰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀਆਂ। ਹੋਰ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1951 ਦੀ ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਟੀਲ ਅਤੇ ਕੋਲਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1957 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕਤਰ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੱਕ ਰੋਕਿਆ 1980 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵਿਆਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਦਾ ਅੰਤਮ ਗਠਨ 1992 ਦੀ ਮਾਸਟ੍ਰਿਕਟ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕਰਕੇ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਂਟਰਲ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1998 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਯੂਰੋ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ (ਈਯੂ) ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਮੁਦਰਾ 1 ਜਨਵਰੀ, 1999 ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। 2002 ਵਿੱਚ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮੈਂਬਰ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਯੂਰੋ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਇਆ। 2020 ਤੱਕ, ਉਨ੍ਹੀ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਲਈ ਯੂਰੋ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

10.6 ਇੱਕ ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ (Advantages and Disadvantages of a Common Currency)

ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਰੁਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੁਆਇੰਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਪਹਿਲੀ ਯੂਨੀਅਨ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅੰਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਲਈ ਵੀ ਹੋਣਗੇ।

ਲਾਭ:

- 1) **ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋ:** ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਜਰਮਨ ਦੀ ਇੱਕ ਫਰਮ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਇਟਲੀ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਮੁਦਰਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਹੈ. ਜੇਕਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਰਮਨ ਫਰਮ ਨੇ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਇਤਾਲਵੀ ਆਰਡਰ ਲਈ ਡਿਊਸਮਾਰਕ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਰਮਨ ਫਰਮ ਉਸੇ ਆਰਡਰ ਲਈ ਹੁਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ Deutschmark ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇਗੀ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਫਰਮ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ "ਹੇਜ" ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਇਹ ਇਟਾਲੀਅਨ ਲੀਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਡਿਲਿਵਰੀ ਲਈ, ਡਿਊਸਮਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਮਤ ਲਈ ਮਾਰਕੀਟ ਤੋਂ ਖਰੀਦੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿ "ਹੇਜਿੰਗ ਲਾਗਤ" ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕੇ। .

2) ਘਟਾਏ ਗਏ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਲਾਗਤ:

- a) ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਯੂਰੋ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨ ਲਾਗਤਾਂ (ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ) ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- b) ਇਹ ਇਸ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਯੂਰੋ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਤੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਾਧੂ ਲੇਖਾ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

3) ਕੀਮਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ:

- a) ਸਿੰਗਲ ਕਰੰਸੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਇੱਕੋ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਆਸਾਨ ਕੀਮਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਮਾਂ ਹੁਣ ਸਥਾਨਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਉੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਬ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਪਤਕਾਰ ਹੁਣ ਬੈਲਜੀਅਮ ਅਤੇ ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕੋਫੀ ਪਾਊਡਰ ਦੀਆਂ ਯੂਰੋ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- b) ਇਹ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ।
- c) ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ECB ਪੂਰੇ ਯੂਰੋਜ਼ੋਨ ਲਈ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 2% ਤੱਕ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਨਿਯਮ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਘੱਟ ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4) **ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ:** ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ, ਸਟੋਰੇਜ਼ ਲਾਗਤਾਂ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਚਾਲਨ ਲਾਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਘੱਟ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਲਾਗਤ, ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਦੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

5) ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਥਿਰ ਮੁਦਰਾ:

- a) ਯੂਰੋ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰੋ ਦਾ "ਮੁੱਲ" ਪੂਰੇ ਸੰਘ ਦੀਆਂ ਐਸਟ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ।
- b) ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਯੂਰੋ ਵਧੇਰੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਮੁਦਰਾ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- c) ਯੂਰੋ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਿਸਟਮ ਆਫ਼ ਸੈਂਟਰਲ ਬੈਂਕਸ (ESCB) ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸਥਿਰਤਾ-ਅਧਾਰਿਤ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰੋ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

7) **ਨੇਸ਼ਨ ਸਟੇਟਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੋਕੋ:** ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਅਣਉਚਿਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ EU ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਿਹਤ ਲਈ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਈਐਮਐਸ) ਵਿੱਚ, ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ 2.25% ਦੇ ਬੈਂਡ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੁਣ ਯੂਰੋ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਦੁਆਰਾ ਡਿਵੈਲਯੂਏਸ਼ਨ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ EMS ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਬੈਂਡ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਟਕਲਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਹੋਰ ਘਟੇਗੀ।

8) **ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ** ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰੋ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਂਟਰਲ ਬੈਂਕ (ECB) ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ।

ਨੁਕਸਾਨ:

1. ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ :

- a) ਯੂਰੋ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਨਾਲ, ECB ਨਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਜੋ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਲਈ ਵਿਆਜ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਈਸੀਬੀ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

- b) 1996 ਦੇ ਸਥਿਰਤਾ ਸਮਝੌਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾਂ 'ਤੇ ਅਖਤਿਆਰੀ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਜੋਖਮ :

- a) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਅਤੇ ਯੂਰੋ ਵਰਗੀ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮਾਰਕੀਟ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਈਸੀਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ, ਯੂਰੋ ਦੀ ਰਚਨਾ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਕੇਲਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਪੈਰੀਫਿਰਲ ਖੇਤਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦੇਣਗੇ।
- b) ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਮੀ ਇਹਨਾਂ ਪੈਰੀਫਿਰਲ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੁਰਮ, ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ, ਟੁੱਟੇ ਘਰ, ਆਦਿ), ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਅਢੁੱਕਵੀਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- c) ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੂੰਜੀ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ।
3. ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਈਸੀਬੀ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮੈਂਬਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।
4. ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੱਕ ਆਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਇਰਲੈਂਡ, ਗ੍ਰੀਸ ਅਤੇ ਸਪੇਨ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਗ੍ਰੀਸ ਨੂੰ ਯੂਰੋ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸਨੇ ECB ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਚ ਜੋਖਮ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ) ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਯੂਰੋ ਜੋਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਲੋਨਯੋਗ ਫੰਡ ਦਾ ਪੂਲ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਨਤਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਨਾਲ। ਸਪੇਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਾਨ ਕਹਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਸਸਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ। 2011 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 100,000 ਤੋਂ ਘੱਟ ਯਾਤਰੀਆਂ

ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ 20 ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 500,000 ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ (SCMP, ਨਵੰਬਰ 2011)। ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸਬ-ਪ੍ਰਾਈਮ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਥਿਕਤਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਜਨਤਕ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

10.7 ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ (Common Currency and Regional Economic Cooperation)

ਕਾਮਨ ਕਰੰਸੀ ਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਯੂਰੋ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਨ ਜਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਏਸ਼ੀਆਈ ਰਾਸ਼ਟਰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੋਵੇ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ, ਇਸ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਭਾਵ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ, ਭੂਟਾਨ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਅਰਥਚਾਰੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਸੰਗਠਨ ਸਾਰਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਬੰਧ ਨਿੱਘੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬੋਝ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਭਾਵ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ 'ਤੇ ਪਏਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਥਿਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਲੂ ਖਾਤਾ ਘਾਟਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ, FDI ਆਦਿ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦਮ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਡਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਫਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਹੁਲਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨੀਤੀ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਲਈ ਮਾੜਾ ਸੰਕੇਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਵਿਗਾੜ ਵਾਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ. ਏਸ਼ੀਆ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਹੁਤ ਅਸਥਿਰ, ਵਿਭਿੰਨ, ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ।

EU ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ੇਅਰਡ ਮੁਦਰਾ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਮੱਸਿਆ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਜਰਮਨੀ ਵਰਗਾ ਦੇਸ਼ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਦੇ ਗ੍ਰੀਸ ਜਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲ

ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫਾਇਦੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵੱਲ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸਦੀ ਉੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਦਰਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਲਈ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਵੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਲਈ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਏਗੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੇ ਬੈਂਡ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਖਮ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਕਾਰਕ, ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ:

- A. **ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ:** ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਦਰਾ ਵਾਲੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ ਸਸਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ੇ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਤਮ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਗੈਰ-ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।
- B. **ਪੂੰਜੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ:** ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ-ਸਰਹੱਦ ਪੂੰਜੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਡਰ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਸਪਰਾਈਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਮੁਸ਼ੀਬਤ ਇਸ ਤੱਥ ਕਾਰਨ ਲਾਗੂ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹਰ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਲਾਕਸਟੈਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗੇਗਾ ਪਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੌਮਾਂ

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ-IV

Q1. ਕੀਮਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ.-----

Q2. ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ।

ਉੱਤਰ.-----

10.8 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (Financial Globalisation)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ। ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਏਕੀਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਜਿਹੇ ਏਕੀਕਰਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਮੁਦਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ, ਸੰਪੱਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਖਪਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ, ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਚਲਾਉਣ ਜਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਤ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕੁਝ ਖਾਸ ਹਾਲਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਬੁਲਬੁਲਾ ਫਟਣਾ, ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਡਿਫਾਲਟ, ਇੱਕ ਸਟਾਕ ਮਾਰਕੀਟ ਕਰੈਸ਼, ਜਾਂ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਸੰਕਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਬੈਂਕਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕਲੇ ਅਰਥਚਾਰੇ, ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਦੋਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁੱਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਜਾਂ ਝੁੰਡ ਵਰਗੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੀਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਸਤਰ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਸੰਪੱਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਦੇ

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਹੋਣ ' ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਡੱਪ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵੱਡੀ ਬੱਚਤ ਕਢਵਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਕੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ? ਦੂਸਰਾ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣ ਅਤੇ ਫੈਲਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ? ਤੀਜਾ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸੰਕਟ ਪ੍ਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ (ਜੀਡੀਪੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ IFI ਅਨੁਪਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਵਿੱਤੀ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਅਸਲ ਪੈਮਾਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਉਪਯੋਗੀ ਮਾਪ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਦੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਟਾਕ ਪਿਛਲੇ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਡਰਲਾਈਗ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਮੈਕਰੋ-ਆਰਥਿਕ ਮਾਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਰਾਜ ਵੇਰੀਏਬਲ ਹੈ।

10.9 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ (Financial Globalisation and the Crisis)

ਆਉ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਏ:

- ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਕ ਸੀ।
- ਦੂਜਾ, ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਤੀਆ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਮਕੈਨਿਕਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸੰਕਟ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇੱਕ ਬਫਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ।
- ਤੀਜਾ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਕਈ ਚੈਨਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕਟ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਮਾਪ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

10.9.1 ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਰੋਤ (Financial Globalisation and Sources of the Crisis)

ਦੇ ਮੁੱਖ ਚੈਨਲਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

- a) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ (ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੈਂਕਾਂ) ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸੰਪੱਤੀ-ਬੈਕਡ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ 2007-2008 ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਮਾਰਕੀਟ ਪੈਨਿਕ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਨ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਬੈਂਕ ਸੰਪੱਤੀ-ਬੈਕਡ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖਰੀਦਦਾਰ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਲਰ ਫੰਡਿੰਗ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਯੂਐਸ ਏਬੀਐਸ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੂਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋਖਮ ਦਾ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਇਹਨਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਿਆ ਹੈ।
- b) ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਜਟਿਲਤਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੈਗੂਲੇਟਰਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਪੁਲਿਸ ਜੋਖਮ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਥੋਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟੈਪ ਕਰਕੇ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ।
- c) ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੇ ਵੀ ਕਰੈਡਿਟ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਭਰ ਰਹੇ-ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ-ਜੋਖਮ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਆਮ-ਸੰਤੁਲਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੁਇਟੀ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸਪਲਾਈ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਕਰਣ ਬੁਮ ਨੂੰ ਬਾਲਣ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੂਜੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਗਾੜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਅਢੁਕਵੇਂ ਨਿਯਮ, ਵਿੱਤੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਸਕੇਲਿੰਗ-ਅਪ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਟੋਰੈਕਟਿਵ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਅੰਤਰ-ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 2009 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਉਟਪੁੱਟ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਵਿਕਾਸ

ਦਰ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਾਧਾ ਬਾਅਦ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ "ਵਧੇਰੇ" ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ 2008-2010 ਦੇ ਵੱਡੇ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਰੇਲੂ ਸਮਾਈ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਪਲਾਈ ਕਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇਵਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਘਰੇਲੂ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਥੋਕ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਵੀ ਬੈਂਕ ਇਕੁਇਟੀ (ਪੇਰਟਫੋਲੀਓ ਇਕੁਇਟੀ ਅਤੇ ਐਫਡੀਆਈ ਦੇਵਾਂ ਦੁਆਰਾ) ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰ ਵਾਲੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਘਰੇਲੂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲਈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ 2003-2008 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕਟ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਘਰੇਲੂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੰਡਿੰਗ ਚੈਨਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਘਰੇਲੂ ਬੈਂਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ 'ਤੇ ਥੋਕ ਫੰਡਿੰਗ ਵਧਾ ਕੇ ਉਧਾਰ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ। ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੂਲ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਫੰਡਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ; ਸਰਪਲੱਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਬੱਚਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪਕ ਆਉਟਲੈਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਏਕੀਕਰਣ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅੰਤਰੀਵ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਲਚਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਭਲਾਈ-ਵਧ ਰਹੇ ਕਾਰਕਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਨਸੰਖਿਆ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ) ਅਤੇ ਭਲਾਈ-ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ (ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਜ਼ਿਆਦਾ-ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਗਾੜ) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ।

10.9.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ (International Capital Movements and the Financial Crisis)

ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਆਉ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰੀਏ।

ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਜੋਖਮ ਭਰੇ ਵਿੱਤੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੋਇਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਭਰੇ ਵੀ।

ਸਟਾਕਾਂ ਅਤੇ ਬਾਂਡਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਜੋਖਮ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ (ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੋਖਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ, ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਵਧਦੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿੱਤੀ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਹੈਜਿੰਗ ਯੰਤਰ ਬਣਾਏ - ਬਦਨਾਮ ਡੈਰੀਵੇਟਿਵਜ਼।

ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਲੋਬਲ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਆਪਸੀ ਕਨੈਕਸ਼ਨ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਤਰਨਾਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੇ ਫੈਲਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸਲਈ ਸੰਕਟ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਫੰਡਿੰਗ ਵਿਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ।

ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਜੋ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘੇ ਕਸੂਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਤਰੇ ਦੇ ਛੂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਨ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਉਪ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਉਤਪ੍ਰੇਰਕ ਸਨ।

ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭਰਪੂਰ ਤਰਲਤਾ ਉਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਛਮੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੂਐਸ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੋਰਗੇਜ-ਬੈਕਡ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਜ਼ੀਰੋ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਘਰਾਂ ਨੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧੇ 'ਤੇ ਜੁਆ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ, ਅਮਰੀਕੀ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਮਹਿੰਗੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਅਸਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਯੂਐਸ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ 2001 ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਨੈਟ ਬੁਲਬੁਲਾ ਫਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੂਐਸ ਫੈਡਰਲ ਰਿਜ਼ਰਵ (ਯੂਐਸ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ) ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਟੀਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਰਿਕਵਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ, ਉਭਰ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਇੱਕ "ਮਕੈਨੀਕਲ" ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ, ਇਹ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਲਗਭਗ ਦੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ (ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਾਲਰ) ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰ ਸਰਪਲੱਸ ਨੂੰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਮਰੀਕੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਾਂਡਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼

ਫੰਡਾਂ (ਸਾਵਰੇਨ ਵੈਲਥ ਫੰਡ) ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੋਰ ਸਰਪਲੱਸ ਵੱਡੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨਕਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਪੱਛਮੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ।

10.9.3 ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਬੈਂਕ (Financial Crisis and Banks)

ਇੱਕ ਆਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਵਧੇ ਹੋਏ ਗਲੋਬਲ ਜੋਖਮ ਦੇ ਦੌਰ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਚਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉੱਚ-ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੋਖਮ ਵਾਤਾਵਰਣ. ਬੈਂਕਿੰਗ-ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਟਕੀ ਬਦਲਾਅ ਹੋਇਆ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਤਣਾਅ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਤਰਲ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ (ਜਮਾਂ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਥੋਕ ਫੰਡਿੰਗ) ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਰਲ ਸੰਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ। ਦੇਵਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੈਂਕ ਦੂਜੇ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਨੇੜਲੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਸਨ, ਇਸਲਈ ਅੰਤਰ-ਬੈਂਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅੰਤਰ-ਬੈਂਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹਨਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਨਿਕਾਸ ਨੇ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜੋ ਸੰਕਟ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਚੁਕਵੇਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਫਰੇਮਵਰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਘਰੇਲੂ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੰਤਰ-ਸਰਹੱਦੀ ਤਰਲਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋੜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ।

ਇਹ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਢਵਾਉਣਾ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ। ਬੈਂਕ ਉਹਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਜੋ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰੇਲੂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਸਨ। ਵਧੇਰੇ ਦੂਰ ਦੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਇਕੁਇਟੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਕੁਝ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਘਰੇਲੂ ਸੰਪਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੰਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਧੂ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਵਿਧੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬੈਂਕਿੰਗ-ਸੈਕਟਰ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟਾਂ ਦੀ ਸੁਸਤਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਜੋਖਮਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਤਾਕਤ ਘੱਟ ਹੈ ਜੋ ਦੁਖੀ ਘਰੇਲੂ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਘਰੇਲੂ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਘਰੇਲੂ ਰਿਕਵਰੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀ ਰਿਟਰਨ

ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੰਪਤੀ ਰਿਟਰਨ ਵਿਚਕਾਰ ਘੱਟ (ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਕਾਰਾਤਮਕ) ਸਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਜੋਖਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੰਪਤੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ; ਇਹ ਵੀ ਘੱਟ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਜੋਖਮ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੋਖਮ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਘਰੇਲੂ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਬੁਮ ਦੌਰਾਨ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਗਰਮ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ (ਮੱਧ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ) ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਦੁੱਗਣੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਨੇ ਗਲੋਬਲ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਬੁਮ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਲੀਵਰਡ ਰਿਟਰਨ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉਲਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਗਿਆ। "ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ" ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਲ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਚੈਨਲ ਦੇ ਗਿਣਤਮਕ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਾਰਕ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਘਾਟੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਲਾਭ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹਨਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਅਸਥਿਰ ਪੈਟਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਮੁਦਰਾ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪੈਟਰਨ ਨੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜੋ ਆਮ ਉਭਰ ਰਹੇ-ਮਾਰਕੀਟ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਡੇਟਾ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਅਨੁਭਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਪੱਧਰ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸਰਵੇਖਣ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਪ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੋਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਡੇਟਾ ਵਿੱਚ ਅੰਡਰਲਾਈੰਗ ਮੁਲਾਂਕਣ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ "ਅੰਤਿਮ" ਮਾਲਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਨੇ 2008 ਦੌਰਾਨ ਅਮਰੀਕੀ ਸੰਪਤੀ-ਸਮਰਥਿਤ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਦੇ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ 'ਤੇ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਮਾਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ 'ਤੇ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਦੀਆਂ ਐਫ.ਡੀ.ਆਈ. ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਘਾਟੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

10.9.4 ਮੁਲਾਂਕਣ ਚੈਨਲ (Valuation Channel)

ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਮੁਲਾਂਕਣ ਚੈਨਲ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- 1) ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਸਟਾਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗਲੇਬਲ ਸਹਿ-ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਲਾਭ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ੁੱਧ ਇਕੁਇਟੀ ਸਥਿਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਇਕੁਇਟੀ ਅਤੇ ਐਫਡੀਆਈ ਨੈੱਟ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਮਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਮ ਪੈਟਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਨਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ।
- 2) ਸੰਕਟ ਦੇ 2008-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪੜਾਅ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੰਪਤੀ-ਬੈਕਡ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਨਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ (ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨਿਵੇਸ਼ਕ) ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਕੋਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਰਕਾਰੀ-ਸਮਰਥਿਤ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ABS ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਕਟ ਦੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਕਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਘਾਟੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਂਕ ਲੋਨ ਬੁੱਕਾਂ 'ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਬੀ ਦੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬੋਝ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟ ਐਡਜਸਟਮੈਂਟ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਲੇਖੇ-ਜੇਖੇ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਰੇਗਾ।
- 3) ਮੁਲਾਂਕਣ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਦਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਨਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਲਈ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਘਰੇਲੂ-ਮੁਦਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 2008 ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਯੂਐਸ ਡਾਲਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀ ਘਾਟਾ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਜੋ "ਲੰਬੇ ਡਾਲਰ" ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਡਾਲਰ-ਸਮਾਨਿਤ ਅਧਿਕਾਰਤ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, 2008 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨੇ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਨੇ ਵੀ 2008 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧਤ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਯੂਰੋ, ਤਾਂ ਕਿ ਮੁਲਾਂਕਣ ਚੈਨਲ ਦਾ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਕੰਪੈਨੈਂਟ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। 2008 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਭਰ ਰਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ

ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਮੁਦਰਾ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵੱਡੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਮੁਦਰਾ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਹੁਣ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਮੁਦਰਾ ਕਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਕੁਇਟੀ-ਕਿਸਮ ਦੇ ਯੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਦੇਣਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੀਟ

- 4) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਵਾਪਸੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਅਤੇ ਘਾਟੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਉੱਨਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਗਿਰਾਵਟ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ "ਛੋਟੇ ਕਰਜ਼ੇ" ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। 2010 ਤੋਂ, ਇੱਕ ਅੰਸ਼ਕ ਅਪਵਾਦ ਯੂਰੋ ਖੇਤਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਫੈਲਾਅ ਨੇ ਘੱਟ ਨੀਤੀਗਤ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਫਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੌਰਟਗੇਜ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ - ਘੱਟ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਲੋਨ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਸਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਗਈਆਂ। ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਲੋਨ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ 2000 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਯੂਐਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇਹ ਕਰਜ਼ੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 60 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹਨਾਂ ਉਪ-ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਕਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮੌਰਗੇਜ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ "ਸੁਰੱਖਿਆਕਰਨ" ਅਭਿਆਸ ਨੇ ਬੈਂਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੌਰਗੇਜ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਜੋਖਮਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋਖਮਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤੀਹਰਾ ਲਾਭ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਕਈ ਗੁਣਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗਲੋਬਲ ਫਾਈਨੈਂਸ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਕਰਜ਼ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਡਿਫਾਲਟ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕੀ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। 2004 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਈ ਯੂਐਸ ਵਿਆਜ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ 2006 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਣਕਿਆਸੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਡਿਫਾਲਟਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਉਪ-ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁੱਲ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿੱਤੀ ਉਤਪਾਦਾਂ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਬ-ਪ੍ਰਾਈਮ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ) ਦੀ ਅਸਲ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਵਿੱਤੀ ਉਤਪਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਾਈ 2007 ਦੇ ਅੰਤਰ-ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿੱਤੀ ਅਧਰੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਲਗਭਗ ਦੀਵਾਲੀਆ ਪਾਇਆ। ਕੈਸਕੇਡਿੰਗ ਬੈਂਕ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ - ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ- ਵੀ

Q1. ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ.-----

Q2. ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਚੈਨਲ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ.-----

10.10 ਸੰਖੇਪ (Summary)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ, ਸਾਂਝੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇਸਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਪਾਰਕ ਬਲਾਕਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਕੀਮਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਸਥਿਰਤਾ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਭੂਤੀਕਰਣ ਬੁਮ ਦੇ ਸਕੇਲਿੰਗ-ਅਪ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸੰਕਟ ਲਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਟਰਿੱਗਰ ਸੀ - ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਨ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਚਾਲੂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅੰਤਰਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ - ਇਹ ਅਸੰਤੁਲਨ ਅੰਤਰ-ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਏਗਾ।

10.11 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ (Questions for Practice)

A. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ?
- Q2. ਮੁਦਰਾ ਸੰਘ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀ ਹਨ?
- Q3. ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q4. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
- a) ਵਪਾਰ ਬਲਾਕ
  - b) ਸਿੰਗਲ ਮੁਦਰਾ
- Q5. ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q6. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
- Q7. RTAs ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ
- Q8. ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀ ਹਨ?
- Q9. ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ।

B. ਲੰਬੇ ਉੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵਾਲ

- Q1. ਆਮ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀ ਹਨ?
- Q2. ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ
- Q3. ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕੀ ਹਨ?
- Q4. ਯੂਰਪੀਅਨ ਕਰੰਸੀ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
- Q5. ਵਿੱਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

10.12 ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਰੀਡਿੰਗ (Suggested Readings)

- Paul A. Samuelson and William D. Nordhaus: Economics: An Introduction
- Sen, S: Global Finance at Risk
- Sodersten, B. and Reed, G: International Economics